

SABINA CANTACUZINO
DIN VIAȚA FAMILIEI

*Ion C.
Brătianu*

1821-1891

V I N T A G E

Sabina Cantacuzino (1863–1944) era cunoscută de contemporani ca „fica cea mare a lui Ion C. Brătianu” și „sora cea mai mare a Brătienilor” – Ionel, Constantin (Dinu) și Vintilă. A făcut școală în particular, după obiceiul timpului, la moșia Florica, iar mai târziu la București, cu profesori renumiți (Spiru Haret, David Emmanuel, V.D. Păun etc.), încheindu-și studiile cu un examen de bacalaureat susținut la Colegiul Sf. Sava. În 1885 s-a căsătorit cu doctorul Constantin Cantacuzino. A învățat de tânără să iubească teatrul, muzica, artele plastice, devenind cu timpul proprietara unei importante colecții de pictură românească și de obiecte de artă populară. A contribuit la înființarea și funcționarea Muzeului de artă „Toma Stelian” și a Universității Libere (asociație culturală aflată sub patronajul reginei, în cadrul căreia se organizau conferințe și concerte); și-a lăsat prin testament locuința din București ca sediu al unui „cămin pentru doctoranzi”, conceput ca o fundație academică. Pe lângă sprijinirea instituțiilor culturale, s-a dăruit asistenței publice: a lucrat o lungă perioadă la Așezământul Regina Elisabeta, a organizat un cămin de copii bazat pe sistemul Montessori, a condus Spitalul nr. 108 din București în timpul Primului Război Mondial, a fost președinta Asociației pentru Profilaxia Tuberculozei, a avut, în 1914, inițiativa înființării unui spital pentru tuberculoși. Împreună cu alți membri ai familiei, a rămas în București în timpul ocupației militare germane din 1916–1918 și a fost internată în 1917, timp de nouă luni, la Mănăstirea Pasărea. Memoriile ei, pe care a început să le scrie în 1921, când se împlineau o sută de ani de la nașterea lui Ion C. Brătianu, au apărut la Editura Universul din București în 1933 (volumul I) și 1937 (volumul II). A murit la București în ziua de 23 august 1944, în urma unui cancer esofagian.

SABINA CANTACUZINO

DIN VIAȚA FAMILIEI

*Ion C.
Brătianu*

1821–1891

Ediția a III-a, revăzută

Introducere, note, indice și ediție îngrijită
de dr. ELISABETA SIMION

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Oana Bârna
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Andreea Dobreci, Dan Dulgheru

© HUMANITAS 2013 (ediția print)
© HUMANITAS 2014 (ediția electronică)

ISBN 978-973-50-4300-1 (general)
ISBN 978-973-50-4301-8 (pdf)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

INTRODUCERE

„Pentru a pătrunde mai adânc în însăși țesătura istorică a evenimentelor din trecut, avem neapărată nevoie de informațiuni și din sursă neoficială, unde gândul și sufletul se revarsă liber de orice preocupări de circumstanță, în toată sinceritatea lui. Acest gen de izvoare istorice a găsit la noi până acum prea puțină apreciere, cu toate că valoarea lor documentară este reală și indiscutabilă. Mărturisirile intime, șoptite în taină, ca în strana de spovedanie, și așternute în mod discret pe hârtie pentru a fi împărtășite unei singure persoane cu care te știi legat sufletește pe viață, ascund în sinceritatea lor senină elementele cele mai sigure pentru caracterizarea persoanelor și pentru cunoașterea preocupărilor și zbuciumului lor sufleteșc.“*

Deși se referă la un volum de corespondență, aprecierile profesorului universitar Ion Nistor, cunoscut istoric al Basarabiei și Bucovinei, sunt potrivite și pentru multe lucrări memorialistice, între care se plasează și amintirile Sabinei Cantacuzino, scrise din postura de membru al familiei Brătianu. Intimitatea vieții familiei Ion C. Brătianu și a cercului ei de prieteni foarte apropiați ne introduce într-un univers în care putem urmări, așa cum precizează autoarea, „aproape zi cu zi, gândurile sincere și cele mai tainice ale acestor oameni uniți între ei prin încredere, iubire și tradiție“, pentru a înțelege „de ce fiecare și-a jertfit viața aceluiași ideal“.

* *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu. 1859–1891*, vol. I. Cu o prefață de Ion Nistor, București, Imprimeria Independența, 1933, p. V.

Sabina Cantacuzino s-a născut la 4 iunie 1863 în comuna Valea Mare, județul Muscel, ca al doilea copil al familiei Ion și Pia Brătianu; primul copil, Florica, născută în 1862, moare la vârsta de trei ani, astfel că Sabina a rămas în conștiința contemporanilor săi drept „fica cea mare a lui Ion C. Brătianu” și „sora cea mai mare a Brătienilor”. Numele ei adevărat era Elena, dar de acesta nu și-au adus aminte nici familia, nici ea până la bacalaureat; nici după aceea nu va mai fi menționat, autoarea rămânând Sabina, devenită Cantacuzino prin căsătoria, în 1885, cu doctorul Constantin Cantacuzino.

După tradiția familiei și obiceiul timpului, Sabina a studiat în particular: la început la Florica, unde a avut institutoare elvețiană și profesori din Pitești, apoi la București cu renumiți profesori și oameni de știință, ca Spiru Haret, David Emmanuel, V. D. Păun, Francudi, doctorul Grecescu, geologul Grigore Ștefănescu ș.a. Examenul de bacalaureat l-a susținut la Colegiul Național Sf. Sava din București, diploma ei de bacalaureat, eliberată în octombrie 1882, purtând semnătura lui P. S. Aurelian, ministrul Instrucțiunii. Nu va urma cursuri universitare, dar prin mediul familial și cercul de prieteni, prin studii personale, ca și prin călătorii în mari centre culturale ale lumii, Sabina Cantacuzino își va forma o serioasă cultură. În scrisorile către frații ei, Ionel, Dinu și Vintilă, aflați la studii la Paris, revin deseori descrieri ale concertelor și spectacolelor la care a asistat împreună cu familia, însoțite de aprecieri personale. Astfel, în martie 1886, într-o scrisoare către Dinu, făcea următoarea remarcă despre un concert Teodorini: „A doua oră mi-a plăcut mai mult ca prima, bucățile erau mai bine alese pentru vocea ei, în *Lucreția Borgia* și *Romanța Spaniolă* nu a fost prea bine.”*

Familia mergea și la spectacole românești, mai ales la cele cu piesele lui V. Alecsandri, dar reprezentațiile unor trupe sau ale unor artiști străini constituiau un eveniment cultural pe care îl trăia din plin. În toamna anului 1887, pe marginea turneului

* Biblioteca Academiei Române, Manuscrise (în cont.: B.A.R., Msse), cota S $\frac{2(18)}{\text{CCCLXXXIV}}$.

Coquelin cu *Tartuffe* și alte piese franceze, Sabina îi scria lui Dinu impresiile ei despre actor și în același timp preciza: „Azi e a patra seară pe rând când mergem la teatru și, de nu am ști că după câteva zile nu rămânem decât cu trupa română, nu ne-am mai duce așa de des.“*

De foarte tânără, Sabina a participat la seratele muzicale din casa Mariei Cantacuzino, a avut onoarea de a fi invitată la concertele organizate de regina Elisabeta la Palatul Cotroceni și apoi la Castelul Peleş, întâlnindu-l pe George Enescu de la primele sale apariții în aceste cercuri. Asiduă amatoare de spectacole și de concerte, Sabina Cantacuzino va avea până la urmă locul ei la Ateneul Român lângă loja regală, unde de foarte multe ori i se putea vedea „figura senină, transportată de muzică“, cum avea să consemneze un apropiat al său**.

Iubitoare de artă, când începe să călătorească prin Europa consacra mult timp vizitelor în muzee, expoziții și colecții de artă. De asemenea, este prezentă la expozițiile pictorilor români deschise la București și, chiar dacă uneori aprecierile ei nu sunt cele mai adecvate, aceasta a fost o modalitate directă de implicare în viața cultural-artistică a țării. De pildă, cu prilejul expoziției Grigorescu din mai 1887, într-o scrisoare către Dinu Brătianu, relatează: „Azi (13/25 mai) am vizitat expoziția lui Grigorescu, sunt în total 220 [de] tablouri din care aş vrea să am vreo şase, restul e foarte mediocră. A cumpărat şi mama unul, nenea Carada 7-8 de 7 000 lei, noi nici unul – toate câte ne plăceau erau vândute sau foarte scumpe.“***

Cu gust și exigență artistică, va achiziționa în colecția sa particulară numeroase tablouri de pictori români, participând și la alte acțiuni de natură să sensibilizeze anumite cercuri în direcția încurajării talentelor naționale. Va fi inițiatorul unor valoroase

* *Ibidem*, cota S²⁽³⁴⁾_{CCCLXXXIV}.

** *Două personalități: Sabina Cantacuzino, I. Niculescu-Dorobanțu*, București, Independența, 1945, p. 37.

*** B.A.R., Msse, cota S²⁽⁴⁰⁾_{CCCLXXXIV}.

instituții de cultură. A avut un rol deosebit în organizarea Muzeului de artă Toma Stelian, fiind membră a consiliului artistic al muzeului, și chiar la înființarea acestuia, prin modul în care a susținut necesitatea creării lui în intervențiile pe lângă prim-ministrul Ionel Brătianu și pe lângă ministrul Instrucțiunii dr. C.I. Angelescu. Iar ca o dovadă în plus a atașamentului ei față de acest așezământ de cultură, i-a lăsat prin testament toate tablourile din colecția sa, după cum Muzeului Etnografic i-a lăsat toate colecțiile de costume și de obiecte de artă populară. „Rareori – scria profesorul Angelescu în 1944 – se poate întâlni o femeie cu o personalitate mai bine conturată, cu o cultură armonioasă și mai completă ca dânsa. Tot ce era cunoaștere o interesa, tot ce era frumos o mișca.“*

Totodată, unor experiențe cunoscute în străinătate a încercat, în limita posibilităților sale, să le dea o concretizare în țară. Între inițiativele de acest fel, un loc deosebit revine Universității Libere, la a cărei înființare, după 1918, a contribuit hotărâtor, devenindu-i și președintă până în august 1944, când încetează din viață. Universitatea Liberă a fost creată ca o asociație culturală sub patronajul M.S. Regina, al cărei scop a fost „de a răspândi sub formă cât se poate mai vie cultura la nivel universitar“.**

Pentru conferințele și concertele organizate la Universitatea Liberă s-a preocupat să asigure participarea celor mai alese personalități ale științei, literelor și artei românești, printre care Nicolae Iorga, George Enescu, George Georgescu, George Oprescu, Sextil Pușcariu, dr. C. Angelescu, Mihai Antonescu. În august 1931, când Nicolae Iorga era prim-ministru, Sabina Cantacuzino îi cere o audiență pentru a discuta despre conferințele de la Universitate, iar marele savant îi răspunde: „Stimată Doamnă, vă voi primi cu plăcere la 15 august.“*** Peste aproape zece ani, profesorul universitar Mihai Antonescu, solicitat pentru o conferință, își exprima regretul că nu poate răspunde favorabil acestei invitații, așa cum

* *Două personalități*, ed. cit., p. 37.

** *Ibidem*, p. 39.

*** B.A.R., Msse, cota S $\frac{39(2)}{CDVII}$.

făcuse de nenumărate ori până atunci: „Plecarea Generalului [vizita generalului Ion Antonescu în Germania și Italia, în noiembrie 1940 – *n.n.*] mi-a adăugat la treburile mele obișnuite o seamă de griji și de preocupări [...]. Nădăjduiesc că mai târziu, când lucrurile se vor așeza, când grijile mele și frământările acestea continue vor înceta, să vă probez credincioasele mele sentimente pentru Universitatea Liberă și neîntrecuta sa prezidentă reluându-mi cu docilitate locul de conferențiar statornic, ca și în trecut.“*

Având ca model Fondation Thiers din Paris, înființată în anul 1893, unde au fost găzduiți unii dintre cei mai însemnați oameni de mai târziu ai Franței, Sabina Cantacuzino a însărcinat prin testament Așezământul Cultural Ion C. Brătianu să instituie în locuința ei din strada C.A. Rosetti nr. 37 din București, „atunci când se vor aduna sumele necesare“, un cămin pentru tineri doctoranzi „care să-și găsească un mediu prielnic pentru continuarea studiilor.“** Căminul pentru doctoranzi, care trebuia să poarte numele ei și al soțului ei, dr. Constantin Cantacuzino, era conceput ca o fundație academică în care un număr de zece tineri studioși să aibă, pe perioade de câte doi ani, posibilitatea de a-și pregăti, la adăpost de grijile materiale ale vieții, tezele de doctorat. Totodată, acest așezământ de sprijinire a unor valori naționale din cele mai diferite domenii trebuia să fie un loc de reuniuni științifice cu participare internațională. „Mai doresc – scrie Sabina Cantacuzino în testamentul ei – să servească camerele de recepție pentru primiri amicale și reuniuni științifice ale intelectualilor români și străini și artiștilor mari străini invitați de directorul Fundației și Comitetul de direcție. Să fie un centru care până acum lipsește în București.“***

Mult s-a dăruit Sabina Cantacuzino asistenței publice; ani de zile a lucrat pentru Așezământul Regina Elisabeta, îngrijind de bătrâni și de săraci. A condus Spitalul nr. 108 din București în

* *Ibidem*, cota S $\frac{4}{\text{CDIV}}$.

** *Două personalități*, ed. cit., p. 4.

*** *Ibidem*, pp. 4-5.

perioada Războiului de Întregire Națională (cu excepția a nouă luni în anul 1917, când a fost internată la Mănăstirea Pasărea de către autoritățile de ocupație germană). A fost președinta Asociației pentru Profilaxia Tuberculozei. Ea a avut inițiativa, în 1914, de a înființa spitalul pentru tuberculoși, pornind cu trei barăci demontabile, retrase de pe frontul din Bulgaria în 1913, apoi cu un pavilion în curtea Azilului Zerlendi, până când s-a ajuns la un spital într-o clădire proprie, construit după cerințele moderne și înzestrat cu cele necesare pentru tratamentul suferinșilor de această boală. De la 25 de paturi la început, capacitatea spitalului a crescut la 220 de paturi în 1944, cu îmbunătățirea corespunzătoare a condițiilor de asistență medicală.

Făcând parte din familia ziditoare de veac a Brătienilor, Sabina Cantacuzino a știut să dea numelui acestei familii o nouă aureolă în domeniul culturii și asistenței publice, căci s-a dăruit mult susținerii și încurajării talentelor din domeniul științific și cultural, precum și operelor de caritate socială, „înfăptuind continuu și fără preget alcătuirii care să înalțe spiritele sau să aline durerile.”*

Sabina Cantacuzino era incontestabil mândră de calitatea ei de fiică a lui Ion C. Brătianu, creatorul României moderne independente, și de soră mai mare a fiilor acestuia, unul făuritorul României întregite, ceilalți adevărați slujitori ai credințelor democratice și naționale. Însă mândria ei nu a luat forma unui fetișism de familie. Dimpotrivă, Sabina a nutrit un sentiment de dragoste adâncă pentru țară, a avut o severă înțelegere a datoriei cetățenești, o venerație profundă față de tot ceea ce s-a înfăptuit în decursul istoriei noastre sub flamura liberalismului.** În prima scrisoare adresată lui Dinu, la 27 mai 1891, după moartea lui Ion C. Brătianu, lăsa să răzbată această mândrie mai degrabă ca o consolare față de greaua pierdere și, în același timp, ca o datorie a lor în viitor: „N-aș vrea să-ți vorbesc de lucruri penibile când ai trebuință de liniște și de curaj pentru a termina și reveni mai

* *Ibidem*, p. 22.

** *Ibidem*, p. 33.

repede aici, dar fără voia mea, vorbind cu voi, nu pot vorbi decât de cel ce ne lipsește și ne va lipsi totdeauna așa de mult. Am fost prea fericiți până acum, am cunoscut mulțumiri refuzate celor mai mulți: nu ne mai rămâne decât iubirea pentru mama și între noi și mângâierea de a fi avut un tată ca al nostru.“*

Trăind într-un cerc de oameni care se situau în prim-planul vieții politice a țării, devenită colaboratoare a tatălui său („vechi secretar al tatii“, cum îi plăcea să se autodefinească), Sabina Cantacuzino a fost o sfătuitoare de bună-credință a fraților săi ajunși șefi de partid, prim-miniștri sau miniștri, dovedind perspicacitate în urmărirea desfășurării evenimentelor politice, asumându-și responsabilități ce porneau din legăturile de familie, dar și din îndatorirea firească pe care o presupunea poziția ei în viața societății. Faptul că a rămas în București în timpul ocupației militare germane (decembrie 1916 – noiembrie 1918), alături de alți membri ai familiei prim-ministrului Ionel Brătianu – Pia Brătianu (mama ei), Pia Alimănișteanu (sora ei), Lia Brătianu (soția lui Vintilă), dr. C. Cantacuzino (soțul ei) –, ne apare ca un gest cu o semnificație clară pentru imaginea Brătienilor în ochii opiniei publice românești și în special ai celei din teritoriile aflate sub ocupație. „Cum ți-am spus – îi scria Sabina, de la Pasărea, lui Ionel Brătianu la Iași, în 28 octombrie/10 noiembrie 1917 –, trăim în întuneric, mai ales aici. Dar, cu toate dezamăgirile ce am avut, poate că este mai bine că am rămas, cel puțin o parte din noi. Trebuia să sufere aici și să vadă de aproape ce se petrece și unii din noi.“**

Regimul ocupației germane era aspru, dar numele pe care-l purta și înrudirea cu prim-ministrul care intrase în război de partea Antantei erau de natură să-i atragă neplăceri în plus. Intervențiile sale pe lângă unii oameni politici români rămași la București din motive diferite, pentru a tempera zelul ocupanților și a evita

* B.A.R., Msse, cota $S_{\text{CCCLXXXIV}}^{2(79)}$.

** *Ibidem*, cota $S_{\text{CCCLXXII}}^{1(242)}$.

distrugerile de bunuri și valori în locuințele celor plecați în refugiu în Moldova, ca și atitudinea ei curajoasă față de Komandatura germană au contribuit la diminuarea pierderilor. La începutul lui martie 1917 s-a adresat lui P. P. Carp pentru a nu fi internată la Mănăstirea Pasărea, dar fără rezultat. „Demersurile mele – îi răspundea fruntașul conservator la 2/15 martie 1917 – nu au avut până acum nici un succes. S-a hotărât chiar a lărgi cercul internatelor și am auzit că și d-na Martha Bibescu va fi trimisă la o mănăstire din împrejurimile Bucureștilor.”* Așa se face că în anul 1917 Sabina Cantacuzino a fost internată de către autoritățile de ocupație la Mănăstirea Pasărea timp de nouă luni, din care șase împreună cu Lia Brătianu.

Și de la Pasărea, ca și după revenirea în 1918 în Bucureștiul ocupat, Sabina Cantacuzino va trimite, prin curieri de încredere, scrisori către cei trei frați refugiați la Iași, informându-i despre starea de spirit a populației, despre lipsurile cu care aceasta se confrunta, despre rechizițiile și jefuirea bogățiilor de către ocupanți, neuitând să le ceară să facă ceva pentru prizonierii români internați în lagăre. „Ar trebui – îl sfătua pe Ionel Brătianu printr-o scrisoare din toamna anului 1917 –, de se poate prin societăți internaționale, să se trimită haine și încălțăminte prizonierilor români de aici din lagăre, spitale și puși la tăierea pădurilor și munca câmpului. Sunt goi și vine iarna.”**

Evenimentele din 1918 s-au succedat cu repeziciune, astfel că în martie 1918 s-a ajuns la formarea guvernului Al. Marghiloman, care trebuia să „negocieze pacea” cu Puterile Centrale, neștiindu-se în acel moment dacă va fi ocupată întreaga Moldovă, caz în care soarta fostului guvern Brătianu un putea fi decât exilul. În aceste momente incerte, Sabina va căuta nu numai să-și informeze frații aflați la Iași despre starea de spirit a populației, ci și să-i încurajeze, dându-le speranța apropiatei victorii finale. „Scrisoarea ta – îi răspundea Sabina lui Dinu Brătianu la 23 februarie/8 martie 1918 – a

* *Ibidem*, cota S $\frac{3}{\text{CDXCVII}}$.

** *Ibidem*, cota S $\frac{1(242)}{\text{CCCLXXII}}$.

sosit la timp, căci de ieri, de când cunoaștem condițiunile neomenoase impuse de vrăjmași, eram nu abătuți, căci le știam vremelnice, dar foarte triști de a ști că am fost siliți să le subscriem... De rezultatul final nu se îndoiște nimeni aici și nu mai crede nimeni că ar mai putea vreun guvern să-și silească poporul la a cincea campanie de iarnă, mai ales în Germania... Ionel ce face? este foarte abătut? Sper că nu, spune-i că aici opiniunea publică este foarte bună, ba chiar erau pentru rezistența până la extrem. Nu-și dădeau seama de se putea sau nu, dar nu voiau capitularea aceasta. Mărășești le-a ridicat inimile și înverșunat forța de a răbda.“* În fața pericolului ca guvernul Ion I.C. Brătianu să fie dat în judecată de către corpurile legiuitoare rezultate din alegerile organizate de guvernul Marghiloman, sub presiunea forțelor de ocupație, Sabina îi informează pe cei de la Iași despre mașinațiunile politice din zona ocupată, despre acțiunile unor fruntași aflați în București, neuitând de fiecare dată să le aducă aminte că momente grele a cunoscut și tatăl lor și le-a depășit, iar viața a dovedit din plin onestitatea faptelor sale.**

Desigur, scrisorile erau o formă de comunicare în primul rând, însă deseori Sabina cerea și informații din Moldova, știri despre frontul occidental cenzurate în presa din București, ziare și broșuri de propagandă.*** Din memoriile sale rezultă că asemenea materiale au fost primite și folosite ca atare.

Retragerea trupelor germane din București la sfârșitul lui octombrie 1918, după ultimatumul noului guvern român prezidat de generalul C. Coandă, a provocat în București o stare de bucurie generală, cu mari manifestații de simpatie pentru trupele franceze.

Dacă s-a bucurat de formarea guvernului Coandă și de primele măsuri luate de acesta, Sabina nu concepea că ar fi îndreptățit să-i însoțească pe rege și regină, în momentul revenirii lor în

* *Ibidem*, cota S $\frac{2(109)}{CCCLXXXIV}$.

** *Ibidem*, cota S $\frac{2(105)}{CCCXCI}$.

*** *Ibidem*, cota S $\frac{1(245)}{CCCLXXII}$.

București, un alt guvern. De aceea, îi scrie lui Dinu, cu convingerea că acesta îi va transmite fratelui său, ce crede despre implicațiile nesituării lui Ionel Brătianu în fruntea guvernului menit să patroneze acel moment politic deosebit. Implicațiile vizau atât poziția lui ca personalitate politică, cât și rolul Partidului Liberal: „Toți se așteptau ca actualul minister să fie atât timp cât să poată anula cele făptuite de germani și să dizolve Camerele... Lucrul pare așa de firesc, încât nimeni nu se îndoiește că Ionel va fi președinte de Consiliu la intrarea regelui. Cu el a plecat în jale și retragere, cu el trebuie să revie când se culeg roadele acelor jertfe. Dacă Ionel ar sta în umbră în acest moment, impresia generală ar fi că darea în judecată și toate infamiile care au decurs l-au lăsat pătat și că nu îndrăznește să se pună în evidență... Partidul Liberal nu s-ar mai ridica niciodată de s-ar compromite prin ezitațiuni, indeciziuni și delicatețe rău înțelese.”* Regele și regina au revenit în București la 18 noiembrie/1 decembrie 1918, dar un nou guvern I.I.C. Brătianu nu se va forma decât la 29 noiembrie/12 decembrie 1918.

Atunci când ceilalți doi frați, Vintilă și apoi Dinu Brătianu, vor ajunge șefii Partidului Național Liberal, Sabina Cantacuzino va interveni pentru a le ușura conlucrarea, pentru a le sugera unele îndreptări în modul de a lucra și chiar pentru a-i influența în anumite decizii politice. Cum bine se știe, după moartea lui Ionel Brătianu, în noiembrie 1927, Vintilă Brătianu i-a succedat ca președinte al PNL și prim-ministru. A fost o perioadă mai dificilă pentru PNL, nevoit, în noiembrie 1928, să renunțe la guvernare în favoarea Partidului Național Țărănesc, care câștigă alegerile din decembrie același an cu peste 60% din voturi. De asemenea, în iunie 1930 se produce Restaurația lui Carol II, față de care Vintilă Brătianu și alți frunțași liberali se declară hotărât împotriva, dar pe care un grup condus de Gheorghe I. Brătianu o sprijină, ajungându-se la desprinderea acestuia din partid și la formarea aripii PNL georgiste.

* *Ibidem*, cota S $\frac{2(119)}{\text{CCCLXXXIV}}$.

Succedându-i lui Vintilă Brătianu la conducerea PNL, Ion Gh. Duca, după trei ani ca șef al partidului în opoziție, ajunge în noiembrie 1933 prim-ministru – pentru puțin timp, căci este asasinat de legionari pe 29 decembrie 1933. S-a creat atunci pentru național-liberali o situație neobișnuită: șeful partidului, Constantin (Dinu) I.C. Brătianu, n-a devenit șeful guvernului, fiind preferat de către rege Gheorghe Tătărescu, mai convenabil planurilor sale politice. Totuși PNL, în ansamblul său, a fost asociat, în concepția forțelor politice ale vremii, planurilor regelui, așa încât, în preajma alegerilor generale parlamentare din decembrie 1937, național-liberalii au ajuns un partid aproape fără nici o posibilitate de coalizare electorală. Așa se face că revenirea PNL – Gh. Brătianu în cadrul vechiului partid liberal nu putea avea decât o influență pozitivă și era dorită de majoritatea liderilor. Problema era cum să se facă această unificare și, în această privință, se pare că Dinu I.C. Brătianu avea unele rezerve. „Ca șef de partid fără a fi șef de guvern – îi scria Sabina în august 1937 – ai făcut atâtea sacrificii pentru a opri o fărâmițare a acestui partid, deși știai că prestigiul și moralul partidului vor suferi, cedând deseori și chiar aprobând în public multe măsuri luate în ascuns de tine și chiar în contra voinței tale exprimate, încât acum nu poți și nu trebuie să zădărnicești aceste sacrificii și să pricinuiesti o descompunere a Partidului Liberal.“* Într-adevăr, revenirea partidului georgist s-a produs, dar alegerile din decembrie 1937 nu au putut fi câștigate de PNL, ca de altfel de nici un partid, fapt ce a avut implicații serioase asupra mecanismului vieții politice a țării. Dar, în perspectivă, Partidul Național Liberal a putut face față unit unor situații grave până în toamna anului 1944, când România intra practic sub ocupația militară sovietică. Atunci s-a desprins gruparea liberală Gheorghe Tătărescu, care a colaborat, în guvern, cu comuniștii din martie 1945 până în noiembrie 1947, cu urmări dezastruoase pentru țară și, implicit, pentru PNL.

* *Ibidem*, cota S²⁽¹²⁸⁾_{CCCLXXXIV}.

Am stăruit puțin asupra relațiilor Sabinei Cantacuzino cu cei trei frați întrucât în memoriile sale, atât cele publicate, cât și cele nepublicate, nu se fac referiri la aceștia după ce ei ajung în prim-planul vieții politice. Sabina nefiind un personaj politic, ni se dezvăluie indirect astfel modalitatea ei de receptare și de reacție la evenimentele ce vizau interesele naționale românești, cu deosebire în timpul celor două războaie mondiale, dar și interesele Partidului Național Liberal și ale familiei Brătianu.

*

Sabina Cantacuzino a început să-și scrie memoriile în anul 1921, când se împlineau o sută de ani de la nașterea tatălui ei, Ion C. Brătianu, cu scopul de a oferi și o altă imagine a acestuia pe lângă cea publică, legată de rolul său esențial în fundamentarea României moderne: „Se împlinesc o sută de ani de la nașterea tatei, se va vorbi mult de viața lui publică și de faptele mari ce a îndeplinit spre întemeierea României ca stat și spre îndrumarea poporului către un ideal politic și național. Viața privată însă nu poate fi cunoscută decât de cei intimi, mai toți dispăruți azi, afară de copiii lui.” Acestui aspect al vieții lui Ion C. Brătianu, ca și al vieții celor foarte apropiați lui, frați, copii și prieteni, îi este consacrat primul volum memorialistic al Sabinei Cantacuzino. Cum este greu să separi viața de familie a unui mare om de stat de cea publică, viața lui Ion C. Brătianu ne apare ca un tot în care, de cele mai multe ori, interesele de familie sunt subordonate actelor politice importante. „Nu se poate tăgădui – mărturisește autoarea –, mai ales într-un stat mic, unde oamenii de seamă sunt puțini la număr și în contact continuu, că o viață privată nepătată are o mare înrâurire pentru a da sau a refuza autoritatea necesară conducătorilor neamului. A tatei a fost un model de cinste înaltă, de bunătate, de abnegație, de energie și de intuiție genială pentru îndrumările ce inițiativa lui veșnic activă dădea în toate direcțiunile.”

Scrise, potrivit mărturisirii autoarei, pentru generațiile tinere din familia Brătianu, amintirile Sabinei Cantacuzino reconstituie un univers familial peste care se întinde însă vâlul vieții politice,

în cuprinsul căreia Ion C. Brătianu și prietenii, ca și adversarii lui politici și-au relevat adevărata dimensiune. Istoria țării confirmă că, din generația de la 1848, Ion C. Brătianu, mai mult decât alții, și-a legat numele de cele mai răsunătoare momente politice și naționale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.*

Cronologic, memoriile Sabinei Cantacuzino încep în primele decenii ale secolului al XIX-lea și se încheie cu însemnări din anii 1941–1942, acoperind o epocă istorică foarte interesantă în evenimente și bogată în mari personalități, prezente, într-o măsură mai mare sau mai mică, în paginile autoarei. Sabina Cantacuzino nu este o simplă naratoare a unor fapte trăite sau cunoscute în epocă; ea are un real talent memorialistic, introducându-ne în atmosfera timpului și a familiei, dând o notă autentică relatărilor sale, realizând adevărate portrete ale celor evocați.

Așa cum precizează în nota „Către cititori“ de la începutul volumului II, Sabina Cantacuzino și-a scris amintirile după „notele scrise zilnic“ și „din izvoare autentice“. ** „Izvoarele autentice“ au fost reprezentate de *Corespondența familiei Ion C. Brătianu*, apărută în cinci volume în anii 1933–1935 la Așezământul Cultural Ion C. Brătianu, fiecare volum conținând precizarea: „Servesc ca documente [pentru] volumul I *Din viața familiei Ion C. Brătianu* de Sabina Cantacuzino.“

Cele două volume de amintiri ale Sabinei Cantacuzino nu au trecut neobservate în epocă, suscitând aprecieri pozitive, dar și contestări virulente. Printre cei cărora Sabina le-a trimis exemplare din lucrarea sa s-a aflat și Nicolae Iorga, deși autoarea știa că acesta nu era un admirator al Brătienilor. Cu obiectivitatea impusă de marea sa experiență de istoric, savantul îi trimite drept răspuns următoarea scrisoare: „Vă mulțumesc pentru frumoasa d-voastră carte, plină de informații de preț. Ea prezintă viața unei familii de o înaltă onestitate, e o lecție de morală. Va fi cine s-o înțelege?”

* Vezi pe larg în volumul *La moartea lui Ion C. Brătianu. Articole din presă, telegrame, scrisori*, Ed. Cartea Românească, București, 1941.

** Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu*, vol. II, Universul, București, 1937, p. nenumărată.

Mă îndoiesc. Prea e otrăvită o întreagă lume de un abuz cu politica, în care stă principalul motiv al decăderii noastre pe cele mai însemnate terenuri.“* Aprecierile doctorului C. Angelescu sunt mai ample, purtând amprenta omului care a fost în preajma familiei Brătianu: „Din citirea memoriilor [Sabinei Cantacuzino] se degajă, pe lângă viul respect al tradiției familiei, o atmosferă de puternică încredere în forțele neamului, însușiri și sentimente cu care Brătienii au condus destinele țării. Aceste memorii dovedesc că magia înfăptuirilor acestor oameni se ridică din rădăcinile indestructibile de unde pulsează adevărata vigoare românească. Memoriile sunt un monument al acestui gen literar în românește, păstrând în concepția generală culoarea sobră tăiată în granit – câteodată crudă în adevărul enunțat –, dar în care vibrează cea mai deplină încredere în viitorul neamului nostru și în energiile care îl conduc.“**

În anul 1937, Severa Sihleanu a publicat volumul *Note și dezmințiri asupra Amintirilor d-nei Sabina Cantacuzino* (Cartea Românească, București), în care a reunit pagini scrise de ea și de Alexandrina Fălcoianu împotriva afirmațiilor Sabinei din volumul II privind comportamentul lor față de ocupanții germani în 1916–1918, precum și articole publicate în presă în septembrie–decembrie 1933 de către urmașii unora dintre colaboratorii lui Ion C. Brătianu, care o acuză pe Sabina de prezentare deformată sau de minimalizare a personalității acestora. Articolele reunite în volumul citat fuseseră publicate în ziarele *Lupta*, *Epoca* și *Dimineața* și erau semnate de dr. Carol (Pia) Davila (fiul doctorului Carol Davila), M.I. Kogălniceanu (nepotul lui Mihail Kogălniceanu), principesa Korybut Woroniecka (fosta soție a lui Take Ionescu). Dincolo de reacția lor firească față de aprecierile Sabinei Cantacuzino, acestea au fost confirmate în mare măsură și de alte surse. Criteriul cruțării unor susceptibilități personale a funcționat destul de selectiv, e adevărat, în paginile memorialistice

* B.A.R., Msse, cota S $\frac{39(1)}{\text{CDXVIII}}$.

** *Două personalități*, ed. cit., p. 10.

ale Sabinei. Afirmațiile ei i-au supărat pe urmașii celor criticați pentru că erau uneori prea personale; pe de altă parte, nu sunt aspecte care să umbrească imaginea sau rolul personalităților în cauză în viața socială, politică și culturală a țării.

O cuvântare pertinentă despre personalitatea autoarei și valoarea operei sale memorialistice a rostit G. Marinescu, președintele Așezământului Cultural Ion C. Brătianu, la moartea Sabinei Cantacuzino, survenită chiar în ziua de 23 august 1944, când România înfăptuia cunoscutul act istoric ca preludiu al „prăbușirii unei răzbnări sălbatică, a unei concepții pe care [Sabina] a urât-o toată viața“, dar și ca o speranță, din nefericire neîmplinită vreme de aproape cinci decenii, de revenire la cursul normal al dezvoltării sale. Apreciind-o ca „un exemplar ales, o reprezentantă de frunte a familiilor care au luptat pentru binele neamului“, vorbitorul continua astfel: „Iar când a voit să îmbine frumosul cu adevărul și-a scris memoriile, care sunt frumoase prin înălțimea la care și-a ridicat sufletul, așa încât, din măruntele lucruri ale vieții de toate zilele, să reiasă imaginea țării și a celor ce au slujit-o cu credință. [...] Memoriile ei sunt adevăruri exprimate câteodată crud, fără menajamente, ca și cum ar fi trebuit publicate peste o sută de ani... Au mult din exprimarea casantă a memorialiștilor clasici, știind că adevărul este în mâna lui Dumnezeu“.*

Elisabeta Simion

* *Ibidem*, pp. 25–26.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția princeps a memoriilor Sabinei Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu*, a apărut în timpul vieții autoarei la Editura Universul din București (volumul I în 1933; volumul II în 1937); cartea era ilustrată cu fotografii (volumul I) și desene de Ștef. Constantinescu (volumul II). Ediția a doua a apărut sub îngrijirea mea la Albatros, București, în 1993 (volumul I) și 1996 (volumul II), fără ilustrații, exceptând, la finele primului volum, câteva fotografii. Prezenta ediție, intitulată *Din viața familiei Ion C. Brătianu. 1821–1891*, reia volumul I de la Albatros cu o serie de revizuri indicate mai jos; de asemenea, preia majoritatea ilustrațiilor din același volum al ediției princeps.

Am transcris textul volumului de față după caietele manuscrise aflate la Biblioteca Academiei Române, Colecția manuscrise, procedând, totodată, la o confruntare cu textul volumului I publicat de autoare în 1933. Din această confruntare a reieșit că unele paragrafe fuseseră omise la alcătuirea textului publicat, având de altfel în manuscris mențiunea „nu se copiază”. În general, era vorba fie de referiri la unele persoane de natură să nască susceptibilități, fie de aprecieri asupra cărora autoarea a revenit ulterior. Paragrafele respective nu ocupă un spațiu mare în cuprinsul cărții; le-am menționat totuși întrucât, prin caracterul lor critic la adresa unor oameni sau evenimente, au în opinia mea o importanță deosebită. În prezenta ediție am redat aceste texte în paranteze drepte când era vorba de o frază sau un fragment; când era vorba de unul sau de câteva cuvinte, am renunțat la paranteze pentru a nu îngreuna lectura.

Am găsit totodată, în urma confruntării, paragrafe inexistente în manuscris, așadar adăugate în textul publicat. Și în asemenea cazuri am folosit paranteze drepte, dar însoțite de nota de subsol: „Paragraf existent numai în ediția I din 1933. (N.ed.)”. În același timp, puținele datări necorespunzătoare

desfășurării evenimentelor politice relatate au fost corectate în text, lucru menționat în notele de subsol.

În fine, am inclus în volum capitolul „Translațiunea. Florica, 22 mai 1921“, despre manifestările prilejuite de aniversarea centenarului nașterii lui Ion C. Brătianu, capitol care nu există în volumele publicate în timpul vieții Sabinei Cantacuzino. Deși cronologic s-ar fi încadrat în volumul II, care cuprinde perioada 1914–1941, tematic capitolul aparține volumului I, întrucât subiectul său este, în fond, personalitatea lui Ion C. Brătianu.

Transcrierea textului s-a făcut conform normelor actuale, fără a se schimba însă formele nemaiuzitate azi ale unor cuvinte (prezente uneori în text laolaltă cu formele moderne – de ex. institutriță/institutoare), relevante pentru definirea personalității autoarei, a stilului, a epocii în care a trăit și a scris. Am marcat cu paranteze drepte (puținele) mele adăugiri în text, cu rol de clarificare a sensului; ele sunt ușor de deosebit de adăugirile, marcate la fel, din manuscrisul autoarei.

Am preluat o parte din notele de subsol ale autoarei, marcându-le cu asterisc și adăugând mențiunea *N.a.* La fel am procedat cu părțile de text care poartă și în manuscris adnotarea „scris de Ionel“ sau „scris de Vintilă“, ceea ce dovedește că însemnările fuseseră citite în manuscris de cei doi frați, unele aprecieri purtând, prin urmare, și girul lor. Am renunțat însă la trimerile privind corespondența familiei, întrucât scrisorile menționate și notele de subsol nu erau însoțite întotdeauna de elementele necesare unei identificări și nu aveau indicată sursa (volum, arhivă, bibliotecă).

Atunci când identifică un loc sau precizează ceva despre o persoană, Sabina Cantacuzino folosește adverbul „azi“, care se referă, desigur, la anul în care își scrie memoriile, după însemnări anterioare sau folosind corespondența de familie. Scrierea memoriilor a început în 1921 și a durat, pentru fiecare volum, până în anul apariției acestuia.

Notele mele sunt numerotate cu cifre arabe în continuare pe întinderea întregului text și sunt situate la sfârșitul volumului.

La redactarea lor am folosit diferite dicționare și enciclopedii (Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, 1940; Dimitrie R. Rosetti, *Dicționarul contemporanilor (1800–1898)*, București, 1898; Victor Gomoiu, *Din istoria medicinei și a învățământului medical în România*, București, 1923), precum și lucrări memorialistice sau de evocare a unor personalități (Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, vol. I–IV, București, 1936–1939; Ion Petrovici, *Amintiri universitare. Figuri dispărute*, 1920; Gh. Panu, *Portrete și tipuri parlamentare*, București, 1893; *Memoriile regelui Carol I al României. De un martor ocular*,

vol. I–XVII, București, 1909–1912; Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. I–II, București, Editura Eminescu, 1991).

Un rol deosebit în întocmirea unor note, dar mai ales în verificarea unor date legate de viața familiei Brătianu a revenit informațiilor pe care le-am cules din corespondența Sabinei Cantacuzino cu familia sa, îndeosebi cu Ion C. Brătianu, Ion I.C. Brătianu, Constantin (Dinu) I.C. Brătianu și Vintilă I.C. Brătianu, parțial publicată în cele cinci volume *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu* (București, 1933–1935).

De asemenea, multe note au fost redactate pe baza consultării unor lucrări de specialitate axate pe evenimente, pe probleme sau personalități ale perioadei evocate în cuprinsul memoriilor Sabinei Cantacuzino. În unele cazuri, am însoțit notele de indicația bibliografică.

E.S.

DIN VIAȚA FAMILIEI ION C. BRĂȚIANU

ÎNCHINARE

Părinților, soțului și fraților mei morți

Prin evocarea unui scump și mândru trecut, am re trăit cu voi o viață de iubire și încredere.

Vă mulțumesc că mi-ați înseninat ultimii mei ani și vă rog de iertare că n-am putut să vă zugrăvesc mai bine icoana, spre pildă și îndemn pentru cei tineri și cei mai mici din neamul nostru.

Fiecare din aceste pagini m-a apropiat de voi, ca în liniște să vă urmez.

A voastră Sabina
Florică, 1921 aprilie
București, 1933 mai

TATA

Copilăria. 1821–1835

23 aprilie 1921

Se împlinesc o sută de ani de la nașterea tatei. Se va vorbi mult de viața lui publică și de faptele mari ce a îndeplinit spre înțelegerea României ca stat și spre îndrumarea poporului către un ideal politic și național. *Viața privată* însă nu poate fi cunoscută decât de cei intimi, azi mai toți dispăruți, afară de copiii lui.

De aci înainte și noi trebuie să ne așteptăm a-i urma, dintr-un an într-altul, de aceea aș vrea să fixez câteva amintiri.

Nu se poate tăgădui, mai ales într-un stat mic, unde oamenii de seamă sunt puțini la număr și în contact continuu, că o viață privată nepătată are o mare înrăurire pentru a da autoritatea necesară conducătorilor neamului.

A tatei a fost un model de cinste înaltă, de bunătate, de abnegație, de energie și de intuiție genială pentru îndrumările ce inițiativa lui veșnic activă dedea în toate direcțiile.

Copilăria-i tristă și lipsită nu numai de alintările cuvenite unui copil astfel înzestrat, dar chiar și de un trai bun, l-a oțelit în toate felurile și i-a deschis inima la nevoile și suferințele altora.

Al 5-lea copil al lui Dincă Brătianu¹ și al soției lui, Anastasia Tigveanu², din neamul Tigvenilor, mărunți de stat, negri de oacheși ce erau și răi până la nebunie. Foarte bogați în vremuri; unul din ei și-a dăruit moșiile la mănăstiri, ca să nu le moștenească fratele cu care se certase. Această răutate era împinsă într-așa grad, încât nu se explică decât printr-o psihoză specială, mai ales când e vorba de manifestările mamei către copiii ei persecutați. Din fericire, nu le-a transmis-o, căci, afară de violențele Cleopatrei³ [și meschinăriile lui Dumitru⁴], toți au avut inimă bună.

De la naștere a fost oropsit de maică-sa [scris. c. Ionel de la tata, 26 sept. 1883]⁵ și trimis la moșia Tigveni, unde a crescut de parte de părinți până la vârsta de 5 ani. Când s-a întors în Pitești și pentru prima oară l-au încălțat, s-a văitat că-l strâng ciorapii. Mai târziu, rupându-i-se botinele, sora lui Ana Furduescu⁶, care-l iubea ca o mamă bună, i-a cumpărat o pereche de pantofi verzi, acest dar i-a făcut o așa de mare impresiune încât nu a uitat-o niciodată, mai ales că îndrăzneala de a dăruii ceva fratelui mic fără știrea părinților i-a atras o muștrare strașnică din partea cucoanei Sica, cum teribila mamă era numită în intimitate.

Nedreptățile continue ce se făceau în favoarea lui Dumitru, copilul favorit, nu i-au stârnit gelozia. El a trăit până la războiul ruso-turc în relațiile cele mai frățești cu acesta, căruia îi trecea multe ale caracterului său dificil. Totuși, își amintea cum, copil, exasperat odată de batjocurile acestui frate care abuza de situațiunea lui, *l-a plesnit* cu un frâu ce i-a căzut sub mână și a stat opt zile ascuns, nevenind nici la masă și așteptând să se potolească mânia mamei, ce-l amenința cu moartea de l-ar găsi.

Pentru acea mamă stranie, copii erau împărțiți în trei categorii: 1-a indiferenții, printre care Teodor⁷, bucurându-se totuși de avantajile primului născut *considerat* de părinți, cum ne explica mama Anica, și chemat *nene* de toți frații. Alături de el, surorile Maria (Maximila)⁸ și Cleopatra. Într-a 2-a categorie, a favoriților, era Zinca⁹ și mai ales Dumitru, căruia toate i se treceau. După plecarea lui la Paris, mamă-sa a orbit de mult plâns, cum se spunea în familie. A 3-a categorie, a oropsiților, se compunea din Iancu [Ion] și Anica.

DINCĂ BRĂTIANU. 1835–1843

Dincă Brătianu, ca toți din neamul său, înalt și blond, bun și drept, pe care tata și mama Anica îl iubeau mult, nu avea curagiul să impuie un tratament mai drept pentru cei prigonți, dar *pe*

furiș îi mângâia cu o vorbă bună și căuta să potolească urgia nevestei. Ciudat lucru, copiii nu învinovățeau nici mai târziu această slăbiciune a tatălui, ci încercau s-o explice prin greutatea unei lupte continue și poate zadarnice.

Îi erau recunoscători că le dăduse o instrucțiune excepțională pe vremea aceea. Făcuse sacrificiul să aducă în casă mai întâi dascăli francezi și greci. Clasa era nu numai pentru copiii lui, dar și pentru alți fii de boieri din Pitești. E de mirat însă că fetele urmau aceleași cursuri ca și băieții și mătușele mele recitau pasagii din Homer și spuneau cu mândrie că nu au învățat grecește, ci *elenica*.

Mai târziu, plecând Dumitru la Paris, Maximila la mănăstire și Anica măritându-se, Ion, rămas singur acasă, fu trimis la școala română deschisă de Simonidi, elevul lui Lazăr. Aci simțimintele lui grecofile se schimbă repede în contrariu și, peste 40 de ani, cu mare veselie și satisfacție, ne povestea tata răsând, față de dl Simonidi, cum dânsul și tovarășii săi de școală, între cari frații Bălcescu, înflăcărați de vorbele patriotice ale profesorului român, spărseseră ferestrele dascălului grec din Pitești. Ba, Dincă Brățianu, pe atunci prefect, fu nevoit să potolească această manifestațiune.

Tata trata pe bătrânul Simonidi, cocoșat de vârstă, cu tot respectul cuvenit și îl poftea adeseori la masă [deși bietul om era uneori intimidat de înalta situațiune a fostului său elev].

În 1835, fratele cel mare, Teodor, veni acasă în concediu, se hotăra intrarea lui Iancu în armată. Lui însă nu-i plăcea această carieră și se ruga în deșert să-i fie îngăduit a-și urma studiile. La plecare, cu [inima strânsă], veni să-și ia ziua bună de la părinți. Tatăl îl sărută și-l binecuvântă; mamă-sa era în capul scării, băiatul urcă ultima treaptă și îi luă mâna ca să o sărute; mâna însă, ca rămas bun, îl plesni peste gură. Aceasta a fost singura dezmiertare ce primi bietul copil, care coborî în repezeală scările, ca să nu-i izbucnească plânsul față de acea mamă denaturată. După zeci de ani nu-și putea reaminti acea scenă fără a i se muia ochii de lacrimi.

Era de 14 ani și fu încorporat în Iunkări, la București, și pe urmă la Zimnicea în regimentul fratelui Teodor*. Efectele [acestei] educațiuni spartane s-au manifestat pe loc. Firea lui simpatică îi atrăgea simpatia tuturor și cea mai mică manifestațiune de bunăvoință găsea un ecou recunoscător în inima obișnuită numai cu severitatea vieții din casa părintească. Era harnic, conștiincios, serios pentru vârsta lui, vesel, afectuos [și modest]. Oriunde a trăit, în țară și în străinătate, a fost iubit și răsfățat de toți; recunoștința și-o exprima prin iubirea ce purta prietenilor lui și prin numeroase atențiuni delicate ce avea către fiecare din ei.

Bătrâna d-nă Caterina Odobescu¹⁰, nevasta generalului și sora bunului prieten al tatei și camarad de regiment Grigore Caracăș¹¹, îl adoptase ca pe un membru al familiei. La dânsa, tata a cunoscut și pe C.A. Rosetti, cu care s-a legat [așa de] frățeste mai târziu, dar de care atunci fugea, găsindu-l prea nebunatic în viața lui.

Legându-se atât de strâns cu toată familia Caracăș, avea biblioteca amicului său Grigore la dispozițiune. Cărțile îl atrăgeau de pe atunci, se uita cu *jind* la cele franceze, lui inabordabile, căci nu știa această limbă decât foarte rudimentar. Dar cu o voință neștrămutată se puse pe lucru și atât le citi și răsciti, încât învăța limba în mod empiric, lucru ce-i fu în curând de mare folos, cum vom vedea.

După ce obținut ofisul de prapurgic se mută într-o casă [veche] din dosul Bisericii Curtea Veche, unde locuia cu prietenul lui poetul Grig. Alexandrescu, și începu să meargă în lume cu familiile Caracăș și Odobescu. La un bal la Vodă Ghica, o nepoată a acestuia, tânără debutantă, se așezase pe colțul sofalei unde ședea domnitorul. Nimeni nu o poftea la joc, și biata copilă se căia de excesul ei de timiditate văzând pe celelalte fete danșând cu poftă. Tata, atras de frumusețea Cleopatrei Ghica și de părăsirea în care se găsea, își luă inima în dinți și o pofți la joc peste ciubucul lui Ghica-Vodă, care, mirându-se de îndrăzneala tânărului, întrebă

* Uniforma păstrată la Florica a fost dăruită de Dinu I.C. Brătianu Muzeului Militar. (*N.a.*)

1850

1865

Ion C. Brătianu

1867

1886

Casa de la Tigveni

cine e și zise: „O să iasă ceva din acest băiat“. [Toată această epocă a fost frumos povestită într-un Memoriu al lui Gr. Caracaș*.]

La moartea mamei sale în 1839, a stăruit din nou, cu succes de rândul acesta, pe lângă tatăl său să-l trimită și pe dânsul la Paris pentru completarea studiilor.

După o călătorie foarte lungă și obositoare, sosind acolo, a găsit pe fratele său Tache bine instalat într-un apartament elegant în strada d'Ouest. Cu subsidiile de care dispunea, el nu-și putu închiria decât o mansardă în strada Monsieur le Prince, așa de mică, ne spunea nenea Caracaș, încât ziua, cu două chingi, ridica la tavan patul pentru a se putea mișca prin odaie. Hrana, ce era silit să-și procure, era neîndestulătoare și atât de proastă, încât uneori, pentru a o putea mânca, trebuia s-o stropească cu oțet.

Tânărul însă, obișnuit cu nevoia și crescut în lipsă, era mulțumit să poată lucra și se folosi cu puteri încordate de cursurile ce urma.

În 1843 muri Dincă Brătianu. „Aceasta fu prima noastră mare durere“, ziceau tata și mama Anica. [Acest om] era iubit de câți l-au cunoscut. Caracterul lui blând și nobil, bunătatea lui către cei mici și chipul drept cum și-a exercitat funcțiunea de ispravnic (prefect) îi câștigase stima și respectul populațiunii din districtul Argeș. Când se muta vara la Tigveni, își trimitea soția și copiii în căruțele de birje pe un drum și pornea călare cu escorta lui pe altul, ca să [deruteze] pe tâlhari. Căpitan Radu, pandur temut pe atunci, îi ieși odată înaintea și îl apostrofă: „Cum, cucoane Dincă, te temi de noi? Dar nu știm noi unde-ți sunt copiii și cucoana? Nu pe boieri ca d-ta îi jefuim; noi te apărăm de hoți și de borfași“.

Căruțele de birje erau singurele vehicule întrebuințate la drum [lung]. Se compuneau dintr-un coviltir lung de piele, închis la spate, deschis spre cai și spre capra vizitiului, cu două ferestre în lături astupate prin perdele tot din piele. Înăuntru se punea fân și peste el saltele. Zdruncinăturile drumului [, căci nu aveau

* Memoriul lui Gr. Caracaș, *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. V, 1935, p. 524. (N.a.)

arcuri], căldura pulverizau fânul și bieții călători, asfixiați, zdrobiți, erau într-un chin.

În afară de călătoriile cu scop determinat, mama Anica ne povestea cum întotdeauna un rând de cai înhămați în grajd și o căruță de birje se aflau în curte gata de plecare. Când răsuna alarma de sosirea turcilor sau altă invazie, într-o clipă erau caii puși, saltelele, plăpămile, pernele, aruncate pe fereastră; se vârau în căruță icoanele, argintăria, câteva blănuri și haine, merinde, copiii și femeile și în galopul cailor porneau spre munte, însoțite de bărbații călări sau de slugi credincioase. Dacă ceata îi urmărea, se opreau într-o pădure și la repezeală îngropau ce era mai de preț, apoi plecau din nou. De aveau noroc, treceau granița; de se oprea urmărirea, se înapoiau și căutau, adeseaori în deșert, ceea ce ascunseseră în grabă.

Cum să ne mai mirăm dacă așa de puține amintiri de familie, așa de puține podoabe strămoșești se mai găsesc în casele noastre? Viața, copiii, când erau salvați, li se păreau o îndestulătoare dovadă de bunătatea Domnului; de rest nu se mai ținea seamă.

TINEREȚEA. 1839–1848

Moșiile, Napoli (1843), Ems (1844)

[Atunci dar,] la moartea tatălui lor, s-au întors în țară și au împărțit averea. După obiceiul strămoșesc, băieții au luat moșiile, iar fetele s-au mulțumit cu zestrele date de părinți. S-au făcut trei loturi: 1-ul, Tigveni, Morărești și casa din Pitești, era cel mai mare; al 2-lea Gruicul, Rudeni, Poiana și Râul Alb; al 3-lea, și cel mai mic, Florica, Mălureni, Galeșul-Brătieni, Lerești și Sâmburești.

Cel mai tânăr fiu avea dreptul la alegere. Tata alese Tigveni; copilărise în casa părintească bătrână, mare și frumoasă, cu pridvor, ziduri groase și un coridor subteran, răspunzând din iatac, printr-o ușă secretă de la patul boierului, în pădurea seculară, spre a scăpa

de turci, de hoți sau de alți vrăjmași care pătrundeau în casă. Nenea Tudorache însă a intervenit, rugându-l să-i cedeze *acel lot, fiind mai mare*, însurat și cu copii. Tata s-a învoit, i-a lăsat Tigvenii cu restul și a rămas în indiviziune cu Tache până la însurătoarea acestuia în 1865. Atunci aceeași scenă s-a petrecut și la sfârșit tata s-a ales cu lotul al 3-lea, care cuprindea și Florica, unde își făcuse casa în 1858.

Noi nu am apucat decât Sâmbureștii și Florica, pe lângă care tata cumpărase via de alături, numită Floreasca. „Pentru voi, fetele mele, zicea el, Floreasca este via fetelor, nevestelor.“

Celelalte moșii au fost vândute pe rând de câte ori era o nevoie politică: Lereștii pe nimic, în timpul exilului, prin intermediarul lui nenea Tudorache, acesta neîndurându-se să-i împrumute suma necesară spre a plăti o datorie la d. de Galhau, care îi venise într-ajutor cu atâta prieteșug și încredere.

„Ce noroc am avut de a nu fi interesat în afaceri, ne zicea adeșori tata. Ce m-aș fi făcut eu fără Florica? Aici mi-am regăsit totdeauna sănătatea, puterea trupească și sufletească.“ Într-adevăr, Florica, atât de aproape de București ca să poată veni fără greutate, a fost căminul ce și-a creat pentru creșterea copiilor și pentru odihna lui. Nici Tigvenii, nici Rudenii nu i-ar fi fost accesibili așa de ușor.

Întorcându-se la Paris la 1843, grav bolnav în urma unei răceli, s-a dus la dr. Andral, care l-a trimis în miazăzi cu un tratament de fizic. A plecat la Napoli. N-a uitat niciodată impresia făcută de acel peisaj în cântător și de portocalul din care culegea fructe și flori din balconul său.

În primăvară, s-a reîntors la Andral, care, examinându-l din nou, i-a zis: *Qui vous a fait croire à l'absurde idée que vous étiez malade de la poitrine?** Tata i-a arătat consultația scrisă ce-i dedese cu 6 luni înainte. *Tout le monde peut se tromper.*** Medicul era

* Cine te-a înșelat că ești bolnav de piept? (N.a.)

** Oricine se poate înșela. (N.a.)

prea celebru pentru a nu recunoaște o eroare, spre marea bucurie a clientului.

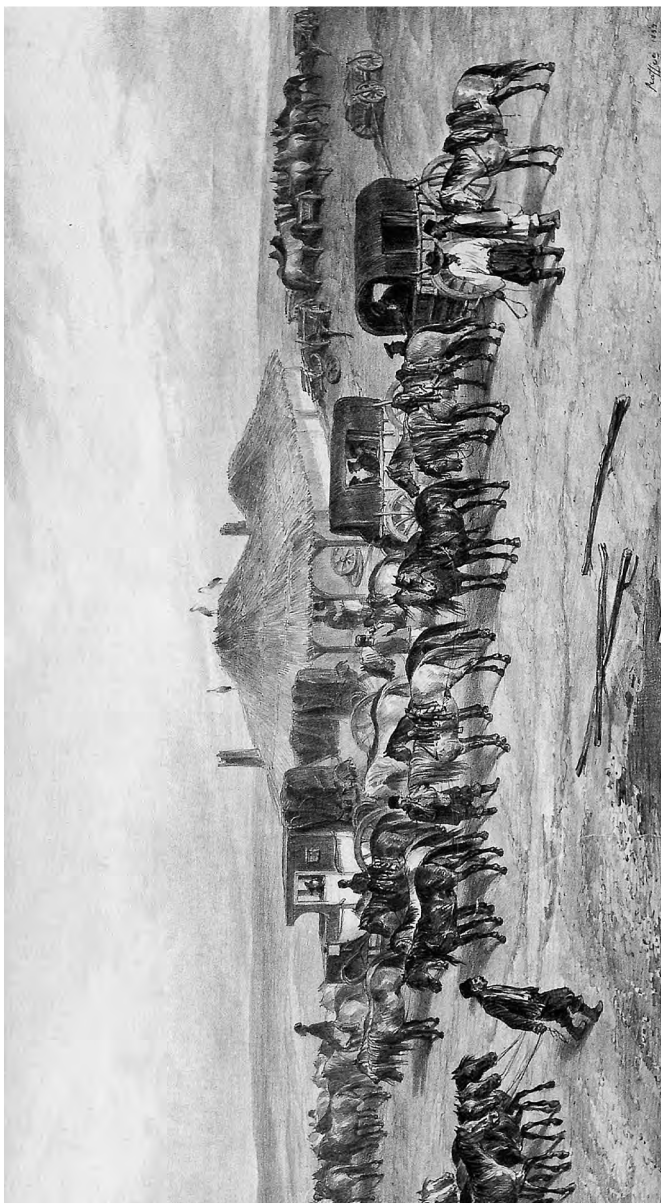
Totuși, în 1844 a fost nevoit să facă o cură la Ems, unde a cunoscut și s-a legat cu familia de Galhau, al cărei oaspete a fost la Vaudrevanges lângă Saarlouis. Portretul d-nei de Galhau și vederea casei ei de la țară sunt și azi în camera lui de la Florica. Totdeauna ne-a vorbit cu admirațiune de doamna cea bătrână, cu prieteșug de perechea cea tânără; îi socotea ca una din familiile cele mai distinse. Pe lângă organizarea socială a importanței lor fabrici, ne cita, ca trăsătură caracteristică a simțimintelor lor, că nu admiteau să fie serviți la masă de servitori nemâncați. De la d-na de Galhau cea bătrână s-a stabilit și la noi obiceiul ca masa personalului să fie dată înainte de a stăpânilor. Tata a rămas legat cu ei. [La 1865, trecând pe la Paris pentru a cere lui Napoleon pe Charles de Flandra, s-a oprit la Vaudrevanges.]

În această perioadă, la Paris, a cunoscut la cursurile de la Collège de France pe Quinet¹², Michelet¹³, Bataillard¹⁴, Ulbach și a început să lucreze pentru cauza românească.

VIAȚA POLITICĂ. 1848–1859

Revoluția. Exilul. Rosetti

Revoluția din 1848 a fost prima lui manifestație politică în țară. Rolul ce a jucat a fost din cele mai importante, deși era cel mai tânăr dintre capii revoluționari. De atunci s-a și legat cu C.A. Rosetti, nou însurat cu d-ra Maria Grant¹⁵. Aceasta era institutoare în familia Odobescu. Acolo o cunoscuse și de acolo a luat-o de nevastă. Cucoanele din București au fost foarte scandalizate de această mezialianță a unui boier, dar unele din ele, ca d-nele Odobescu și Obedeauu cea bătrână, rude ale lui Rosetti, dându-și seama de valoarea tinerei fete, au impus-o în societatea lor. Mama

Diligența și căruța de poște

C.A. Rosetti, 1858

Rose ne-a povestit cum la vizita lor de nuntă, dânsa în rochie de mătase cu crinolină, pălărie cu briduri și șal de dantelă, el în frac, pălărie înaltă, mănuși și cravată albă, sosind în salonul d-nei Obedeanu, unde se afla protipendada Bucureștilor, aceasta s-a sculat de pe canapea, le-a ieșit înainte și a pus pe d-na Rosetti la locul de onoare.

Atunci, în 1848, se născuse primul copil al Ruseșilor, fetița numită *Liberté*. D-na Rosetti, mama Rose, cum o numeam noi toți, îmbrăcată în țarancă, cu copila în brațe, a urmat pe malul Dunării barca turcească încărcată cu exilații meniți să piară în închisorile din Bosnia, dacă nu i-ar fi scăpat inima și curajul acelei femei eroice. D-tru Brătianu a însoțit-o în acea teribilă călătorie de la Giurgiu la Turnu Severin. Michelet a povestit cu măiestria lui în *Légendes du Nord* acest episod.

Anii petrecuți în Franța de la 1848 la 1856 au fost exclusiv consacrați politicii și completării studiilor. Urma cursurile la Collège de France și Sorbona. Își întinsese relațiunile cu Texier¹⁶, Renan¹⁷, Pierre Leroux¹⁸ și alții care se interesau și ei de viitorul nostru. Fiecare din exilați își avea cercul activității lui: Dumitru Brătianu: Anglia; Rosetti: în special Italia cu Mazzini¹⁹, Manin²⁰ etc. D-na Rosetti le ajuta din tot sufletul și cu condeiul, și cu farmecul ei de stăpână de casă.

Tata, cum era foarte legat cu toți francezii potrivnici ai lui Napoleon, a fost arestat la atentatul lui Orsini²¹, pentru că se găsisse la dânsul o presă care însă nu servea decât pentru propaganda română. Închis mai întâi la S-te Pélagie, fu mutat, după prescrierea medicului, la Passy, în casa de sănătate a d-rului Blanche. Acesta, amic al românilor, se legă așa de mult cu tata, încât îi scrisese până la moarte și fu unul din cei care răsfățară mai mult pe Ionel, Dinu și Vintilă în timpul studiilor la Paris.

Jules Favre²² fu apărătorul strălucit al acuzațiilor, care fură achitați.

Tot atunci, tata a devenit prietenul familiei Kestner și s-a logodit cu Mathilda, fiica cea mai mare și sora viitoare d-ne

Floquet. Curând însă el și-a dat seama că viața ce era menit să ducă nu era compatibilă cu o nevastă străină, necunosătoare a țării unde o muta și, prin urmare, puțin pregătită să facă sacrificiile ce era să-i ceară. Pe de altă parte, constatând exigențele d-nei Kestner, care pretindea ca ginerele ei să adauge la numele lui pe cel de Kestner și să-i promită să locuiască regulat câteva luni pe an în Franța, s-a decis să rupă această căsătorie, cu toate că iubea pe fată și era iubit de dânsa.

Biata Mathilda nu a uitat niciodată pe primul ei logodnic, deși a luat, mulți ani în urmă, pe Charras, una din căpeteniile republicane în 1852, mort în exil, devenit mai târziu general și cumnat cu Scherer Kestner, unul din principalii inițiatori ai afacerii Dreyfus²³. Sora d-nei Charras, d-na Hortensa Floquet, ne spunea, 60 de ani în urmă, că niciodată Mathilda nu a mai pronunțat numele tatei și că, la plecarea lui, durerea ei a fost așa de mare, că era să moară. Amândouă, făcând cunoștința surorilor mele și a mea la Paris, ne-au arătat o afecțiune atingătoare și ne-au scris până la moartea lor, în timpul războiului din 1914-1918.

CĂSĂTORIA

Când s-a întors în țară, în 1856, tata s-a decis să-și stabilească căminul la țară, la Florica, și să se însoare. Deși avea relațiuni cu cele mai multe familii din București, nu se putea hotărî să intre în nici una din ele, căci avea o concepțiune cu totul specială de chipul cum voia să-și întocmească viața.

În 1858, ducându-se odată la Maica Maximila, sora lui călugăriță, a găsit-o foarte tristă de moartea unui bun prieten al ei, Luca Pleșoianu. Îi arată și testamentul acestuia, care impresionează pe tata prin donațiunile ce face țăranilor după moșiile lui. La întrebările fratelui său, îi mai povestește că a lăsat o fiică de 16 ani, crescută de mamă-sa mare, cucoana Sultănica Capelleanu, căci Luca Pleșoianu era văduv de mulți ani.

Luca Pleșoianu

Ion C. Brătianu
1858

Pia Brătianu
1858

Ana Furduescu

Dorința tatei de a se însura, redeșteptată prin toate aceste lămuriri, se întări văzând peste puține zile pe orfana în chestiune în salonul Capellenilor, la o masă unde juca loto cu mătușile și unchiul ei. Fata era frumoasă, avea mai ales ochi admirabili, și, deși răsfățată de mamă-sa mare, căreia îi reamintea pe fiica ei pierdută în floarea tinereții, era crescută în principiile unei familii foarte unite de o femeie cu o purtare exemplară și o energie puțin comună. Iancu Capelleanu, unchiul fetei, era un mare admirator al tatei și l-a introdus în familie.

Tata dorea să ia o orfană ca să nu aibă piedici în viața lui politică. Aceeași idee care îl făcuse să rupă cu d-ra Kestner l-a atras aci. Avea multă încredere în calitățile moștenite de la părinți și ne spunea adesea: „Uită-te de aproape ce sânge are în vine“. Onorabilitatea Capellenilor, simțimintele nobile oglindite în testamentul lui Luca Pleșoianu erau premisele indispensabile; restul veni prin farmecul fetei și răspunsul ei hotărât la condițiunile ce i-a pus tata de a duce o viață de jertfă când interesele țării o vor cere, de a trăi la țară, de a renunța la lume, de a se aștepta să-și vadă bărbatul în închisoare, în exil, de a-și sacrifica la nevoie starea, în fine, de a deveni soția unui om al cărui țel în viață era țara.

Toată căsătoria tatii este povestită într-un chip foarte interesant în jurnalul mamei din 1919.

După însurătoarea săvârșită în strictă intimitate la Ostrov, la Călimănești, plecară cu trăsura la Pitești, unde s-au coborât la mama Anica Furduescu, sora tatii cu 10 ani mai în vârstă ca el și care fusese destinată călugăriei. Într-o zi, venind în Pitești Grigore Grădișteanu²⁴ cu soția lui, ca de obicei, traseră la tata-mare, prieten bun, care și el în București era totdeauna oaspetele lor. D-na Grădișteanu a cerut să vadă copiii. Dintre toate fetele i-a plăcut Anica, pe care luând-o pe genunchi și dezmierdând-o, află că o va trimite la mănăstire; atâta s-a rugat să nu o facă, încât cucoana Sica i-a promis că va călugări pe Maria. Aceasta, într-adevăr, sub numele de Maximila, a fost stăriță la Ostrov și la Văleni, în contra dorinței ei, pe când Ana a fost căsătorită cu Furduescu, boier de viță veche. Aceasta, nenorocită și văduvă foarte tânără a unui

bărbat luat în silă, care nu a prețuit-o, după moartea lui a născut pe al 3-lea copil, Iancu, băiat bun, dar moale, pentru educația căruia s-a străduit mult. Pe fata cea mare, Elenca, favorita ei, a fost silită, din lipsă de mijloace, să o mărite la vârsta de 12 ani cu Ion Slăvescu, om prea în vârstă pentru copilă. Pe cea mică a dat-o fără entuziasm lui N. Dimancea²⁵, pe care Tinca singură și-l alesese și de care toată viața ei a voit să divorțeze, până când în sfârșit a și divorțat, părăsită de dânsul.

Mama Anica era mică, subțire, cu ochii verzi, cu bandouri negre cari nici la bătrânețe n-au albit. Femeie cu suflet superior, foarte evlavioasă, în fiecare seară își făcea rugăciunea înaintea icoanelor cu multe mătăanii, postea toate posturile, vinerea și miercurea fără untdelemn. Toată viața a regretat schimbul făcut de părinți cu soră-sa Maria. Iubea cu pasiune; fără răutatea mamei ei, avea favoriți pentru cari se jertfea cu bucurie: pe tatăl ei, pe tata, pe fiică-sa Elena Slăvescu, pe fiica acesteia Mița Vulturescu, pe fiul ei Iancu. Deși ne iubea pe toți cu slăbiciune de mamă-mare, Ionel era cu mult preferatul ei, și, cum nu eram obișnuiți de părinții noștri să se facă deosebiri între noi, eram scandalizați și îi făceam farse, cu Ionel în cap. Astfel, fiind de aceeași talie, schimbam între noi doi hainele și pe urmă ne prefăceam a bate pe pseudo-Ionelul, ca să vedem pe mama Anica alergând să-l scape.

Lângă casa părintească a Brătienilor, avea o locuință mică și modestă, ca și mijloacele ei, dar de o curățenie și de o regulă exemplare. Toate fotografiile noastre și ale copiilor ei erau puse unele lângă altele, în cadruri mari pe perete, nu-i plăceau albumele după vremea aceea, unde nu le putea vedea la tot minutul. „Vreau să trăiesc cu voi sub ochii mei“, ne zicea. Pentru fratele ei cel mic, Iancu, avea o dragoste pasionată; a primit pe tânăra sa cumnată, care n-avea încă 17 ani, ca o mamă bună și i-a păstrat aceeași iubire cât a trăit.

Mai târziu, de câte ori tata lipsea de la Florica pentru mai mult timp, dânsa se instala lângă mama, ca să nu rămâie singură; de câte ori era o boală grea, o nevoie, o aveam în casă. Ne iubea, ne răsfăța ca o mamă-mare. Mama Anica știa cele mai frumoase

povești; mama Anica ne împletea cu fir subțire acei frumoși ciorapi albi vârgați cu roșu; mama Anica ne făcea toate plăcerile și ar fi voit ca nici o pedeapsă să nu ne atingă niciodată. Uneori chiar se iveau mici conflicte, căci mama nu admitea nici o intervenție când ne dojenea, și bieteii mamei Anica i se rupea inima văzându-ne la colț sau fără desert. După ce a îngropat pe nepoată-sa Anastasia [Romniceanu], pe Elena Slăvescu și pe Tina, [s-a retras în viața monahală, dar nu] s-a călugărit [, nevoind să se „lepede de rudele“ pe care le iubea cu atâta dragoste și să se lege cu un jurământ de care știa că nu se putea ține]. La vârsta de 75 de ani, în 1884, s-a stins la Vălenii din Argeș, în mănăstirea unde fusese destinată de mică copilă să intre și unde o precedase sora ei Maximila. Omul nu-și schimbă destinul.

La mama Anica au locuit mama și tata până s-a isprăvit casa de la Florica. Aci nu erau decât două odăi din stânga pentru boier și cea de a 3-a pentru vier; în actuala cameră turcească era linul cu scurgerea vinului în pivniță. Această parte era veche de când cu viile domnești. Tata a mutat linul unde se află și acum și a așezat acolo pe vierul tatălui său, moș Oprică, și pe nevasta lui, baba Uța. Acest bătrân servitor nu admitea toate inovațiunile occidentale ale noului stăpân și îl muștra câteodată cu autoritatea lui de o generațiune mai veche.

La casă a ridicat un etaj și s-au mutat acolo. La București n-au avut casă până la nașterea Floricăi, primul copil, în 1862, ci au stat în două camere la d-na Rosetti, în strada Caimatei.

MARIA ROSETTI (MAMA ROSE)

Mama Rose era un amestec de rase: de origine din Guernesey*. Deși de cetățenie engleză, nu avea nimic anglo-saxon, nici ca fizic, nici ca fire. Era oacheșă, nu chiar frumoasă, dar cu nurii unei

* Una din insulele anglo-normande. (*N.a.*)

meridionale, expresivă, pasionată, artistă. Tata și Alexandru Goleșcu²⁶ îi ziceau *Gitana*. Nu mai vorbesc de farmecul conversațiunii sale, care îi făcuse un cerc de amici distinși în București și în Paris. Scria bine, cu o însuflețire romantică, scotea frumosul din orice lucru întreprindea și îl împrăștia în jurul ei. Cu puține obiecte rânduia o cameră de-ți era drag; croia o rochie cântând, parcă se juca, credeai că a prăpădit stofa, dar ieșea ceva grațios, și îi puneă o mică garnitură, care o deosebea de toate celelalte. Ca gospodină, organiza o masă delicioasă și intinii o rugau să-i invite mai ales la dejunul rămășițelor.

Această femeie superioară a avut o înrăurire decisivă asupra vieții mamei. Prin cultura ei, prin virtuțile ei, prin iubirea nețărnută pentru bărbatul ei, a fost un exemplu prețios tinerei femei, care venea cu principii bune și sănătoase, dar cu instrucțiunea superficială a pensionului din Craiova, lipsită de acea strălucire intelectuală ce găsea aci în societatea cea mai inteligentă și instruită* din vremea aceea.

Mama a fost așa de impresionată de lumea în care se pomeni transplantată și inferioritatea ei a jignit-o așa de adânc, încât *a cerut imediat tatii să-i dea profesori ca să-și completeze instrucțiunea*. Așa se și făcu. Am găsit caietele mamei cu cursurile de limba franceză, istorie, literatură și gramatică, cu frumoasa ei scriitură *așa de limpede*** și de caracteristică, păstrată neschimbată până la moarte și care a făcut admirația generalului Berthelot²⁷ în 1918. Deși tata o tachina în toate scrisorile lui că scrisul ei este ilizibil. Tata și-a rezervat s-o învețe istoria Românilor, și mama ne spunea că era un profesor lipsit de răbdarea pedagogică.

Mama Rose a învățat-o gospodăria occidentală, pe cea românească o știa de la mamă-sa mare, *moașă-mea****, cum îi zicea. Și totdeauna am avut o casă ținută în perfecție, o masă excelentă, căci tata, deși foarte simplu în gusturile lui [și în stare să mănânce

* Inițial, în mss. era „mai aleasă ca inteligență“, dar e modificat de Ionel. (*N.a.*)

** Text adăugat de Vintilă. (*N.a.*)

*** Scris de Ionel. (*N.a.*)

Maria Rosetti
1858

Frații Goleșcu

Ștefan Nicolae

Alexandru Radu

veșnic aceleași lucruri,] era foarte exigent pentru calitatea și pregătirea lor. Asemenea, era foarte rafinat pentru tot ce îl privea; când s-a însurat, mama a rămas uimită de finețea și de numărul rufelor lui. Cămășile îi erau de olanda cea mai subțire sau de pânză românească; ciorapii, de mătase sau de ață fină, când nu erau împlețiți cu ibirișinul tras din gogoșile de la Florica de sora lui Anica; cearșafurile erau mari și din olanda cea mai bună; toate paturile se făceau franțuzește, cu plăpămi de flanelă albă și pichet. Mesele și șervetele, de calitate foarte frumoasă, și otrepăria din casă era proverbială. Afară de aceasta, nici un lux, nici o broderie, nici o dantelă, nimic pentru ochii lumii*. Haine avea puține, dar făcute de un croitor bun, la Renard, și piciorul așa de mic era perfect încălțat la Hallegrain, cum se purta cu cizme subțiri sub pantaloni sau botine de postav cu nasturi**. La țară botine englezești cu șireturi; niciodată nu a putut suferi ghetetele cu elastic, la modă pe atunci. Cravatele favorite la țară și ziua erau de fulard alb, cumpărate în magazinul francez al lui Jobin. Numai în ultimii ani, în oraș, a adoptat cravata neagră de mătase. Mai târziu, când a început lupta pentru înființarea industriei naționale, el a purtat haine de lână țesute în țară. Avea costume făcute la Teleorman de d. Kirițescu și din care ultimul se află în vitrina din camera lui, la Florica; era un amestec de borangic alb și lână neagră cu reflexe metalice, le numea „*hainele mele de oțel*“. Nu se spăla decât cu săpun de casă.

Îi plăceau lucrurile frumoase și gustul îi era desăvârșit, toate cele cumpărate de dânsul erau simple și bune. Modelul argintăriei adoptat de noi toți mai târziu a fost adus de dânsul în 1866 din Paris, de la Duponchelles, ca și lămpile cele frumoase de bronz din salonul din București. Când s-a întors din exil a expediat mai multe lăzi cu cărți, scrisori și o colecție de gravuri. Nu au sosit niciodată la destinație. Nu au rămas decât vreo patru gravuri, care se află la Florica. Cu multă părere de rău vorbea tata de aceste stampe și de corespondența lui din străinătate. Cărți a cumpărat

* Frază scrisă de Ionel. (N.a.)

** Scris de Ionel. (N.a.)

cât a putut și el a pus baza frumoasei biblioteci din Florica, cu edițiunile vechi, rare, relative la istoria țării. Visul lui era de a scrie, când nu va mai face politică, istoria României. „Întorcându-mă după luncă, ostenit, stam lungit pe canapea și, gândindu-mă la cele prezente, mi-am adus aminte de cele trecute și treceam în revistă toată viața generațiunei noastre și tare îmi părea rău că nu am libertatea și nu am pe unul din voi cu mine ca să așternem pe hârtie toată acea epocă, care ar fi păcat ca să i se piarză memoria.“*

Era însă menit să facă acea istorie, și n-a avut timpul să o scrie.

Tata era mare admirator al naturii, cum se vede din scrisorile lui, când, fiind bolnav și obosit, a stat singur mai multe luni la Florica, iar mama, la București cu copiii, lichida casa, pregătea mutarea la țară, întârziată și de boala ei și de a Mariuței [, grav bolnavă de brâncă la picior]. În diferite scrisori descrie primăvara care începe:

„6 aprilie: Azi au început și privighetorile; 13 apr.: *Aproposito* de dinți (!), mi-am adus aminte de d-na Rosetti, spunea că aici a fost un timp tocmai ca în Anglittera, câmpul îmbrăcat și acoperit cu o ceață ușoară însoțită de o ploaie fină, peisajul era de mine, numai o Miss lipsea. 14 apr.: Aici primăvara se arată foarte frumoasă: codrul s-a încheiat, privighetori, cuci și grauri cântă, numai omizile ne prăpădesc. Astă-seară cactusul [? cuv. ilizibil] are două flori de o frumusețe rară. Ce păcat că nu sunteți aici“.

Iubirea lui pentru Florica era așa de mare, încât, deși dorea să aducă pe mama și pe copii lângă el în iarna și primăvara lui 1869, îi amâna încontinuu, căci casa și gospodăria nu erau organizate. Același *simțământ* îl avusese și la Reinecke, văzând proprietatea Principelui Anton de Hohenzollern, tatăl regelui Carol, când s-a dus în misiune să-l vadă. Din această din urmă scrisoare, ar apărea că tata nu cunoștea frumusețile munților noștri. Și într-adevăr, niciodată nu l-am auzit vorbind să fi făcut vreo excursiune, fie din lipsă de timp, fie că nu resimțea nevoia de a pleca în călătorii

* Scrisoarea tatii către cei trei fii, 20 martie 1888. Vezi *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. IV. (N.a.)

de explorare pentru plăcerea lui personală. Gustul de excursiuni l-am moștenit noi, copiii, de la mama.

Cât timp au locuit cu Ruseșii la București, tata și mama erau foarte des pe drum cu trăsura spre Florica, Sâmburești, Mihăești, Pleșoi. Drumurile erau rele și podurile puține; trebuia adesea să treacă prin apă. Mamei îi era frică văzând trăsura în mijlocul vâltorii, și tata îi acoperea capul cu un tartan. Această frică de apă și de cai a persistat toată viața mamei. La ea a contribuit și faptul că, trecând Oltul pe un pod umblător, cu trăsura, Maica Maximila a murit de anevrism, sporiindu-se caii de lătratul unui câine. Această nenorocire a impresionat-o foarte mult pe mama. Într-altfel, era foarte curajoasă. Până în vremea bătrâneții mergea singură la Florica, iarna, și petrecea mai multe zile în casa lipsită de pază și locuită numai de femei.

Nu numai pentru dânsa, dar și pentru copii ținea să nu avem teamă de nimicuri. Ne trimitea de mici singuri în odăile întune-coase, nu permitea nici o lumină după ce ne punea în pat seara și, mai ales, ne-a ferit de orice superstiție, arătându-ne cât de absurde sunt. Deseori ne-a povestit cum, Florica fiind bolnavă, i s-a atras atențiunea asupra cântecului unei cucuvăi în fața casei. După moartea fetei, 10 ani în urmă, când Ionel, cu friguri tifoide, zăcea greu bolnav, dânsa iese într-o seară un moment pe terasă și aude același cântec. Impresionată, reintră repede în camera copilului și nu spune o vorbă nimănui. Dar după vindecarea lui Ionel ne explică cât de absurdă i-ar fi fost superstiția, de se întâmpla din nou o nenorocire.

FLORICA

N-a mai avut însă prilejul să tremure de frica vadurilor, călătoriile au încetat cu nașterea Floricăi. O viață nouă a început. S-au stabilit definitiv la Florica; mama a avut, succesiv, opt copii în spațiul de zece ani; a alăptat pe cât a putut, dar s-a ocupat ceas

cu ceas de toți, nedespărțindu-se de ei nici o zi până i-a văzut mari. Florica, Sabina, Ionel și Dinu s-au născut pe rând la Florica, urmându-se în fiecare an. La orice naștere, mama Anica venea din Pitești, se instala la noi, înlocuia pe mama în toate atribuțiunile ei și nu pleca înapoi decât după ce o vedea pe picioare. Pe Florica a botezat-o maica Maximila, pe mine nenea Tudorache, care, neadmițând un nume fără patron de sfânt ortodox, mi-a ales numele de Elena. El singur însă cât a trăit m-a numit astfel, restul lumii nici nu l-a știut. Și tocmai pentru examenul de bacalaureat a trebuit identificat la tribunal actul de naștere al Elenei cu certificatele de studii ale Sabinei. Pe Ionel, tata dorea să-l cheme Coman, căci ținea mult la numele vechi românești, dar și aci nașul, nenea Ghiță Enescu, s-a opus cu înverșunare; fiind și mama de această parte, nu numai că primul băiat a fost înscris Ion, dar a și purtat numele.

Pe când locuiau la Florica, în iarna 1864–1865, Roseții se aflau în mare lipsă la București. Pe atunci frunzașii Partidului Liberal: Goleștii, Bălceștii, Roseții, Brătienii, dr. Grădeanu formau ca o familie mare, fiecare punând la dispozițiune celorlalți tot ce avea. Tata a găsit foarte natural să propună prietenilor săi ospitalitatea modestă de la Florica. I-a instalat în cele două camere mai mari de sus și au petrecut o iarnă pe care toți și-o reaminteau cu multă plăcere, deși C.A. Rosetti nu prețuia viața la țară sau, mai bine zis, nu admira natura. Nu se plimba niciodată și nu părăsea odăile lui de sus, supranumite de tata *Via lui Ruset*.

Și unii, și alții erau deopotrivă de calici, cum ziceau ei; adeseori nu știau cum să achite cheltuiala zilnică, ba chiar într-o bună dimineață nu mai avură nici un ban. Rosetti se duse la Pitești și împrumută patru galbeni, pe care îi dete tatii cu toată veselia ce-l caracteriza chiar în împrejurările cele mai critice. Pe când jongla cu prețioasele bucăți de aur ce ținea în mână, una îi scapă, se rostogoli pe podeala odăii, alunecă între două scânduri rău încheiate și pieri, spre marea consternație a celor interesați. Se ținu un sfat: dacă trebuia să renunțe la acea sumă de 32 de lei vechi ce reprezenta pe atunci un galben, sau să scoată dușumeaua. După o

matură gândire și socoteli de reparație, comoara rămase îngropată în vederea fericirii generațiilor viitoare. Avu însă soarta comoarelor din legende, în veci neprofanate, căci, mai mult de o jumătate de secol în urmă, răsuflătoarea scândurilor fu definitiv astupată prin parchetul ce Ionel instalează în acea cameră devenită odaia mosafirilor.

Goleștii locuiau și dâșii la moșie, pe lângă cucoana Zinca Goleșcu²⁸, *grand-maman*, cum mai târziu o numeau toți, fiica ei, cucoana Anica Racoviță, Bunicica, și cei patru frați: nenea Ștefan²⁹, nenea Nicolae³⁰, nenea Radu³¹ și Alexandru, papa Goleșcu. Tineretul, pe atunci, era compus din ficele d-nei Racoviță, adică din d-na Elena Filipescu, d-na Zoe Grant, d-na Anica Davila, d-ra Felicia Racoviță, d-ra Caterina, mai târziu d-na Trăsnea, Lucia, moartă tânără, și cei trei fii: Costică, Alecu și Mitică, duși la studii în străinătate. Fetele, cum le chemau, erau pline de veselie, și unchiilor lor, mai ales cei doi din urmă, colaborau cu dânsle pentru a organiza fel de fel de partide de plăcere și de mistificări celor de la Florica. La Anul Nou au sosit cu biciuri, clopote etc., toți deghițați de nerecunoscut, Alex. Goleșcu cu mască și crinolină; altă dată, îmbrăcați în muzicanți ambulanți cu o flașnetă, ca să răspundă regretului d-nei Rosetti, căreia la țară îi lipsea această distracție. Biletele de plăcintă la 1 ianuarie erau opera tuturor și mai ales a d-nei Rosetti, înzestrată cu un adevărat talent de scriitor. În fine, acei oameni serioși și muncitori petreceau ca niște copii veseli. Toți tachinau, dar cu gentileță, pe când mamei nu-i plăceau surprizele, nici tachinările și, lucru ciudat, nu s-a obișnuit niciodată cu ele; nu numai cu cele cam răutăcioase ale lui nenea Tache, dar nici măcar cu cele blânde, ca ale tatei. Tata însă continua, dar la urmă o reasigura să nu-și facă sânge rău.

Numai Bișeta, Liberté Rosetti, nu se putea împăca cu viața de țară [; pornirile ei se arătau deja și îngrijorau pe cei mai puțin orbiți ca părinții ei, căci singurul] defect al d-nei Rosetti era slăbiciunea-i extremă față de copii. Nu numai că nu se opunea la nici un caprițiu al lor, dar nu admitea ca cei mai de aproape să le facă o observație cât de mică sau să-i atragă atențiunea asupra lor. Rezultatul a fost nenorocirea părinților, a copiilor și chiar a amicilor.

Mai târziu, din cauza lor, prietenia proverbială Brătianu–Rosetti s-a răcit, căci tata nu a admis contactul tinerilor acelora cu copiii lui așa de sever crescuți.

În iarna lui 1865 veselia s-a întunecat. Florica, fetița întâi născută, favorita tuturor prin frumusețea și drăgălășenia ei, a fost răpită în câteva zile de crup. Durerea părinților a fost grozavă și niciodată ștearsă. Mama, până la moarte, plângând vorbea de dânsa, pe tata nu l-am auzit o singură dată pronunțându-i numele, deși în fiecare zi trecea pe la mormântul ei și în fiecare duminică îi ducea flori.* Tata a purtat-o singur la groapă [și câteva zile în urmă, văzând pe fereastră pe Bișeta, a spus mamei: „Mai bine adormită acolo, decât să o văd ca pe Bișeta aceasta“]. Tata i-a ales locul de odihnă pe deal. Nu putea găsi altul mai frumos, acolo voia să fie îngropat și dânsul. Așa a și fost. După 30 de ani i s-a împlinit dorința. Cu durere și cu groază așteptam momentul apropiat când din acel loc înverzit și înflorit va fi dus în cavoul așa de frumos, dar așa de puțin conform cu gusturile și pornirile lui simple și naturale.

D-na Rosetti, fetele de la Golești, d-ra Felicia și Caterina, cu deosebire papa Goleșcu, atât de afectuos, au arătat mamei și tatei în nenorocirea lor o iubire de frați și de surori. Veneau și petreceau zile întregi la Florica. Papa Goleșcu jumulea scumpele lui flori din grădină și îi aducea buchete groaznic de urât făcute, căci, pe cât se pricepea la grădinărie, pe atât nu cunoștea arta de a întocmi mănunchiuri. D-na Davila sosi într-o zi cu Cocoți (Elena), pe care o alăpta. Auzind pe Ionel plângând și găsind că mama, care ne creștea sistematic după cartea lui Hufland, nu-i dă destul de des să sugă, îl puse la sân. Trase Ionel cât vru și iar începu să țipe; d-na Rosetti, și dânsa doică în acel timp, îl luă la rândul ei. Bineînțeles, Ionel supse și țipă și mai tare. Mama triumfă și declară

* „N-am putut să mă plimb decât spre seară, când au plecat Goleștii: vizitele mă supără, căci, deși este dureros să fiu departe de voi, însă în singurătate durerea este dulce, căci mă gândesc la voi și rămâi cu Florica, căreia îmi este dulce să-i consacru vreo câteva zile.“ (N.a.)

că, experiența fiind hotărâtoare, nu mai permite abateri de la sistemul ei.

GREUTĂȚI ȘI SACRIFICII

Arestarea (1865)

În 1865, familia Rosetti s-a reîntors repede în București, Rosetti și tata fiind arestați³² cu ocazia loviturii de stat a lui Cuza. D-na Rosetti a plecat cu copiii, nevoind să lase pe bărbatul ei singur, și a tras la frate-său Grant; tata nu a lăsat pe mama să-l urmeze, neavând casă acolo și nevoind să expună copiii la clima nesănătoasă de vară în oraș, mai ales că amândoi, eu și Ionel, eram serios bolnavi de dizenterie.

D-na Rosetti promisese să se reîntoarcă, dar, murind Floricel, nu a mai avut curajul să revadă locurile unde tot i l-ar fi reamintit. Avem o serie de scrisori ale mamei de la Florica, unele adresate la Cazarma Pompierilor din Capitală, unde era închis tata, în care se plânge că ale lui nu-i sosesc și îi descrie în toate amănuntele viața ei trudită cu copiii; bună mamă și bună gospodină, cerându-i sfaturi și vorbindu-i de cei doi copii. Greutățile din cauza lipsei de bani se întrevăd în toată seria acestei corespondențe, fără însă nici o vorbă de părere de rău, căci știa unde se ducea marea parte din veniturile ei: *Românul*³³, toată politica liberală erau susținute cu averea Brătienilor, Goleștilor, Ruseștilor și a tuturor acelor cari dispuneau de ceva.

Sănătatea copiilor o preocupă cu drept cuvânt. După o așa de grea încercare ca pierderea Floricăi, te întrebi cum a avut curajul să rămână singură la țară cu doi copii mici, dânsa însărcinată cu Dinu. Mama Anica și nenea Ghiță Enescu erau neconținut cu dânsa, precum și Goleștii. Dar greu trebuie să-i fi fost.

GOLEȘTII ȘI ADUCEREA LUI VODĂ CAROL

(1866)

În noiembrie 1865, tata pleacă în ascuns în străinătate³⁴ pentru aducerea Principelui străin. Se gândiseră la Contele de Flandra. În trecere se oprește la Vaudrevanges, unde avea nevoie de d. Galhau, amic al d-nei Cornu, sora de lapte a împăratului Napoleon. El a dat tatii sfatul de a se adresa Principelui Anton de Hohenzollern*.

În corespondența de atunci se vede întristarea mamei de a fi singură și durerea tatei de a o fi lăsat în momentul nașterii lui Dinu.

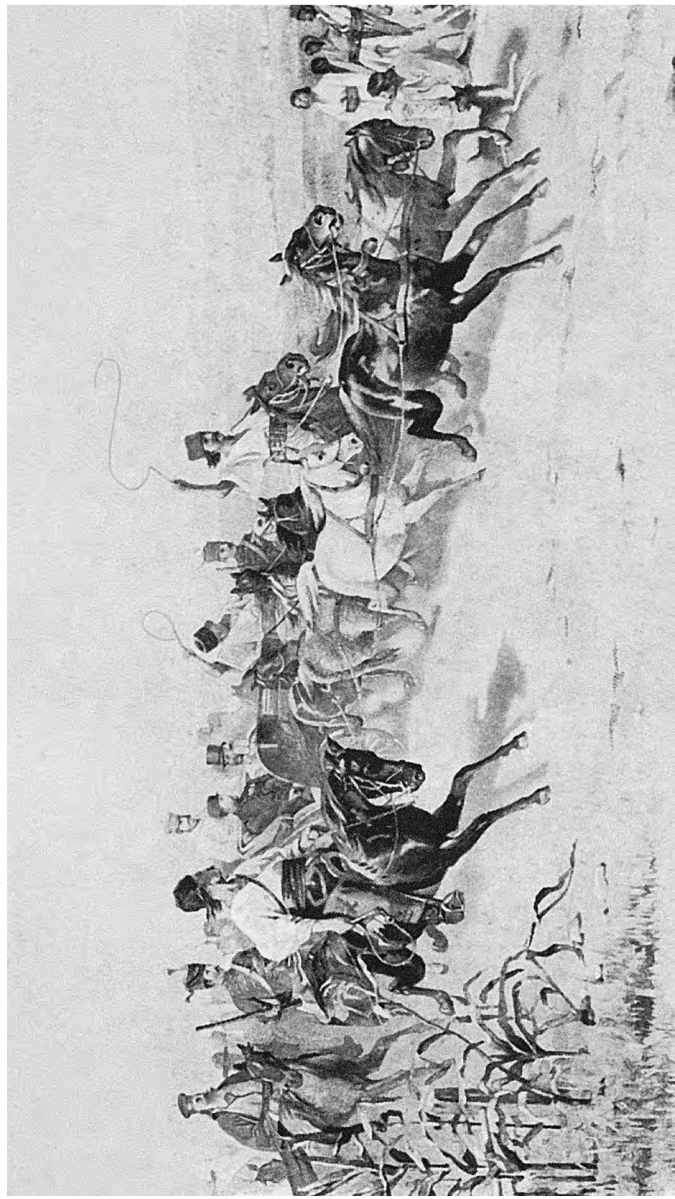
În această călătorie era însoțit de Carada³⁵ și Paleologu; amândoi se întorc în țară înaintea lui³⁶.

În fine, după o absență de 5 luni, cu o foarte scurtă reîntoarcere de câteva zile, tata pornește de la Düsseldorf cu Principele Carol de Hohenzollern, care fusese proclamat Domnitor prin plebiscit.³⁷

Trecerea prin Austria, în timpul războiului cu Germania, prezenta o adevărată primejdie: principele fiind ofițer prusian, risca să fie făcut prizonier în țara vrăjmașă. Călătoria pe vapor de la Baziaș a făcut-o ca feciorul tatei, în clasa II, ducând bagajele. Uneori uita și apuca tatei înainte, ca să se urce cu el în clasa I. Până la Turnu Severin a ținut această comedie, când, punând piciorul pe pământul românesc, a scăpat de grije și l-a salutat ca pe Domnitorul țării. O mare mulțime l-a întâmpinat la debarcader, unde, după ovațiunile ce i se făcu la coborârea din batel, căpitanul vaporului austriac înțelesese pe cine adusesese și cum fusese înșelat.

Acolo s-au suit într-o trăsură (poștalion) trasă de opt cai, cu clopoței la gât și mânați de surugii în haine cusute cu găitane, cu pălării împodobite cu panglici tricolore, cu un bici lung de piele împletit, pocnind din cele trei sfârcuri de mătase. În galopul cailor și chiotele surugiilor călări, au făcut drumul de la graniță la București printr-un parc englezesc – atât de frumoase erau pădurile,

* Propoziție scrisă de Vintilă. (N.a.)

Călătoria lui Vodă Carol I, 1866

Zinca Goleșcu

Anica Racoviță

Felicia Racoviță

Anna Davila

livezile și lanurile pe vremea aceea, spunea regele Carol de câte ori vorbea de călătoria lui. Tot în amintirea ei, adoptase la Sinaia pentru echipajele regale – până la înființarea automobilelor – costumul surugiilor, care îi plăcuse așa de mult.

La Golești s-au oprit de au petrecut noaptea a doua.* Când lăsară șoseaua națională și apucară la dreapta, pe cea plantată cu sălcii de boierul Dinicu³⁸, erau deja de câțva timp pe moșia Goleștilor. Ieșind din alee, trecură pe lângă pavilionul istoric, unde fusese Domnul Pandur³⁹. La intrarea în curte erau în amândouă părțile case mici, scunde și pitulate în iederă și viță americană, unde locuiau trei din frații Golescu: Niculae, Radu și Alexandru, precum și cei trei nepoți Racoviță. Acolo chiar muri Alexandru.

În fața lor era un mare parc de iarbă frumoasă cu grupuri de flori decorative. În stânga, brazi falnici, în dreapta parcul, grădina cea mare, cum o numeam, cu pod peste apă, grupuri de arbori și câțiva pomi. Toate acestea erau opera lui Alexandru, horticultor pasionat.

Ocoleai și ajungeai în față, la casa cea mare. Suiai pe două scări gemene în pridvorul literalmente acoperit de flori și plante urcătoare: glicină, begonie înaltă cât casa; de-a lungul scării, pasi-flora; colțurile erau rotunjite, toată balustrada ornată cu geranium roșie. Era într-adevăr rustic, foarte vesel și primitiv. Acolo, pe fotoliuri mari de paie, se citea, se broda și se sta de vorbă ziua, cum au fost așa de bine pictate de Miss Bowden Zoe Grant și Elena Davila în portul românesc. O intrare de vreo 20 de metri lungime tăia casa în două; în dreapta, salonul, în stânga camerele cucoanei Zinca Golesca, a lui Ștefan, a cucoanei Anica Racoviță și a cucoanei Elenca Filipescu.

Salonul era mare, mobilat simplu, dar nobil, cu canapelele și jețurile adânci de mahon îmbrăcate în catifea roșie, cu portretele celor doi boieri în caftan și ișlic, Radu și fiul lui, Dinicu Golescu. Între ei, radiosul portret al cucoanei Zinca în floarea tinereții și frumuseții, cu samurul din păr prins cu stele de briliant, rochia

* Prima o petrecuse la Craiova. (N.a.)⁴⁰

Empire decoltată și un trandafir pe umăr. Se zicea că e opera lui Liotard. Multe alte chipuri mai mici erau pe zidurile laterale, reprezentând toată familia și amicii.

Din salon treceai în camera d-rei Felicia Racoviță și mai departe în ale surorilor. În fund era o mare sufragerie, unde adesea eram 30 la masă. Sus se afla o cameră imensă, unde dormeau toți nepoții băieți, și alte două odăi mai mici ale nepoatei.

Mai târziu, se mutară nenea Nicolae și nenea Radu în camerele celor două doamne bătrâne moarte. Acestea, mama și fiica, erau contraste desăvârșite. Cea mai mare, Zinca Goleasca, păstrase firea ei amabilă, vie și spirituală; în veci îmbrăcată cu foi învoalate de mătase, cu gulere și manșete de dantelă, pe bandourile cărunte cu o bonetă de horbotă neagră cu panglici asortate rochiei. Umbla cu un mic baston în mână, trecuse de 80 de ani (a murit la peste 90) și auzea foarte greu, dar lua parte la toate conversațiile și era, după spusele părinților, foarte interesantă. Fiica ei, cucoana Anica, nu-i semăna deloc. Nu fusese frumoasă ca maică-sa, avusese nouă copii în viață; bărbatul ei paralizat murise în chip tragic: pe când toată familia era la prânz în sufragerie, luase patul foc de la țigareta ce aprinsese și ajutorul venise prea târziu ca să poată scăpa pe bietul bolnav. Noroc că nu arsese toată casa. Caracterul nevestei se resimțise. Firea ei blândă nu se înăsprise, dar părea totdeauna tristă; răsfăța pe toți, toți îi ziceau Bunicica, și nici un nume nu ar fi prins-o mai bine. Părea mai bătrână decât mamă-sa, poate fiindcă avea părul mai alb și umbla greu, răzimată pe un baston dublu cauciucat. Dânsa ducea casa de la Golești. Tata spunea că era mai frumoasă la bătrânețe, desigur datorită sufletului bun, care se oglindea pe chipul ei.

Azi, la Golești, nu-ți mai reamintește nimic viața intensă de altădată. Casa e ruinată, grădina părăsită, casele cele mici dărâmate, brazii uscați, și mormântul lui papa Goleșcu, așezat în parcul lui mult iubit în timpuri bune, este deschis pentru trecere, căci îngrădirea s-a năruit și nimic nu-l păzește. Locul lui de odihnă ar fi în frumoasa biserică din față, monument istoric, unde dorm părinții, frații și nepoata lui preferată, Felicia.

Dar haide să ne întoarcem la sosirea Domnitorului. Tata ținea să-i arate unde tăbărise Tudor Vladimirescu și să facă cunoștința celei mai de seamă familii românești atât prin cultura ei, cât și prin simțimentele ei patriotice dezinteresate. Nicolae Golescu refuzase candidatura la domnie pentru facerea Unirii; starea lor fusese cheltuită pentru țară; focarul înființat de tatăl lor, Dinicu Golescu, își urma înainte acțiunea binefăcătoare.

Doamnele din Golești purtau toate portul țăranesc; afară de Catinca, toate erau înalte și bine făcute. Principele fu adânc impresionat de frumusețea costumului, de hora încinsă în fața curții de la Golești, la care veniseră țăranii și țărancele dimprejur. Doamnele jucară cu ei. Între toate strălucea mai ales în acel costum Anica Davila⁴¹, tip desăvârșit al româncei cu ochi mari negri și dinți admirabili. Niciodată n-a uitat această priveliște tânărul domnitor, până la bătrânețe vorbea de dânsa.

Dar această călătorie și propagandă prin presă în străinătate costaseră bani mulți. Guvernul din țară nu i-ar fi dat. Tata a cheltuit din punga lui și, când a trebuit să plătească datoria făcută, a vândut moșia de zestre a mamei, Pleșoiul, care era în familia ei de mai multe generațiuni, și i-a înlocuit-o în actul dotal prin moșia lui Sâmburești, *precum vânduse Lereștii, Mălurenii, Brătienii după 1848*.

MUTAREA ÎN BUCUREȘTI. CĂLĂTORIILE TATII – POLITICE

Ne mutasem în București. Aveam trei ani și îmi aduc totuși aminte cum am pornit urcându-ne în diligență la șoseaua mare, la trecerea ei prin Pitești, cum ni s-a dat mâncarea pe drum în mersul cailor. Aveam pe cap un capișon de atlas albastru garnisit împrejur cu puf alb, de care eram foarte mândră. Tot în străinătate era tata la nașterea lui Vintilă, al treilea fiu, în 1867.

Între două mersuri la Paris, a trecut prin Bâle la St. Gall și de acolo la Reinecke, la Principele Anton de Hohenzollern, tatăl lui

Carol. Scrisorile din 21 oct. și 23 oct. după această vizită sunt foarte interesante, atât din punct de vedere politic, cât și prin finețea observațiilor și delicateța simțimintelor; iubirea lui pentru via de la Florica reiese într-un chip duios. Plecarea din țară fusese cu atât mai dureroasă, că mama sta să nască și că Dinu era grav bolnav, considerat ca pierdut de bătrânul dr. Mawr⁴².

Atunci debuta pleiada primilor medici români reveniți din Paris și toți amici ai noștri: Obedenaru⁴³, Iatropolu⁴⁴, Marcovici⁴⁵, cel mai mare clinician ce aveam, dar fără multă inimă. Acesta fu chemat în consultație. Examină pe Dinu și, întorcându-se către mama, zise: „Am fost șase copii la părinți și am rămas doi“. Mama era indignată de câte ori ne vorbea de dânsul și îl chema rar, numai când îl cerea un coleg, în ceasuri grave. Dânșii scăpară viața lui Dinu, împreună cu bunul dr. Mawr, medicul nostru curant. Copilul însă se resimți mult timp de această boală. Bineînțeles, mama Anica sosise din Pitești și locuia cu noi în casele din strada Herăstrău, devenită Calea Dorobanților*. D-na Trăsnea, d-na Davila erau continuu lângă biata mama, așa de încercată, mai ales că și eu am fost în primejdie de moarte cu friguri tifoide. Se împlineau prevederile tatei și sacrificiile cerute soției lui la însurătoare. Mama nu s-a dat niciodată în lături și le-a găsit naturale.

Pe când era tata în străinătate, la 1868, a sosit cu o scrisoare de la dânsul un tânăr, care își terminase studiile și în care tata a pus din primul moment mari speranțe: Eugen Stătescu⁴⁶. Mi-aduc aminte cât de agitați am fost aflând că vine din partea tatei și cum ne-am uitat la el pe gaura ușei pe când vorbea cu mama, care ne-a chemat tocmai atunci spre a ne prezenta domnului care văzuse pe tata la Paris. El a devenit în urmă unul din cei mai buni prieteni ai noștri și ne-a răsfățat ca un bun unchi.

* Numărul 3. (N.a.)

GENERALUL DAVILA ȘI GOLEȘȚII

Tot de atunci datează și primele amintiri asupra d-rului Davila⁴⁷. El se însurase cu Anica Racoviță. Era un om plăcut, deștept, activ, bun organizator, dar ambițios [și, se zicea, lingușitor]. El fusese adus de Vodă Știrbey⁴⁸, dar se avu bine pe rând nu numai cu toți domnitorii: Știrbey, Cuza, Carol, ci și cu fiecare ministru, lucru foarte rău văzut pe vremurile acelea de lupte politice pasionate, neștinându-se destul socoteală că era străin și avea un scop special în activitatea lui.

Zicea că este fiul natural al lui Liszt și al C-ssei d'Algout; se-măna mult cu cel dintâi, dar nu e menționat în nici o biografie a marelui muzicant. El ne spunea că numele îi vine de la un oraș din Spania (Avila).

Era de o violență nespusă și martiriza strașnic, deși o iubea mult, pe biata lui nevastă. Când îl apucau nebuniile, răsturna masa cu tot serviciul, spărgea pahare, sticle, trântea ușile de tremura casa: „*Furiile lui Davila*”⁴⁹. Pe copii îi ducea continuu la Curte și adesea le sacrifică [educația, ca să complacă celor de sus]. Pe Alexandru⁵⁰, fiul cel mai mare, îl lua cu dânsul, la vârsta de 5 ani, în fiecare dimineață, călare de la Cotroceni la noi și la ceilalți prieteni ai lui. Toți copiii lui erau de o frumusețe excepțională și foarte deștepți; [altfel crescuți ar fi devenit oameni de valoare mai mare, dar] studiile lor erau făcute pe sărite, dintr-un loc într-altul, fără nici o urmare [și nici un principiu], mai ales după ce pierdură pe mama lor.

Atunci organizase Școala de Medicină, care aduse servicii reale până la înființarea facultății. El creă și Serviciul Sanitar în Războiul din 1877, cu un devotament admirabil.

Frații Golescu veneau continuu la noi: nenea Ștefan, distins, elegant și liniștit; nenea Nicolas, mai brusc, dar cavaleresc, tipul ofițerului, purtând vara chipiul de pânză albă; era cel mai înalt și voinic dintre cei patru frați; nenea Radu, cel mai șters dintre ei, dar cel mai devotat familiei și care, pe rând, i-a îngrijit pe toți până la moarte cu iubire și abnegațiune; în fine, favoritul nostru,

papa Goleescu, Alexandru, care ne povestea nesfârșite basme și punea regulat ceva bun în buzunarele jachetei, unde aveam libertatea de a scotoci. Era atât de generos încât dădea tot ce avea pentru politică. *Românul* nu se susținea decât prin grupul de amici politici cari își goleau punga la fiecare nevoie. Atunci s-a povestit înaintea noastră cum nepoatele lui i-au dăruit de Anul Nou ceasornicul de aur pe care îl pusese amanet, nemaiaivând nimic disponibil.

În vara din 1868 ne-am mutat la Șosea în casele Cantacuzino, devenite mai târziu Vila Regală*. Acolo locuia cu noi papa Goleescu, care era greu bolnav și nu putuse pleca la Golești cu familia. Era foarte dârz în politică și avea oroare de Mihail Kogălniceanu⁵¹, din cauza lipsei lui de caracter și vieții destrăbălate ce ducea. Ne inspirase și nouă aceleași simțiminte, mai ales că tocmai atunci eram foarte mâhniți de moartea lui Ion Fălcoianu, directorul penitenciarelor, otrăvit în pușcărie, se zicea, din ordinul ministrului. Într-o zi Ionel, întâlnind pe tata, care recomandă pe Kogălniceanu, și [fiind] întrebă: „Cunoști pe acest domn? Vino de-i dă mâna“, răspunse, punând mâinile la spate: „Îl cunosc, dar nu-i dau mâna, că el a omorât pe nenea Fălcoianu“. „Astfel se vorbește de mine la d-ta în casă?“ „Cine ți-au spus aceste lucruri?“ întrebă tata pe Ionel. „Le știu din *Daracul* (jurnal ilustrat humoristic liberal).“ Și astfel nu trădă pe nimeni.

Cât de violente trebuie să fi fost sentimentele lui, ca să îndrăznească să reziste tatii! Erau și efectul intimității noastre, a copiilor, cu bunul, dar pasionatul și intransigentul papa Goleescu.

În anul următor acesta a croit și a făcut în parte cu mâinile lui poteca care duce în zig-zag la casa din Florica. Pe când s-a lucrat, a locuit la noi și ne povestea viața lui la Geneva, la Töpfer, care îl citează pe dânsul și pe nenea Radu în *Voyages en zig-zag*.

[Peste vară s-a dus ca de obicei la Călimănești, unde făcea cura de Căciulata; acolo, cu sapa, a lucrat la captarea apelor. Când s-a reîntors, ca să nu vie cu mâna goală și să găsim ceva în faimoasele

* Azi [1921], St. Vincent de Paul. (*N.a.*)

buzunare ale jachetei gris, cususe singur săculețe de pânză albă pe care le umpluse cu alune și nuci de cele mari. Noi eram încă cântați și îi ceream să scoată ochelarii, ca să nu mai știe care este Sabina și care Ionel.]*

DOAMNA ODOBESCU. NAȘII ȘI NAȘELE COPIILOR

N-aș putea să nu vorbesc printre prieteni și de Paleologu, care era foarte devotat tatei și mamei. Om fin, elegant și plăcut, liberal convins, venea des la Florica, la Golești; era întotdeauna alături de tata în momentele grele. L-a însoțit la Paris în 1866. Noi, copiii, l-am cunoscut mai puțin, nu se juca cu noi ca ceilalți intimi ai casei: Niculae și Alexandru Goleșcu, Carada, Iatropolu, dar ne mângâia cu blândețe și ne inspira o afecțiune mai distantă. A murit tânăr pe la 1870.

Tot acolo, la Șosea, venea în fiecare duminică la prânz un francez bătrân, d. Thiébaud, fost ofițer în armata lui Napoleon I. Aducea regulat o „Charlotte russe“, care ne plăcea grozav. Într-o zi a venit cu o păpușă și o pușcă pentru noi doi cei mari, dar, înșelat de chipul blajin și părul lung al lui Ionel, i-a dat lui păpușa și mie pușca. Ne-am fotografiat cu acele jucării și cu botinele lungi *mordorées* aduse de nenea Tache de la Paris, de care eram deosebit de mândri. Păpușa era foarte frumoasă, pariziană, îmbrăcată în mireasă. D. Thiébaud pretindea că Vintilă, nici de un an pe atunci, semăna cu Napoleon și de aceea îl prefera lui Dinu, deși acesta era de o frumusețe rară, cu ochii imenși, negri și bucle până peste umeri.

Ne mutasem în strada *Çișmeaua Roșie* (mai târziu *Fântânei, Lueger, Berthelot*), în casele Moraitului (tatăl d-nei Mihai Phe-rekyde).

* Paragraf existent numai în ediția I din 1933. (*N.ed.*)

În acea iarnă muri și Maica Maximila, tocmai când tata se decisese, după povața d-nei Rosetti, să ducă pe mama pentru prima oară în lume la un bal la Curte. Acest doliu i-a oprit, căci tata și mama o iubeau mult; dânsa venea des de la Văleni la Florica, tata îi trimitea mereu la mănăstire produsele gospodăriei lui. Când a fost odată bolnavă, mama scrie tatii [la 12 august 1865] să se ducă să o vadă, dânsa neputându-se mișca de lângă copii. „Îmi pare că în dânsa mai trăiește ceva din Florica noastră (fina ei), ale cărei ultime cuvinte a fost numele ei.“

Acolo, în str. Cișmeaua Roșie, se nascu Mariuța în octombrie 1868.

Pe Dinu îl botezase C.A. Rosetti, pe Vintilă papa Golescu, iar pentru această fetiță părinții hotărâră să ia de nașă pe bătrâna doamnă Caterina Odobescu, sora lui Grigore Caracăș și buna prietenă care fusese o providență pentru tânărul junker sosit la București la 14 ani. Dânsa însă, de la moartea unei fiice mult iubite, nu mai voia să ia parte la nici o sărbătoare. Tata o aduse deci la noi fără să-i spună gândul său. Totul era gata pentru botez în cea mai strictă intimitate, cum erau sărbătorile noastre de familie. Îi puse copila în brațe și, cu toate protestările, fu încântată, căci iubea pe tata ca pe un frate mai mic.

Era o femeie din cele mai plăcute; fără să fi fost vreodată frumoasă, fermeca pe toți, chiar pe noi, copiii. Foarte elegantă, eu n-am cunoscut-o decât cu bucle albe împrejurul obrazului, cu bonetul de dantelă neagră, rochia *princesse de faulle* negru, gulerașul și manșetele de valenciană, mâinele bine îngrijite, continuu ocupate cu facerea dantelei de guipură*.

A murit la 1868 în noiembrie.

* Scrisoarea Sabinei către Ionel din 26 septembrie/18 octombrie 1883: „Nu ți-am vorbit poate cât este de plăcută și de amabilă. Am petrecut și ieri, și azi, toată ziua împreună și n-am văzut de când sunt o persoană atât de vioaie și veselă. Nu o pot compara cu nici una din damele tinere care vin la noi. Am uitat să-ți spun că vorbește tocmai ca nenea Caracăș: *tote osele me dore, soarele, hier* = fier, *hiert* = fiert, cuvântul de *minune* revine în toate frazele.“

Sabina și Ionel

Sabina

Ionel

Dinu

Caterina Odobescu

Maria Cantacuzino

Olga Mavrogeny
(Mavrogheni)

Maria Bilcescu cu fiica ei Miza

În același an (1868) a sosit Principele Napoleon în București; ne-am dus cu mama de l-am văzut, trecând cu Domnitorul în trăsură cu patru cai înaintași și surugiul în costumul tradițional. Tata urma în altă trăsură nu mai știu cu cine. Veneau de la Giurgiu în galopul cailor așa de repede, încât dânsul spunea râzând: „*Vous n'avez pas besoin de chemin de fer*“*. Eram pe un balcon și aruncam flori. Figura-i mare rasă contrasta cu a Domnului Carol, subțire și cu favorite mici.

RUDELE

*Mama Sultana, Teodor Brătianu.
Dumitru Brătianu (Nenea Tache)*

Dăruitoarea mama Sultana Tigveanca era cea mai bătrână rudă din familie. Casa ei, pe Ulița Boierească din Pitești – azi Brătianu – era aproape peste drum de a lui nenea Tudorache, cu învelitoare de șică, jos beciuri, pridvor sus. Mama Sultana locuia în odaia din față, de la stradă.

Am pomenit-o șezând sus, în patul mare de nuc cu macat și perne de damasc verde, dânsa îmbrăcată cu o rochie de cașmir cafeniu, scurteică de atlas la fel, căptușită cu samur, legată la cap cu un testimel cu flori. Era mică și subțire, ca tot neamul Brătienilor [?]. Brătienii erau înalți și smezi.** Ochii căprui mari și expresivi, nasul aquilin, foarte fin, dinți de toată frumusețea, care la 80 de ani spărgeau alune cu înlesnire, mâini și picioare de păpușă, dar buzele cam subțiri; vie, deșteaptă, amabilă, ținea rezimat de pat un baston lung cu care lovea de trei ori în podeală ca să apară din beci *Momealca*, o fetișcană luată spre creștere, foarte ștregăroaică,

* „N-aveți nevoie de drum de fier“. (N.a.)

** Propoziție scrisă de Ionel. (N.a.)

obraznică și jigărită, care nu sosea decât după mai multe chemări și, la plecarea musafirilor, primea o corecțiune cu totul neeficace.

După ce-i sărutam mâna și ne săruta pe frunte, zicându-ne „sărut ochii mamă, poftiți jos“, noi, cei mici, stăteam în picioare până ce ne trimetea să vedem caii negri din grajd, unde găseam pe Andrei* vizitiul, ȝigan dezrobit, îmbrăcat în ițari și mintean alb, cu părul creț și uns, de strălucea. Când ne suiam din nou sus pentru plecare, mama Sultana sărea sprintenă din pat drept în papucii puși pe covoraș și ne scotea din dulăpiorul din zid o cutiuță cu cofeturi mici albe și pembe cu anason în mijloc.

Plecarea, așa de anevoioasă de la mama Anica și de la nenea Ghiță, se făcea de aici cu veselie, căci mama Sultana și nenea Tudorache erau, din toate rudele, cele care ne sfioșau mai mult. Într-o zi, vorbind între noi, copiii, de nașii și nașele noastre, Tați, care avea pe mama Anica, primi de la Pia, fina mamei Sultana, propunerea unei păpuși, de ar vrea să-și schimbe nașa cu dânsa. Bineînțeles, refuzul fu categoric.

La moartea ei, mama Sultana a lăsat Piei moșia ei de zestre, Puntea Oii, din jud. Argeș, care este în familia Brătianu de mai multe sute de ani.

Nenea Tudorache, fratele cel mare al tatii, era un contrast cu frații lui. El reprezenta vechiul regim, deși se îmbrăca *nemțește*. De când părăsise armata cu gradul de maior, nu călătorise decât pentru a merge la expoziția de la Paris din 1867, la Constantinopol, la băi la Ellöpaták și în Ungaria la cumpărat cai pentru herghelia din Tigveni. Aceasta era singura lui pasiune, care a ținut până la moarte. Nu știu de-i mai raporta ceva, căci el furniza mulți cai de lux din București, dar mi-aduc aminte de manejul cel mare din curte, în care Stallmeisterul austriac dresa caii și în care altă dată încălicase stăpânul, de frumoșii roibi Pașa și Sultan ce am avut din prăsila lui.

Nouă ne-a dat odată două iepe, un taur, două vaci olandeze și trei porci, lucru de mirat, căci acest om bogat, care nu numai

* Nume scris de Ionel. (N.a.)

Sultana Tigveanu

Maica Maximila

Teodor Brătianu

Dim. Brătianu

Casa Brătianu din Pitești

păstrase starea părintească, dar o mărise mult, era de o zgârcenie nemaipomenită, împinsă până a suferi de foame. Împrumuta fraților lui bani în zile negre, dar cu multă greutate și cu dobândă la capete, cum se zicea atunci, adică cu interese compuse și cămătărești. La moartea-i se știa în casă de mai multe sute de mii de lei în aur, care au fost înlăturate de la moștenire de fiul lui George și de vărul lui Costică Bălțeanu din Șuici, tip caracteristic, cu cizme mari, redingotă cu brandenburguri negre, brâu roșu, barbă mare și păr des negru. Avea un glas profund și era foarte original.

Parte din copiii Băltenilor s-au țărănit, ca și o ramură a Brătieților: copiii lui Constantin și ai lui Teodor, fiii lui nenea Tudorache, fără a mai vorbi de descendenții lui Nică Brătianu, fiul lui Ioniță, fratele lui Dincă, bunicul nostru*, și al mamei Victoria, și frate cu g-lul [Constantin]⁵² și Toma Brătianu⁵³.

Nenea Tudorache era un om fin, mai înalt ca frații lui, cu mâini frumoase, ochi verzi, sprâncene groase veșnic încruntate și niște mustăți zbârlite care îi dedeau o înfățișare foarte severă; era în general temut; toată lumea îl numea: „*Domnul Maior*“. Singurul din frații Brătianu care era conservator.

Fusese însurat cu o Drăgoiască și avusese din această căsnicie trei copii: George, marele lui favorit, crescut și trăit mai mult în streinătate, spirit descusut, înzestrat cu o memorie prodigioasă, în stare de a recita, un an după cetire, o carte pe dinafară, a fost deputat conservator. Al 2-lea, Grigore⁵⁴, trimis într-o familie germană la Lipsca, la vârsta de 12 ani, a revenit după ce își luase doctoratul în drept; a rămas, cu toate acestea, cu simțiminte de** foarte bun român, deși a suferit mult când a trebuit să se tranșpună într-un mediu străin lui; magistrat distins și înfăptuitorul Ligii Culturale. Era singurul din verii noștri cu care am fost legați și unul din oaspeții regulați ai casei părintești la București. În camera lui de la Hotel Bulevard a fost găsit mort într-o dimineață. Testamentul ce, desigur, făcuse pentru Ligă dispăruse, precum și hârtiile acestei instituțiuni. S-a vorbit de o hoție ungurească. Ca

* Partea din text: „fiul lui... bunicul nostru“, scrisă de Ionel. (N.a.)

** Două cuvinte scrise de Ionel. (N.a.)

fizic, semăna cu tatăl lui, dar era dezinteresat și liber. Al 3-lea fiu, Constantin, avusese la 12 ani friguri tifoide și rămăsese cu talia și mentalitatea acestei vârste. Al 4-lea, Teodor, din a doua căsătorie, cu o Lerească, era înalt cât o prăjină, moale, cam prostănac, dar fin și binecrescut de d-na Mawr, în casa căreia, pus în pensiuine, își făcuse liceul. A ieșit ofițer din școala de cavalerie din Ypres, dar mai în urmă o lovitură de paralizie, de care s-a vindecat, l-a silit să rămână la Tigveni, unde s-a căsătorit cu o țărăncă la sfârșitul vieții lui.

Casele părintești din Pitești rămăseseră tot lui nenea Tudorache, erau ultimele din Ulița Boierească. La stradă era un zid mare, apoi o curte imensă, dependințele în stânga și în dreapta; în fund, casa și manejul zidit de dânsul. Aveau jos în beci sufrageria, pe pereții căreia figurau portretele tuturor voievozilor ce se succedaseră pe rând și pe care îi găzduise când veniseră la Pitești*; cel căzut trecea la coadă și cel în funcțiune ocupa în salon, sus, locul de onoare. Scara ducea la pridvor, în care dedea odăița mătușei, mama Catinca, și mai târziu a lui nenea Costică Bălteanu**.

În casă era o intrare mare, încât toată lungimea ei deservea camerele de culcare, și din ale cărei ferestre în fund se vedea grădina, urmată de o ogradă de pomi și de o livadă ce se întindea până la Argeș. Priveliștea era foarte frumoasă, țărnută de dealurile podgoriei și de munții Muscelului. Acolo era și un biliard mare acoperit cu o pânză. Nimeni nu juca, dar pe marginea lui erau întinse blănurile stăpânului, între care și cea de samur moștenită de la tată-său.

Salon nu exista în casele vechi boierești din Pitești, vizitele se primeau în biourou sau în camerele de culcare cu așternutul strâns în sărtarele patului, și acesta îmbrăcat într-un macat de damasc la fel cu pernele de-a lungul zidului și de la căpătaie.

Azi această casă servește de administrație spitalului din Pitești, clădit pe locul părintesc după moartea lui nenea Tudorache.

* Textul: „și pe care... la Pitești“, scris de Ionel. (N.a.)

** Nume scris de Ionel. (N.a.)

Nu pot uita nici colecția de ciubucuri, cu frumoasele vârfuri de chihlibar de Buzău*.

[Casa de la Tigveni era în aceleași principii; mai avea de caracteristică un subteran care ducea, printr-o ușă secretă, de la patul boierului în pădure. Azi casa este în proprietatea statului.]

Nenea Tudorache a murit în 1884.

Ca să termin cu seria unchilor trebuie să vorbesc de nenea Tache, marele favorit al mamei-mari.

Dumitru, deși răsfățat în acest grad și prin urmare foarte egoist, era o natură fină din punctul de vedere intelectual; nu și-a luat-o asupra-i, ci a înțeles că avea nevoie de o instrucțiune pe care atunci nu o putea găsi în țară. A obținut de la tată-său să plece la Paris să-și facă studiile. Acolo, la început, a lucrat serios și a devenit un om distins în toate direcțiunile. S-a legat cu oamenii cei mai de seamă prin cultura lor, era apreciat de toți și după întoarcerea sa în țară a urmat să corespundeze cu dâșii. Nu avea darul vorbirii; când ținea un discurs trebuia să și-l compună și să-l învețe, dar scria foarte frumos și când trebuia un manifest sau o proclamație el o făcea, mai ales pentru străinătate**.

Era un om frumos, nu mare de stat, dar subțire și bine făcut, cu părul buclat și o piele de fată mare [tata-l descria astfel, contemporanii însă spuneau că tata era mult mai frumos]***, foarte elegant în portul său până la bătrânețe.

Ținea mult la toate rafinamentele vieții. Această eleganță era împinsă până la manie și i se sacrifica mult timp. Nu știa să înlăture nici un amănunt din toaleta sa, chiar în cazuri serioase de grabă. Și aceasta, adăugându-se unei inconștiențe totale de noțiunea timpului, îl făcea inexactitatea personificată. Într-un moment de grea cumpănă, la 1868, delegat să prezinte un memoriu lui Napoleon III⁵⁵ la St. Cloud, tot învârtindu-se prin casă la toaletă, a

* Propoziție scrisă de Ionel. (N.a.)

** Textul: „Nu avea darul vorbirii... pentru străinătate“, scris de Ionel. (N.a.)

*** Textul din paranteze scris de Ionel. (N.a.)

scăpat trenul și nu a putut ajunge la audiență decât grație unui birjar bun, cu caii tot așa de iuți ca locomotivele de pe atunci, dar care l-a costat scump. Această lecție nu l-a tămăduit – năravul îi era din fire – și, la Constantinopol, fiind ministru, a rămas pe cheiul portului, batelul fiind plecat și audiența la sultan căzută în apă.

Altă caracteristică îi erau tachinările, sau mai bine zis *les scies*, pe care le făcea de ani de zile la toți, *neținând seamă nici de susceptibilitățile ce jigneau, nici de atențiunile ce i se atrăgeau*. Mama a plâns adeseori când, tânără și neobișnuită cu aceste glume, intimidată de cumnatul dificil și răsfățat, își dădea toată osteneala pentru a-l primi bine în casa ei cu mijloace modeste. Efectul acestor lacrimi era nul și scenele reîncepeau îndată ce nenea Tache regăsea ocaziunea să spună ceva cu haz, dar niciodată gentil.

El se însurase la 1865 cu d-ra Cialăc⁵⁶. Voise să aibă o nevastă frumoasă, dar nu prea deșteaptă, și, lucru rar, își îndeplinisese dorința. [Nevasta avea mare influență asupra lui. Nevasta lui i-a schimbat cu totul viața, și omul rafinat ce fusese unchiul nostru apucase să ducă existența cea mai primitivă.] Între alte idei fixe ale ei, cea mai nenorocită pentru copiii lor a fost mania de a nu ieși nici vara din București, deși copiii erau șubrezi și cei mai mulți au murit tineri. [Într-adevăr, din șase copii, trei, Lia, Dan și Stroe, au murit tuberculoși. Radu a suferit mult timp de această boală și singur dr. Dinu a fost într-adevăr sănătos, căci chiar Marioara Popovici-Hațeg numai prin îngrijiri și tratamente s-a menținut.] Țața Eugenia [, cu o ambițiune nesocotită,] l-a împins la lupta între frați, pretinzând că celui mai mare se cuveneau onorurile prin drept de naștere.

Nenea Tache era inteligent, avea o cultură literară, cu talent de scriitor, dar nici un simț politic practic.* Odată pornit pe această cale, și-a făcut cel mai mare rău, fiind egoist și copil răsfățat, n-a mai judecat clar și s-a înverșunat în contra tatei. Nu aduc aminte decât în treacăt că a combătut Războiul Independenței⁵⁷, iar succesul fiind din partea fratelui celui mic și oropsit de părinți,

* Scris de Ionel: „literară“ ... „dar nici un simț politic practic“. (N.a.)

nu i l-a putut ierta niciodată, deși tata se dădea mereu în lături pentru a nu-l jigni. Astfel, nu l-a refuzat niciodată în public, ba chiar a zis lui Sturdza, care trebuia să-i răspundă în Senat: „Combat-e-i ideile, dar nu uita că mi-este frate“. În 1881, după proclamarea Regatului, care se făcuse în pripă la 14 martie pentru a paraliza o manoperă a conservatorilor, tata s-a retras de la guvern și a insistat pe lângă rege ca fratele său Dumitru să prezideze la Încoronare și la serbările de 10 Mai. Așa a și fost, dar după puține luni situațiunea politică se încurcase atât de rău, încât tata a trebuit să revie la guvern. Bineînțeles, vrăjmășia a crescut și purtarea tatei a fost interpretată în chip cu totul denaturat de mătușa Eugenia și de nenea Tache.

Sub conducerea lui, pe lângă lupta politică, s-a organizat și cea personală, care a mers atât de departe încât într-o zi, când primii disidenți liberali erau întruniți la dânsul, unul din ei, Petre Grădișteanu⁵⁸, și câțiva alții mai extremiști au pus chestiunea unui asasinat al lui Ion C. Brătianu, [iar] unchiul s-a sculat de la masă și a părăsit adunarea protestând. Mai degrabă ar fi trebuit să gonească din casa lui pe astfel de criminali.

Nenea Tache a primit să fie ales la Argeș, n-a spus nimic alegătorilor, ca să aibă ocaziunea de a face o demisie grozavă. Nici n-a vrut Camera s-o citească în ședință, *Românul* însă o publică.

Ba încă, în momentul atentatului lui Stoica Alexandrescu contra tatei din septembrie al aceluiași an 1886, scrise mamei o astfel de scrisoare, încât numai de la un frate emoționat nu părea. Și în decembrie, când se judecă asasinul și se cită ca complice deputatul Oroveanu, printre apărătorii acestuia se înscrie Dumitru Brătianu, iar la achitarea acuzatului s-a aruncat în brațele lui plângând. [Toată lumea a fost indignată, Caracaș i-a făcut o scenă strașnică în sala tribunalului, i-a zis că nu mai are nici un simțământ bun într-însul și cel puțin să-i fie rușine de lumea din sală. De-acum înainte este un abis între el și noi.]

În 1888, când tata fu dat în judecată, spre scandalizarea generală, Dumitru Brătianu s-a abținut de la vot. Cu toate acestea, guvernul n-a avut majoritatea de două treimi și acuzația a fost retrasă.

Se împăcăra în 1890. Disidența se sfârșise, liberalii reveniseră la tata; la început erau încă oarecari frecături și multe pretențiuni nejustificate din partea lor, mai ales în contra lui Eugen Stătescu și G.C. Cantacuzino. Tata se duse la frate-său și era așa de fericit de a relua bunele raporturi cu el, încât numai atunci am înțeles noi cât suferise în ultimii ani petrecuți în vrăjmășie.

Desigur că același simțiment îi avea și nenea Tache, căci merse de mai multe ori la Florica să-l vadă. Soțiile însă nu se mai legară, mama nu ierta atitudinea cumnatului în toate împrejurările din urmă și o atribuia influenței soției lui. Intimitatea celor două familii era distrusă, deși frații noștri cei mai tineri căutaseră să o restabilească cu Dinu și Stroe, în ultimii doi ani ai șederii lor în Paris. [Raporturile au rămas bune, dar atâta tot.]

La 1891 tata își dădea sufletul la Florica. Aflând că este pierdut, fratele cel mai mare sosi câteva zile înainte de sfârșit și nu se mișcă din odaia bolnavului. În ultimele momente ale agoniei, când eram toți în reculegere, amorțiți de durere, așteptând deznodământul într-o tăcere religioasă, deodată văzurăm pe bătrânul unchi sculându-se și ieșind pe ușă, lovindu-se cu pumnii în cap și izbucnind în hohote de plâns. Durerea îi era desigur înzecită de remușcări. De atunci nu l-am mai întâlnit.

Reîntors în București, partidul îl proclamă șef, însă după scurt timp a căzut bolnav și muri peste un an în groaznicele suferințe ale cancerului. Era cu trei ani mai în vârstă decât tata, prin urmare de 74 de ani.

MUTAREA LA FLORICA. 1869-1877

În luna ianuarie 1869, tata, suferind, a plecat singur la Florica, mama trebuia să-l urmeze în primăvară; și dânsa era serios bolnavă. Alex. Candiano⁵⁹ a însoțit pe tata la Florica sub pretext de boală, dar probabil ca să nu-l lase singur.

După plecarea lui din București, tata povestește că trei, patru *voinic*i vin în toate serile din Pitești să petreacă noaptea. De ce se tem? Tatii însă nu-i convine. Simte nevoia nu numai a odihnei, dar a singurătății absolute. Orice vizită, chiar prietenească, îl obosește și îl supără; mama, îngrijată, ar vrea să plece, dar nici sobele și reparațiile la Florica nu sunt gata, nici n-a regulat mutarea din București, și tata dorește să mai zăbovească până se va stabili primăvara. Se dau și lupte mari la alegeri și conservatorii uzau de toate mijloacele de intimidare. Tata potolea pe cât putea pe ai lui din Pitești, ca să nu dea pretexte de represiune guvernului.

Tot atunci a fost Mariuța grav bolnavă de erizipel; tata era foarte îngrijat și în toate scrisorile vorbește de dânsa. Papa Golescu este cu dânsul la țară, unde plantează brazi, amândoi se bucurau de sosirea mamei pentru sărbătorile Paștelui. Mutarea însă prezintă atâtea greutate, mai ales din cauza boalei mamei; carele nu sosiseră, casa era deja închiriată altora și mobilele au trebuit împărțite vremelnice la Granti, la d-rul Iatropolu; mama nu putea pleca, tata nu putea părăsi via din cauza vânzării Pleșoiului, la care Brățșanu, cumpărătorul, făcea tot felul de greutate pentru plată. Făcură deci Paștele despărțiți. Tata se mângâie, pe cât se poate, cu gândul s-o primească mai bine după o ploaie și cu grădina în stare mai bună.

În fine, la începutul lui mai 1869, am plecat la Florica, de unde nu ne-am mai reîntors în București decât în 1877. Tata ieșise din minister, mijloacele lui nu-i permiteau să ne mai ție în capitală. Mamei și lui le plăcea viața la țară. Prietenii însă, aflând de această hotărâre, se speriară de a fi părăsiți în mijlocul luptelor politice și îl decisă să păstreze o casă luată cu chirie în str. Popa Tatu, lăsând acolo o parte din mobile, ca să se reîntoarcă mai lesne în mijlocul lor. Acea casă a servit de cartier deputaților olteni liberali, care nu aveau locuință în București, printre ei Opran, G. Chițu⁶⁰, Boicescu, Stolojan și alții.

Cu greutatea călătoriilor de atunci, mama nu se putea muta; organiza ceea ce lăsa după dânsa și pleca cu noi. Rămase dar în urmă și ne porni în două trăsură cu mama Anica. În cea dintâi trăsură, carâta noastră, erau Dinu, Vintilă cu bona și Mariuța în

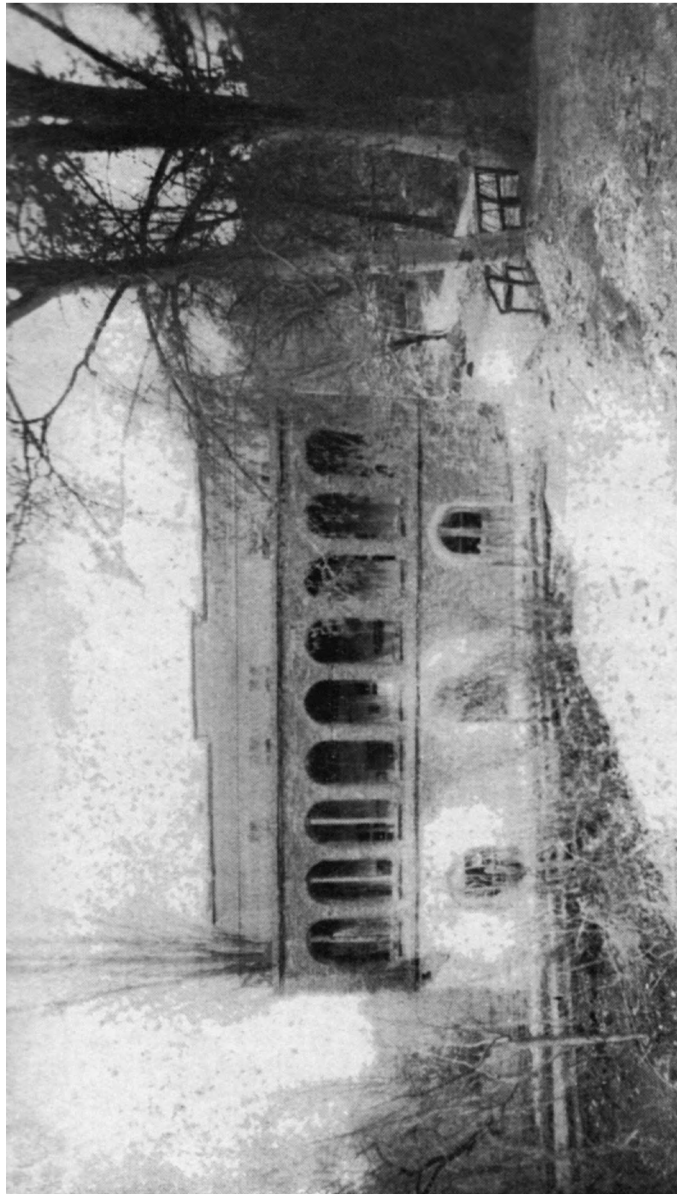
brațele doiceii; în cea de a doua, caleașca Goleștilor, era mama Anica în mijloc ținând într-o parte pe Ionel, într-alta pe mine; de bucuria călătoriei și nerăbdarea plecării, eram foarte zburdalnici și amenințam să cădem din trăsură. Noaptea am petrecut-o la hanul lui Cioran între Titu și Găești. Într-o odaie mare am dormit toți, culcați de-a curmezișul pe un pat mare. Mama Anica se plimba prin casă și se închina la icoane făcând mătănii*. Ne-a povestit mai târziu că toată noaptea ne-a păzit de frica hoților din renumita pădure vecină de la Mătășari.

A doua zi seara am ajuns la vie, unde ne așteptau Moș Oprică, Baba Uța și Ion, băiatul care se însurase cu Ilinca. Ion trăiește și azi în casa lui de lângă gară pe șosea, Ilinca a murit la începutul războiului după ce a servit 47 de ani**.

Peste câteva zile a sosit și mama și am început perioada cea mai fericită din viața noastră copilărească. Trăiam mai aproape de părinți, se ocupau de noi încontinuu, ne conduceau cu multă disciplină și severitate, dar ne dădeau și libertatea de a ne bucura de toate plăcerile de la țară. Prin nașterea succesivă a Tațianei și a Piei, ajunsesem șapte frați și surori. Diferența de vârstă ne grupase în trei, Ionel cu mine, Dinu cu Vintilă, și cele trei mai mici. Ultima, Pia, cu ochii negri și sclipitori, cu lungi bucle aurii, durdulie și iubitoare, era răsfățata tuturor, fiecare o considera ca cea mai dragălașă și numai grație bunei ei naturi nu a devenit nesuferită. Mariuța era foarte frumoasă, cu o piele roză, cu bucle de aur, grațioasă în toate mișcărilor ei și foarte amabilă. „Mariuța cu jocurile, cât aude muzica sare; îmi seamănă mie, parcă sunt eu la Râmnicul-Vâlcei.“ Tați nu era frumoasă, era foarte oacheșe, cu gură mare. Tata îi zicea: „cât a cazanului și a cuptorului“ și dânsa repeta încântată: „cât a cazanului și a cuptorului“, crezând că este un compliment. Avea însă niște ochi admirabili, care păreau și mai mari, fiind slăbuță.

* Textul: „și se închina la icoane făcând mătănii“, scris de Ionel cu creionul, în tren de la Florica la București, când a citit aceste foi, fiind singuri noi doi. (N.a.)

** Scris în 1921. (N.a.)

Casa din Florica, 1872

Biserica de la Florica, 1898

Dar am anticipat, căci abia suntem în 1869. Tata fusese ales deputat în Camera conservatoare, unde, fiind aproape singurul liberal, i se făcea viața amară. Mama citea ședințele Camerei și se amăra de atacurile îndreptate în contra lui, găsea că tata este *prea puțin răzbunător și calm*, ar fi dorit să răspundă Alex. Golescu, ale cărui discursuri „*ne merg la inimă la toți*“, fiind mai violente. „*Furia reacțiunii este la culme.*“

6 iunie: Domnitorul cată distracție în plimbări: pleacă pe la mănăstiri peste Olt. (Atunci este reprezentat în gravura lui Szathmáry, călare, însoțit de Davila și Dumitru Brătianu, trecând apa Tismanei.)

În ianuarie 1870 s-a prezentat la Doamna Elisabeta, care se măritase de curând. Luptele erau teribile în Cameră. Tata își dăduse demisiunea și nu voia să revină asupra ei; cedează însă amicilor și și-o retrace, dar stă pe ghimp, atât de dorul vieții de familie, cât și de intrigile politice din Cameră. Este și indispus: știe pe mama bolnavă la vie, tot de boala de nervi și anemie, și însărcinată cu Tați. Tot pe atunci, sănătatea mamei Sultana a inspirat mare grijă familiei, și tatei în particular; cu insistență roagă pe mama să se ducă zilnic un membru din familie s-o vadă.

În iunie, tata primește prima scrisoare de la Sabina. Mama, cu sănătatea zdruncinată, nu se poate obișnui cu această viață de despărțire continuă, singură cu toți copiii, cu personal primitiv, cu lipsă de bani, cu toate lucrările agricole pe brațe. Tata resimte ecoul în scrisorile ei, dar nu se poate mișca din București nici chiar pentru 6 iulie, ziua aniversară a căsătoriei lor.

Tata era mai mult pe drumuri sau la București, fiind ales în Cameră și luptând acolo singur pe chestia concesiunii lui Strusberg⁶¹ a căii ferate București–Turnu-Severin; mama se plângea de singurătatea în care se afla, dânsa și Mariuța, amândouă serios bolnave; – descrie toată viața ei trudită și înveselită numai de copii. În noiembrie 1870 se duce la București pentru a consulta pe doctorii Iatropolu și Capșa. Eu scriu în fiecare zi și dau seama de tot ce fac. Eu sunt singura în stare de a înșira vorbele pe hârtie,

cu naivitate și sinceritate, necontrolată de mama Anica. Povestesc tot, de la starea sănătății, purtarea fiecăruia, pedepsele primite și chiar negustoria vicleană ce am făcut luând de la Guga* o cutie *roșie frumoasă* și dându-i una *urâtă* în schimb.

Deși nu aveam decât șapte ani, conștientă de rolul meu de soră mai mare, mă îngrijeam a nu lăsa pe cei mici să-și prăpădească *degeaba*, în lipsa părinților, hainele cele noi *de duminică*; mă plâng că Vintilă, de mândru ce era, se plimba cu mâinile în buzunare și nu voia să îmbrace cojocul, dar l-am silit să-l pună, și încă și șorțul pe deasupra. Mulțumesc pentru borcanul de dulceată din care ne dă în fiecare seară mama Anica și care ne place mult. Mă rog să vie mai repede și povestesc cum, deși ne răsfațam cu mama Anica, ne ducem în patul mamei, de dorul ei. Nu eram blazați, se simte ecoul vieții modeste, econoame, dar și atât de afectuoasă, în care creșteam. Ionel nu adăoga decât puține cuvinte ca să trimită *multă dragoste în scrisoare*. Ale părinților nu mai există, prăpădite de copii.

RĂZBOIUL FRANCO-GERMAN. 1870-1871

În 1870 a izbucnit războiul franco-german. Eram toți foarte pasionați francofili, de la nenea Ghiță până la Dinu. Mama Anica rupea toate rufele vechi de olandă și făceam pe capete scamă pentru răniții francezi. Toate știrile ne pasionau și jocurile nu mai erau decât lupte care reprezentau pe cele din Franța. Ionel și cu mine eram Franța și România, Dinu: Prusia, și, cum era mai mic, mânca niște trânteli strașnice. Într-o zi, revoltat, a declarat că trebuie să schimbăm rolurile, dar observația noastră că într-acest caz *Prusia ar ieși învingătoare* l-a redus la tăcere.

În scrisorile mamei către tata, plecat la București, îi spunea cum ne jucam de-a Trochu, Bourbaki și de-a nenea Pillat, care atunci

* Nume scris de Dinu. (N.a.)

plecase din armata română și se dusesese la luptă în rândurile franceze. Portretul lui este la Invalizi.

În scrisorile tatei se vede cât este de mâhnit de victoria Germaniei și că vom fi dați pe mâna Austriei. Acelea au fost momentele cele mai grele pe care Carol și Elisabeta le-au avut în viața lor de domnitori în România.

REVOLUȚIA DIN PLOIEȘTI

Arestarea tatei. 1870

Niciodată violența luptelor politice nu ajunsese la acel diapazon. În vara lui 1870, abia venise tata la Florica când Candiano Popescu a proclamat revoluția de la Ploiești⁶² și pe dânsul președinte. Tata nu aproba purtarea slabă a Domnitorului, dar cu nici un preț n-ar fi dorit să readucă țara la situația din 1866. Prevedea însă că guvernul va profita de această ocazie pentru a inculpa pe șefii liberali și a se scăpa de ei, aruncându-i în pușcărie. Prevenise pe servitori să fie atenți.

Într-adevăr, în mijlocul nopții o trupă de soldați, cu căpitanul Capșa în frunte, sosi să aresteze pe tata. Ion al Ilinchii se culca pe prispă și, cum i-a auzit, le-a ieșit înainte. „Unde este d. Brătianu?” – „E dus la Sâmburești”, răspunse el, crezând că-și scapă stăpânul. L-au luat între cai, descins și desculț, și au pornit la deal. La *lin*, a ieșit grădinarul Simeon. „Unde e d. Brătianu?” – „Sus, în casă.” „Vezi, domnule, ungurul tot ungur”, observa Ion în urmă, când ne povestea arestarea. Urcară sus. Petrache, feciorul devotat care ne-a servit mulți ani, fuge de vale, scoală pe servitorii din curte și sosesc toți înarmați cu puști, sape, coase, lopeți, topoare, araci.

Tata auzise gălăgie din odaia lui, în colțul grădinii cu terasa, se îmbrăcase și, deschizând fereastra, întreabă cine e și ce vrea. După explicațiile date, constatând că nu se face o arestare legală

cu autoritățile justiției, dete ordin să puie caii și să urce trăsura în deal. Mama însă, tocmai din cauza acestei neregularități, temându-se pentru viața tatei, refuză de a-l lăsa să plece singur și porni cu dânsul la Pitești. Noi dormeam tun și nu am aflat de arestare decât a doua zi, deșteptându-ne cu mama Anica lângă noi.

Eram bolnavi de pojar. Ce îngrijată trebuie să fi fost mama de pericolul care amenința pe tata ca să ne părăsească în acea stare, dânsa, care nu se mișca de lângă noi la cea mai mică indispozițiune și care ne lua în camera ei câtă vreme aveam căldură. Ba încă ziua zăceam în patul ei și această răsfățare ne era așa de dragă, încât boala devenea o bucurie pentru copii. Îndată însă ce am fost restabiliți, am pornit la Pitești să-i vedem.

Nu băgase pe arestații politici în pușcăria comună, deși pe d-nii Dimancea, Negulescu etc. întâi acolo îi închisese. Nenea Ghiță își oferise casele lui – i se refuzaseră, dar se închiriasse o casă mizerabilă, într-o curte adâncă unde fiecare odaie, pusă direct pe pământ, dădea pe un fel de prispă lungă cât casa și nu era mai mare decât o chilie. Cel puțin erau curate. Obținuse nenea Ghiță să se aducă mâncarea de la dânsul pentru cei cari nu locuiau în Pitești.

Indignare strașnică în tot orașul; se făcuseră perchiziții, nu se găsisse nimic, bineînțeles; nu numai pentru că conspiratori ca tata și tovarășii lui erau prea virtuozii în acest meșteșug, dar fiindcă tata nu fusese niciodată printre cei care doriseră să răstoarne dinastia străină, introdusă și așezată de el cu atâtea sacrificii și morale, și personal materiale.

După 15 zile, guvernul înțelese că era o nebunie să riște trecerea lor prin curtea cu jurați din Pitești și hotărî să-i mute în Câmpulung. Lucrul se simțise însă și se zvonise că pe drum îi vor face scăpați și îi vor împușca; deci, în dimineața pornirii, când îi urcase în trásurile escortate de călărași (mama tot cu tata), un șir de birje cu cetățeni fruntași ai orașului se luă după ei ca să-i păzească. În Stâlpeni, la jumătate drumul, îi deteră în primire câmpulungeșilor, sosiți într-o întâmpinare lor cu același ceremonial. La intrarea în oraș, ieși Vlădica de la mănăstire și spuse autorităților

însoțitoare că pune mânăstirea la dispoziția acuzaților și locuința sa privată la a tatei, căci deținuții politici nu pot fi băgați în bordeiele înconjurate cu un gard de nuiiele, care constituiau atunci pușcăria orașului.

Așa se instalară. Mama voia să gătească singură hrana lor, dar Vlădica o asigură că răspunde de bucătarul lui.

Jean Lahovary⁶³, abia sosit din Paris, după studii strălucite, fusese numit de frate-său Alexandru⁶⁴, ministrul de justiție, procuror general și trimis să facă rechizitorul. Bietul om, crescut de copil în Franța, nici nu știa bine românește. Toate casele de seamă din Câmpulung se închiseră în fața lui și, pierdut în acel mediu străin și inamic, veni să ceară voie tatii să-l viziteze și să petreacă cu dâșii vremea prea lungă. Tata, bun și milos, îi permise, dar mama, indignată și de îndrăzneala tânărului, și de ce numea dânsa slăbiciunea tatei, ieșea din cameră când intra procurorul.

Peste alte 15 zile, veni ziua procesului. Jean Lahovary vorbi și alergă la telegraf ca să anunțe pe frate-său: „*J'ai été sublime. Condamnation certaine*“*. Peste două ore toți acuzații erau achitați și, însoțiți de manifestațiunile prietenilor, porniră spre casă.

Astfel sosiră părinții înapoi la Florica. Aceasta fu ultima *ridicare* a tatei.

[Tata se duse în urmă la Târgoviște⁶⁵, unde pledă pentru Carada și Candiano, care și dâșii fură achitați.]

BUGHEA. 1871

Vara, în 1871, am fost cu mama și mama Anica la băile de la Bughea, unde am locuit în casele unui țăran, Ion Popa Băcanul; erau *gătite* cu ștergare și străchini pe pereți; plocate și chilimuri pe cele două paturi mari, în care dormeau acolo, de-a curmezișul, toți copiii pe saltelele și în așternuturile aduse de la Florica.

* Am fost sublim. Condamnarea sigură. (*N.a.*)

Sosiserăm, de altfel, cu toată instalațiunea: băi, bucătărie, vacă, trăsură; desigur că pentru mama oboseala era mai mare decât folosul curei, cu șase copii, fără guvernantă și Tați încă la doică.

Adesea veneau d-nele Golești și ele în vilegiatură aici, și d-na Bilcescu cu Miza, pe care noi o numeam Voinica. Nefiind șosele, se circula cu carul cu boi acoperit cu un coviltir de frunze. Astfel se făceau excursiunile la Rucăr și Dâmbovicioara, iar pentru vizitele la Câmpulung se puneau boii la caleașcă.

Tata în acest timp se trudea la Florica cu menajul, servitorii și munca viei, care mergea greu la început din cauza secetei, apoi de prea multe ploii. Veselia lui naturală și afectuoasă nu-l părăsea, cum și reiese în chip atingător din scrisorile lui. Mama se înțelese cu el s-o urmeze la Bughea și să facă o cură pentru reumatismele care-l chinuiau mult, cum ne scrie și el. Zilele trec și tata nu poate pleca; atât de greu merg toate și atât îi lipsește ceva de încredere pentru a-l lăsa în locu-i.

Greutățile financiare sunt mari, și scrisoarea din 8 august deplânge o îngrijorare penibilă, căci îl alarmează pentru creditul lui. În fine, la 10 august se sfârșește despărțirea prin întoarcerea copiilor, care precedă cu două zile pe a mamei.

EUGEN STĂTESCU

Tot pe atunci s-a însurat și Eugen Stătescu cu d-ra Petrescu, fica unui bun prieten al tatei, care îi lăsase chiar epitropia fiicei sale minore. Nenea Stătescu a venit la Florica cu tânăra lui nevastă, blondă și foarte frumușică. Nu voi uita niciodată admirația mea pentru păpușa ce-mi aduseseră, îmbrăcată ca o doamnă la moda de atunci, cu toate accesoriile: pălărie, umbreluță, evantai, giuvaerice, pantofi, nimic nu lipsea. Am botezat-o imediat Cecilia, ca pe donatoare, și am iubit-o ca pe fetița mea. Peste doi ani, un accident îi sparse capul. Măhnirea mi-a fost așa de mare, încât părinții au luat-o cu dâșii la București, i-au pus un cap la *Santa*,

celebra prăvălie de jucării, și, ca să nu i se mai întâmple vreun rău pe drum, tata a adus-o în trăsură pe genunchii lui.

Păpușa reînviată există și azi și va face bucurie și generației celei mici. La ziua mea, mama mi-a făcut surpriza să-mi croiască pentru ea și să-mi coasă o rochie de mătase cu toate amănuntele modei de atunci. Trusoul ei și dânsa erau așezate cu multă grijă în comoda care se află și acum în fosta mea cameră de la Florica.

Tata apreciașe totdeauna pe Eugen Stătescu și îl întrebuișase în politică pe cât putuse. Sănătatea lui slabă îl făcea impropriu la o muncă regulată, dar ținea așa de mult la tata, încât numai cu dânsul a putut să se biruie și să realizeze ce i-a cerut. Pe noi ne iubea ca pe frați mai mici și nu i-am cunoscut nici unul din noi ceea ce numea restul lumii *răul său caracter*. Nu era atențiune și semn de afecțiune pe care să nu ni le dea. Ne-a răsfățat întruna până la sfârșit; chiar din călătorii ne scria des și ne făcea fel de fel de glume și de poezii, luându-se la întrecere cu Ionel pentru a cânta și tachina pe Bibișoi, mândru de această distincțiune.

Nenea Stătescu era înalt, subțire și de o eleganță naturală, pe care o accentua o îmbrăcăminte distinsă; îi plăceau lucrurile bune, dar gustul nu era egal, și pe lângă cele frumoase avea și altele; echipajul îi era corect și caii de rasă. Când era sănătos, veselie i se manifesta prin tot felul de glume, de cadouri, organiza sărbători pentru noi* și făcea mari proiecte de călătorie. Aceste luminișuri însă nu țineau mult, deodată i se tăiau puterile, se întindea pe canapea, renunța chiar la datoriile cele mai serioase, nu se ducea la Cameră, unde trebuia să vorbească, fiind ales vicepreședinte, își dădea demisia fără s-o anunțe tatii și îl pune în situațiunile cele mai încurcate, chiar în momentele de criză (1887–1888). Tata se supăra pe el, îi făcea o scenă și nu vrea să-l mai vadă, până ce, pocăit, sosea cu un buchet de liliac din grădină sau cu o mică atențiune, își cerea iertare cu atâta afecțiune, încât o obținea și, reintrând în scenă, minuna pe toți printr-un frumos discurs la parlament.

* 25 decembrie 1884. (N.a.)

Tot el a provocat în Cameră, față de Opoziția unită așa de înverșunată, dezorientarea majorității liberale pe care trebuia s-o conducă și a contribuit la accelerarea retragerii guvernului liberal.

Era, în fine, ca o femeie frumoasă, iubită și răsfățată, caprițioasă și nervoasă, care avea însă o afecție temeinică și covârșitoare pentru tata.

De aceste accese de neurastenii își dădea seama după ce treceau și suferea mult, dar nu le putea învinge.

Când, la moartea lui Dumitru Brătianu – care numai cu numele fusese șeful Partidului Liberal în timp de un an –, frunțașii se duseră la Dim. Sturdza⁶⁶, rugându-l să le ia conducerea, acesta, cu modestia și conștiința importanței sarcinei, le răspunse: „Eu nu sunt făcut de șef, am lucrat sub Ion Ghica și sub Ion Brătianu cu toată dragostea și puterile mele, dar nu mă simt în stare să conduc. Luați pe Stătescu, este mult mai propriu ca mine, are o inteligență și o înțelegere înaltă în toate chestiunile“. Se duseră. Stătescu, cu vederea lui dreaptă, îi înapoie la Sturdza: „Eu nu *pot* să fiu *șef*. Nu vă dați seama de sănătatea mea? Nu e destul să iau o hotărâre, trebuie s-o execut, și eu de azi până mâine dintr-un om cu voință devin un bolnav. Sturdza este cel destinat, și prin principiile, și prin calitățile lui. Convingeți-l și spuneți-i că-l voi ajuta din toate puterile mele și cu tot devotamentul ce am pentru partid“.

Sturdza simți și el adevărul și deveni conducătorul harnic, curat, aspru, care, până ce-l doborî boala, își făcu întreaga datorie după caracterul și puterile lui. El a încheiat Partidul Liberal, supunându-l la o disciplină severă, foarte necesară în acei ani de formațiune. Nu mai vorbesc de demnitatea lui ca om, de devotamentul lui memoriei tatii și de capacitatea lui financiară.

Iată cum erau oamenii frunțași ai Partidului Liberal acum 40 de ani: interesul obștesc întrecea pe al lor.

Afecțiunea lui nenea Stătescu pentru fiecare din noi crescuse la pasiune pentru fiul său Bișon, Bișonică, cum îi ziceam, și în fine, Eugen, pe fiecare soră la rând, când era de 4–9 ani, voia s-o ia de nevastă. Pe Ionel nu-l slăbea, ca o umbră. „Iapa și Mânzul“ îi zicea tată-său. Până la plecarea lui la Paris în liceu, tot sub

protecția lui Ionel, își petrecea toate momentele libere la noi, își prepara chiar lecțiile și lua cu Pia pe cele de franțuzește de la mine. Era foarte inteligent, fin și iubitor. Vara venea adesea să stea o parte din vacanțe la Florica; copilul singur acasă se găsea fericit în veselia familiei noastre numeroase, și plecările erau în veci scăldate în lacrimi și dojenite de nenea Stătescu, jignit și gelos de preferințele fiului său.

Un alt *copil de vară*, cum zicea tata, era Marioara Romniceanu, fiica cea mai mare a doctorului, orfană de mamă de la vârsta de cinci ani și foarte legată cu Pia, exact de aceeași vârstă. Amândoi acești *frați de vară* au murit înainte de vreme; Eugen de o paralizie generală contractată la Petersburg în cariera lui diplomatică, Marioara de diabet, după ce se măritase cu George Vălleanu, prietenul fraților, lăsând un copil, care și dânsul s-a sfârșit prea tânăr.

Nu vedeam mulți copii străini; părinților nu le plăceau nici serbările, nici mai ales balurile de copii. Eram destul de numeroși ca să petrecem între noi și prea ocupați ca să putem dispune de alt timp decât de duminici, când băieții plecau la Florica și noi, fetele, ne odihneam sau făceam o plimbare lungă. Cele mici, mai târziu, după măritișul meu și plecarea băieților la Paris, vedeau des pe Granți, pe Marie și Lili Fălcoianu, pe Mimi Teohari și Marie Radu Mihail.

GHIȚĂ ENESCU (NENEA GHIȚĂ)

Mama era suferindă de la nașterea Piei și, ca să nu se fixeze pentru un prea lung timp în București fără noi, mergea continuu acolo, urmând un tratament. Noi rămâneam cu mama Anica și nenea Ghiță Enescu. Aceștia erau adevărații noștri bunici sufletești, ne iubeau și ne răsfățau în toate felurile. Deși nici mama Anica nu avea decât un venit foarte modest și nici nenea Ghiță nu avea avere mare, nu veneau niciodată fără o mică *gourmandise*. Specialitatea lui nenea Ghiță erau porumbeii din curtea lui, iaurtul,

smântâna cea groasă și acrișoară, mâncările de post făcute de *Baba*, jupâneasa-bucătăreasa-menajera pe care am pomenit-o în casă până a murit. Ne aducea și prăjituri de la cofetăria Purcăreanu, pesmeți și covrigi de Brașov, când venea vara de la Ellöpatak.

Casa lui nenea Ghiță era cea mai mare și cea mai frumoasă din Pitești, cu grădină întinsă în dos și curte spațioasă în față. Avea două etaje, camere mobilate din vremea lui Biedermayer cu mobile de nuc încrustat cu gravuri multe și frumoase din timpul Imperiului, cumpărate de dânsul la Paris; covoare caracteristice, unele turcești și altele mult mai impresionante pentru noi, copiii, cu personaje și animale, mai ales un faimos tigru foarte sperios. În salon, pe consolă, în fața oglinzii cu cadru de nuc și poleituri, era un ceasornic cu personaje de bronz sub clopot de sticlă și două vase cu flori de dalia făcute din lână tunsă montată pe sârmă; pe canapele, perne cusute pe canava în puncturi mici, reprezentând personaje cu gura mică și ochi mari de mărgele. Toată casa era luminoasă și veselă. A fost lăsată cu tot ce conținea, prin testament, lui Dinu, dar cele mai multe lucruri au rămas la Florica și s-au prăpădit.

Nenea Ghiță era iubitor, dar foarte glumeț, chiar cu noi, copiii, și foarte intim, mai ales pentru un om de pe vremea aceea, când între cei mici și cei mari nu era nici un contact. Ne povestea istorii cu haz, ne dădea porecle; pe Ionel, de câte ori nu-i plăcea purtarea lui, îl chema *Coman* și era încântat că acest nume îl exaspera.

După masă dormita în fotoliu cu jurnalul în mână; când credeam că nu ne mai simte, înaintam binișor și încercam să-i furăm faimoasele mătănii care nu-i păraseau degetul cel mare de la mâna stângă, dar deodată mătăniile zburau în aer și ne „*frigeau*“, în râsul vesel al lui nenea Ghiță și spre indignarea mamei Anica, mai ales că Ionel o pășea de obicei. „Ce Dumnezeu, cumnate, prea ai dat tare!“ – „De ce aftadisește?“ răspundea nenea Ghiță și ne pofta să reîncepem. Desigur reîncepeam, dar după ce trecea usturimea mătăniilor și ni se părea ocaziunea din nou prielnică pentru a le fura.

Seara, după masă, în intrarea de jos, unde era pe polițe de brad alb frumoasa bibliotecă a tatii și o masă mare în mijloc, ne

Ghiță Enescu

Eugen Carada

Eugen Stătescu

Dim. Sturdza

M. Pherekyde

instalam la joc de domino cu nenea Ghiță. El se prefăcea că nu vede bine și întorcea pietrele cu fața spre noi, astfel că, prăpădindu-ne de râs, câștigam partida, și a doua zi scriam triumfători mamei și tatei la București cu câte puncte îl bătusem. Într-acest timp, mama Anica împlotea la ciorapi și râdea cu noi de pretensele distracții ale cumnatului. La sfârșit făceam cu toții o partidă de loto în care, printr-o providențială întâmplare, tot noi câștigam. La 8, încântați, îi îmbrățișam, unchiul ne mai frigea o dată cu mătăniile, dacă nu săream destul de sprinten în lături, căci știam ce ne așteaptă numai după ochii lui malițioși, și porneam la culcare fără tocmeală, căci, cu toate răsfățurile, eram ascultători.

Nenea Ghiță era tipul omului cumsecade, bun, vesel, iubit de toți, *bon vivant*, cum zicea el singur. Îi plăcea masa bună, musafirii; casa lui la Pitești găzduia pe toți călătorii cunoscuți. Chiar fizicul lui corespundea firei: înalt, gras, cu părul alb și ondulat, ochii veseli, era un tip din timpul lui Béranger, foarte politicos și plăcut în relațiunile lui, avea educațiunea formalistă tradițională a societății de atunci.

Fusese trimis la Paris de Vilara⁶⁷ cu fiul lui, ca mai în vârstă și cuminte, dar mentorul era mai curios de viața pariziană decât Telemacul, care era cam prost, și, după doi ani, s-au întors în țară fără să fi învățat măcar franțuzește, deși nenea Ghiță lua lecții cu M-me Saturne, căreia îi făcea mai multe farse decât teme și versiuni.

Avea o adorație pentru tata, fusese deputat și când, în 1876, a voit să-și pună candidatura, nu consimțea cu nici un preț să intre în Senat, pe care-l găsea prea amorțit pentru temperamentul lui tânăr. Ne spunea pe jumătate râzând, pe jumătate serios: „Auzi, Iancu, că mi-a trecut veleatul de Cameră! Dar de Senat sunt eu? Acolo nu e viață, e morgă“. În timpul sesiunii, locuia la noi la București. Era foarte popular la Senat; avea talentul de a povesti cu multă veselie toate anecdotele trecutului, mai ales o colecție întreagă despre țigani.

A murit la 1880 de o pneumonie luată la înmormântarea generalului Magheru⁶⁸. Îndată ce s-a simțit bolnav, a plecat la

Pitești ca să moară acasă la el. Moartea lui a fost prima noastră nenorocire în familie.

La dânsul venea un domn bătrân pe care îl numea nenea Tase, îmbrăcat cu antereu și cu șapcă, care succedase fesului pentru clasa burgheză din generația anterioară. Este singurul costum din vremurile trecute ce am apucat în copilăria noastră.

FAMILIA GOLESCU

Ștefan, Nicolae, Radu, Alexandru, Felicia Racoviță

În anul 1873 a murit la Golești scumpul nostru papa Golesecu, cel mai tânăr dintre cei patru frați. A fost o mare jale pentru familia lui și cel dintâi gol între ei – pentru prieteni o pierdere grozavă. Toți îl iubeau ca pe un frate și îi ziceau *Sfântul* Alexandru. A fost înmormântat în parcul din Golești. Inscripția după piatră e compusă de Dumitru Brătianu.* De atunci, cu nenea Nicolae am rămas mai legați. Îi plăceau plimbările lungi. Adesea sosea pe jos la Florica pentru a se duce prin pădurile din deal și a petrece câteva zile la noi. Era încălțat vara cu ghetre albe și botine de piele galbene, haine de pânză albastră și un chipiu de pichet alb pe cap. Vesel și iute, avea o afecțiune deosebită pentru Mariuța, care la vârsta de trei ani era nu numai foarte frumoasă, dar foarte amabilă și grațioasă. Nenea Nicolae îi cânta cântece vesele, care o porneau pe râs nebun. Dânsul mi-a dat primul meu costum țărănesc.

A murit la 1877** de o gangrenă senilă la picior, după suferinți grozave. Deși bolnav și condamnat să circule într-un fotoliu cu roate, tot mai venea câteodată într-acest instrument de tortură de la Golești la Florica.

* Textul: „în parcul din Golești... Dumitru Brătianu“, scris de Ionel. (N.a.)

** Anul „1877“, scris de Ionel. (N.a.)

Seria nenorocirilor și a morților se abătuse pe Golești, așa de veseli odinioară. Începuse cu d-na E. Filipescu la Golești, urmasă cu d-na Anica Davila, nenea Ștefan, Bunicica, d-na Anica Racovitză, nenea Radu. Se golise casa și rămăsese numai d-ra Felicia, care singură rezuma acum toate virtuțile și tot farmecul acelei familii, unică în România pe vremea aceea. Durerile care trecuseră peste dânsa ridicaseră și mai mult sufletul ei nobil, și, când o vedeai înaltă, subțire, diafană, cu ochii gris blânzi și triști, cu mâinile lungi și uscate ca de ceară, îmbrăcată în negru, cu dantelă neagră pe bandourile argintii și cu pasul ușor ca zeița umblând pe nori, fără voie te gândeai la acele sfinte care, luând pentru ele toate tristețile și durerile vieții, adunând asupra lor toate sacrificiile, căutau să îndulcească și să ușureze viața celor din jurul lor. Nimeni nu a cunoscut-o și nu s-a apropiat de ea fără s-o cinstească și s-o adore. Când s-a stins fără durere, fără măcar să aibă o agonie, la 81 de ani, odată cu casa din Golești a închis după dânsa o tradiție din cele mai frumoase.

Debutase în viață cu o mare amărăciune: era logodită cu Mălinescu și nunta pregătită se apropia, când a primit scrisoarea unei femei, care, după ce logodnicul ei o părăsise, avusese un copil. Imediat a renunțat la omul pe care l-a iubit atâta, încât n-a mai luat pe altul, și i-a impus să-și repare greșeala. Idealistă la extrem, nu a înțeles că făcea nenorocirea lor amândoi, fără să ajungă la fericirea femeii părăsite (care părăsită a rămas). După această deziluzie a devenit și mai bună și mai mângăietoare, dar soarta nu a cruțat-o nici mai departe. La aniversarea ficei ei Elena, d-na Davila venise în oraș de la Cotroceni ca să-i cumpere jucării. D-rul Davila avea cursul de chimie la Colțea, la sfârșitul căruia, nesimțindu-se bine, nevasta-sa îi ceru o doză de chinină. Preparatorul Bernhardt i-o dete, și d-na Davila plecă cu d-ra Felicia la Santa să cumpere jucăriile. Abia intrase în prăvălie și căzu în brațele sorei ei, trăsnetă de otrava ce din greșală i se dăduse în laborator. Bernhardt alerga pe stradă după dânsa strigând: „Am omorât-o! i-am dat stricină în loc de chinină!“ – Nici consolațiunea de a putea crește cei patru nepoți orfani nu a avut-o d-ra Felicia

(mătușă-sa). Cu firea d-rului Davila, nimeni nu avea vreo influență în conducerea lor.

Pe toți ai ei, mamă, mamă-mare, unchi, i-a îngrijit și i-a îngropat. Când d-na Trăsnea, sora ei mai mică, s-a îmbolnăvit și au rămas din nou trei nepoți orfani, i-a luat la dânsa și i-a crescut. Fany, Leni și Nicu îi datoresc educația aleasă ce o au. Printr-o fericită întâmplare, cele două nepoate se aflau la dânsa în odaie când, în 1916, în ziua de Crăciun, într-un suspin ușor și-a dat sufletul.

Întristările vieții nu-i întunecaseră caracterul, iubea tineretul, râdea și glumea cu noi, dar punea și o vorbă bună, căutând o explicație justificativă când înțepam pe cineva. Mama a rămas legată cu dânsa până la sfârșit, foarte des îi trimetea trăsura închisă să o aducă la prânz. Dânsa m-a cununat.

VIAȚA NOASTRĂ

[Dar să revenim la 1873.] Mama ne dăduse până aci toate lecțiile noastre, ne învățase să scriem, să citim, geografie, socotelile și citirea limbii franceze. Acum însă găsi că nici timpul, nici rolul ei nu-i mai permiteau să se consacre cu totul lecțiilor noastre. Sosi dar din Elveția d-ra Marie Bornand, prima institutoare. Tata, care avea direcțiunea generală a instrucțiunei, nu voia o catolică, de al cărei prozelitism se temea, nici o franceză, care nu ar fi putut să ne învețe limba germană. „Șvițerii sunt oameni cinstiți și cumsecade, aceste două calități sunt singurele pe care am dreptul să le reclam de la copiii mei.“

D-ra Marie ne dedia deci lecții de cele două limbi, franceză și germană, piano, desen și istoria sfântă. La această din urmă materie ținea mult, ca bună calvinistă. Am redactat după istorisirea ei tot Testamentul Vechi, iar din cel nou am învățat pe dinafară Evanghelia lui Marcu și a lui Ioan și am citit cu comentarii pe Matei și Luca.

La 8 eram în clasă, cu dânsa în capul mesei celei lungi. Cei mari începeau, cei mici soseau și se așezau fiecare cu caietele și cărțile lui, urmându-ne pe rând lângă institutrită și trecând în urmă la celălalt căpătâi, ca să prepare pe a doua zi.

Multă disciplină domnea în clasa noastră și bunul obicei de a ne izola în noi înșine pentru a putea simultan lucra cu toții, cot la cot, la aceeași masă unde se făceau dicteele, se recitau lecții și se explicau reguli care nu priveau decât pe fiecare din elevi. Prețioasă gimnastică pentru restul vieții.

Pentru clasele primare române, venea din Pitești un tânăr profesor, domnul Atanasiu, adus de nenea Ghiță de trei ori pe săptămână, după ce-și termina cursurile școlii. De la 4 jumătate la 6 jumătate, luam pe rând lecția, Ionel cu mine în aceeași clasă; Dinu și Vintilă, în cele două următoare. După un an și jumătate am trecut cele patru clase primare, căci eram îndeajuns preparați la cele mai multe materii de mama.

La 6 și jumătate prânzeam cu toții; după masă jucam jocuri la care participau părinții și nenea Ghiță; la 8 se duceau cei mai mici la culcare și adesea d-ra Marie la piano, d. Atanasiu din vioară făceau puțină muzică. La 9 trăgea la scară trăsura lui nenea Ghiță, cu doi cai frumoși, unul alb, celălalt roib, din herghelia de la Tigveni a lui nenea Tudorache. Casa reintra în liniștea somnului, căci dimineața începea devreme.

Tata se deștepta la ora 4, iarna și vara. De cu seara, i se așeza tava de ceai cu mașina de spirt – avea pasiunea ceaiului și era foarte dificil pentru calitatea lui. Îl bea cu două bucăți de zahăr, puțin lapte și două felii de franzelă cu unt. Într-o vară n-a mai găsit untul pus pe fereastră deschisă în timpul nopții. A doua zi, sculându-se mai devreme, a văzut cum venea o cioară și-l mânca. Trei zile s-a luat la întrecere cu hoața, până ce l-a mutat în alt loc.

Își prepara singur ceaiul, precum singur își făcea tot serviciul personal: aprindea focul, își peria și scutura hainele, își golea apa, își aducea donița cu apă. Când vedea că slugile ne făceau aceste servicii, ne chema: „*Beizadelele Oltencei*“. Pe nimeni n-am cunoscut mai simpli și mai neatârnați în viața lor ca pe tata și pe bărbatul meu.

Mama, și dânsa matinală, asista la toaleta noastră, cu deosebită re la dușul ce ni se administra zilnic. Nu se odihnea niciodată după-masă, decât la bătrânețe. După ce-și făcea menajul, plimba-re, inspecția găinăriei și grădinei, își lua baia și-și făcea toaleta. Era totdeauna bine îmbrăcată, foarte îngrijită, deși simplă, vara cu rochii ușoare de spălat. Pe cele de oraș le făcea la d-na Briol, puține, dar bune. După-amiază era veșnic ocupată cu croitoria; rufele atâtor copii, toate erau făcute în casă; foarte des câte o boală, mai ales iarna tusea crupală (*le faux-croup*), supravegherea lecțiilor și o oră sau două de citire regulată îi scurtau zilele mai mult decât ar fi voit.

La 11 ½ și, mai târziu, la 12 se servea dejunul, compus din ouă, friptură, zarzavat și un desert. Mama era o minunată gospodină; cu veniturile sale restrânse, numai chibzuința ei făcea traiul așa de bun. Învăța bucătăria pe orice țaran și nicăieri nu se mânca mai bine. Poamele și vinul erau domeniul tatei, lăptăria, al mamei. Untul renumit de la Florica a fost cel dintâi din țară care nu mai ieșea din putineii tradițional. Regele Carol spunea: „Cu toate insistențele mele, la domeniile și fermele regale nu pot obține untul de la Florica“. „Brânza cu smântâna de aici, zicea d. Sturdza, te duc în păcatul lăcomiei.“ Vinul tatei a fost, asemenea, cel dintâi îngrijit și învechit sistematic. Și cheltuielile ce le presupunea o astfel de îngrijire veneau tocmai în acele momente de grea lipsă de bani.

Noi, la masă, beam toți vin cu apă, mama un păhărel cu vin roșu până a intrat în dieta artriticilor, tata puțin vin alb. El nu se obosea cu același menu. Veșnic l-am pomenit cu două ouă fierte, cotletă, cartofi copți cu unt, un măr sau fragi, o bucăciță de bună lisă de chitră ieșită tot din oficina mamei, căci ținea mult la desert de când fusese în Franța. Când în 1866 s-a reîntors la Paris, patronul restaurantului i-a recunoscut comanda dejunului după șapte ani de absență și a venit să-l salute.

Îndată după dejun, tata se odihnea o jumătate de oră și își reîncepea activitatea. Nu-l oprea nici căldura, nici frigul, își colinda dealul, supraveghea muncitorii în vie și la zăvoi; adesea le lua sapa

din mână și îi îndemna la lucru, dar le și dădea câte un păhărel de țuică din sticla ce pentru ei o purta în buzunar*. Revenea la de transpirație și lua o baie foarte caldă, căci nu suporta apa rece. În fiecare zi spăla cu săpun de casă și ungea cu unt de alune și *eau de cologne* frumosul lui păr creț, rămas intact până la 70 ani. Acest regim bazat pe gusturile și experiența lui l-au conservat așa de sprinten și voios până la ultima boală, care l-a răpus.

Avea nu numai un caracter bun, deși violent, mai ales în tinerețe, ca mai toți din acel timp: Rosetti, Kogălniceanu, Nicolae Golescu, chiar *Sfântul Alexandru*, dar de o veselie și de *un entrain* care rareori se vede la români și se regăsește și în corespondența lui. Glumea, tachina cu haz și bunătate, mângâia și săruta pe cei ce iubea; voia ca toți să fie fericiți împrejurul lui, nici o jertfă personală nu-l costa; pentru dânsul nu cerea nimic, și-ar fi dat tot pentru noi. Foarte impresionabil când eram bolnavi, se chinuia așa de mult, încât mama adeseori îi ascundea indispozițiunile mai ușoare și îi micșora gravitatea boalelor serioase. Când ne vedea jucându-ne, se juca cu noi, ne-a învățat barul, se lua la întrecere și ne dovedea că nu știm să alergăm. Ne împingea să fim independenți și să facem sporturi.

Din fire vioi și deprinși cu viața de țară, îi îndeplineam cu prisosință dorința. După orele de studiu și de pironire pe scaun, ce alunecături pe zăpada de pe deal cu târlia și copaia; ce salturi de pe clăile înjumătățite pe fânul îngrămădit pe jos; ce alergări călare, fiecare având un echipament complet, și eu în capul lor, îmbrăcată băiețește, cu părul buclat fâlfâind pe spate și mai băiat ca băieții! La călărie mai ales ținea tata mult și ne-a cumpărat la fiecare șei englezești. Ajunsesem a fi toți buni călăreți și îngrozeam uneori pe mama și pe mama Anica cu isprăvile noastre, care au pricinuit multe accidente, însă fără urmări serioase.

El a cumpărat prima pușcă băieților când mama, îngrijată, i s-a plâns că Dinu a tras cu pușca cu capsă** a lui Ion al Ilincii și cerea să-l pedepsească pentru a-l opri de la astfel de jocuri

* Textul: „dar le și dădea... în buzunar“, scris de Ionel. (N.a.)

** Cuvântul „capsă“ scris de Vintilă. (N.a.)

primejdioase. „Într-adevăr primejdioase, a spus tata, căci ar fi trebuit să-i îndrumăm și în această direcțiune, nu să le interzicem mânuirea armelor de foc, până a-i împinge a se servi de cele primitive, care puteau să-i omoare.“

De câte ori avea ocazie, tot el a dat lecții de gimnastică băieților, i-a trimis la tir și, mai târziu, când își făceau studiile la Paris, tata și mama i-au îndemnat să facă cu stăruință scrimă.

Pe cât însă era de dezmiardător și de iubitor, pe atât era de sever când cea mai mică abatere de la datorie, chiar neînsemnată în aparență, i se părea o lipsă de conștiință. Pentru lecții era neînduplecat, și de mai multe ori Ionel și-a petrecut recreația în butoiul fără fund pus în picioare în curtea din fața casei, sub plute, în vederea tuturor, căci depășea butoiul cu capul. Și eu am simțit o dată această mortificare, cu ocaziunea geografiei Germaniei, ale cărei state nenumărate nu le învățasem bine.

Nici astăzi nu pot vedea la sfârșitul iernii profilându-se pe albastrul cerului ramurile negre ale copacilor și nu pot simți adierea vântului încărcată cu mirosul fânului și al pământului umed fără a-mi reaminti cât de grele ne erau tălpile și moi picioarele pe când ne urcam în deal la lecție. Dinu, mai mic, rămânea uneori în urmă și culegea un buchețel de flori ca să îmbuneze pe d-ra Marie și să scape de nota rea a întârzierii. Buletinul săptămânal cel mai bun dădea dreptul să alegem prăjitura de duminică, singura zi în care aveam un dulce. De obicei, eu mă bucuram de acest privilegiu, căci eram foarte silitoare. Adesea Ionel, cam leneș, dar și mai mic și pus la aceeași lecție ca mine, îmi sufla numele prăjiturii la care poftea. Deși ne băteam foarte des, ne iubeam mult și eram de o solidaritate perfectă unii față de alții. Tata zicea, râzând, „ca țiganii și ca evreii“. Se înțelege cât de încântați erau părinții de aceste simțiminte frățești pe care tot ei ni le inspiraseră, nefăcând nici o deosebire între noi și ferindu-se de a dezvolta o gelozie sau o rivalitate rău îndrumată.

Seara, după masă, ne întruneam în salonașul din colț, în stânga (azi, odaia în lemn, de musafiri), acolo era biroul tatei, mobila din salon îmbrăcată în rips verde cu trandafiri roșii, portretele

amicilor francezi și români. Tata ședea în fotoliu în fața ferestrei și adesea lua parte la jocurile noastre. Atunci ne-a învățat *ieșoara*, care ne înveselea grozav, sau ne explica chipurile din cărțile aduse din București. Odată, văzându-ne cu: *Un prânz în lumea câinilor*, tradus din limba franceză de Al. Odobescu, și intrigat de onoarea făcută de acest autor unui album pentru copii, l-a luat de l-a citit și ne-a explicat a doua zi că era un pamflet al războiului franco-german, în care bulldogul brutal, hrăpitor și la sfârșit gonit, bătut, batjocorit de alianța tuturor câinilor înspăimântați de îndrăzneala și rapacitatea lui mereu crescândă era Prusia. Profeție pe care noi am văzut-o realizată, dar pe care tata n-a putut decât să o dorească. N-am știut cine era autorul francez, dar, desigur, un om politic, care și-a vărsat astfel focul ce-l mistuia atunci, după înfrângere.

Educația lumească și-a făcut-o tata nu la părinți, cu care nu trăise ca copil, ci în familia Odobescu la București, la Paris în mediul în care a știut să se introducă și în casa Galhau, unde era așa de intim. Firea lui fină, foarte francă și rezervată cu străinii îi dădea o distincțiune care se mai găsea la noi în unele familii vechi, dar se cam pierduse sub influența grecească a clientelei fanariote. Niciodată nu am auzit pe tata numind pe un amic, chiar mai tânăr, altfel decât cu epitetul de *domn*. Carada, Stătescu, Ferekyde, Sturdza, toți cei care veneau zilnic la noi și din cauza vârstei nu chemau pe tata pe nume, erau tratați la fel. Nu tutuia decât pe camaradul de regiment Gr. Caracaș, pe Rosetti, pe frații Goleșcu. Bineînțeles, această apelație era cea mai mare probă de intimitate și iubire, fără să excludă respectul. Noi, copiii, tutuiam pe părinți, dar nimeni în casa părintească și, în urmă, într-ale noastre nu am zis *tu* unui servitor, care n-ar fi putut să ni-l întoarcă.

Pentru copii, intimitățile erau *nene*, străinii și profesorii *domnul*. Când, în scrisorile lor, frații de la Paris omiteau acest termen față de un om politic, primeau o observație. Obiceiul l-am păstrat până azi, chiar pentru cei ce au intrat în istorie. Mai deunăzi, un tânăr, Savel Rădulescu⁶⁹, vorbindu-mi de Vintilă, cu care lucrase, mi-a spus admirația lui pentru impecabila politețe cu care trata pe toți, neomițând niciodată cuvântul *domn*, chiar cu inferiorii.

De aceea, de câte ori, povestind o anecdotă despre tata, mi se spune că „i-a pus mâna pe umăr și l-a *tutuit*“, îmi închipuiesc cât rol joacă imaginația în legende și câte pune fiecare de la sine.

De asemenea, oricât ar fi auzit vorbindu-se de studiile lor, niciodată tata, cu rezerva sa, n-ar fi acostat pe stradă pe Tache Ionescu⁷⁰ sau pe Al. Djuvara⁷¹ pentru a-i atrage în partidul lui. Avea ocaziuni și mijloace mai civilizate pentru a-și exercita farmecul asupra lor. În ceea ce privește anecdota cu solicitarea lui Tache Ionescu la tata pentru fratele său Victor⁷², cred în ideea inițială a d-nei Ghiță Ioan, dar deloc în dialogul și apostrofa tatii către secretarul general. N-ar fi avut acel prestigiu extraordinar dacă ar fi fost omul care să încerce, printr-o așa necuviincioasă călcare de lege, cumpărarea pentru partidul lui a unui membru, oricât de strălucit. Dacă într-adevăr se făcuse un abuz de severitate, a cerut, poate, să se reintre în textul codului militar, dând tânărului vinovat pedeapsa regulamentară. Termenii din cartea d-lui Xenii nu cadrează nici cu principiile, nici cu distincțiunea tatii, mai ales că avea o opiniune puțin favorabilă de familia lui Tache Ionescu și de *cucoana Frosa* în special, opinie datorată deselor intervențiuni personale ale acesteia în raporturile atât de furtunoase între vameșul de la Giurgiu și Ministerul de Finanțe.

Se mai adaugă faimosul proces între tată și fiu: Ghiță Ioan agonisise o mare avere începută printr-o falită frauduloasă, ale cărei datorii n-au fost plătite niciodată, deși „*se plimba în fiecare zi la Șosea în caleașca de la Viena*“. La întoarcerea fiilor din Paris, înscrisese pe fiecare ca alegător în Colegiul I de Prahova, făcându-le prin tribunal donațiune fictivă a uneia din moșiile lui. Își închipuia astfel că va avea mai multă influență asupra guvernului, din cauza numărului restrâns al votanților.

Tache însă, însurându-se, în termeni răi cu părinții, revendică venitul moșiei ce convenise a nu stăpâni. Tatăl nu-i cedă, de unde proces. La înfățișare, tânărul avocat își pledă singur cauza și se știe în ce termeni: „Nu mă mir ca d. Ghiță Ioan să mă persecute. Toată lumea știe că, deși îi port numele, nu e tatăl meu, ci sunt fiul unui om de seamă din Ploiești, Grigorescu (?)“.

Indignarea a fost generală. Pe atunci fiii nu-și batjocoreau mamele în public și, de știau ceva despre ele, mai degrabă o ascundeau decât o strigau în vileag.

Din cauza acestor cuvinte, nu din cauza micii sale extracțiuni, deoarece aveam amici intimi de familie modestă, niciodată tata n-a admis în casa lui pe Tache Ionescu. Și chiar și eu, după ce m-am mărit, am refuzat să-i facă cunoștință până la războiul mondial.

SĂRBĂTORI ÎN FAMILIE. 1873–1878

Pomul de Crăciun

[Dar să ne întoarcem la viața noastră patriarhală.]

Din Pitești, veneau uneori să se joace cu noi copiii Dimancea, Petre Slăvescu și fetele d-lui Mihăiță Negulescu.

Într-o zi de iarnă, tata ne duse la ele și văzu acolo pe Aneta atât de galbenă și slabă, încât, aflând-o suferindă de friguri, propuse părinților să o ia la noi la țară în cură de aer. Pornirăm înapoi cu dânsa și, spre stupefacția mamei, mica bolnavă mări pe șase luni numărul deja respectabil al copiilor. Când se întoarse înapoi, roșie și voinică, însănoșită de regimul igienic și de sporturile noastre de iarnă, idolatra pe mama și o dădea continuu ca exemplu acasă la părinții ei.

În anul care urmă avurăm de oaspeți pe șața Tinca Dimancea cu fiica ei Viorica, plecate de acasă din cauza relei căsnicii ce ducea. Tata le-a luat din iubire pentru mama Anica și prin această ocrotire fățișă a femeii nenorocite a contribuit la împăcarea menajului certat. Viorica, atunci în vârstă de 13 ani, și Aneta Negulescu ne-au spus că viața lor în mijlocul nostru a avut o mare înrăurire asupra întregii lor educațiuni.

Anii treceau cu mici schimbări. Casa din str. Popa Tatu fusese lichidată, nu mai aveam domiciliu în București. Tata însă tot mergea des pentru politică și trăgea la Nic. Manolescu⁷³, un devotat

amic. Trenul, înlocuind trăsura și diligența, îi înlesnea călătoria atât de obositoare până aci. Prima oară când l-a luat, ne-a dus și pe noi, copiii, la gara Pitești să vedem acea minune.

Mama, de când se însănațoșise, nu mai părasea Florica decât foarte rar, ca să-și facă cumpărăturile și mai ales în apropierea Crăciunului pentru pomul totdeauna așteptat cu o emoțiune de nedescris.

Bradul cel mai înalt din târgul din Pitești era fixat pe o măsută de Adolf dogarul și așezat în camera turcească. Acolo se încuiau două zile mama, guvernanta și Petrache, care mai lucra și noaptea la poleiala nucilor, facerea cornetelor de hârtie aurie cu flori colorate și alte accesorii. Noi ne învăteam și pândeam fiecă zgomot, orice mișcare. În fine, în ziua hotărâtă, ne puneam hainele de sărbătoare, bruftuiam pe cei mici întârziați, le ajutam să se gătească și coboram cu toții la intrare. Deodată ușile se deschideau: muți de admirație, stam înmărmuriți câteva secunde, pentru a ne repezi apoi cu țipete de bucurie și a alerga împrejurul pomului minunat, strălucitor, scânteietor, cu lumânările sclipitoare și mirosul de rășină caldă. Eram beți de bucurie. După câteva minute abia ne puteam impune tăcere și începea executarea cântecelor tradiționale. Nu le sfârșeam bine și din nou alergam spre divanul din fund, unde fiecare își găsea teancul de cadouri: cărțile de la nenea Carada, jucăriile de la d-na Bilcescu și de la alți prieteni. Din nou ne întorceam la pom, din care ni se rupeau acele nimicuri mai atrăgătoare pentru copii decât obiectele de valoare. Încetul cu încetul, Petrache, cu un burete ud legat de un băț lung, stingea lumânările arse și noi ne potoleam; atunci numai ne aruncam în brațele părinților, mamei Anica, lui nenea Ghiță și le mulțumeam. Ei își primiseră deja răsplata prin fericirea noastră, dar profitau pentru a ne săruta mai cu drag.

În afară însă de această adopțiune străină, observam toate obiceiurile băștinașe ale colindelor, Anului Nou, stelei, vicleimului, Bobotezei, bătaia alviței.

Jucăriile, părinții nu ni le dădeau la pom, ci ni le puneau pe pat în seara Anului Nou. Le găseam deșteptându-ne. Emoțiunea

așteptării ne scula dis-de-diminează și la țipetele de bucurie ale celui dintâi trezit din somn răspundeau pe rând paturile celorlalți. Într-o scrisoare, mama povestește tatei că Guga (Dinu) o întreba de ce ziua Anului Nou este așa de lungă și noaptea așa de scurtă. Părinții noștri ne dădeau jucării frumoase și folositoare și mai ales unelte de grădinărie; făceau adevărate sacrificii ca să ne bucurăm de copilăria noastră.

Amicii din București ne trimiseseră la început la țară cadourile lor de Anul Nou, dar cu vremea încetaseră, pe rând... Numai d-na Bilcescu ne-a răsfățat tot timpul și ne-a dat tot ceea ce se putea găsi mai frumos, între altele: biroul meu, pentru că spusese într-o zi Mizei, în mare secret, că voi scrie pentru copii istorii, ca Contessa de Ségur. Înnegrind aceste pagini, mă țin de acea făgăduială față de copiii din familia noastră și adesea îmi aduc aminte cu ce dragoste d-na Bilcescu s-a bucurat de această dorință a mea*. Dar mă mai bucura panorama cu vederi de zi și de noapte din toată lumea și cu *Incendiurile Comunei franceze*, minunat reprezentate cu flăcările colorate în întunericul nopții printr-un ingenios sistem de închidere și deschidere a cutiei în care se vârau tablourile.

D-na Bilcescu avea simțiminte foarte înalte și făcea tot binele ce-i stătea în putere, căci mijloacele îi erau limitate la zestrea ei modestă. Ea a fost una din membrele întemeietoare cele mai devotate ale Societății Regina Elisabeta și ar fi trebuit să-i devie președintă după moartea d-nei Maria Cantacuzino și mai ales după retragerea d-nei Carp [de nu s-ar fi opus d-na L. Philippescu].

A murit după război și a avut fericirea să-i vadă sfârșitul glorios și pe ai săi, adică Miza și Dumitru, reîntorși lângă ea. A suferit mult în timpul ocupației și ne spunea cu durere că numai cu noi putea vorbi cum simte...

Pe cât era dânsa de generoasă și de bună, pe atât era bărbatul ei de zgârcit și om de afaceri. Și-a început averea cu operații particulare de bancă, dânsul dădea bani cu dobândă la toți liberalii în nevoie. Priceput în manipularea afacerilor, deși fără instrucțiune

* În prima ediție (din 1933), cea mai mare parte a fragmentului „pentru că spusese într-o zi... dorința mea” este redată ca notă de subsol. (*N.ed.*)

sistematică, a fost numit director la Banca Națională de la fundațiunea ei până la moartea lui. Foarte ambițios pentru fata lui și nemângâiat că nu a avut un fiu, nu o numea decât *Copilul*. Imita pe tata, pe cât putea, pentru instrucțiunea ei și pe rând i-a dat toți profesorii mei, mirându-se că aceștia nu consimțeau să se mulțumească cu același preț ca pentru familia Brătianu. Și-a atras chiar din partea d-lui Haret⁷⁴ un răspuns cam aspru, dar adevărat: „Pe când d. Brătianu își cheltuia averea ca să ne facă o țară și nouă, celor din popor, un loc sub soare, d-ta îți strângeai averea. De ar primi d. Brătianu, noi am fi datori să nu-i luăm un ban.“

După ce Miza termină bacalaureatul, a voit să ne întrecă și a trimis-o la Paris, unde *Copilul* a fost cea dintâi femeie doctor în drept. D-na Bilcescu a împins devotamentul până a însoți pe fii-sa la toate cursurile, ca să-i evite neplăcerile ce ar fi putut avea ca înainte-mergătoare a feminismului. Pe lângă această instrucțiune juridică, i-a dat și pe Marmontel ca profesor de piano, cânta foarte bine când a revenit din Paris. În timpul șederii lor acolo, a fost un centru pentru studenții români și o providență pentru mulți nevoiași.

Miza – Voinica din copilărie – a fost totdeauna foarte silitoare și serioasă. Bogăția nu a stricat-o. Este adevărat că, în copilărie și tinerețe, calicia d-lui Bilcescu a crescut-o foarte modest. Această școală i-a oțelit voința și înțelegerea nevoilor obștești. De multe ori ce interesează țara o atinge adânc. Este o prietenă bună, pentru noi are o iubire de soră, împărtășită de noi toți. Singurul defect secundar pe care i-l cunosc este lipsa de simț artistic (poate și din cauza mediului în care s-a dezvoltat); nici nu încurajează pe artiști, nici nu se înconjoară de lucruri frumoase.

Unicul ei fiu, Dumitru, este un băiat cu multe calități și cu o voință de muncă rară în generația lui. Deși a avut prea de timpuriu conștiința marii lui averi și a fost emancipat din copilărie, nu și-a pierdut cumpătul și a știut să urmeze o linie de purtare care l-a dus, după 4 ani de întrerupere a studiilor din cauza războiului, la un rezultat frumos, la o viață serioasă și folositoare. Pentru dânsul anii de trudă 1916–1920, deși pierduți ca studii propriu-zise, au fost un noroc; fiind, din cauza sănătății, atașat la cabinetul lui

Ionel [Brătianu], a trăit și s-a dezvoltat într-un mediu înălțător, la izvorul tuturor directivelor. Reluarea matematicilor, intrarea la Școala de mine din Paris și diploma dobândită îi fac cinste.

Casele din strada Sălciilor, numai cu 3 camere, aproape sub pământ, trotuarul era la nivelul ferestrelor; de acolo au plecat la Paris și numai la întoarcere au clădit în str. Doamnei, tot cu gândul de speculă, deși deja foarte avuți. Cu atât mai mult d-na Bilcescu a avut un mare merit să fie generoasă, căci nu dădea din prisos.

Cu Miza am fost totdeauna legați și prin afecțiunea din copilarie, și prin munca ce am făcut mai târziu. S-a devotat mult la operele de binefacere și la binele public. Are atâtea comitete în care este un factor important, încât te miri cum poate să-și îndeplinească aceste nenumărate sarcini, mai ales că gestiunea propriei ei averi este foarte complicată și grea. Ar trebui să nu sacrifice vieții practice întreaga-i existență și să-și rezerve și o parte sufletească.

SĂRBĂTORI ÎN FAMILIE

Sărbătoream toate zilele de naștere, de la mama, la 20 iulie, până la cel mai mic copil; cum însă nu cunoșteam data precisă a nașterii tatei, ci numai că era în apropiere de Sf. Petre 1821, țineam ziua de Sfântul Ion ca sărbătoarea lui și o consideram ca cea mai mare din tot anul. Veneau toate rudele, toți prietenii și mulți cunoscuți din Pitești. În 1876 sosiră pe nevestite numeroși prieteni, dr. Iatropolu, gl. Călinescu⁷⁵, dr. Kalinderu⁷⁶ etc., care în ajun vânașară la Rătești, și episcopul de la Argeș*. Atunci s-au desfășurat lăzile cu serviciul de porțelan și [cel] de sticlărie cumpărate de d. Grant în Anglia. Tata îi ceruse ceva ieftin și simplu în raport cu viața noastră, dânsul însă, grandoman, comandase la Limoges tot ce se făcea mai fin și mai frumos. Când se prezentă nota formidabilă și aflară părinții ce fel de serviciu le sosise, nici nu

* Textul: „În 1876 sosiră... de la Argeș“, scris de Ionel. (N.a.)

voiră să-l vadă și urcară lăzile în pod, unde stătură nedeschise din 1869 până în 1876. La acest serviciu face aluzie tata în scrisoarea lui din 20 iulie 1871 în care tachinează pe mama la Bughea cu vizita Dorei d'Istria⁷⁷ la Florica.

Era deci un dejun mare, la care noi, copiii, admiram deopotrivă serviciul de porțelan împodobit cu așa de fină și frumoasă pictură și cu monogramul tatei, și pe cel de cristal, așa de subțire încât, spre marea noastră veselie, se spărgea câte un pahar ciocnind în sănăta-tea amfitrionului. Mama era radioasă și tata îi zicea râzând: „Îi plac Oltencei manifestațiunile publice“.

Văd și acum pe tata într-un cap al mesei, cu ochii lui sclipitori și părul negru buclat, pe mama la celălalt cap, cu ochii frumoși, dinții albi și regulați, părul ondulat și privind cu afectuoasă mândrie la dânsul, ca răspuns la tachineriile lui. Brătienii toți erau foarte *taquins*, mama însă nu se învățase niciodată cu acest fel de glumă și mărturisese că nu-i plăcea [ba chiar că, în tinerețe, plânse-se uneori din cauza lui Dumitru Brătianu, mai înțepător].

Vara, sărbătoarea de căpetenie era ziua de 6 iulie, cununia părinților, la care țineau amândoi foarte mult și pe care mama o numește „cea mai frumoasă zi din viața mea“. Ne sculam în zori și mergeam pe deal la cules de ramuri de curpen, floarea consacrată acelei zile; împodobeam scara care ducea din foișor la sufragerie, masa și jețurile mamei și tatei la cele două capete. Noi, gătiți cu hainele cele mai bune, îi așteptam în picioare la locurile noastre; un *ura* formidabil îi primea la intrarea lor. Apoi îi îmbrățișam și le ofeream micile bucurii făcute în mare taină, ca să fie surpriza mai plăcută: fetele, broderii, băieții desenhuri sau vreo urare scrisă cu multă trudă de cei mici și câte un obiect cumpărat din *banii noștri*.

Aceste pregătiri ne dădeau mari emoțiuni, mai întâi ca să le terminăm la vreme, apoi ca să nu ne *trădeze* cei mici, care nu pricepeau încă importanța tainei sau nu aveau puterea să o țină. Tați era cea mai slabă de îngeri în această privință și de mai multe ori a pricinuit mari scandaluri destăinuind mamei pregătirile noastre când o săruta sau o lua în brațe.

Noi le atribuiam multă însemnătate. Din vreme, scriam la București fie mamei Rose, fie țatei Anastasia Romniceanu, născută Slăvescu, sau d-nei Bilcescu, ca să ne cumpere, fără să aștepte mama, materialul necesar și câte un obiect hotărât de noi. Banii îi luam din darul ce ne dădea regulat de Anul Nou mama Sultana Tigveanca, mătușa tatei din Pitești, câte 10 lei în aur de copil și 20 Piei, fina ei. Bineînțeles, cei mari patru, dar mai ales Ionel și cu mine, hotărâram cadoul, cei mici nu s-ar fi gândit să se opună și, spre cinstea noastră, trebuie să spun că întregul capital era astfel anual cheltuit fără măcar a ne trece prin cap că ne-am fi putut cumpăra ceva pentru noi. Îndelung căutam ce ar putea face plăcere părinților sau a le fi folositor. Într-un an, prin nenea Carada, am adus tatei șase fulari albi ce purta la gât drept cravată; altă dată mama Rose ne-a trimis două vase frumoase de faianță decorată care sunt și azi la Pia în casă etc. Târziu numai ne-am dat seamă că cumpărătorii îndoiau probabil naiva noastră contribuție. Părinții prefăceau cea mai desăvârșită neștiință de toate aceste comploturi, deși dâșii duceau la București scrisorile cu banii sunători de atunci și ne aduceau pachetele cu cadouri. Ba în 1888, când părinții erau foarte strâmtorați, fără știrea lor, toate economiile copiilor depuse la Casa de Economii au plătit rata moșiei Rătești, rămasă în întârziere.

EUGEN CARADA. DOCTORUL IATROPOLU. EMIL COSTINESCU

Dintre amicii din generația aceasta pe care îi aveam în prima copilărie, cel mai iubit și mai intim era Eugen Carada. Avea o pasiune pentru toți copiii și un talent neasemuit de a-i atrage și reține. Se juca cu dâșii, le cânta în toate limbile, până și rusește, jidovește, țigănește; se pune la nivelul lor, le repara toate jucăriile stricate cu îndemânarea-i minunată la orice lucrare manuală. Teancuri de păpuși și de cai șchiopi, de trenuri rupte, de lucruri dezlipite îi așteptau venirea. Ne răsfăța mult, dar cu judecată și tărie.

Băiat de 18 ani, sosise în București fără un ban în pungă, decis să-și completeze instrucțiunea și să-și creeze o situațiune. A dormit pe băncile Cișmigiului și a răbdat de foame până a reușit să-și facă un rost. Mai în urmă, a intrat la *Românul*, unde s-a format și a lucrat ani îndelungați; a condus ziarul mai târziu singur, îndeplinind cu Emil Costinescu toate sarcinele. Era apreciat la dreapta lui valoare de Rosetti, dar, din pricina copiilor, se despărți de el și se legă mai mult cu noi.

Avea simțiminte foarte înalte, dar exprimate cu o intransigență extremă; energic și muncitor, inteligent și stăruitor, își făcuse singur instrucțiunea și devenise unul din financierii români de frunte. Având însă gust și aptitudini pentru inginerie, el regreta că nu a făcut studii speciale în acea ramură, se mângâia citind ziare de știință. Dar ce nu citea? Și cu ce repeziciune extraordinară!

După ce a părăsit *Românul* a petrecut mai mulți ani în Franța, unde se logodise cu Jeanne Dumesnil, nepoata lui Michelet, care s-a căsătorit în urmă cu pictorul Paul Baudouin, părinții ei, în ultimul moment, neputându-se hotărî să se despartă de dânsa. Ținea mult la dânsa și nu s-a mai însurat.

La 1876 a revenit definitiv în țară, a servit de secretar și de *garde du corp* tatei în tot timpul ministerului său până la 1888. Mai ales în războiul din 1877 nu l-a părăsit un moment, fără însă a consimți să primească o funcțiune oficială. La înființarea Băncii Naționale a devenit unul din directori și, de fapt, a fost conducătorul și întemeietorul acestei instituțiuni, cu o pricepere și un devotament care i-au asigurat succesul. Nici aici nu a voit însă, după cum merita și i se propunea, să aibă titlul de guvernator. El a prezidat clădirea Băncii în toate amănuntele ei, și tot el s-a ocupat de întreținerea atât de minuțioasă care continuă și azi. Drumul la bancă și înapoi, în fiecare zi de două ori, îl făcea pe jos, pe orice viscol, pe orice căldură. Îmbrăcat foarte simplu, sobru în traiul și viața lui, nu era cheltuitor decât pentru a susține instituții culturale și sociale din țară și din Ardeal. Aci își vărsa tot ce viața lui modestă economisea. Nici un bogătaș nu avea dărnicia

lui și nimeni afară de dânsul nu știa sumele ce subscria. Școlile din Ardeal îi datoreau mult, fără a-i cunoaște măcar numele. Cu toate acestea, la inaugurarea statuii lui la Banca Națională d. Rebreanu a vorbit în numele Ardealului recunoscător, nu știu cine îl informase.

Bun cunoscător al întregii noastre dezvoltări politice, voia să fixeze meritele celor ce o pricinuiseră și a ținut să ridice un monument pompierilor morți pe Dealul Spirei la 1848. A fost unul din inițiatorii statuii lui C.A. Rosetti și a lui G.C. Cantacuzino⁷⁸. Singura pe care nu a realizat-o, și de care vorbea adesea, era a celor patru frați Golești. Bineînțeles, și aci a contribuit nu numai cu munca. Avea un cult pentru tata și îi servea ideile cu fanatism. Tata zicea glumind: „Am și eu trei partizani: pe Alex Golescu, d-na Bilcescu și Turcul“. Turcul era nenea Carada, astfel poreclit după tradiția că turcii sunt firoși și neînduplecați – și după numele lui.

El era tot așa de bun și devotat prieten pe cât de nereductibil adversar. Spre lauda lui, era încă mai sever pentru el însuși decât pentru ceilalți. Din această cauză era uneori jignitor și avea inimici numeroși mai ales printre cei fără de caracter. Francofil înverșunat și republican convins, nu a voit să calce la curtea regelui Carol. Din cauza intransigenței simțimentului acestuia, nu a primit nici o situațiune datorită unui decret regal.

După ce a stăpânit munca atâția ani, munca, la rândul ei, l-a biruit în 1909. Trei luni a zăcut în amorțeala sclerozei înainte de a-și da sfârșitul.

Spre marea mirare a noastră, a tuturor, nu i s-a găsit testamentul, deși nu era omul care să nu-l fi făcut. De câte ori nu ne-a spus că tot ce are va aparține casei Partidului Liberal, iar frumoasa lui colecție de Grigorești muzeului din București.

Carada nu era un admirator al naturii, ci orășean în toată puterea cuvântului. Niciodată nu l-am apucat plimbându-se la Florica, unde venea destul de des, dar nu stătea decât puține zile și le petrecea fie lucrând cu tata, fie citind, fie jucându-se cu noi sau reparând tot ce era reparabil prin casă.

Cu totul altfel și în cel mai desăvârșit contrast era d-rul Iatropolu. Blând, domol, gras, afectuos, temându-se să nu jignească printr-o vorbă prea aspră, plin de fineță și gentileță, era nu numai doctorul expert, dezinteresat, totdeauna gata a-și lăsa clientela la București pentru a veni să ne caute în cazuri grave, dar și un prieten plăcut și iubitor, care se instala la noi ca, sub pretext de vânătoare, să facă lungi plimbări prin vale și mai ales pe deal, admirând natura în toate manifestările ei: flori, copaci, efecte de lumină. Mai totdeauna ne lua cu dânsul, pe Ionel și pe mine, și ne iniția la toate entuziasmele lui impresiuni. Bineînțeles că vânătoarea nu-i era rodnică și că ne întorceam acasă încântați, dar nu prea glorioși.

Era nu numai un medic foarte apreciat, dar și un om politic pasionat și un adept fervent al tatei. A murit subit în 1876.

Tot vânător era și Emil Costinescu⁷⁸, dar tot așa de puțin ucigător ca nenea Iatropolu. Venea la noi ca să lucreze cu tata și mai ales ca să iasă la aer bun și întăritor, căci era veșnic suferind și ipocondru. Bărbat frumos, blând, plăcut, care asemenea luptase dârz cu viața în copilărie și prima tinerețe. Ne povestea cum își făcuse singur studiile și cum învățase pantofăria și confecționase botinele surorilor lui. Iubea mult copiii și, după ce a răsfățat pe ai amicilor, a fost un părinte și un bunic ideal.

Și dânsul a muncit cu devotament în Partidul Liberal; ani de zile a dus pe umeri jurnalul *Românul*. Familia Rosetti lipsea în străinătate, Carada și cu dânsul urmaseră fondatorilor și cu aceeași sânguință supliniră pe rând toate posturile redacțiunii și administrația. Lor le urmă în ziaristica liberală, la *Voința Națională*, Gh. Cantacuzino⁷⁹. Acest lanț de oameni modești, devotați, de un merit incontestabil, au fost urmarea naturală a marei generații din 1848.

FAMILIA CANTACUZINO

Elena Cantacuzino, George Cantacuzino (Gogu Iorgulețu)

În 1876, vara, veni la Florica Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Constantin Cantacuzino⁸⁰ și al d-nei Elena, născută Mavrocordat, buni prieteni ai tatii și ai Ruseților. El făcuse studii strălucite la Paris, fusese laureat la licența în matematici, dar nu luase doctoratul, împiedicat de moartea lui tată-său și de greutățile financiare ale familiei. Aceasta fu prima lui jertfă, urmată de atâtea altele.

Era mic de stat, urât de-l priveai cu sânge rece, dar foarte inteligent, bun și cu un suflet de apostol, ca acela al generațiilor precedente. Ne aducea pe Laura Grădeanu, fiica doctorului, prietenul celor de la 1848, rămasă orfană la vârsta de 5 ani și crescută de d-na Cantacuzino, căreia o legase tatăl său murind. Stătuse la îndoială în alegerea epitropiei: iubea și admira mult, ca toți cei ce o cunoșteau, pe d-na Rosetti, dar văzând cât era de slabă cu copiii ei și ce rău îi creștea, s-a decis pentru d-na Cantacuzino, care forma contrastul cel mai strașnic cu prietena ei. Era o femeie austeră, tăcută, energică, iubind mult pe ai ei, dar făcându-le o viață atât de severă, o atmosferă atât de rece, încât înghețai intrând în casa ei. Avusese multe greutăți materiale cu bărbatul ei, pe atât de vesel pe cât era dânsa de econoamă. Luase conducerea în casă și toți se supuneau orbește la voința ei, ce e drept cuminte și prevăzătoare. Bărbatul său se abătea în înțelegere cu copiii de la ordinele ei, dar când simțea că sosește le șoptea: „Copii, vine Elenca!“, și ei ascundeau cărțile oprite, încetau jocurile sau glumele zgomotoase și o primeau în tăcerea glacială și regula rigidă care-i plăceau.

Pe fiii ei George și Costache⁸¹ i-a crescut numai în simțimintele cele mai înalte și principii nereproșabile, dar amândoi s-au resimțit de lipsa de veselie a copilăriei și tinereței lor, chiar George, care avea o fire voioasă. Pe Laura o momificase. Crescută în pension la Meaux, nu venea acasă decât în vacanțe, de se pot chema astfel cele două luni lângă cucoana Elenca. Frica ei cea mare era ca nu cumva s-o ia de nevăstă unul din băieți.

Tatii, fiindu-i milă de Laura, a cerut-o pe vară, mai târziu însă a rămas și pe iarnă, mai ales că nu găsisese mama o institutrită care să-i convină. Laura îi ajuta în supravegherea copiilor. Și dânsa prefera casa noastră veselă.

Pentru George Cantacuzino, tata a avut o iubire părintească. Cu ochiul lui pătrunzător, i-a ghicit de la început însușirile deosebite și l-a adoptat cu totul. L-a luat la lucru și l-a făcut, pe rând, director la Regie, la Căile ferate și secretar general la Ministerul de Finanțe. Așteptările nu i-au fost niciodată amăgite; peste tot s-a distins prin capacitatea lui. Dar ceea ce-l făcea mai ales drag tatei era bunătatea și devotamentul lui, puterea de muncă, modestia și discrețiunea lui, și din fire, și dintr-o educațiune aleasă. Tata îl mângâia „Iorgulețul meu“ și spunea cât îi pare de rău că Ionel nu era fată ca să i-l dea de nevastă, eu nefiind destul de dulce pentru un om așa de perfect.

Ionel însă, ca noi toți, tremura de frica d-nei Cantacuzino, mai ales că tata îl amenința să-l dea la dânsa în pensiune când nu învăța bine. Această idee era să se realizeze din cauza studiilor, dacă nu intra tata în minister și nu ne mutam în București.

Eu mergeam din când în când cu mama în vizită la d-na Cantacuzino, pe care o găseam șezând la fereastră dinspre Calea Victoriei, pe un scaun, cu o taburică sub picioare; stetea dreaptă, nerezimată și cu cărțile de joc făcea *paciențe* pe o mică masă. Pe mine, când îi sărutam mâna, mă săruta și îmi dădea surâzând o mică palmă pe obraz; această palmă și surâsul erau, pare-se, o mare favoare. Să râdă nu o făcea decât vărul ei, C.A. Rosetti, care o tachina ca pe o simplă muritoare.

În toată viața ei, Roseții avuseseră multă importanță; erau foarte legați de copii; înșurătoarea vărului Costache îi făcuse și mai intimi, mai ales că și fiii lor respectivi erau foarte prieteni. La Paris, locuiseră în aceeași casă, Place de l'Odéon; din balconul de la al III-lea etaj al familiei Rosetti pe cel de jos, al Cantacuzinilor, se cobora de mai multe ori pe zi un coșuleț legat cu o sfoară, aducând scrisori, versuri, mâncări, diferite obiecte și farse.

Numai cu moartea d-nei Cantacuzino, în 1884, s-au încheiat aceste raporturi cu totul frățești.

C-tin Cantacuzino

Elena Cantacuzino

Dr. C. Cantacuzino

G.C. Cantacuzino

1882

Pia Brătianu

Sabina

Ionel

Dinu

**GR. ȘTEFĂNESCU, PAUL STĂTESCU,
G-RALUL CĂLINESCU, DIM. MORUZZI,
KOGĂLNICEANU, VASILE CONTA**

Printre cei cari au stat câteva zile la Florica mai mulți ani de-a rândul a fost și profesorul Grigore Ștefănescu⁸². În trecere spre munți, pentru cercetările lui geologice, se oprea la noi, uneori ne lăsa nevasta, născută Tufelcică, bună muzicantă, care își făcuse studiile în Italia, în familia Sihleanu. Ne bucuram mult auzind-o studiind și executând la clavir opere grele, pe care institutiunile noastre nu le abordau. El ne-a dat cele dintâi noțiuni de geologie, căutând cu noi prin nisipurile de pe deal resturi paleontologice și explicându-ne frumusețea specialității lui.

Muzică vocală ne făcea și doamna Paul Stătescu. Avea o voce puternică și cânta tot repertoriul Operei din Paris. Dar când venea ne bucuram mai ales de fetița ei, Lizica, mică, gentilă și gătită ca o păpușică pariziană. Noi eram îmbrăcați foarte simplu și rustic, dar mai liberi în jocurile noastre, neavând constrângerea de a ne menaja hainele. Nu o invidiam deloc, deși o admiram ca un delicat obiect de vitrină. Vărul ei Bișon Stătescu o tachina ca un adevărat frate.

Familia generalului Călinescu locuia vara în județul Argeș, la Căteasca, lângă Furduești. El era scurt, cam gros, deja cărunț, bun liberal și partizan al tatei, vesel și primitiv. Soția lui, de origină rusă, era o femeie plăcută, înaltă, deloc frumoasă, dar foarte apreciată prin distincția și inteligența ei. Erau legați cu Goleștii, mai vecini de dânsii, și în bune relațiuni cu noi. De câte ori treceau Argeșul ca să dejuneze acolo, veneau și la Florica. Surprinși odată spre seară de o furtună strașnică, mama nu-i mai lăsă să plece la drum și petrecură noaptea la Florica, în paturi, pe canapele, pe sofalele din odaia turcească. Erau vreo zece, având cu ei întreaga familie a căpitanului Băicoianu, ale cărui fete, Felicia, Matilda și Didina, devenite mai târziu d-nele Xenopol, Alexandrescu și Bianu, se înțelegeau bine cu noi.

Dintre cele trei gospodării, Florica, Goleștii și Căteasca, aceasta a dispărut cea dintâi. Era foarte plăcut instalată, cu o vedere frumoasă pe valea Argeșului și munții Muscelului.

Dimitrie Moruzzi⁸³ nu era un prieten, mai mult o bună relațiune; nu ne potriveam cu dânsul nici la viață, nici la gusturi; dar, fiind prefect de poliție atâția ani sub liberali, se ocupa de tata cu multă afecție și un imens respect. Într-o împrejurare gravă a vieții lui, d-na Moruzzi a făcut apel la autoritatea tatei, căruia nu-i plăcea să se amestece în casa altora, dar de mila vrednicei neveste a zis „*Kneazului*“, cum îl chema glumind: „Să nu faci un lucru urât nu te pot opri, n-am nici un drept, dar să știi că în casa mea nu mai intri și nu te mai cunosc“. Moruzzi, cu lacrimile în ochi, a sărutat mâna tatii și s-a supus, spre marele bine al familiei lui și al lui însuși.

Cât a trăit tata, n-a șovăit, dar îndată ce a venit d. Sturdza în fruntea Partidului Liberal s-a retras la conservatori. Era un adevărat gentleman, foarte gentil, gras, nu foarte înalt, cu cizme de cavalerie și în uniformă de călăraș, cu barba-i neagră și ochii mici, avea într-adevăr aerul unui kneaz.

Cu Mihail Kogălniceanu⁸⁴ relațiunile erau foarte variate. Firea lui nedisciplinată și cu porniri neînfrânate îl arunca fără *tranziție* când în brațele tatei, când în ale adversarilor lui cei mai îndârjiți. Era însă prea inteligent pentru a nu vedea noblețea caracterului, fie chiar al unui potrivnic, și în împrejurările cele mari, la darea tatei în judecată, la moartea lui, s-a manifestat cu ardoare și în termenii cei mai frumoși. Iar când cei trei frați Brătianu se duseră după înmormântarea tatei la dânsul, ca să-i mulțumească, îl găsiră în pat, grav atins de degetul morții. Le vorbi călduros de tata și încheie cu tristețea și cu obiectivitatea unui spirit înalt, desprins de cele pământești: „Era un Kogălniceanu, dar fără vițiuni“.

Pe cât era de urât, de o urâtenie simiescă, cu un corp diform, avea un farmec nediscutat și o autoritate incontestată de câte ori lua o cauză bună în mână. Pe dânsul l-a luat tata la Berlin la Con-

gresul din 1878⁸⁵, pe dânsul l-a trimis la Viena ca să discute chestiunea Dunării, însă sub controlul lui P. Carp [, de teama ispitelor Rusiei și Austriei].

Același farmec îl exercita asupra femeilor, care, în mare parte, au fost cauza destrăbălării vieții sale și deselor nevoi de bani.

În afară de marele și necontestatul său talent de scriitor, se pricepea în artă, a adunat prima colecție frumoasă de icoane destinată muzeului, dar pe care, într-un moment de nevoie, a vândut-o unui exportator evreu.

A murit la Paris în 1891 dintr-o operație. Cu dânsul s-a stins ultima mare figură din renașterea României.

Când tata, în 1884, își remanie ministerul, alege printre moldovenii, care trebuiau să figureze pe atunci în număr fix în cabinet, pe un om de mare valoare, deși era încă tânăr și fără un trecut politic. Vasile Conta⁸⁶, ca cei mai mulți intelectuali de dincolo de Milcov, fusese junimist, adică din cenaclul „Junimea” din Iași. Era profesor de filozofie și cunoscut în lumea cultă europeană prin lucrările lui.

Trecu însă la liberali, fascinat de tata, care, la rândul lui, se prinse de amicitie pentru acea figură palidă și senină, deja victima boalei, liniștită și gânditoare, care se înhărmă la organizarea Ministerului Instrucțiunii.

Îl aduse la masă; dânsul, rezervat, ne observa pe rând, probabil prevenit de cele ce-i spusese prietenii lui ieșeni, inamicii noștri politici. Înțelese însă foarte repede că la noi în casă nu era nici ură, nici răutate, ci numai o viață de familie serioasă și veselă, și fu atât de încântat, încât venea continuu să petreacă seara, când nu era poftit la prânz. Devenise unul din obișnuirii oaspeți ai sâmbetei, juca jocurile noastre de societate, care la început îl înmărmureau, dar, după ce le prinse lesne mecanismul, îl desfătau ca pe un copil. Căci bietul filozof era foarte copilăros în viața de toate zilele.

Tata, îndurerat de slăbiciunea lui și voind să-l întrezeze prin aerul bun de la Florica, îl lua uneori cu dânsul acolo. El era

încântat, căci admira și iubea pe tata, dar nimic nu mai putea să-i salveze sănătatea compromisă; pe atunci regimul fizicilor era așa de absurd, încât mai mult rău decât bine le făcea, depărtându-i pe cât se putea de aerul liber, mai ales iarna.

Bietul V. Conta pe fiecare săptămână slăbea mai mult. Ajunsese străveziu; lung și slab cum era, părea imaterial, dar tot gentil, interesant și plin de iluzii asupra stării lui până la sfârșit.

Când se duse, atât țineam la dânsul ca la un adevărat prieten, încât nu ne puteam da seama cât de scurt timp îl cunoscusem.

În afară de acești prieteni, mai venea la noi des și în intimitate d. *Apostol Mănescu*, nenea Toli, al cărui corespondent la S-te Barbe fusese tata. Era foarte bine crescut, fin și hazliu, iubea pe tata cu devotament, dar îi lipsea cu totul partea intelectuală care distingea cercul nostru. Ținea mult la o masă bună, venea în fiecare vineri la prânz și ne dedia la Paște și la Crăciun o cutie de 10 kilograme cu cele mai alese bomboane ale lui Capșa. A murit subit.

CURTEA DE ARGEȘ

D. *André Lecomte du Nouy*⁸⁷, meșterul Manole, fusese trimis de Violet-le-Duc pentru restaurarea bisericii de la Curtea de Argeș. Ca toți din școala lui, nu restaura, ci reclădea după dărâmare. Reclădea cu multă știință bazată pe un îndelung studiu, dar azi nu ne putem gândi decât cu părere de rău la monumentele noi care, prin el, au înlocuit pe cele vechi. Pentru Curtea de Argeș, el susținea că pietrele erau așa de calcinate, încât nu se mai puteau ține pe loc.

Avea o fire blândă, o erudiție adâncă, se devota cu totul operei ce întreprinsese. Deși însurat cu o femeie artistă, dar de un temperament opus lui, a trăit singur în pustietatea de la Argeș, căci dânsa, după o scurtă încercare, s-a declarat incapabilă de această sihăstrie și s-a întors la familia ei în Paris. Înțelegând mai târziu că nu li se

mai puteau coordona viețile, a rămas în țară și a făcut diferite lucrări: Trei Ierarhi și Sf. Spiridon din Iași, capela de la Florica.

A murit după ani de mari suferințe la București. Venea des la noi, era un intim și la Golești, și la curtea regelui Carol.

Pentru noi cei 35 kilometri dintre Florica și Curtea de Argeș erau o plimbare obișnuită, măcar de două ori pe vară. Cu trăsura plecam de dimineată și ne înapoiam la apusul soarelui.

La Argeș, în Biserica Domnească, sunt mormintele bunicilor noștri, Dincă și Anastasia Brătianu, care, pe lângă noua reclădire a bisericii lui Neagoe, ne atrăgeau. Pe acolo era vechiul drum cu poșta spre Râmnic, peste Dealul Negru, prin Tigveni, unde copilarise tata; mai departe erau Corbenii, moșia vărului Grigore Brătianu, care te apropia de Cărbunești la cheile Argeșului, și cetatea lui Vlad Țepeș. Toată această regiune ne era dragă prin legăturile de familie.

De aceea, de câte ori aveam un oaspete doritor să cunoască o localitate istorică atât de interesantă, zburam călări la Goleștii din vale și din deal, ne înțelegeam cu dâșii și porneam a doua zi cu mare veselie, în mai multe trăsuri încărcate peste măsură cu mari și mici, tineri și bătrâni – fără a mai vorbi de numeroasele coșuri cu proviziuni. Am zis *bătrâni*, dar gândindu-mă bine îmi dau seama că nici mamei, nici prietenelor ei din Golești nu li se putea da acest epitet decât de niște copii ce eram, în ochii cărora bătrânețea începea cam prea devreme.

Jos la Golești, la curtea celor într-adevăr bătrâni, dispăruți toți, urmaseră a doua și a treia generație, tot strâns unite sub aripa caldă a d-rei Felicia Racoviță. Copiii d-nelor Grant, Davila și Trăsnea petreceau toată vara aici și, rând pe rând, mulți prieteni credincioși, ca familiile Manu, Odobescu, Bengescu, Cornescu, d-na Cleopătrița Canta cu fiica ei Lucia Ghica, mai târziu d-na G. Duca, vara lor, d-na Caterina Goleșcu, văduva lui Al. Goleșcu-Arăpilă, cu ai ei 11 copii, și mulți alții. Familia Grant singură cuprindea nouă vârstare: Zoe, Lucie, Elena, Effy, Eduard, Dinu, George, Charly și Niculae. Davileștii, câte patru, cu care eram

legați după vârsta fiecăruia, căci și la noi șapte aveai de unde alege: Elena cu mine, Joița cu Mariuța și Pia cu cele mai mici, deși acest curios copil, absorbit veșnic într-o carte, nu se prea juca cu nimeni.

Alexandru, de o vârstă cu Florica, fusese pus de general în liceu la Paris, dar nu termină cursurile și îl readuse pentru a-l înșura cu Ana Kretzulescu; bineînțeles, părinții acesteia nu consimțiră. Rămase cam amator în studii și în urmă își risipi viața, când agent politic al conservatorilor, când la ziarul *Epoca*⁸⁸ al lui Filipescu⁸⁹, când funcționar. Cu tot talentul ce avea, nu putu îndeplini nimic, căci nu avea nici o disciplină morală și [era în] mare nevoie de bani. La Golești și la București comise o foarte urâtă faptă în apartamentul domnișoarei Felicia, care, bănuind în urmă vinovatul, opri ancheta poliției. În Dobrogea, unde era funcționar, suma ce lipsi din casă fu înlocuită printr-o subscriere a familiei Filipescu. Acesta nu l-a lăsat să se piardă, pentru că se servise prea mult de el chiar în investigațiile pentru revoltele țărănești; cum el atunci nu dispunea de o sumă așa de importantă, a făcut apel la rudele sale, între altele la George Philipescu⁹⁰, marele mareșal. Mă miră însă că acesta, destul de strâns în cheltuieli, a contribuit, dar nu mă îndoiesc de adevărul faptului, fiindu-mi povestit chiar de doamna Lydia Philipescu. De la aceste abateri n-am mai văzut pe Alexandru, care, pe de o parte, a jucat un rol în viața culturală a Bucureștilor, prin îndrumarea ce dete Teatrului Național sub direcția lui; el i-a ridicat nivelul civilizat și modern pe care l-a păstrat de atunci încoace. Pe de altă parte însă, decăderea purtării lui a mers înainte și l-a dus spre acea oribilă dramă care l-a făcut cadavru printre vii.

S-a vorbit mult de *Vlaicu Vodă*⁹¹, dar cei care au cercetat lucrul de aproape au spus totdeauna că textul în proză l-a avut de la Alex. Odobescu, de unde îl furase nevasta lui Alexandru, bună prietenă a marelui scriitor. Astfel se explică cum nici înainte, nici în urmă nu a mai produs nimic. Din acest atavism nenorocit decurge viața fiilor săi Dorel și, mai ales, Cita Davila.

Sus, în deal la vie, era instalat nenea Costică Racovitză, însurat cu văduva lui Ion Fălcoianu, mamă a două fete, Marie și Lili,

puțin mai în vârstă decât surorile mele și foarte legate de ele. D-na Elena Racovitză era bună, gentilă și ne arăta o mare prietenie. Avea vara la dânsa pe mama ei, d-na Warthiadi, născută Filitti, foarte inteligentă, energică și veselă; pe sora ei, Zoe Cantacuzino, cu cei trei copii așa de gentili și cu fiul ei vitreg, Zizi, generalul Cantacuzino⁹².

Aceste două cuiburi de la Golești se vedeau zilnic și erau toți legați de d. Lecomte du Nouy, care la ei și la noi găsea singura distracție lumească în viața lui singuratică.

Când ajungeam la Argeș, mai întâi vizitam lucrările cele mai vechi și pe cele noi, în curs; pe urmă ne așezam undeva la umbră – copacii bătrâni nu lipseau; admiram biserica nouă, dar așa de frumoasă, care se desprindea minunat la nord pe fondul munților albaștri și dealurilor împădurite. Alergam de luam apa rece din fântâna lui Manole și desfășuram conținutul coșurilor cu merinde. Toți se întreceau și aduceau chiar mai mult decât putea consuma tineretul flămând. Dl Lecomte, bineînțeles invitatul nostru, contribuia și el cu o mămăligă mare, cu porumbi copti și cu prunele din ogradă, iar de la noi îi rămâneau câteva sticle de vin vechi, piersici și struguri de la Florica, prăjiturile mamei. Mâncarea însă nu era nimic pe lângă veselia care o însoțea: discursuri comice, toasturi caraghioase – specialitatea d-nei Warthiadi – puneau la același nivel pe mame și pe copii, care n-ar fi petrecut nici pe jumătate de n-ar fi contribuit și ele la glume, la cântece, împingând și înfrânând pe rând mersul sărbătorii.

Când oboseala era să înceapă, trăsurile trăgeau și cu mare părere de rău porneam înapoi. Ne schimbam de două ori pe drum dintr-o trăsură într-alta, ca să ne vedem cu toții. La capătul șoselei de la Florica se desfăcea cortegiul în două, noi o luam spre deal la stânga, ceilalți urmau prin Târgul Dealului spre casele respective.

La excursiuni mai rare, din cauza distanței, veneau și amicii noștri de la Leurdeni, adică Anna și Alexandru Lahovary, uneori cu familia Odobescu. Acolo, pe deal, la gura unei vâlcele împădurite, era locuința de vară a d-lui Niculae Kretzulescu⁹³. Casa nu era arătoasă, dar foarte plăcută, avea un singur cat la nivelul

grădinii, camerele mari, mobilate cu simplitate și gust cu mobile vechi de la părinți, bibliotecă frumoasă, încăperi multe, care toate dau în dos spre pădure și în față pe o terasă umbrită de un măr sofora, îmbălsămată de florile iasomei și ale trandafirilor, cu vedere largă pe valea Argeșului. Acolo, după dejun, se lua cafeaua și seara se admira asfințitul soarelui.

Părinții noștri nu erau intimi, dar în bune relațiuni, cu toate divergențele politice care îi despărțeau și care atunci stârneau lupte pasionate.

Di Kretzulescu, născut la 1812, fusese primul boier emancipat de prejudecățile vremii și studiasse la Paris medicina, în ciuda întregii societăți nobile de pe atunci. Clientelă nu făcu, dar lucră la Spitalul Pantelimon și [la] Colțea până în 1854, când intră în viața publică fără a înceta de a se ocupa de chestiunile culturale.

Doamna Kretzulescu personifica amabilitatea – lucru destul de răspândit pe atunci la doamnele din lumea bună. A trăit până la 96 de ani, noi nu am cunoscut-o decât cu bucle frumoase albe sub boneta de dantelă garnisită cu panglici deschise și rochii în armonie cu ochii ei albaștri și pielea de fată mare, cum zicea mama. De câte ori vorbesc de o doamnă bătrână de altădată, îmi pare rău că s-a părăsit acea modă atât de avantajoasă pentru o vârstă înaintată, când îmbrăcămintea încadra astfel chipul, încât îl făcea mai plăcut, arătându-l desprins de orice pretenție de tinerețe.

Doamna Kretzulescu nu îngrijea numai foarte mult persoana sa, dar și casa, fără însă a-i sacrifica ocupațiunile mai înalte. Era o minunată corespondentă și nu trecea o zi fără să-și răfoiască jurnalele și *Revue de deux Mondes*. Târziu, când și-a pierdut vederea, suferea mult că trebuia să i se citească.

Anna era o fetiță drăguță, cu ochii mari negri și părul creț pe umeri. Copiii se legară strâns, mai întâi cu mine, care aveam prestigiul celor doi ani cu care o întreceam, mai târziu și cu frații mei. Era singură la părinți, care, mai în vârstă decât se întâmplă în general, o răsfățau ca niște bunici, dar firea ei iubitoare nu numai că nu o făcu ingrată, cum se întâmplă așa de des, dar cea mai devotată și dulce fiică ce am cunoscut vreodată.

Când porneau în străinătate, fie cât a fost d. Kretzulescu în diplomație, fie cât a stat Anna în pension la Berlin și Paris, ne pierdeam din vedere, dar la întoarcere, vara, ne regăseam cu bucurie și ne reluam prietenia. Mai ales după ce s-a măritat cu Alexandru Lahovary, veneau foarte des la Florica, făceam plimbări nesfârșite călare, petreceau noaptea la noi, ne costumam împreună cu cei din Golești, dansam, ne jucam între noi, dar nu prea târziu, căci noaptea la țară nu era făcută pentru petreceri și ziua pentru somn. Era a doua edițiune a vieții de altădată dintre părinți.

DIMITRIE STURDZA

Pe domnul Dimitrie Sturdza nu l-am cunoscut decât mai târziu, după colaborarea lui cu tata. El fusese partizanul devotat al lui Ion Ghica, de care îl legase și rudenia prin fratele său Gh. Sturdza-Miclăușeni, căsătorit cu Maria Ghica, și prin soția lui, nepoata d-nei Ghica. Dar, odată despărțit de acest șef și înrolat în Partidul Liberal, nu s-a clintit niciodată. Momentele cele mai grele chiar păreau că-l oțlesc. Avea un caracter de bronz. Această rectitudine în principii mergea până la rigiditate, caracterizată minunat de d-na Sturdza⁹⁴, femeie spirituală și foarte inteligentă, *Mon mari est comme les bottines très justes, il fait mal.*

Primele noastre raporturi au datat de la trecerea lui la Ministerul Instrucțiunii Publice cu dl Haret ca secretar general. Amândoi înmulțeau examenele, mai ales pentru elevii particulari, cei mai mulți ieșiți din *fabricile de bacalaureat* conduse de câțiva profesori puțin conștiincioși și care promiteau o generație de nulități. Surorilor le era o frică strașnică de examene date cu mare pompă în vremea aceea, nu numai în clasa elevilor prea dispuși să râdă de fetele care le făceau concurență, dar față de comisiuni trimise de minister ca să controleze profesorii ordinari ai școlii, față de ministru, adesea față de mitropolit și uneori de rege. Era un chin

pentru niște biete copile sficioase și care își pierdeau cumpătul în astfel de solemnități.

Câte rugăciuni n-au făcut ele ca domnul Sturdza să se mute la alt departament sau chiar să nu reziste la atacurile înverșunate ce-i dădeau liberalii când el nu le făcea chefurile.

Nu fură bune la Dumnezeu; domnului Sturdza îi urmă d. Haret, cu aceleași vederi.

Dânsul trecu la afaceri străine, post în care d-na Sturdza îl servi și îl deservi pe rând. Îl servi, căci era foarte strălucită în lume, semăna cu mamă-sa mare, d-na Mavros, dar era și ajutată de o cultură literară bogată, izvorâtă din cunoașterea perfectă a limbilor franceză, germană, engleză, italiană. Primele le datora educațiunii din casa mamei sale, d-na Maria Cantacuzino, ultima o învățase singură la o vârstă înaintată, în lungile ore petrecute în pat din cauza unei sănătăți plăpânde. O știa însă așa de perfect, încât marchizul Beccaria d'Incisa ne spunea că nu cutează să discute poezia italiană cu d-na Sturdza. Marchizul însuși era un literat.

Nu se scula decât la 4 după-amiază, își făcea toaleta și trecea în salon, unde primea până la 8 în fiecare zi. Minuna pe cei mai informați prin cunoștințele ei și îi încânta prin chipul elegant în care se exprima; dar și exaspera adesea prin răutatea cu care sfășia [pe toți și pe toate care nu o tămâiau]. Mai ales se credea ținută, ca soția lui Dim. Sturdza, să batjocorească pe inimicii lui politici, fie rude de aproape, și chiar pe unii amici de care se temea. [Bineînțeles că mai mulți vrăjmași îi făcea astfel decât prozești; scandaliza uneori pe membrii corpului diplomatic, care nu țineau să intre în dezbaterile intime ale partidelor, și se întrecea în aceste lupte cu d-na Simka Lahovary, și dânsa rea și mușcătoare. „*Zoe Sturdza n'a gardé du dernier cabinet de son mari que l'odeur*“, spunea aceasta făcând o trivială aluzie la o infirmitate a rivalei ei. Iar aceasta nu o numea decât *la Simka*, nume care îi rămăsese așa de bine, încât un secretar austriac, uitând unde se află și că vorbea de soția ministrului de afaceri străine, pe atunci Alex. Lahovary, zise în gura mare la Capșa: „*Je suis invité chez la Simka*“. Această distracție îl mută din București.]

Îmi aduc aminte de o seară petrecută la baronul d'Aerenthal. D-na Sturdza prezidase prânzul, ministrul nefiind atunci însurat. După masă, din colțul căminului, în salonaș, omițând politica de data aceasta, ca stăpână de casă pe teritoriul austro-ungar, conduse conversația cu astfel de brio și interes, încât plecarăm încântați și mândri de reprezentanta noastră printre străini.

Di Sturdza însă, deși admira pe *fumeia sa*, cum îi zicea, nu putea să sufere amestecul ei în treburile publice și *niciodată* nu-i vorbea de politică. Ea nu afla știrile decât din lume sau de la câțiva devotați ai ei, dar uneori pe dos și adesea târziu. Lucru care o mortifica grozav [dar pe care îl merita, căci, pentru a avea succes, nu ar fi avut puterea să le tăinuiască și chiar să nu le amplifice].

Ca stăpână de casă, în lume, era perfectă. Avurăm prilejul să-i admirăm ținuta la unul din prânzurile mari ce dădea săptămânal, cu 24 de invitați, zece feluri de mâncare aduse de la Capșa, precum și tot serviciul, căci averea domnului Sturdza și a ei fusese pierdută deodată cu a Câmpinenilor, a lui Ion Ghica și a altora într-o nenorocită afacere de păduri și casa lui era montată modest. Ținea însă să-și facă datoria către Partidul Liberal și corpul diplomatic, să justifice fondul de reprezentare acordat atunci numai ministrului de afaceri străine. După fiecare prânz, urma o recepție la care defilau, cam înghesuți, toți parlamentarii și diplomații. Invitațiunea era pentru 9½, dar nimeni nu venea înainte de 10 și nici masa nu se sfârșea până atunci. Un singur deputat din Focșani, nedându-și seama de oficialitatea occidentală a seratei, sosi exact la ora indicată și în veston. Ba încă, prevenit că stăpânii nu au ieșit din sufragerie și socotindu-se destul de intim în casă ca vechi partizan liberal, intră direct acolo și înaintă spre d-na Sturdza, care ședea între doi miniștri străini. Aceasta nu manifestă cea mai mică surprindere sau neplăcere, puse pe un fecior să aducă un scaun puțin în spatele ei musafirului nepoftit și, întrerupând din când în când conversația cu vecinii, îi adresa câte o vorbă amabilă și îi propuse o bomboană și un păhărel de vin. Niciodată bietul provincial nu a bănuțat că el comisesse o indiscrețiune puțin plăcută amfitrionilor, cum s-ar fi putut întâmpla într-o casă mai puțin rafinată.

Aceste primiri încântau și măguleau așa de mult pe parlamentarii neobișnuiți cu saloanele din București, încât unul din ei [Iliescu din Olt], hotărându-și căsătoria cu o femeie cu totul primitivă, înainte de a o săvârși întrebă pe un amic: „Crezi, de m-aș însura astfel, că mai m-ar pofti d. Sturdza?” Răspunsul negativ îi schimbă deciziunea și rămase holtei.

Pentru d. Sturdza însă, în viața de toate zilele, soția lui nu-i era de nici un sprijin [, nici o tovarășă. Nu se ocupa de nimic în casă, nu-i ajuta cu nimic; avusese o influență rea în creșterea copilului lui, pe care tatăl fu obligat să-l trimită în Germania de la vârsta de 12 ani. Această confidență mi-a făcut-o pentru a ne hotărî pe mine și pe bărbatul meu să expediem pe Jean tot acolo, crezând atunci, după studiile ce făcea, că Alexandru nu numai se dezbăraseră de toate defectele lui de copil, dar devenise un bărbat distins. Din fericire a închis ochii înainte de a-i cunoaște groaznica crimă⁹⁵.]

D. Sturdza era antipodul ei: tăcut, rezervat, serios, muncitor, conștiincios, auster, mai presus de toate evlavios și modest. Trăia ca un anahoret; dormea în biroul lui pe un pat de campanie, mânca orișice, deși aprecia lucrurile bune [, pe care nu le avea acasă.] Se scula de dimineată și muncea până târziu noaptea, căci, fiind meticulos la extrem, i se părea că nimeni nu-l poate ajuta și se risipea adesea în prea multe amănunte, dar când îi ieșea o lucrare din mână era completă și temeinică. Discursurile îi erau documentate, pline de miez, în ele se reflectau puritatea vieții, adâncimea convingerilor și credința sufletului său creștin.

A avut un cult pentru Ion Ghica, iar unul și mai mare pentru tata. L-am simțit cu inima alături de noi în zilele negre din mai 1891 la Florica. Acest cult moartea nu l-a șters. Vorbele lui sus pe deal la mormânt, la fiecare aniversare, erau cele mai frumoase; dragostea ce a arătat întregii familii și în special lui Ionel, până s-a îmbolnăvit, n-a fost decât reflexul simțimentelor pentru părinte.

Cu mine era foarte prietenos și încrezător. Mergeam adesea în biroul lui de-a dreptul și stăteam de vorbă, când avea vreme sau era prea obosit pentru a mai lucra. Îmi spunea multe. [De la el știu că fiii Cuza nu numai nu erau ai Doamnei Elena, dar nici ai Dom-

nitorului⁹⁶, ci ai lui Liebrecht⁹⁷ cu d-na Obrenovici⁹⁸. Avea scrisorile acestor doi complici și mi-a arătat dosarul care le conținea. „De ce le ții ascunse, d-le Sturdza, istoria e istorie.“ „Dar, dar (nu zicea *da*), de ce însă să fac scandal cât sunt liniștiți. Să nu ridice însă capul spre ce nu li se cuvine, că le public.“] Nu era rău, prin urmare, cum se zicea, dar știa să lovească în caz de nevoie.

Foarte instruit în istorie și în literatură clasică, a fost îndelung secretarul Academiei Române, unde a lucrat mult și a publicat multe documente. Cu fratele său George [Sturdza-]Miclăușeni își scriau pe latinește. Acesta, puritan exagerat, nu voia să intre în București, loc de perdițiune ca Sodoma, ci se oprea la Ghergani, unde își vedea rudele chemate împrejurul d-nei Ghica. Numai o înfățișare la tribunal sau o afacere gravă puteau să-l aducă aici.

În lume, d. Sturdza nu mergea decât de datorie oficială, la teatru numai pentru Alecsandri, la concerte renunțase, deși în tinerețe auzise în Germania muzica cea mai perfectă, frecventase casa lui Mendelsohn, unde în fiecare săptămână Joachim cânta solo și muzică de cameră. Peste mulți ani, în drum de la Paris la Berlin, instalându-se într-un compartiment, intră un călător care se repezi la dânsul cu prietenie, își strânsesă mâna și începură să vorbească de cele trecute; apoi, încetând vorbele grăite, Joachim își luă vioara și îi *zise* multe, frumoase și înalte, care numai prin muzică se pot spune. „O astfel de călătorie n-am făcut decât o dată în viață“, adăugă el. Pentru dânsul, nu existau decât marii clasici, se oprise la Schubert cu liedurile lui, pe Wagner nici nu-l admitea, precum de la Schiller, Goethe, Grillparzer încoace nu mai exista teatru pentru el.

Ca fizic, era mic, bine legat, nu frumos, dar [cu] o figură expresivă, care trecea de la gravitate la malițiozitate. Un ger mare îi paralizase fața și rămăsese puțin asimetrică, dar era voinic și sănătos, umbla ore întregi; alpinist neîntrecut, urcase toate piscurile munților românești și multe din cele mai înalte din Tyrol și Elveția.

Făcea regulat cura la Carlsbad, unde ne întâlneam în fiecare an, ne plimba peste tot și ne luam ceaiul împreună la Kaiserpark în fiecare dimineață, la ora 7, dar dânsul se mai ducea singur pe

jos la Giesshübl. Această viață igienică l-a păstrat până la vârsta de 75 de ani, când [, sub lovitura unui eveniment de familie, sistemul nervos, deja atins pe nesimțite de scleroză, fu zdruncinat cu așa violență, încât] s-a îmbolnăvit grav și a fost silit să părăsească toate ocupațiunile și să fie internat la Paris într-o casă de sănătate. Acolo a fost îngrijit aproape un an, s-a întors acasă liniștit și împuțernicit, dar trist, amărât, mortificat aducându-și aminte de criza prin care trecuse, și mizantrop, nemaivoid să vadă mai pe nimeni.

Bărbatul meu, cu care era așa de intim, care îl îngrijise de mulți ani încoace și căruia îi încredințase impresiile cele mai tainice, nu-i mai făcea plăcere, se uita lung la dânsul și tăcea. Cu mine, la prima vizită, începu tot astfel, dar mila ce-mi inspiră fu așa de mare încât hotărâi să reacționez și revenii, povestindu-i multe și mărunte, vesele și îngrijitoare, știri serioase și politice. Tocmai atunci se judeca de ministerul conservator procesul Mitropolitului Atanase⁹⁹. Îi vorbii cu indignare de acea înscenare vinovată. Deodată, d. Sturdza ieși din rezerva ce-și impunea și îmi făcu o expunere așa de clară și dreaptă împotriva campaniei de înjosire a prestigiului bisericii noastre, conduse de bisericile rivale și străine, vorbi cu atâta căldură de bun ortodox și real simț politic, încât îmi regăsii pe vechiul prieten. De obicei, până la sfârșitul vieții sale, în 1914, ne vedeam des și fără constrângere.

Era rău bolnav când, în septembrie, muri subit regele Carol. Pentru a-l ocroti de o asemenea durere, nu i se spuse nimic și peste puține zile sfetnicul credincios păși în veșnicie în urma suveranului pe care-l iubise și servise cu atâta devotament.

MUTAREA ȘI VIAȚA LA BUCUREȘTI. 1878–1888

Încă din 1876 se hotărâseră părinții a părăsi Florica pentru educațiunea noastră. Institutrița și profesorii din Pitești nu mai erau suficienți. D-nii Păiș și Trifonescu succedaseră d-lui Athanasie când intrasem în liceu. D. Păiș, foarte bun profesor, era tipul

desăvârșit al intelectualului fără educațiune, cam primitiv, și noi, deși respectuoși la lecții, pufneam de râs la masă când prin vorbele și deprinderile lui ieșea prea din cale afară din preceptele admise.

Pentru mama și pentru tata mutarea în București era un mare sacrificiu, atât din cauza stării materiale, cât și a gustului lor de viață la țară. Schimbarea guvernului lui Lascăr Catargi¹⁰⁰ și scurta durată a lui Manolache Costache precipitară lucrurile, dar tot mai zăbovirăm la Florica.

Deși tata era ministru din 1876, a locuit un an și jumătate la Ministerul de Finanțe, unde, cu obiceiul lui de a-și limita trebuințele, a campat cum a putut în biouroul actual al secretarului general (șef de cabinet Schiller, lângă cabinetul ministrului)* cu frumosul tavan venițian, în stilul Renașterii.

În toamna lui 1877 ne-am mutat în București. Mama plecase înainte și după multe cercetări luase cu chirie (3 000 lei pe an) casa d-rului Maier din strada Colței 56. Era pe acele vremuri cea mai de seamă din acea uliță (afară de palatul Soutzo și casa de peste drum a lui Mișu Ghica¹⁰¹, mai târziu a lui Stătescu); bine construită, cu geamuri mari convexe foarte caracteristice și cu multe dulapuri în ziduri. Toată mobila din salon de acajou masiv, îmbrăcată cu catifea bordeaux, cu frumoasele bande de tapiserie *au petit point*, nalbe rose și roșii aduse de nenea Tache de la Paris, masa mare cumpărată de tata la 1866, frumoasele lămpi de bronz și, pe lângă aceste bucăți alese, tot ce putea servi fu transferat, reparat și așezat în casă. La Florica era o jale, se goliseră aproape toate odăile și multă vreme a trebuit până s-a recompletat mobilierul indispensabil.

Când am pornit, a fost un mare zor, care ne-a zăpăcit îndestul pentru a ne micșora durerea plecării. Numai Dinu, naturalistul pasionat, s-a suit în tren plângând, căci mama refuzase categoric să-i ia cu noi în tren vreo zece cutii mari cu geamuri, conținând frumoasa lui colecție de fluturi. Bietul băiat avea dreptate să fie inconsolabil; la reîntoarcere, în vacanță, i-a găsit mâncați de insecte, fiindcă nu mai putuse să le pună camfor și alte antiseptice.

* Textul din paranteză scris de Vintilă. (N.a.)

Ajungând în București seara, am găsit toate lucrurile regulate, prânzul servit și toată casa luminată cu gazul aerian. Ni s-a părut un palat feeric, dar de a doua zi deja am înțeles în ce înghesuială era să trăim, pe lângă spațiile nețarmurite de la Florica și, de la început, am considerat și noi, copiii, ca și părinții, orașul ca un loc de muncă și de trudă, iar Florica răsplata acelei munci și raiul pe pământ. Mama cu cei doi băieți și Pia ocupau camera de la intrarea în curte, colț cu strada; tata pe cel opus, și luase la el pe Ionel. În odaia din curte locuia institutrița cu cele trei fete mai mari. Sufrageria era în odaia care dădea pe coridor, sala de studii și nenea Ghiță sus; și nenea Carada ocupa odăița cea mică din curte. Acesta din urmă a locuit mai mulți ani cu noi, ca să înlesnească prin pensiunea lui cheltuielile casei.

De la început toată viața s-a organizat din îndoitul punct de vedere: al muncii tatei și al studiilor copiilor. D-ra Marie Bornand, institutrița, plecase, murindu-i tatăl, înlocuitoarea ei nu sosise, dar Laura și profesorii o suplineau. Părinții, cu toată modestia mijloacelor și vieții lor, nu admiteau economia când era vorba de instrucțiunea noastră. Dl C.F. Robescu¹⁰², profesor la Matei Basarab, le recomandase doi profesori pentru mine: d. Mirescu pentru partea științifică, d. Stoicescu pentru cea literară, unul pentru surorile care făceau clasele primare și un repetitor pentru băieți, care trebuiau să meargă la liceu.

Ionel intra în cl. a III-a, Dinu într-a I-a și Vintilă într-a IV-a primară. Cum veneau de la țară și nu circulasă niciodată singuri pe stradă, mama se temea de vreun accident și voia să-i însoțească cineva până la școală, cel puțin în primele zile. Tata însă nu consimți „să-i facă de râs în fața camarazilor” și-i porni pe amândoi împreună, Vintilă rămânând acasă până la terminarea școlii elementare. A fost într-adevăr extraordinar că nu li s-a întâmplat nimic cu circulația dezordonată și mare până la Liceul Sf. Sava, pe malul Dâmboviței.

Munceam toți din răspuțeri, ne sculam la 6½ și până la 10 seara, afară de timpul mesei și de o plimbare de o oră după dejun, nu ne opream din lucru. Era chiar excesiv, și numai buna noastră

Vintilă

Mariuța

Tatiana

Pia

Spiru Haret

General Davila

Vasile Conta

Vasile Păun

constituție ne-a păzit sănătatea, deși eu, Tați și Pia am fost foarte obosite și anemice după bacalaureat, iar Mariuța a avut o astfel de criză, încât a trebuit să suspende examenele clasei a VII-a [și să renunțe a-și lua diploma de bacalaureat, trăgând și pe Tați în dizgrația ei, deși aceasta nu exagerase într-atât încordarea].

Băieții au dus-o mai bine, făceau mișcare mai multă prin faptul că mergeau la școală și în fiecare sâmbătă aproape plecau cu tata la Florica, unde exercițiunile în aer bun îi oxigenau, le dezvoltau gustul de natură, îi legau mai strâns de Florica, nu numai prin plăcerile ce găseau, dar și prin activitatea ce trebuiau să dezvolte, căci luau parte efectivă la ducerea gospodăriei; în fine, îi fereau de distracțiile orașului, de care tata se temea. Acest sistem complex de educație le-a priit în toate privințele și a avut o înrăurire asupra întregii lor vieți.

Exemplul de muncă venea de sus. Sculat la 4, luând ceaiul la 5, lucrând în camera lui până la 8, tata ieșea atunci; se ducea la minister, unde, de frica lui, soseau toți cu noaptea în cap, sau *călca* – cum zicea el – pe nevestite pe câte un diplomat, care-l primea cum se nimerea, și uneori în pat. Sir Frank Lascelles spunea că vizitele acestea matinale i-au servit mai târziu, când, ambasador la Berlin, se pomenea la aceeași oră cu împăratul Wilhelm II. Tot astfel contele Tornielli, la Paris, îmi spunea că la început se jena să primească pe tata în pat, dar după câteva recidive se obișnuise cu acest obicei.

Ca să nu piardă vreme prea multă, dejunul tatei se trimitea la Ministerul de Interne, unde era Președinția Consiliului, într-un coș care veșnic conținea: două ouă proaspete, o cotletă de berbec sau de căprioară, doi cartofi copti, un măr și o bucată de lisă de chitră. Acolo, pe marginea biroului, mânca primind lume și dic-tând la secretari; pe urmă venea d. Radu Mihai¹⁰³, prefectul de poliție, ca să-l ducă la Cameră, unde la 2 începeau ședințele.

Nu se întorcea acasă decât la 7 seara, obosit, îngrijat uneori și adesea amărât. Dar, după ce trecea pragul și dădea de noi, închidea într-însul toate necazurile, ne săruta, ne mângâia bătându-ne pe spate și pe obraji sau scuturându-ne de umeri, glumea, înveselea

pe toți, primea raportul individual al fiecărui copil și colectiv, al mamei, despre tot ce se petrecuse, începând cu lecțiile.

În fiecare seară aproape poftea la masă, fără nici o ceremonie și fără măcar să previe pe mama, doi, trei senatori și deputați. Câteodată soseau figuri cu totul necunoscute, dar gheața nu rezista atmosferei calde și vesele, căci foarte puțin li se vorbea și li se îngăduia să vorbească politică: „Aici, Domnule, nu mai sunt în gheara d-voastră, aici am marele meu partid cu care nu mă tem de nimeni. Așa este, copii?“ ... Și noi toți, într-un glas: „Așa este! Ura, marele partid!“ Răsuna mica sufragerie, cu masa așa de mare, încât la capete abia putea trece feciorul. Musafirul trebuia să rădă și el cu voie bună și să amâne afacerile oficiale pentru minister, căci după masă tata se instala în fotoliul lui Voltaire, fuma două, trei țigarete și se retrăgea la ora 9 ca să se culce. Mama își avea un alt fotoliu în stânga. Noi pieream: cei mici se culcau, cei mari se urcau în clasă până la orele 9 1/2–10, în timpuri normale, până târziu noaptea în apropierea examenelor. Atunci era un adevărat chin, căldura, oboseala și lipsa de spațiu ne îngreuiau mult lucrul. Vreo doi ani, după moartea lui Mișu Ghica, proprietarul de peste drum, cumpărând nenea Stătescu casele și neîncepând imediat instalația, am dispus de toate odăile și ne-am instalat cu cărțile în cele de jos, cam întunecoase, dar foarte răcoroase și înconjurată de o grădină de jur-împrejur, căci strada nu avea alinierea actuală, ci un zid gros și înalt mărginea trotuarul la doi metri departe de casă. Curtea din dreapta nu exista, ci era tot grădină cu copaci bătrâni, cu stufiguri îmbrăcate în iederă. Camerele fuseseră în vremuri foarte elegante, cu lambriuri de lemn, tavanuri sculptate, oglinzi în ziduri; atunci însă totul era învechit, ruinat. Ne părea un palat părăsit, ca în povești. Eram încântați, dar numai vremelnice, și numai prezența lui nenea Stătescu și a lui Bibișoi, cum îl numeam pe fiul lui Eugen, ne-a mângâiat de a fi izgoniți, la reparația casei.

PROFESORII

Profesorii de pe atunci în cursul inferior erau d-nii Stilescu, Iacomî, Tănăsescu, părintele Veniamin Cătulescu, Svârlescu, Herescu etc. Afară de cei trei din urmă, toți erau cu totul incapabili de a-și îndeplini datoria. D. Stilescu, tuberculos în ultimul grad; d. Iacomî, rămas cam [tâmpit după un acces de nebunie și neadmițând un elev la examen fără un plocon de băcănie]; Tănăsescu, care adesea venea atât de beat, încât nu-și putea face lecția. În cursul superior: d. Borănescu, care începuse prin a fi profesor în clasele primare și trecuse la vechime până în clasele de sus; Bonifaciu Florescu, tipul degeneratului; Limburg, Anagnostache ocupau orele elevilor fără să-i învețe absolut nimic.

Îndată ce părinții își deteră seama de starea aceasta de lucruri, profesorii de acasă fură însărcinați cu completarea a tot ce lipsea în școală, și frații luau lecții suplimentare cu noi, de la orele 5 în sus.

În clasa a IV-a, d. Stoicescu fu înlocuit cu d. Păun¹⁰⁴, omul cel mai pasionat de cursul lui. Nu numai că în scurt timp mă dete pe brazdă pentru limbile latină și română, dar ar fi voit să nu mai lucrez decât la aceste obiecte. Îmi aducea cărțile lui speciale, mă iniția la filologie, autorii trebuiau cetiți în întregime cu critici comparate. Ținea mult la stil, în fiecare săptămână făceam o compoziție. Nu îngăduia expresii franceze *de mahala*, cum le numea; voia fraze lungi, cadențate, *proză legănată*, adjective multe, variate, gradațiuni echilibrate. Rezultatul era cam pretențios în caietele mele și azi ar părea cam ridicol, dar era un bun exercițiu, ca vocalizele și gamele în muzică. Mă omora, cum zicea tata, care, sosind la vremea mesei și găsindu-mă în camera lui încă la lecție cu Ionel împreună, îl apostrofa râzând: „Trebuie să omor pe d. Păun, ca să nu-mi omoare fata“. Într-adevăr, trebuia să prepar singură istoria și toate celelalte cursuri ale părții literare, căci veșnic rămăneau neatrinse din cauza timpului prea lung dat literaturii, și afară de materiile liceului aveam limbile moderne, muzica, desenul. Din fericire, d. Mirescu, practic și *terre-à-terre*, nu ieșea din stricta execuție a programului.

Tot d. Păun conducea și recomanda profesorii pentru frați și surori, se ocupa de partea literară și de examenele celor trei băieți și mai ales de Ionel, de care avea o mare slăbiciune și care lua parte la lecțiile mele când se întorcea de la școală.

Când, în 1884, se pierdu orice speranță de-a avea un moștenitor direct al perechii regale, tata hotărî pe rege să prepare pe nepoții lui la succesiunea tronului. Constituția desemna pe unul din fiii Principelui Leopold¹⁰⁵. Fratele cel mare, Wilhelm¹⁰⁶, primul născut, alegând șefia Casei de Hohenzollern-Sigmaringen, pentru orice eventualitate se hotărî ca cei doi mai tineri, Ferdinand și Carol¹⁰⁷, să primească o educație potrivită cu viitorul ce li se prepara.

Regele nu voia să-i aducă în țară, se temea de mediul curtezanilor, de prea ușoara învățătură ce ar fi primit și mai ales să nu-i lipsească de disciplina pe care o aveau în liceul public de la Düsseldorf. Dar voia ca, pe lângă studiile așa de complete din Germania, să aibă lecții temeinice de limba, literatura, istoria și geografia română. Ceru un profesor de încredere tatii, care luă mamei, cu toate protestările ei, pe brațul său drept și recomandă pe d. Păun. Acesta nu voia să plece, ținea la situațiunea independentă ce avea la cursurile lui de la liceu și se temea, mai ales, să nu aibă un rol subaltern pe lângă preceptorul militar al principilor.

Tata îi făcu morală și-i arătă onoarea ce i se acorda dându-i-[se] să formeze sufletul de român al viitorului rege. Condițiunile erau strălucite: 1500 lei pe lună, locuință pentru el și familie în castel, o călătorie în țară pe an pentru căteșitrei, pensionul fetei plătît într-o instituțiune de seamă și de rang egal cu al d-lui căpitan de Schligen.

Se prezentă la Rege, care îl supuse unui interogator în regulă:

1. Dacă este din tabăra pentru *u* scurt? „Da.“ – „Și eu.“

2. Ce autor va da elevilor ca model de limbă? – „Pe Cronicari.“
– „Prea bine, și eu îi am de pildă.“ Și încă alte principii de învățătură.

Examenul d-lui Păun fiind favorabil, îl invită să vie cu soția la Sinaia pentru a fi prezentat Reginei, care voia să-și spună cuvântul ei.

Acolo, după masă, Regele luă pe profesor la o parte: „Domnule Păun, vei avea doi elevi, amândoi sunt băieți buni, dar Carol este mai deștept și este și finul meu“.

Înainte de plecare, Regina îl duse să-i arate salonașul ei. „Domnule Păun, amândoi băieții sunt gentili, Carol este mai vioi și isteț, Ferdinand, de o timiditate care îl paralizează, pierde la primul contact toate mijloacele de a-și arăta inteligența-i serioasă. Și, domnule Păun, face și versuri!” Poeta, prin intuiție, văzuse mai bine ca soțul ei.

Într-adevăr, după șase luni, d. Păun scrise tatei în același sens și, doi ani mai târziu, Ferdinand fu proclamat principe moștenitor¹⁰⁸, spre marea supărare a lui Carol, care, raționând ca nașul său, se credea sigur de a lua succesiunea. Dl de Schligen însă, băgând de seamă la aceste porniri, cu severitatea-i obișnuită, îl puse la locul lui. Amândoi frații erau crescuți într-o mare disciplină fizică și morală. Deșteptați la ora 6 iarna și vara, trecuți sub dușul rece, trimiși la școală pe jos pe orice timp, trebuiau să lucreze cu sânguință: Știți ce va să zică *princeps? Cel dintâi*. „Nu vă e permis să nu fiți primii la carte, de vreți să fiți primii în viață.”

Li se dedea o mică sumă pe săptămână pentru papetărie, cravate, mănuși și micile lor plăceri. Într-o zi, când trebuiau să meargă în lume, adică la un *Kaffeekränzchen*, în nobilimea locală, pentru a se obișnui cu primirile, dl de Schligen, inspectându-le ținuta, observă cum țineau pumnii strânși. „*Auf die Hände!*“, și le văzu degetele rupte la mănuși. Nu mai avuseseră nici un ban pentru a le reinnoi. După controlul carnetului de cheltuieli, în care era înscris până la un pfenig, trecu la un magazin și le cumpără mănuși înainte de a-i duce la Contessa X. Acolo, Carol se precipită să intre cel dintâi în salon, iar preceptorul, care-i făcuse o observație în această privință, îl chemă înapoi și dete pasul lui Ferdinand; acesta cu dragă inimă s-ar fi strecurat cel din urmă.

Astfel de scene, povestite nouă de d. Păun, nu tămadui pe cel mic de pretenția lui. Aceeași pornire se observă și la noi când în 1885, în aprilie, cei doi principii trimiși de rege cu d-nii de Schligen și Păun la Curtea de Argeș se opriră de dejun la Florica. Locul de onoare la masă fu dat lui Ferdinand, dar Carol răspundea la întrebările părinților asupra impresiilor lor. Când pornirăm în plimbare pe deal, Carol plecă lângă mama, în capul cortegiului, iar

Ferdinand, rămas în urmă, își pierdu timiditatea cu surorile mele mai mici ca el, glumi, răsese și își arătă firea bună și simplă. D. Păun făcu *in petto* observația, dar nu le strică cheful: erau în vacanță și d. de Schligen era ocupat a vorbi nemțește despre literatură cu institutrița.

Îmi aduc aminte ce frumoasă era glicina din fața casei în anul acela. O singură floare părea că curge de sus până jos pe fațada foișorului. „Nici în Italia, zise Principele Ferdinand, n-am văzut ceva așa de frumos.“

Iar când Ferdinand se reîntoarce în țară în octombrie 1886 cu tatăl său, prințului Carol nu i se spuse nimic dinainte, ca să nu-l mâhnească sau să evite vreo scenă neplăcută aflând că alegerea lui Ferdinand ca moștenitor al tronului român era un fapt împlinit.

Aceeași timiditate a persistat toată viața, lumea se obișnuia cu ea, dar la început mulți l-au judecat rău și nu-l credeau inteligent. Tata ne povesti că în 1890, vorbind cu el la Senat, a rămas mulțumit de chipul lui de a judeca.

De altfel, firea fiecăruia se dezvolta după cum era croită. Regina Maria mi-a povestit mai târziu cum cei trei frați, făcându-și serviciul militar la Potsdam, ocupau trei camere în același apartament. Fiecare primea o alocație lunară egală [cu a celorlalți]. Ferdinand făcea economii de la petreceri și cumpăra lucruri frumoase pentru odaia lui; Wilhelm și Carol cheltuiau tot și, când vedeau locuința împodobită a fratelui mezin, nu-i dădeau pace până ce, cu inima lui bună, nu le dăruia o parte din achizițiile sale.

Domnului Păun datorî regele Ferdinand frumoasa limbă română arhaică ce regăsim în scriptele și cuvântările lui, trasă din *Cronicarii* așa de aprobați ca model literar de regele Carol. Descifra cu măiestrie documentele vechi cu scris cirilic și cu caturi. Acest exercițiu îl făcurăm și eu cu Ionel, care l-a cultivat până în urmă.

Cu cât treceau anii, cu atât activitatea creștea în casă; toate odăile, de la orele 4½ [până la] 7, erau ocupate de un profesor. Nici camerele de culcare ale părinților, nici a lui nenea Ghiță nu erau cruțate. Din doi, numărul profesorilor crescuse la opt numai

pentru mine, fără a socoti pe cei ai surorilor. Printre ei erau d-nii Haret, David Emmanuel¹⁰⁹, Francudi¹¹⁰, D-rul Grecescu¹¹¹, Georgescu sculptorul¹¹², Léautey, tot ce era mai bun în București.

Dintre acești savanți și artiști, cel mai de seamă era Spiru Haret, nu numai matematician de mare valoare – care, ieșit din popor, prin propriul lui merit, a fost organizatorul învățământului nostru public –, dar și un suflet înalt, modest, deși conștient de meritele lui. Lecțiile îi erau de o claritate și de o conciziune elegantă; ne-a ridicat după ochi perdeaua matematicilor, cum zicea tata, ne în-suflețea, și problemele ce ne dădea cu sutele la fiecare materie erau o plăcere pentru noi. Devenise amicul casei.

Dânsul, când a luat secretariatul Ministerului de Instrucție, a prezentat pe d. David Emmanuel ca succesor, și acesta a devenit un colaborator al părinților și a urmărit cu interes studiile elevilor lui, Dinu și Vintilă, chiar după ce erau la Paris, iar pe ale surorilor până la bacalaureat. De o timiditate împinsă până la sălbăticie, se îmblânzise cu timpul, primea câte o invitație la dejun și a fost la Florica să ne vadă.

D. Francudi, deja în vârstă, ne trata părintește și ne încânta prin pasiunea cu care scanda versurile grecești și prin accentul ce avea, traducându-le în românește. De altfel, foarte sever, dar cu severitatea la cele serioase eram obișnuiți.

D. dr. Grecescu n-a venit în casă decât un an, ca prieten, mi-a dat lecții de anatomie comparată, disecându-mi tot felul de viețuitoare, [și] plante mai ales la botanică, specialitatea lui, și îmi [puse în] regulă ierbarele.

D. Léautey succedă d-lui Zeppenfeld, călugăr francez fugit în timpul Comunei, care era preceptor la Constantin Blaremburg¹¹³ pentru fiul său Vladimir, mort copil. Părinții îl luaseră pentru literatură franceză, dânsul însă era specialist în istorie și numai de istoria franceză ne-a dat lecții, insistând însă mult asupra accentului francez, pe care instituturile elvețiene nu-l cultivaseră destul. Originalitatea lui consta într-o metodă specială de a ne învăța datele, intercalându-le în versuri compuse de el. Unele erau foarte caraghioase și ne stârneau un râs nebun. Ionel nu și-a dat osteneala

să învețe nici unul și îl dezespera. Mult n-a profesat la noi. După un interregnum scurt cu d. Levêque, tot cleric dezbrăcat, care iniția pe Elena Văcărescu la prozodia franceză, am nimerit, în fine, un profesor cum ne trebuia în d. Léautey. Era un francez fin și gentil, prin mâinile căruiua au trecut toți frații și surorile și a rămas în urmă tovarășul de vânătoare al primilor.

Ceilalți profesori nu aveau o personalitate așa de marcantă, în afară de bietul d. Mateescu, răpus prea tânăr de o boală mintală. Partea artistică era condusă la artele plastice de d. Georgescu și [la] cea muzicală de d-nii Bashny și Wachmann¹¹⁴.

Sculptorul este, în general, un perfect profesor de desen, la el forma și anatomia constituie toată tehnica, pe care pictorul uneori o escamotează prin farmecul culoarei. D. Georgescu, deși gentil până a învălui critica lui severă într-o formă plină de menajamente, nu lăsa să treacă neobservată nici o abatere de la *planurile* modelelor de ipsos pe care trebuia să le desenăm. „Nu e rău, nu e rău, dar...” și ne tăia schița cu două-trei trăsături de cărbune. Avea și un talent deosebit pentru acuarelă, cu principii foarte bune. Din câteva atingeri de penel, fără a reveni niciodată prea mult, făcea o floare sau un peisagiu transparent și fraged. Lui Vintilă i-a dat și lecții de modelaj, și bietul elev, neavând atelier, era persecutat de noi toți din cauza murdăriei ce făcea cu lutul în casă.

D. Wachmann a dat lecții de piano surorilor celor mici. Era un bun profesor, sever și metodic, poate mai prețios pentru teorie, dar rece și puțin artist. Nu știa să inspire focul sacru nici elevilor, nici orchestrei ce formase pentru concerte simfonice, pe care el avusese marele merit să le organizeze în București.

Cu totul altfel era d. Bashny, polonez refugiat după ultima revoluție¹¹⁵ din nenorocita lui țară. Artist până în fundul inimii, lecțiile lui erau nu numai un model, dar și o inițiere sufletească. Avea o pasiune pentru Mozart într-o vreme în care acest geniu nu era aprețuit nicăieri. Îl executa cu o poezie și o înțelegere desăvârșită. Nu mai vorbesc cum interpreta cu sufletul lui polonez operele lui Chopin. Nu l-am auzit astfel reînviat decât de d-na Essipoff. Lecția trebuia să țină o oră, dar rareori se sfârșea în două.

În afară de *etudele* tuturor măștrilor care formau baza învățaturii lui, sonatele îl încântau; dar mai totdeauna terminam prin simfonii la patru mâini. Haydn, Mozart, Beethoven, Weber, Schumann, Schubert, nimic nu-i era străin. Adesea dejuna cu noi și mă lua la elevele lui favorite, d-rele Borănescu, cu care făceam uneori muzică la opt mâini și care erau înzestrate cu un talent muzical excepțional. A fost profesorul celor mai multe familii de seamă din București, dar a murit în mizerie, căci a fost victima familiei surorilor lui.

BACALAUREATUL, STUDII COMPLIMENTARE

[Să revenim la 1879.] Anii următori nu au adus nici o schimbare în viața noastră, doar copiii creșteau fiecare după firea și dispozițiunile lui.

Ionel avea un talent deosebit pentru toate studiile, dezvoltat de profesori eminenți. La matematici, când bietul d. Alecu Borănescu se încurca la o problemă sau o teoremă, zicea: „Să iasă Brătianu și s-o dezlege“. La soluțiunea dată, adăuga, ca să aibă aerul de-a fi glumit: „Toți matematicienii mari încep cu B: Bertrand¹¹⁶, Briot, Biot¹¹⁷, Borănescu, poate într-o zi și Brătianu?“

La litere scria și interpreta cu brio, și elocuțiunea îi era așa de elegantă, încât mama zicea tatei râzând: „Pe Ionel să-l facem avocat, ne scoate sărăcia din casă“. Tata însă răspundea: „Este singura profesiune de la care îi opresc pe băieții mei cu amenințare de blestem și de a le lua numele meu. Nici o conștiință nu rezistă la ispitele pledoariilor și la controversele cauzelor. În Cameră, avocații mi-au amărat zilele îndestul“. Deci Ionel se destină ingineriei.¹¹⁸ După ce-și luă bacalaureatul, intră ca voluntar în Regimentul 2 artilerie și, cum nu era ocupat la cazarmă decât dimineața de la 6 [la] 12, după-amiază se ducea la Școala de Poduri și Șosele, admirabil organizată de G. Duca¹¹⁹, unde cei mai buni profesori și absolvenți ai școalelor străine făceau cursuri.

D. Duca, în special, s-a ocupat cu prepararea lui pentru Școala Politehnică din Paris. A făcut la București anul de elementare. Cele 6 luni de voluntariat au fost în aceste condițiuni foarte obositoare.

Dinu, mai liniștit, dar fără șovăire și cu multă conștiință, a urmat exact același program de la începutul la sfârșitul studiilor lui.

Vintilă, trimis la liceu dintr-un început, în clasa I, deși mama ar fi voit să-l mai ție acasă, a mers bine un an. Într-al doilea însă, din cauza boalei Piei și a mea, mama neputând să controleze desul de des ce făcea la școală, unde nici buletinele nu le da, nici punctualitatea profesorilor nu-i ținea în strună, având și un tovarăș de bancă ușurel și amator de panoramă (care atunci preceda cinematografului), s-a legat cu Teodor Florescu și, în loc de a se plictisi în clasă, se desfătau prea des la panoramă, patinaj, Șosea* sau jocuri prin curtea liceului. Rezultatul la examenul final n-a fost cel normal în familia noastră; Vintilă trecu clasa fără strălucire; părinții, mortificați și îngrijați, îl *oropsiră* pe timpul vacanței. Nici o pedeapsă materială nu-i fu dată; în aparență ducea aceeași viață ca noi, dar, când seara veneam în șir să îmbrățișăm părinții zicându-le noapte bună, în loc de sărutările și mângâierile date celor *demni*, Vintilă trebuia să treacă fără a primi măcar o privire de la tata. Bietul vinovat în fiecare zi își suferea chinul și se ducea la pat nenorocit, până când, la o serbare de familie, tata îl iertă. Rezultatul a fost radical. În urmă, nici unul n-a muncit atât în tot timpul studiilor și, pot zice, în tot timpul vieții.

Dinu și Vintilă urmară după bacalaureat, până la plecarea în străinătate, același program ca Ionel. Amândoi erau cei dintâi din clasa lor, deși profesorii de pe atunci, și mai cu osebire G. Dem. Teodorescu¹²⁰, adversari politici, împingeau pasiunea până a persecuta pe fiii lui Brătianu. Cu toate acestea, Vintilă, la bacalaureat, a primit felicitările juriului.

Eu îmi făceam zilnic datoria cu multă străduință; studiile predate de profesori așa de buni erau o plăcere și deșteptaseră în

* Cuvântul „Șosea” adăugat de Vintilă în manuscris. (N.a.)

mine gustul de citire și curiozitatea de știință, traduceam autori în întregime, citeam latinește „*a prima vista*“, cum zicea d. Păun, făceam sute de probleme de algebră, geometrie și trigonometrie cu d. Haret. Limba engleză mi-o adăugasem la program fără știrea mamei, în complicitate cu d-ra Stoofs. După examenul de bacalaureat, având timp disponibil, am dat lecții de limba franceză Piei și de latină lui Vintilă și Dinu. Nici nu ne trecea prin gând să ne pierdem vremea cu altceva decât ajutând mamei în creșterea celor mai tineri sau în gospodărie și perfecționându-ne în cele învățate. De altfel, mama nu admitea risipa de timp, nici nu vrea să facă din mine un *bas-bleu*, adică o pedantă disprețuind ocupațiunile feminine. Când n-am mai luat lecții dimineața la opt cu profesorii, le-am luat cu mama la bucătărie, la administrarea casei, la regularea dulapurilor, la tot, în fine, ce pregătește o stăpână de casă pentru a avea și a face alor ei, fără risipă, o viață plăcută, chiar de nu ar fi bogată. Adeseaori m-am dus cu gândul recunoscător spre dânsa, care ne-a înlesnit un trai bun și o casă bine ținută.

Dar nu numai la partea materială a vieții se gândeau părinții, ci, pe lângă învățătura ce ne dădeau, voiau să ne împodobească sufletul și cu simțul artelor. Îndată ce copiii începeau să se dezvolte, lecțiile de muzică erau completate cu audițiunea concertelor. Noi am fost printre primii abonați ai lui Wachmann la concertele simfonice în Ateneul de lângă Cișmigiu; nu venea un artist de seamă fără să nu-l auzim; mergeam la operă de câte ori se putea. Asemenea pentru actorii cei mari, pe Rossi l-am admirat în întregul repertoriu al lui Shakespeare.

De câte ori apărea bătrânul Millo¹²¹ ori când debuta tânărul Manolescu¹²², aveam loje la Teatrul Național.

Rarele expoziții de pictură le vedeam regulat. Frații și surorile și-au dezvoltat gustul artistic după mijloace și împrejurări, dar nici unul n-ar fi neglijat vizitarea monumentelor și a muzeelor în călătoriile lor. Ionel nu scăpa nici o ocaziune spre a cunoaște chiar cele mai mici rămășițe interesante ale trecutului de câte ori străbătea cu automobilul un oraș sau un sat. Adeseori am întrerupt o călătorie cu trenul ca să vizitez, câteva ore măcar, un muzeu faimos, ca cele de la Bâle, Zürich, St. Quentin etc.

Vintilă avea o pornire naturală spre arte: cu sculptorul Georgescu a lucrat nu numai desenul și acuarela, dar și modelajul; îi plăceau concertele, le-a urmărit la București și împreună cu frații lui la Paris, a mers și la Bayreuth. De n-ar fi fost atât de covârșit de prea multă muncă, s-ar fi bucurat și mai târziu de ele.

Mariuța a luat lecții de pictură cu copiii ei la Paris, a urmat cursuri de artă la Louvre și la Sorbona, nu a lipsit de la nici o expoziție interesantă.

Nu înțeleg cum mai găsea mama vremea și energia de a împlini toate datoriile ce-și impunea. E adevărat că viața îi era întocmită așa de metodic și exact, încât multe încăpeau în ziua ei bine împărțită, până și vizitele sau primirile acasă, fără a mai vorbi de corespondența așa de punctuală.

[Această ordine în timp o avea și în cele materiale. „Să fie toate lucrurile la locul lor și atât de riguros, încât cu ochii închiși sau prin întuneric să le poți găsi.“ Când pleca de la Florica sau din București, cheile lăsate erau însemnate cu mici etichete și dulapul ei orânduit ca o vitrină. „Când plec, îmi zicea dânsa la ultima ei mutare la București, îmi închipuiesc totdeauna că nu voi mai reveni și vreau ca copiii mei să mă judece bine în toate.“

Într-adevăr, Ionel, minunat de această ordine, a lăsat dulapul ei, punând o inscripție care dovedește că dânsa l-a regulat astfel. Acuma se află în camera lui la Florica.]

CORPUL DIPLOMATIC. 1877–1888

*William White, C-tele Tornielli, Suleyman Bey, D. de Coutouly,
C-tele de Bülow, C-tele Goluchowski, Hitrowo*

Rareori ni se îngăduia să mergem la un pom de Crăciun la Lila White, fica ministrului englez, și aceasta mai mult ca să nu se supere d. White¹²³, la care ținea tata pentru interesul ce arăta țării noastre și sinceritatea cu care îi ajuta în lupta contra Rusiei.

Englittera cea dintâi ne-a recunoscut independența după războiul din 1877 și d. White a sosit singur să ne aducă buna știre. Era un colos, cu părul și barba albe, un *self-made man*, căci, fiu natural al Prințului Czartoryski¹²⁴, moștenise de la tatăl său teama de ruși, dar avusese multă greutate să-și facă drumul în diplomatie. Ba mai luase și de soție pe o femeie foarte frumoasă și plăcută, dar cu o purtare compromisă și dintr-o situațiune echivocă. Numai via lui inteligență și munca intensă l-au impus la Foreign Office. După cei zece ani în București, a trecut ca ambasador la Constantinopol, unde a contribuit la întemeierea și mărirea Bulgariei.

Personal era prietenul familiei noastre și dorea mult ca Lila să fie sub influența unui mediu auster și simplu. Venea des și fără nici o ceremonie la vremea prânzului, mai ales când nevasta lui era lipsă, și rămânea la masă. Când și-a părăsit postul, în octombrie 1890*, venea în toate zilele și adesea de mai multe ori pe zi; era într-adevăr mâhnit de a se despărți de noi și la plecare, cu lacrimi în ochi, a binecuvântat pe fete. A urmat să ajute cauza română până ce în București candidatura lui Czerlendi¹²⁵ a reușit în contra tatii. Atunci a declarat că poporul român nu e demn de interes și nu s-a mai ocupat decât de întărirea bulgarilor.

Colegii lui de pe vremea aceea erau toți oameni distinși: contele Hoyos, în urmă ambasador la Paris, contele Tornielli, unul din cei mai de seamă diplomați ai Italiei, tipul unui portret al lui Tiziano, pe atât de tăcut, potolit și cumpătat în vorbă, pe cât soția lui rusă, născută Rostopchine, era așa de vorbăreață, amabilă și agitată. Avea chiar o pasiune pentru dans, cam ridicolă față cu talia, situațiunea și vârsta ei. La cotilioane se punea la rând cu fetele cele mai tinere și dănțuitoarii nu știau cum s-o ocolească, deși era o dănțuitoare perfectă, căci avea aerul unui mic satelit care s-ar fi întors împrejurul unei planete impozante. De altfel, era bună, serviabilă și, fie din pricina multelor serate și baluri, unde petrecuse bine la București, fie că se atașase într-adevăr de noi, a rămas una din rarele ambasadorițe ajunse la apogeul carierei lor care au

* În celelalte ediții a apărut anul „1866“, ceea ce nu concordă cu desfășurarea evenimentelor. (N.ed.)

răsfățat pe români oriunde i-au întâlnit. După moartea contelui, la Paris, trăia o viață mai mult decât modestă, prietenii din zilele bune nu au uitat-o și i-au îndulcit ultimii ani.

Contele Wesdehlen era ministrul german, avea o femeie ideal de gentilă și frumoasă, și tocmai din această pricină de aici a fost trimis la Atena spre a face un cerc plăcut prințesei Sofia de Hohenzollern, măritată după diadohul Constantin.

Unul din cei mai originali era Suleyman Bey, ministrul turc. Om civilizât, cu idei moderne, fusese crescut în străinătate și, neavând decât o fiică, nu se îndura să se despartă de dânsa și să o închidă în haremul familiei, deși avea 14 ani. Saadieh știa franțuzește și englezește; era urâtă, dar foarte gentilă; legată cu Lila White [; se zicea că doamna White, printre numeroșii ei admiratori, avea și pe Suleyman.] Făcusem cunoștința ei și se pasionase de noi; cum era de o vârstă cu Tați, născute în aceeași zi, se legase cu surorile mele, fiind foarte copilăroasă. Ne povestea cu multă gravitate cum tată-său o dusesse la serata d-nei Oteteleșeanu, unde tot high-life-ul se întrunea duminica seara la joc de cărți și povestire de cancanuri, de unde fetele erau excluse. Se plictisise grozav, dar nu o mărturisea, și în urmă am aflat că intrase în salon agățată de bascele fracului tatălui său și că abia o putuse dezlipi de el când s-a pus la joc de cărți. La 16 ani, în fine, l-a executat familia și a lăsat pe biata Saadieh în haremul măsei-mari. Ne scria dezesperată de noul ei regim și ofta după viața bucureșteană, din care, spre nenorocirea ei, gustase prea mult. Peste doi ani s-a măritat cu Halil Bey, fiul marelui vizir Edhem Pașa, doctor în chimie din Berlin, fratele lui Hamdi Bey, fondatorul Muzeului Imperial, descoperitorul celebrelor sacrofagii, al lui Alexandru, al Jelitoarelor etc. Acesta l-a luat pe lângă dânsul și l-a îndrumat spre arheologie. A fost în urmă subdirector și, după moartea lui Hamdi Bey, director al muzeului.

Saadieh a avut doi copii, un fiu, Suleyman, tovarășul copiilor Pillat la Paris, care a studiat medicina, și o fată, Djemileh Belkis. Au rămas legați cu noi și, chiar în timpul războiului și al ocupației inamice a Bucureștilor, Halil a venit să ne vadă, dar, bineînțeles,

nu l-am primit în acele împrejurări puțin prielnice la conversații prietenești. Azi este grav bolnav la Leyzin.

Lucru ciudat, până la Revoluția Jună turcă¹²⁶, nici acești oameni, cu toată dorința lor de a se emancipa, nu au putut-o face de frica familiilor și mediului lor: Saadieh trăia la Stambul în haremul palatului lui Edhem Pașa, despărțit prin curte specială de curtea locuințelor bărbătești și comandat prin această curte. Nu a putut, în lipsa soșului ei, vedea și primi pe bărbatul meu, care mă însoțea; și, la Buiucdere, locuința lor de vară, era strașnic păzită în lipsa lui Halil Bey, dus în Asia Mică la săpături, de un groaznic eunuc, care nu mi-a îngăduit nici mie să dau ochii cu dânsa, deoarece sosisem acolo în caic cu doi bărbați creștini.

Ducându-ne într-alt an la Constantinopol, găsim acolo și pe Halil Bey, i-am făcut cunoștință și am găsit în el tipul turcului distins, cumsecade și instruit. Ne-a pilotat în toate colțurile necunoscută din Stambul și, vorbindu-ne de viața tristă ce ducea Saadieh, ne-a spus că voia s-o trimită la Paris pentru expoziția din 1900. Cum însă nimeni nu trebuia să bănuiască această escapadă, am aranjat să plece de la Buiucdere în caic, să se suie pe batelul român la ieșirea din Bosfor, să stea două zile la mine, în București, și să continue drumul cu Expres Orient spre Paris. La întoarcere același ceremonial, familia fiind informată că s-a dus la rude în Asia Mică.

În deșert am așteptat știrea sosirii ei. În urmă, de frică să nu-i trădeze vreun subaltern, au renunțat și n-au călătorit decât după Revoluția Jună turcă.

Azi, Halil Bey, retras de la muzeu, este senator, Suleyman, medic la Constantinopol, Belkis, văduva ambasadorului turc, mort la Varșovia.

Ministru francez fu numit d. de Coutouly, după mai multe tipuri caraghioase și nedemne de a reprezenta țara cea mai rafinată și intelectuală din toate. El era jurnalist, scrisese în ziarul *Le Temps*, înclina spre ruși și conservatori, de aceea se amesteca, nu cu destulă finețe, în luptele politice din țară. Avea o familie de trei copii, dintre care unul născut în București în cei opt ani ce șezu la noi.

Soția lui, tipul burghezei franceze cumsecade, ne spuse că este născută Pouillet *cu doi l*, insistând asupra acestei probe de noblețe; era gentilă, dar naivă. La Paris medicii cei mari îi vorbiseră de bărbatul meu și, îndată ce sosi, se adresă la el. Acesta ținea la Franța pentru toate amintirile de 15 ani trăiți la Paris, din recunoștința datorită celor ce-i formaseră cariera ca niște adevărați părinți sufletești. Gubler, Dupleix, Guyon, Budin și mai ales Pinard îi fuseseră șefii admirați și îi păstrasera o amiciție cum numai francezii o arată celor pe care i-au adoptat în cercul lor intim.

Când m-am măritat, Pinard mi-a scris: „*Nous avons voulu le garder parmi nous, ses sentiments élevés lui ont dicté une autre voie; vous serez non seulement heureuse, mais fière de lui*“*. Întotdeauna am găsit în familia lui primirea cea mai cordială, care s-a transmis la fiicele măritate cu d-nii Couvlers și Morax. Chiar după moartea bărbatului meu nu s-au schimbat în nimic. Dr. Pinard era, cu Baudouin, Vincent d'Inby și Arsène Henry, unul dintre cei patru octogenari care ne răsărau la Paris.

Deci d-rul Cantacuzino îi îngrijea pe toți și nu primea nici o remunerare pentru locuitorii teritoriului francez din București, cum îi numea.

În timpul lui Coutouly se zidi Legațiunea franceză, și primul bal fu inaugurat de Principele și Principesa moștenitoare, atunci în toată frumusețea lor tinerească. Noi nu lipseam de la nici una din rarele lor serbări. Într-un an, fetița cea mare se îmbolnăvi de difterie, al cărei leac nu era încă găsit de Roux și care dădea spaima în familiile cu copii. Îndată ce constată această primejdie, doctorul îi prescrise tratamentul și insistă asupra unei izolări riguroase; iar a doua zi găsi pe mica bolnavă tot în camera comună a fraților, dar despărțită de ei printr-un paravan mobil. Copilul se făcu bine, și d-na de Coutouly, care nu ținea să primească mult, evocă pre-textul difteriei pentru a-și închide casa pe anul întreg.

Eu, în special, nu-i iubeam prea mult, și o întâmplare câțiva ani în urmă îmi dete dreptate. Mă întorceam de la Lausanne la

* Am fi voit să-l oprim la noi, simțiminte înalte i-au arătat o altă cale; vei fi nu numai fericită, dar și mândră de el. (N.a.)

Paris, unde mă aștepta soțul meu pentru a porni în țară. În vagon se suiră două doamne tinere franceze, care, cu o mâncărime de limbă cam vulgară, începuseră să-mi pună o mie și una de chestiuni, la care răspunsei foarte evaziv. Îmi povestiră ca o minune cum un unchi al lor, *Mministre de Frrance*, călătorise cu Expresul Orient până la Mûnich și chiar până la București! Curiozitatea fiindu-mi deșteptată, vrusei să știu de care din cei trei diplomați francezi mutați de la noi la Mûnchen: de Coutouly, de Aubigny sau de Bougarel, era vorba și cum ne judecase. Lucrul nu fu greu de pus la cale și câteva chestiuni insidioase îmi destăinuiră totul, luându-mă drept compatrioata lor: „Legeția franceză era cea mai elegantă și bine cotată, ministrul era ca un «*mic rege*» – nu se putea sustrage de la nici o primire și, cu fetița bolnavă de difterie în etajul de sus, *trebuia* să primească încontinuu curtea la prânzuri, serate, în etajul de jos!... Că româncele vorbeau franțuzește ca ele și ca mine“ – lucru pe care l-am crezut ușor – se îmbrăcau *toate* la Doucet și la Paquin, danșau toată noaptea în baluri; dormeau toată ziua în casele lor, unde nimeni nu pătrunde“. Tocmai la o epocă în care casele române cele mai elegante: Sutzu, Manu, Lahovary, Cantacuzino, Sturdza, Carp, Știrbey, se întreceau a sărbători pe diplomați! În fine, încheiară „*Bien souvent ma tante dans son petit salon voyait autour d'elle sept ou huit princesses, mais pas une honnête femme!*“* Înmărmuriseam; mi se spusese de răul pe care diplomații îl răspândesc după ce-și părăsesc postul, dar de la aceștia nu-mi închipuiam atâta rea-credință. Ceea ce nu a oprit pe d. de Coutouly să vie la noi după război, când sosise în București pentru a înjgheba o afacere, care, de altfel, nu a reușit.

Contele și contesa de Bülow¹²⁷ deteră legețiunei germane o strălucire lumească intelectualo-artistică, dacă nu și diplomatică. Locuiau în casele Porumbaru din str. Polonă, aveau obiecte de artă, tapiserii vechi, toate aranjate cu mult gust de stăpâna casei, născută prințesa Camporeale, despărțită de contele Doenhof, și fica d-nei Minghetti. Mai [curând] seducătoare decât frumoasă,

* Adesea mătușa-mea vedea în salonașul ei șapte, opt prințese, dar nici una femeie cinstită. (N.a.)

deși nu mai era tânără, eclipsa pe toate femeile când apărea într-un salon. Nu-și dădea cu orișicine osteneala să atragă, dar, găsind-o într-o zi acasă, singură și bine dispusă, fusei cu totul cucerită. Muzicantă desăvârșită și una din primele admiratoare ale lui Wagner, avea un portret mare de Mackart în fața pianului, alt portret, mult mai frumos după mine, de Lenbach, fără a mai vorbi de multe desenuri de acesta, pe care le scoase dintr-un dulap.

Cronica germană îi atribuia multe cuceriri printre artiști și alți oameni de seamă, de care profitase ca o femeie inteligentă și reținuse o sumă de idei asupra artelor, literaturii, politicii. În memoriile lui Bülow se vede pasiunea ce a avut pentru soția lui, la care se uita ca la un dar ceresc, înconjurându-i umerii cu brațul drept când mergeau în trăsură deschisă la Șosea. Erau căsătoriți abia de un an, el încă în luna de miere, iar dânsa deja își manifesta pe față o mare pornire pentru consilierul legațiunii, care mai târziu deveni faimos prin atitudinea sa ca ambasador la Londra în timpul războiului mondial. În acele memorii mai sus-citate însă, printr-un simțământ de intimă pudoare, nu se găsește nici măcar menționat numele lui Lichnowski [, deși în București deja, în Berlin mai târziu și chiar la băi la Halle nu se despărteau].

Bülow era viu, deștept, cultivat într-un grad excesiv, prindea lesne orice părere și discuta cu brio.

Tata ieșise din minister, dar, bineînțeles, l-a primit și din prima dată l-a întrebat de nu are sânge francez. Avea într-adevăr mult amestec de rase în el, dar nu mărturisea decât cel mai pur germanism.

În România nu s-a legat intim decât cu Carp, ale cărui idei de Junker german se potriveau cu ale lui. I-a fost poate recunoscător pentru atitudinea germanofilă ce a avut în timpul războiului și ocupației germane la București, memoriile lui fiind publicate cu mulți ani în urmă. De aici, la Berlin și la Roma și în urmă cancelar al Imperiului, a tratat țara noastră cu neglijența puternicului îngâmfat și disprețul i s-a schimbat în ură când am intrat în războiul mondial.

De regele Carol a vorbit totdeauna cu respect și admirație, ca de cel mai leal amic al Germaniei, fără să bănuiască înalta concepțiune pe care suveranul nostru o avea de misiunea sa și de

legăturile ce se împletiseră între inima lui de german și conștiința lui de român.

La Legația austriacă succedase baronului Mayr¹²⁸ contele Goluchowski¹²⁹, nobil polonez din Galiția, crescut în Franța, însurat cu o prințesă Murat, făcând parte din generația poloneză care vorbea, scria chiar în familie numai franțuzește. Trăise mult la Paris, era membru în Jokey Clubul de acolo și era pe atât de fudul, dar *bon enfant*, pe cât era soția lui de simplă, de gentilă și de catolică îndârjită. Avea o avere mare, și legațiunea lor, cu mobile autentice franceze din secolul al XVIII-lea, era cea mai elegant ținută și servită în simplitatea ei de bun gust. Plecând din Paris, întrebase pe dr. Pinard ce să facă la nașterea copilului ce aștepta, și acesta o îndreptase cu mari laude la ciracul lui, dr. Cantacuzino.

Cu dânsii am rămas legați până la moartea contelui, când dânsa s-a retras într-o casă religioasă în Franța. Am fost la ei la Schoenbrunn, unde aveau, ca ministru de afaceri străine și al Palatului imperial, un prea frumos pavilion pentru vară. Acolo am cunoscut și pe contele Nigra, ambasadorul Italiei, mare amator de artă.

Contesa păstrase o bună amintire de București, unde în fiecare an sosea tatăl său, prințul Murat, care, fiind puțin rudă cu regele Carol, era primit în intimitate la Curte. Prințul, președintele Jokey-ului la Paris, adoptase șoșonii noștri și îi arbora la Paris, iară contesa Goluchowski, pe pantofarul Stătescu, care, zicea ea, era singurul bun în Europa. Spre marea veselie a contelui, i se aducea la Paris și la Viena încălțăminte confecționată la București.

Pe copiii lor însă nu-i mai creșteau franțuzește, ci ca polonezi, aveau o bonă din Lemberg și vorbeau leșește ca primă limbă. — Previziune a timpurilor ce erau să vie.

Tot în această serie de diplomați, și chiar puțin anterioară lor, era familia Hitrowo¹³⁰. Legația rusă avea cel mai frumos local, tot acolo unde se află și azi locașul oficial închis, dar stăpânii aveau ceva sălbatic și ca fizic, și ca mentalitate. Dânsa avea un aer asiatic; el trebuie să fi avut în vene sânge căzăcesc, pe lângă cel muscălesc, sau cerkez. Toate mijloacele îi erau bune: comploturi, atentate, manifestări publice, amestec în alegeri prin agenții lui; nu cruța nimic, ba un incendiu la cancelaria legației arse arhiva

și simplifică socotelile ce tot trebuiau prezentate odată, mai mult sau mai puțin târziu.

Când nu reușea într-o campanie, era chemat la Petersburg să-și pledeze cauza și revenea cu o nouă furie. Această furie era și în mișcările lui, atenuate printr-o grație căzăcească. Nu-l putea uita cine l-a văzut într-un bal la Palat, cu talia lui înaltă, barba lungă zburând în avântul danțului, jucând marea mazurcă poloneză cu Zoe Davila, așa de grațioasă și elegantă, sau cu d-ra Maria Catargi.

Când a fost rechemat, fără măcar să devină, ca toți colegii lui de atunci, ambasador într-o țară mare, toți în București răsuflară, chiar conservatorii, aliații lui pentru răsturnarea liberalilor; și ei îl găseau prea exigent și, ca tâlharii la împărțirea pradei, se certară.

[Wiliamof i-a fost secretar; nu prezintă nimic remarcabil, decât prea strânsa legătură cu soția, Simka Lahovary, unui ministru, care, văzându-l pe moarte de difterie, veni să-l îngrijească cu un curaj cam sfidător; el scăpase, dar copilul acelei doamne se îmbolnăvi de difterie și muri.]

Pe Hitrowo îl precedase prințul Urussoff¹³¹, om civilizat și cam șters, dar foarte bogat, de relațiuni plăcute, cu o soție nervoasă și fantască până la exces. [Iar după Hitrowo veni la București d. de Forton, foarte mărunț și subțire, fin, ambasador și diplomat de școală veche. El se numea râzând: „*Le colosse du Nord!*”] Ca să mențină însă atmosfera de panslavism și de aplanare a marșului Rusiei către Constantinopol, Izvolski îi fu secretar. Tata îl numea *talpa iadului*. Mai târziu s-a văzut cât era de primejdios.

REGELE CAROL. REGINA ELISABETA

Florica, 9 oct. 1928

Încetul cu încetul, anii treceau, cu câte o boală pe ici, pe colea, o scarlatină generală și foarte ușoară transformând casa întreagă în lazaret. Vintilă cu mine eram singurii sănătoși și dezolați de a

nu participa la regimul comun înveselit prin jocuri de societate, citiri amuzante. Când toate paturile erau trase după prânz în odaia cea mare a mamei, noi doi trebuia să ne luăm lecțiile și să facem plicticoasa plimbare igienică.

La începutul iernii 1879, Pia și cu mine am fost deosebit de greu bolnave de o febră, fie tifoidă, cum pretindea d-rul Romniceanu, [fie de alt tip,] dar destul de lungă și serioasă pentru a imobiliza pe mama în preajma sărbătorilor, împiedicând-o de a se ocupa de ritualurile obișnuite în familie. Când m-am trezit din toropeala căldurii și am întrebat ce dată era, aflând că suntem în ajunul Crăciunului, fără pom și colindețe, m-a apucat dezolația, la care nu se așteptau cei din jurul meu, prea mulțumiți pe de o parte de această manifestare, probă evidentă a însănătoșirii. D. Radu Mihai era tocmai la noi, venit să ceară știri despre mine din partea regelui, și a transmis știrea vindecării mele bazată pe lacrimile vărsate pentru lipsa pomului de Crăciun. Care fu însă fericirea copiilor și înduioșarea părinților când, pe la orele 6, ne pomenirăm cu un pom sosit gata de la Capșa; din partea Doamnei, veni Natalia Romalo, d-ră de onoare, ca să-l ofere ca dar de An Nou copiilor însănătoșiți. Doamna aflase scena de dimineață, povestită de Radu Mihai Domnitorului, și, în bunătatea ei nemărginită pentru orice suferință, găsisese imediat soluția și consolația ce se cuvenea.

Astfel de atențiuni delicate sunt nenumărate în memoria celor care au avut fericirea să se apropie de perechea domnitoare întemeietoare a dinastiei noastre.

Regele Carol era, parcă, tipul predestinat tronului nostru, chiar micile lui defecțiuni l-au servit adesea, căci tot[ul] era subordonat unui simțimânt excesiv al datoriei, unei convingeri nestrămutate a misiunii sale, unei cumpătări în rezoluțiunile lui, împinsă uneori așa de departe, încât pierdea momentul oportun de nu avea pe cineva lângă dânsul care să-l silească.

Educațiunea îi fusese foarte îngrijită de o mamă fină și duioasă și disciplinată de un tată superior. Era de o punctualitate cronometrică, care din ziua sosirii lui în București a intrat în conflict cu nesocotința de timp a societății române. Prevenit că prânzul

la Palat se servea la ora 6 și că locul de întâlnire era salonul, se găsi singur acolo când sună ceasul indicat și așteptă ½ de oră pe aghio-tanți. „Să fixăm 6½, le zise, dar să fim *toți* exacti.“ [Aceștia în-țeleseră lecțiunea.]

Nu avea inima caldă, instinctul creator izvorât din ea nu exista la dânsul, era înăbușit de prea multă cercetare, de teama de răspun-derea ce avea și de verdictul istoriei. Astfel, a trebuit ca tata să-l silească a intra în războiul de la 1877.¹³² Dar, odată hotărârea luată, nimeni mai bine și mai leal ca dânsul nu și-a făcut datoria. A suferit toate lipsurile cu stoicism pe malul Dunării și în Bulgaria. Nu s-a întors în Capitală decât odată cu trupă.

În vara lui 1877, ducându-se la Cartierul General, tata luă îm-preună cu dânsul pe Ionel. Fiind invitat la masa Domnitorului și la popota ofițerilor, ne spunea cât de simplă era prima și cât de luxoasă a doua. La Parcul Carol s-a putut vedea casa mizerabilă țărănească în care a locuit la Poradim.

Pentru a-și împlini menirea cu sfințenie, viața lui a fost un sacrificiu continuu. A înțeles că, de s-ar fi legat mai mult cu unii decât cu alții, ar fi provocat invidii, intrigi, gașce și s-ar fi repetat scenele predecesorilor lui de care *trebuia* să se deosebească în toate.

Deși foarte atașat de familia lui așa de depărtată, ani de-a rân-dul el n-a părăsit țara ca să nu dea impresia *că îi e urât aici* și încă mulți ani au trecut până să-i aducă, foarte rar și pe scurt timp, în casa lui.

Tânărul ofițer, obișnuit cu viața simplă din Germania, cu exer-ciții fizice, cu concertele care îi erau dragi, s-a constrâns să nu iasă luni de zile din grădina Palatului, unde se învârtea ca leul într-o cușcă, n-a fost decât la petreceri oficiale și nu și-a permis nici o prietenie intimă. Ca să facă un exercițiu fizic, juca biliard seara de la 8 [la] 10 și alesese de parteneri pe secretarul lui, Basset, pe dentis-tul, dr. Young, pe Sekulicz, uneori și [pe] Lecomte du Nouy, adică persoane care nu puteau avea influență, nici politică, nici morală.

Avea o fire concentrată și rigidă. Lucru ciudat însă, împotriva aparențelor unui caracter dintr-o bucată, era lipsa de rezoluție când se afla în situațiuni neplăcute și mai ales când era silit, fie prin

Carol I

Elisabeta Doamna

1869

Elisabeta Doamna
cu Domnița Maria, 1871

Principele Ferdinand
1889

Regina Elisabeta

Regele Carol I

Ședință muzicală la regina Elisabeta

convingere, fie prin teama de scandal sau revoluție, să schimbe guvernul. Întrebuința câteodată mijloace nedemne de el și de cei ce le sufereau. Astfel, în 1888, impresionat de unirea conservatorilor, junimiștilor și disidenților liberali în contra ministerului Brătianu și de amenințările ce făceau Tronului, în loc de a se înțelege leal cu tata, care nu era decât prea dispus să cedeze puterea, a luat față de el o atitudine ofensatoare, nepolitică și chiar nepoliticoasă, jignindu-l fără trebuință¹³³ și uitând că lui îi datora suirea pe tron, independența, regalitatea și prestigiul de care se bucura țara în străinătate, mai ales după război. Pedeapsa și-a primit-o pe loc: pe când această scenă se petrecea în București, Bismarck¹³⁴ îi scria făcând tatii cele mai mari laude; pe de altă parte ministerul lui Beizadea Mitică¹³⁵ era mort înainte de a se constitui, și celelalte nu reușeau să stea în picioare. De voie, de nevoie, și-a schimbat din nou atitudinea, a chemat pe tata, l-a rugat să-i ajute și să ajute pe adversarii care în chip așa de violent și nebunesc îl combătuseră. Uitase regele cum se purtase față de Brătianu, sau în conștiința sa și-a dat seama la ce inimă înaltă apela, care să nu-și aducă aminte de o ofensă personală când binele obștească era în joc? Așa a și fost; nu numai că tata nu a refuzat sprijinul și concursul lui, dar, pentru a nu micșora prestigiul de care avea nevoie orice membru al dinastiei și îndeosebi Carol I, n-a spus nimănui, afară de mama și noi, [fiind sigur de discrețiunea noastră,] cum se despărțise de șeful statului. Azi pentru prima oară o destăinuiesc. Aceasta a fost încă un punct de asemănare al tatei cu frumoasa figură a lui Cavour¹³⁶ și o superioritate asupra lui Bismarck la sfârșitul vieții lui.

Mai târziu, când voi să cheme pe d. Sturdza cu liberalii la guvern și să nu dea alegerile lui Lascăr Catargi¹³⁷, în loc să i-o spuie acestuia pe față, a cerut și a primit direct demisia celor trei miniștri junimiști: Carp¹³⁸, Marghiloman¹³⁹ și Ghermani¹⁴⁰, peste capul lui Lascăr Catargi, care s-a pomenit cu ministerul descompletat în chipul cel mai puțin corect. Necazul lui a fost mai zgomotos decât al tatei.

Aceste slăbiciuni erau, poate, și ereditare, și fructul, cum am spus, al unei prea mărunte socoteli. Bismarck, în 1883, spunea

tatei într-un moment de sinceritate: „*Ne comptez jamais sur la reconnaissance d'un Hohenzollern*“*. Iar tata: „*Je ne saurais qu'en faire*“**. Cei din apropierea lui își dedeau seama că nu se puteau bizui pe inima regelui, ci numai pe judecata lui, și de aceea a fost puțin iubit, dar mult respectat. La sfârșitul vieții, devenise însă mai dulce și mai expansiv. Cu Ionel s-a purtat totdeauna părintește și multe i-a spus. Mare păcat că nu le-a scris.

Când, în fine, se căsătorii, [în] 1869, după trei ani de pustnicie, după ce se asigură că va putea trăi și săvârși ceva la noi, se găsi în fața celei mai încântătoare și înzestrate soții, dar un contrast perfect cu dânsul. Principesa Elisabeta de Wied era protestantă, Carol, catolic; natură entuziastă, impulsivă, inima-i zbura fără controlul reflecțiunei, se înflăcăra de tot ce era frumos și bun ori i se părea astfel; nu rezista la influența celui care știa cu șiretlic sau perfidie să-i pară generos ori nobil și mai ales nenorocit. Pentru inima ei, nenorocirea era cheia cu care intrai necondiționat. Semn de mare bunătate și noblețe, dar armă primejdioasă împotriva unei suverane, împrejurul căreia se adună mai bucurose elementele rele decât cele bune.

Tot acest foc lăuntric se concentră asupra soțului ei și asupra copilei¹⁴¹ ce se născu în curând. Ce fu pentru biata mamă acest odor se poate ști numai din scrieri cu totul intime și din chipul cum *tăcea* asupra ei. Când îi fu răpită de o boală teribilă, se scufundă totul, rămase zdrobită, nu se mângâie în veci. Tot ce făcu în urmă: scrieri, opere de binefacere, nu fură decât derivative.

Pe soțul ei nu-l înțelegea, deși îl admira; și nu pricepea de ce o oprește în toate avânturile ei. Domnitorul, și mai târziu regele, era nevoit s-o combată, sau mai bine zis s-o îngreșească. Era ca un vulcan. Nu mai insist asupra tuturor rățăcirilor unde a fost dusă [: căsătoria principelui Ferdinand cu Elena Văcărescu¹⁴², Vatra Luminoasă și altele, mai mici]. Mobilul era întotdeauna frumos și înalt, dar realizarea un dezastru și dânsa pururea victimă. E

* Nu te bizui niciodată pe recunoștința unui Hohenzollern. (*N.a.*)

** Nici nu-mi trebuie. (*N.a.*)

destul să spun că, nemaivând cu ce contribui – fondurile îi erau în veci sleite peste buget –, și-a dat de la gât șirul de mărgăritar pe care-l purta de când era copilă [, fără a mai vorbi de sculele de familie ale Hohenzollernilor, răscumpărate de rege când a aflat lucrul].

[Tot printre neplăcerile pricinuite de naiva ei încredere fu și așa-zisul scandal al domnișoarelor de onoare. Luase cu dânsa la Sinaia pe cele două domnișoare Lucia Ghica și Eufrosina Grădișteanu, pe Marie Assan cu titlul de *Kammersängerin*, care cu d-na Zoe Bengescu îi întregeau curtea. Ca să nu se plictisească *fetele*, invita seara câțiva tineri. Printre aceștia, baronul de Ring, ministrul Franței, și baronul Guillaume al Belgiei; principele de Wied, fratele reginei, era oaspetele ei de vară. La 9 ½ regina, foarte matinală, se retrăgea, ceilalți treceau în salonul fetelor și prelungeau serata foarte târziu. Nepoțiții din Sinaia prinseră de veste, organizară un serviciu de control al ieșirii din castel a ultimilor invitați și preveniră pe rege. Se adevăra că baronul de Ring și baronul Guillaume se duceau cam târziu acasă, iar principele de Wied în camera lui. Domnișoarele Ghica și Grădișteanu părăsiră curtea și diplomații pleacă în concediu. Ministrul francez reveni la București pentru puțin timp, iar al Belgiei, care reprezenta un stat în care sora regelui Carol, contesa de Flandres¹⁴³, avea o mare influență, se căsătorii cu gentila Eufrosina. Lucia Ghica nu se mai văzu la București și Marie Assan deveni profesoară de canto.]

Singura mulțumire sufletească ce și-a putut acorda fără supărare și în care își uita momentan durerile era muzica. Muzica e [o] răpitore de suflete în care fiecare găsește nețărnut ceea ce este demn. Dânsa pornea pe valurile de armonie ridicate în salonul ei de cei mai mari artiști spre idealuri neînțelese de sufletele obișnuite. Cine n-a fost admis, în intimitate, la audițiunile muzicale ale reginei Elisabeta nu-și poate făuri o idee de farmecul ei, de ambianța ce crea și de atmosfera artistică din acel salon. Mai ales în ultimii ani nu mai mergea la concertele publice pe care le urmărise religios altădată, dar orice artist de valoare s-ar fi socotit jignit de n-ar fi avut cinstea să cânte pentru dânsa. Uneori erau audițiuni mari, cu mulți invitați, lichidând astfel audiențe cerute; dar cele intime

erau cele prețioase, căci nu mai era program stabilit, regina cerea ce dorea, adeseori se așeza la clavir și acompania. Sub influența ei, simțind cât era de vibrătoare, artiștii se întreceau și scoteau din instrumentul lor accente neînchipuite.

Când Pugno cu Ysaye au cântat sonata lui Frank, regina mă pusese în bibliotecă, în dosul unei portiere, căci eram în doliu și nu voiam să apar în salon. Execuția a fost așa de admirabilă, încât o tăcere religioasă a urmat-o. După câteva clipe, Ysaye șopti: „Nici-când n-am cântat-o astfel“. Sarasate, quartetul ceh al lui Nebdal și alții, după concertele publice și cele de la Palat, împiedicați de a-și urmări călătoria prin viscol sau inundații, au fost reținuți mai multe zile la București și în fiecare seară, la ora 5, ne regăseam câțiva împrejurul reginei, ascultându-i în toate manifestațiunile artei lor. De-a rândul executau sonatele, quartetele lui Beethoven, Schubert, mare parte din cele de Schumann, Frank, Mozart, Haydn etc. Descifrau, interpretau, spuneau multe lucruri profesionale, uneori vesele, totdeauna interesante. Regina, ca o stăpână de casă care vrea să-și cinstească oaspeții după meritul lor și plăcerea ce-i pricinuiau, le servea cu mâna ei ceaiul, trecea de la unul la altul cu acel surâs luminat de dinții ei admirabili, găsea vorbele ce trebuiau să-i atingă mai mult și când regele, dezesperat de inexactitudinea prânzului, trimitea să-l anunțe reginei, nu izbutea totdeauna a o convinge decât după repetite reclamațiuni. [*Jamais nous ne pourrons leur rendre ce qu'ils nous donnent*“, *] zicea dânsa despre artiști. Artiștii însă plecau încântați și reveneau în București îndată ce puteau. Unii dintr-înșii chiar nici n-au mai apărut după moartea ei.

Dânsa a introdus la curtea de la Sinaia portul românesc și a încurajat industria țărănească. Nota însă cea mai caracteristică a nobleței ei sufletești a fost atitudinea ce a luat la moartea regelui Carol.

Lumea se întreba, unii cu curiozitate, cu îngrijorare alții, care va fi situațiunea bătrânei regine la curtea cea nouă. Prima ocaziune

* Niciodată nu vom putea să le redăm ceea ce ei ne dau. (N.a.)

unde trebuia să se precizeze era la înmormântare. Regele murise subit noaptea, la Sinaia. Fusesse expus pe un catafalc de flori, fără draperii negre, în rotonda cu tavan de sticlă. La prima ceremonie era lume puțină, regina asista, toți erau foarte emoționați și îngrijorați; Ionel și cu mine plângeam; pentru noi se mai rupea o legătură cu trecutul tatei [și regele fusesse personal așa gentil cu noi!]. Pe urmă, la ridicarea corpului, regina se urcă sus cu familia și câțiva intimi. Era trântită într-un fotoliu și dădea liber curs durerii ei, stăpânită cu demnitate cât fusesse jos. La plecarea cortegiului spre gară, îl urmări din ochi după balcon cât se putu vedea.

Pe când se făcea ceremonia oficială la București, regina Elisabeta trecuse direct de la Sinaia la Curtea de Argeș și aștepta acolo corpul. În biserică erau două tronuri, al regelui și al reginei. Cine era să-l ocupe pe ultimul? Văduva, care într-o astfel de împrejurare are primul loc, sau tânăra regină?

Când a intrat în biserică cortegiul, a găsit alături de groapă, la dreapta ușii, pe un scaun, pe regina Elisabeta, care lângă coșciugul soțului ei a urmărit slujba, lăsând perechei domnitoare jețurile oficiale. Soluțiune plină de tact și de inimă, care stârni admirațiunea și înduioșarea tuturor.

Când reveni în București, nu se mai putu vedea singură în apartamentul ei de altădată și se instală sus, în câteva camere mici, de o simplitate monahală. Acest cadru nu era demn de dânsa – era prea regină și prea măreață pentru meschinăria acelei locuințe. Acolo a și murit.

La Sinaia, se mută în Foișor ca să nu incomodeze perechea suverană de ar avea nevoie de Peleş. Dar mai ales îi plăcea la Curtea de Argeș, lângă mormântul regelui Carol. Acolo și-a reluat viața de lucru, sculându-se la 4 dimineața, acolo și-a prelungit șederea târziu toamna.

Puțini erau admiși s-o viziteze. Eu veneam des de la Florica pentru câteva ore, dar ea, cunoscându-mi și împărtășindu-mi pasiunea pentru serile cu lună, m-a chemat două nopți și am admirat împreună, de pe balcon, dealurile, pădurile dimprejur și biserica în care dormea regele, scăldate în lumina argintie. Era acolo și Enescu, copilul ei de suflet, cum îl chema.

Regele Ferdinand, cu delicateța femeiască a inimii lui iubitoare, a fost ca un fiu bun pentru dânsa. În fiecare zi venea la orele 11 la palatul din oraș ca să lucreze cu miniștrii și să dea audiențe; după ce le termina, se urca la regina Elisabeta, stăteau de vorbă, o punea în curent cu tot ce o putea interesa (și erau multe, în plin război mondial), dejuna cu dânsa: „Căci, zicea el, nu e moment mai crud decât cel în care vezi locul gol de la masă și te simți așa de singură“. Seara regina nu prânzea, i se aduceau pe o tavă un iaurt și fructe.

La primul parastas, regele venise din ajun ca să petreacă noaptea la Curtea de Argeș cu mătușa sa. Când sosea automobilul, d-na Poenaru exclamă: „Iată pe regele Ferdinand!“ – „De ce regele Ferdinand? Regele, scurt. E Regele!“ D-na răspunde cu lacrimi în ochi: „Suntem așa de obișnuite să zicem *regele* numai regelui Carol!“ – „Nu se mai poate“, continuă regina Elisabeta, și, întorcându-se spre mine: „Pentru țară și toată lumea e *Regele*, și așa îi trebuie zis. Și eu tot așa voi zice. Când voi vorbi de celălalt, zic *Regele meu*“.

În ajunul parastasului de un an al regelui Carol, mă dusesem la Curtea de Argeș cu flori de la Florica, trimise de mama, care nu se ducea a doua zi. Pe când ședeam împreună, îmi zise: „Am să-ți trădez o surpriză pentru Florica, dar îmi face prea multă plăcere să ți-o spun acum!“ Și ceru d-nei Poenaru, care protesta, să-i aducă *surpriza*. Era un potir aurit, acoperit cu un *air* de fir de aur făcut de dânsa, cu numele *Elisaveta* brodat în mărgăritare într-un colț. „Iată ce vreau să trimit mamei d-tale pentru mormântul soțului ei de aniversarea zilei în care Regele meu a intrat în cer. Citește inscripția de pe potir.“ Și cu ochii deja îmbrumați de lacrimi citii: „Fost-a un om trimis de Dumnezeu, al cărui nume era Ioan“. Stăpânindu-mi cu greu emoțiunea, când ridicai privirea spre regină, ea surâdea, eu plângeam și îi sărutam mâna fără a putea zice un cuvânt. „Nu plânge, Sabinchen, cei nenorociți sunt cei ce rămân, cei ce se duc sunt fericiți. Vom avea și noi această fericire.“

De câte ori mai târziu, în zilele de restriște care așa de multe și grele s-au abătut asupra mea, nu mi-am adus aminte de acel surâs și de acele vorbe!

La Anul Nou mi-a trimis, ca de obicei, o amintire. De rândul acesta, era fotografia ei în vălurile de jale, urcând treptele bisericii de la Argeș, spre mormânt. Scrisese deasupra semnăturii: „*La El*“. *La El*, într-adevăr, o împingeau toate năzuințele sufletului ei so-lidar. Era singurul ei gând să ajungă printre „fericiții care s-au dus“. S-a și dus – liniștită, n-a voit nici să lupte cu boala, nici să se mai lupte cu viața când, bolnavă de pneumonie, s-a așezat la fereastra deschisă în noaptea înghețată a lui februar.

Dumnezeu s-a îndurat de amândoi, căci amândoi au închis ochii înainte ca războiul cel cumplit să le impuie tragica datorie de a asista la lupta României cu Germania și să aleagă, cum se cuvenea unor suflete atât de mari, patria de adopțiune, unde era datoria, în contra patriei strămoșești, unde era amintirea.

RĂZBOIUL DIN 1877–1878

*Scrisoarea lui C.A. Rosetti, februarie 1880*¹⁴⁴

În primăvara lui 1877, într-o dimineață, eram încă în pat, la Florica, când intră mama cu o depeșă de la tata anunțându-i Proclamarea Independenței țării și intrarea noastră în război alături de Rusia, cu care se încheiase o convențiune garantându-ne integritatea teritoriului. După călătoria lui la Livadia¹⁴⁵, de unde se întorsese foarte amărât, simțind intențiunile țarului și ale lui Gortchacoff¹⁴⁶ de a ne relua cele trei județe sudice ale Basarabiei, tata ținuse cu energie ca această convențiune să fie semnată chiar de acei de care se temea, închipuindu-și că-i va lega și ne va feri de orice rapt.

Toate amănuntele negocierilor au fost publicate în *La Revue des deux Mondes*, iulie 1916, într-un articol al lui Nelidoff, ambasador la Constantinopol, care a făcut senzație și a cărui urmare a fost oprită de guvernul francez după intervenția ambasadorului rus Izwolski. Este cea mai bună apărare a tatei în chestiunea Basarabiei.

Mama, deci, ne citi depeșa și ne explică însemnătatea ei. Eram încântați și fiecare își exprima bucuria printr-un cuvânt apropiat cu firea sa. Ionel: „Nu vom mai avea semiluna pe pajură“. – Eu: „Pe harta Europei vom avea altă culoare decât Turcia!“ – Iar Vințilă, de 9 ani atunci, alergă la M-elle Marie strigând: „*Et nous ne donnerons plus nos argents aux Turcs*“*. Viitorul financiar specialist în economii!

Războiul era exclusiv opera tatei și toată răspunderea a dus-o el, căci împotriva fuseseră la început și Vodă Carol, și cei mai de aproape colaboratori ai lui.¹⁴⁷ Rosetti a mărturisit-o foarte leal în diferite împrejurări, recunoscând tatei tot meritul succesului. Fără a mai vorbi de adversari și de militari chiar, ca generalul Manu¹⁴⁸ (atunci colonel), care refuzase să treacă Dunărea [, dar mai târziu o trecu și comandă artileria,] și sfătuiau să ne retragem la munte, toți erau contra. Până și fratele tatei, Dumitru, îl combătuse din toate puterile; de atunci s-au slăbit relațiile lor până au ajuns la vrăjmășie din partea lui Dumitru. Ministru de război, tata își încordase toate puterile pentru a putea realiza minunea de a organiza o campanie cu mijloacele așa de limitate de care dispunea.

Mai ales când trebui să decidă pe Domn și pe comandanți să intre în acțiune, lupta fu crâncenă. Generalul Fotino¹⁴⁹ mi-a povestit cum, la Poiana, a văzut pe tata pe fereastra casei țărănești în care locuia Vodă și unde discutau. Erau amândoi în picioare lângă masă. La un moment dat, tata, care se plimba prin odaie, s-a oprit în fața lui Carol și, în focul discuțiunii, a dat cu pumnul în masă. „Nu-l auzeam, dar era atât de înflăcărat, încât îi ieșeau scântei din ochi.“ Când a ieșit, a spus generalului Cernat¹⁵⁰: „În fine, l-am convins, trecem Dunărea“.

Dunărea trecută, greutățile erau mult mai mari, mai ales că aprovizionarea armatei devenise o preocupare continuă. Într-o noapte, în treacăt la Florica, n-a închis ochii auzind vântul suflând și gândindu-se la podul de pontoane de la Turnu Măgurele, care servea de legătură între țară și armată. În toamna lui 1877 părul

* Și nu vom mai da *banii noștri* turcilor. (N.a.)

tatei a cărunțit cu totul. Serviciul sanitar, ca și celelalte, fiind foarte defectuos, Doamna Elisabeta a făcut apel la Crucea Roșie germană și mai mulți chirurghi au sosit. La spitalul din Pitești, unde se ducea și mama, erau doi. Împărțeam și eu țigarete și fructe la răniți. În folosul lor s-a dat la Pitești primul bal din țară în *port românesc*, patronat de doamnele din Golești și Florica. La București, sub președinția Doamnei, se organizaseră diferite servicii și numele de Mama Răniților atunci i s-a dat. De nimic nu vorbea mai târziu regina cu mai multă mândrie decât de probele de iubire și recunoștință ale soldaților răniți și pansați de dânsa.

Doctorul Davila și-a arătat atunci toate calitățile lui de organizație, de muncă și de jertfă. A fost într-adevăr român din suflet și de o capacitate strălucită. În conferințele cu prilejul cincantinarului (1927), publicate de Universitatea Liberă, se găsesc multe amănunte interesante.

La Paris se afla atunci o pleiadă de studenți români, meniți mai târziu să joace un rol: Al. Marghiloman, C. Cantacuzino, Al. Djuvara, Tache Ionescu, frații Vintilă¹⁵¹ și Horia¹⁵² Rosetti, C. Arion¹⁵³, C. Dissescu¹⁵⁴, G. Lambru, G. Asaky¹⁵⁵. La prima știre de război, se întruniseră la sediul societății lor; multe discursuri patriotice, printre care al lui Tache Ionescu, înflăcărară sala. Toți în unanimitate hotărâră să plece imediat în țară, în clasa a III-a [pentru a înlesni călătoria celor mai puțin avuți] și să se înscrie ca voluntari. Ziua de pornire fu fixată și întâlnirea la Gara de Est. Frații Rosetti, C. Cantacuzino, Assaky, Lambru, Calligari fură exacti la rendez-vous, făcură toată campania și își împliniră datoria de români; ceilalți rămaseră liniștiți la Paris ca să facă vorbărie patriotică.

În 28 noiembrie 1877 căzu Plevna. Abia ne instalasem în București și, ca de obicei, seara, câțiva prieteni se aflau în salon, căci ziua nu era timp de recepții într-o casă așa de ocupată, când, deodată, mai mulți alții, între care nenea Carada, sosiră foarte emoționați întrebând de este adevărată vestea care circula în oraș că ar fi căzut Plevna! Tata tocmai primise telegrama, dar știrea se și răspândise ca fulgerul și publicul pe nevestite venea cu grămadă. O

muzică militară urmându-i și torțele aprinse în grabă constituire o adevărată manifestație, impozantă prin număr și călduroasă prin spontaneitate.

Printr-un instinctiv impuls, la tata veniseră întâi, și toate chinurile îndurate de la începutul războiului, toată răspunderea înșușită la declararea lui, toate luptele susținute până și cu cei mai de aproape, totul fu răsplătit în acele clipe neuitate, în care un popor aclama pe cel care-l dezrobise și îi redase conștiința de valoare sa. Iar dânsul, împins de amici la fereastra deschisă și înconjurat de toți cei ce îl iubeau, le mulțumi în câteva cuvinte și-i trimise... la Palat. Noi plângeam de emoțiune și pentru prima oară asistam în casa părintească la unul din tablourile luminoase ale mării și întăririi neamului.

Câteva săptămâni mai târziu, din balconul Stăteștilor, în Calea Victoriei, am aruncat flori armatei care se întorcea cu primele steaguri zdrențuite în luptă, după două secole de adormire. În frunte era Vodă Carol, călare, cu o manta decolorată de ploaie și de soare, cu chipul slăbit și înnegrit, dar serios și voios. Într-un landou deschis, Doamna Elisabeta cu împăratul Alexandru II⁵⁶. Acesta, ghemuit într-un colț, urmărea cu ochi îngrijorați fiecare buchețel ce cădea în trăsură și lăsa pe tovarășa lui să răspundă singură ovațiunilor publicului. Dânsa se achita de acest rol cu toată gingășia ce pune în funcțiunea ei de suverană, mândră de rolul frumos al soțului său în război și obișnuită cu blândețea și lealitatea poporului român; nu bănuia frica autocratului care își presimțea groaznicul sfârșit prin bomba nihilistă după întoarcerea lui la Petersburg și după răpirea celor trei districte basarabene.

La noi, suveranii și miniștrii circulau fără nici o pază; numai după repetatele atentate la viața [sa] tatei i s-a dat un agent, pe care însă el nici nu trebuia să-l simtă, atât de antipatică îi era această precauțiune. La intrarea împăratului în București, Trepof (?) (Drental?), șeful secțiunii III, a cerut lui Radu Mihai să-i încredințeze dânsului serviciul siguranței împăratului; la refuzul prefectului poliției române, i-a oferit un milion pentru a mări numărul personalului. Radu Mihai îi răspunse că guvernul român va ști să

păzească pe oaspetele său, care nu va risca nimic aici. La plecarea rușilor, milionul se schimbă într-un frumos ceasornic, iar tatei, afară de decorația oficială, nu-i dotează nici o fotografie subsemnată, atât de vrăjmășești le fură simțimintele.

Rușii în relațiile lor personale erau foarte amabili, dar niciodată leali. Toți șefii aveau o viață cât se poate de puțin demnă și serioasă și mai ales puțin în raport cu insuccesele de la începutul campaniei. Prințul Gortchakoff, om bătrân, și Marii Duci își petreceau nopțile la Rașca, singurul café-concert pe atunci în București, cu reputație dubioasă. Societatea română i-a primit foarte puțin, nu s-au repetat petrecerile între armata rusă și lumea boierească din ocupațiile anterioare.

Iar bietul Radu Mihai, atât de calomniat de inamicii Partidului Liberal, a murit sărac, deși ocaziunile de a se îmbogăți nu i-ar fi lipsit în împrejurările în care și-a exercitat funcția de prefect de poliție.

Mulți ani în urmă, regele Carol, vorbindu-mi la Sinaia, la începutul războiului din 1914 și puține săptămâni înainte de moartea lui subită, îmi zicea: „Aș fi voit ca la moartea mea să nu las țara fără ce a pierdut în timpul domniei mele“, făcând aluzie la cele trei districte din Basarabia. Nu putea nimeni prevedea că întreaga Basarabie va fi a noastră la prăbușirea inamicului uriaș.

Printre calitățile fundamentale de care părinții și mai ales tata ținea să ne pătrundă erau veracitatea și discreția. Mama zicea: „Cine minte fură, și nu e mai puțin vinovat“. Niciodată n-am auzit o abatere de la adevăr și nici prin gând nu ne-ar fi trecut să ascundem ceva. Oricât de vinovați eram, o mărturiseam cinstit.

Păstrarea unui secret, asemenea, era sfântă. Bazat pe această siguranță în tăcerea noastră, de la vârsta de 13 ani, tata ne-a pus la lucru cu el în momentele noastre libere. Cifram și descifram telegramele importante pe care nu le dădea șefului de cabinet. Eram așa de pătrunși de importanța acestei încrederi, încât nu comunicam nici chiar mamei conținutul lor; nu vorbeam cu Ionel de ele, deși adeseori unul termina depeșa începută de altul. Numai nouă și lui Carada era încredințat dicționarul cifrat personal al tatii.

Într-o zi, în timpul războiului din 1877, regele Carol văzând pe o telegramă, necopiată din graba de a fi comunicată, două scriituri pe care nu le cunoștea, întrebă pe tata cine îi fuseseră secretarii. „Copiii mei, Măria Ta.“ – „Dar sunt niște copii!“ – „De nimeni nu sunt mai sigur ca de ei“, răspunse tata, care ne repetă conversația pentru a ne întări și mai mult discreția.

TRATATUL DE LA BERLIN. BASARABIA. ATENTATUL DE LA COTROCENI, IULIE 1878

După aceste clipe de mulțumire, începură din nou pentru țară și mai ales pentru tata grijile și luptele ca să reziste rapacității Rusiei, complicității Germaniei și slăbiciunii Franței, așa de izolată încă atunci. Tata fusese la Berlin cu Mihail Kogălniceanu și, cu toată dreptatea cauzei lor, cu toată căldura cu care o susținură, se întoarseră adânc amărâți și ne povestiră cum Bismarck îi spusese după congres: *„Je n'aurais pas voulu être à la place du Prince Gortschakoff“*^{*}, dar tot votase pentru dânsul. Singur Waddington, ambasadorul francez, protestă pentru noi. Basarabia era pierdută¹⁵⁷, și pierdută era să rămâie încă 40 de ani, dar tata nu voi să refuze Dobrogea, cum îl povățuiau unii. „Marea este pentru o țară plămâni prin care respiră“, zicea el. Nu o primi însă ca o „*compensatione*“, neadmițând nici o tocmeală în chestiunea Basarabiei.

Aceste proceduri ale Rusiei și vădita ei intențiune de a persevera în calea spre Constantinopol accelerară îndreptarea noastră spre o politică de apărare și orientarea către Puterile Centrale sau, cum se zicea pe atunci, Tripla Alianță.

Rusia era înverșunată împotriva tatei și a fost inițiativa acelor atentate contra lui. Cea dintâi încercare a fost așa-zisul accident de trăsură de la 4 iulie 1878. Mama, chemată telegrafic de la Florica, ne scria cu data de 6 iulie din casa d-rului Davila: „Brătianu

^{*} N-aș fi vrut să fiu în locul prințului Gortschakoff. (N.ed.)

este mai bine, a fost așa de rău încât a scăpat ca printr-o minune. Alaltăieri seara, pe la orele 10, se întorcea singur într-o birjă de la Vodă. Caii au fugit etc... a rămas ca un mort jos, rece și fără puls, cam vreo $\frac{3}{4}$ de oră. Când au venit sergenții, l-au luat și l-au dus într-o casă din mahala (a Cucoanei Marița). Ea a avut ideea să trimită la Davila, l-a sculat din somn, s-a îmbrăcat îndată și a venit. Dr. Davila nu știa de cine e vorba și mare i-a fost mirarea văzând pe tata“.

Vizitiul muscal, neatins în cădere, plecase cu trăsura în oraș fără să țină seama de personagiul important luat de la Palatul Cotroceni și rămas în șanț fără simțire! Vorbă să fie!

Mama urmează: „L-a frecat, i-a aruncat apă, oțet, odicolon, de l-au deșteptat, l-au dus la dânsul acasă. Au venit toți medicii din București și Bucureștii întregi, fiindcă se credea *că a fost asasinat* de ruși. Cunoștința nu a câștigat decât ieri la ora 4; noaptea a petrecut-o bine și azi este destul de bine. Întâi să vă spun ce are: o rană la cap, însă nu mare și merge spre bine. Vodă vine în toate zilele de ne vizitează, astăzi a șezut $\frac{1}{2}$ oră cu mine. Lumea, asemenea, nu se mai curmă, precum și depeșele. Sunt mulțumită să-l văd și în această stare când mă gândesc în ce stare a fost etc. *8 iulie*: Azi mă întreabă ce faceți voi aci*, cum petreceți, de întrebuințați șeile ce v-a adus... etc... Am trecut prin cea mai mare primejdie cu tata... mulțumită îngrijirii ce a avut îndată, a scăpat“.

În urmă, fusese mutat din locuința doctorului Davila, prea expusă la frigurile palustre, în Palatul Cotroceni, pus la dispoziția părinților, cu tot personalul, de suveranii plecați la Sinaia, unde locuiau în mănăstirea Eforiei până la construirea Castelului Peleş.

O providență veghease, într-adevăr, asupra noastră, și tata, întremat, plecă, după prescripția medicilor, la Marienbad cu mama și cu mine.

* La Florica. (N.a.)

CĂLĂTORIA PĂRINȚILOR LA MARIENBAD ȘI PARIS

D-ra Bertha Stoofs

Pentru prima oară mama trecea fruntaria țării și călătorea în străinătate. Deși era de 37 de ani, entuziasmul ei este cu totul tineresc, tot o încântă: călătoria pe Dunăre până la Pesta, peisagiul, orașele și, cu mult bun gust, preferă Buda Pestei. Dar, tot pentru prima oară, se despărțea de copii, și aceasta îi întunecă mulțumirea: „De erați și voi, copii, într-adevăr, fericirea ar fi fost completă“, zicea ea în scrisoarea de la 1 aug. 1878.

De acolo, mergem la Viena, unde tata ne trimite să vizităm toate muzeele și monumentele, mama admiră, dar găsește și motive de interes pentru cei mici de acasă; căinii înhămați pentru Guga [Dinu], păpușile urâte nemțești pentru Pia.

Pe urmă, sosirea la Marienbad, pădurile de brad, cura. La sfârșitul curei, tata, nesimțindu-se încă bine, mai având amețeli și neregăsindu-și mirosul, se decide să consulte un doctor la Paris. Scriseră acolo studentului în medicină Constantin Cantacuzino, fratele lui George, care organizează o consultațiune cu chirurgul Duplex și clinicianul Gübler. Ca să nu fie silit să se obosească cu vizite intime și oficiale, tata trase la vechiul și bunul său prieten Hallegrain, la Châtou. Veni numai pentru consultație la Paris; medicii francezi îl asigurară că simptomele acelea vor dispărea de la sine și îi prescrieră numai un regim general. Mirosul însă nu l-a redobândit niciodată.

Am fi putut pleca înapoi în țară, dar tata voi ca să profite mama de această călătorie pentru a cunoaște Parisul și își prelungea șederea trei săptămâni.

Plecăm dimineața la ora 9 și reveneam acasă seara, după teatru. Alergam toată ziua, sub conducerea lui Carada, prin muzee, edificii, parcuri, grădini (ne-a dus și la Buttes Chaumont); am reușit să avem o idee generală de tot, lucru de necrezut, căci tot după prânzul îl petreceam la expoziția universală și toate serile la teatru. Eu

muream de oboseală; îmi aduc aminte că [la] *La Cagnotte*, la Palais-Royal, am dormit dusă de la început până la sfârșit, deșteptându-mă numai între acte. Impresiunile generale primite au fost însă foarte vii și neșterse până azi.

Mama, pasionată de politică, dori să vadă și o ședință la Palatul Bourbon. Carada ne duse în tribuna diplomatică și nimerirăm tot-mai ședința istorică și furtunoasă a cădereii lui Ferry¹⁵⁸ pe chestiunea Tonkinului. Îl văd încă la tribună, cu favoritele negre, roșu de emoție, luptându-se cu întreaga opoziție condusă de Clemenceau¹⁵⁹. Era turbat. Revenind seara și povestind tatei cele întâmplare, el clătină din cap și îmi zise: „Ai asistat, fetiço, la cea mai mare prostie ce putea face Franța“. Abia de la André Siegfried am aflat că Ferry a avut mărinimia să nu scoată din buzunar telegrama al cărui secret trebuia încă păstrat, dar care i-ar fi salvat situațiunea.

La întoarcere, de la Viena la Turnu-Severin am revenit cu vaporul și de acolo la Pitești cu tren special. Mare bucurie de a regăsi *copiii lăsați la Florica*, unde toate ni se păreau mai bune ca pretutindeni și unde tata comandă la prânz și *supa la frigare* [?].

Aici sosise, în lipsa noastră, noua institutriță, d-ra Stoofts. Elvețiancă și dânsa, fusese mulți ani în Engiltera și în Indii, vorbea perfect cele trei limbi, franceza, germana și engleza, și era bună muzicantă. Era cam speriată de lipsa de confort găsită la Florica și foarte scandalizată să nu vadă nicăieri oglinzi. Ne-a povestit cu mult haz sosirea ei la gara Pitești, unde n-o aștepta nimeni (telegrama sosind după dânsa), imbarcarea într-o birjă, grație unei persoane serviable, primirea în deal a celor opt câini ciobănești și, în fine, apariția lui Ionel luminat de o lumânare în ușa de intrare. „*Quand j'ai vu ce jeune garçon mince et long, avec ses beaux yeux, son front entouré de boucles et éclairé par la lumière qu'il tenait à la main, j'ai cru que l'archange Gabriel m'apparaissait après tous ces déboires*“*.

* Când văzui pe acest băiat înalt și subțire, cu ochi frumoși, cu fruntea împodobită cu bucle și luminată de sfeșnicul ce ținea în mână, îmi păru, după atâtea neajunsuri, ca arhanghelul Gabriel. (N.a.)

Dar, inteligentă și spirituală, aprețuia calitățile intelectuale ale familiei și se atașă foarte tare de noi toți, mai ales admira mai mult ca pe oricine pe tata și [ne] iubea pe Ionel și pe mine; avea mult respect de mama, care era severă pentru toaletele ei cam excentrice, gusturile cam prea lumești și mai ales pentru spiritul caustic cu care caracteriza pe prietenii casei – lucru puțin pedagogic și care avu o influență rea asupra mea. Până la moartea ei, după o ședere de patru ani în casa noastră ne-a scris cu afecțiune.

Ei îi datoresc cunoașterea limbii engleze, care nu era în programul nostru de studii și pe care mi-o predă în orele de recreație. Protesta în contra prea multelor obiecte ce învățam și ar fi voit, poate cu dreptate, să facem și în oraș mai multe exerciții fizice. Dânsa ne duse în lungi plimbări de explorare prin pădurile din vârful dealului Floricăi și împreună botezărăm diferite poiene unde mergeam mai des: Valea Popei era *la Vallée des papillons*. Locul nisipos în dosul pădurii de stejar: *le désert Stoofs*; la Izvorul de Leac, *la Vallée des Fougères* etc...

Ținea mult la manierele elegante și ne-a învățat mult în această privință.

ATENTATUL LUI PIETRARU¹⁶⁰

(2/14 decembrie 1880)

Opoziția era din ce în ce mai înverșunată, ba chiar în luptele politice interne amesteca și legațiunea rusă, condusă cu multă pasiune în contra tatei personal și a politicii lui, nedând înapoi de la nici un mijloc pentru a-l înlătura.

Într-o seară mama trebuia să revie de la vie. Tata, pentru a merge s-o ia de la gară, plecă din Cameră înainte de închiderea ședinței. Camera era foarte prost instalată în vechiul local din Dealul Mitropoliei și mai ales foarte rău luminată. Își luă blana de samur de la vestiar și voi să iasă. Nici un agent, nici măcar un

sergent. Deodată un individ ieși din umbră și voi să-l lovească în inimă cu un cuțit. Arma fiind slabă și blana cu postav gros – se rupse. Cu bucata rămasă în mână, se aruncă atunci să-i străpungă carotida și îi dete mai multe lovituri sub ureche. Tata însă se luptă cu putere și îl opri să nimerească locul vizat. În acest moment venea tocmai d. Goga, deputat de Vlașca, care, dându-și seamă de pericol, lovi pe agresor cu bastonul lui de modă veche garnisit cu o gheară de aur ținând o ghiulea de fildeș. Pietraru scăpă cuțitul și voi să fugă, dar îl prinse și îl predă agenților, care la strigătele lui sosiră în fine. Se urcă cu tata în trăsură și îl însoți până acasă. Noi, copiii, eram toți la lecții. Eu studiam clavirul în salonul luminat numai cu cele două lumânări din fața notelor. În umbra odăii văzui pe tata intrând și sării să-l sărut. Dar în loc de a se opri, de a mă mângâia și a glumi, trecu repede ținând mâna la gât și îmi zise scurt: „Învață-ți lecția“. Dedusei că revenea supărat de la Cameră și că dorește să fie singur și îl ascultai. Dar nu reîncepusem bine să bat clapele, când din nou se deschise ușa și intră d. Radu Mihai cu papa Rose, amândoi mă întrebară de tata și primul păru mirat că mă găsește la clavir. Auzii pe papa Rose șoptindu-i: „Nu vezi că nu știe nimic!“ și se duseră la tata în odaie. Eu, înspăimântată de *ceea ce nu știam*, întrevăzui ceva grav; îi urmai tremurând.

N-apucărăm să intrăm și să-l găsim lungit pe pat și ținând la gât o compresă de apă, care devenise roșie de sânge, când năvăliră în casă toți prietenii și medicii din București. Știrea atentatului se răspândise deja în oraș și soseau toți: d-rii Sergiu¹⁶¹, Romniceanu¹⁶², Stoicescu¹⁶³, Turnescu¹⁶⁴, Severeanu¹⁶⁵, Marcovici, Obedeanu. Rana nu era gravă, fu bine pansată, căci nu urmă nici o infecție, deși ar fi fost foarte posibilă.

George Cantacuzino se duse la gară înaintea mamei, ca s-o prepare de penibila știre pe care ar fi putut-o afla în mod brutal. Abia pe la mijlocul nopții agitația și emoția se potoliră, văzând că urmările acestei fapte odioase nu primejduiiau zilele tatei.

A doua zi, întins pe sofaua din salon, tata primi pe regele Carol, care sosi neanunțat. Stete de vorbă mai bine de o oră cu el și cu mama și le lăsă cea mai caldă amintire de această vizită.

Treizeci de ani aproape mai târziu, tot regele Carol intră pe neașteptate în camera lui Ionel și se așază lângă patul unde îl pironneau două gloanțe ale asasinului Jelea¹⁶⁶. Îi reaminti repetirea scenei și îi dete Virtutea Militară cu spade.

Tata se întremă repede și ca de obicei fugi la Florica, pentru a-și regăsi sănătatea trupească și sufletească. Mama și George Cantacuzino îl însoțiră. Acolo le trimisei scrisoarea plină de emoțiune, de iubire și de indignare a mamei Rose către soțul ei, scrisă în momentul când aflase reaua știre la Menton, unde era cu Mircea bolnav. Toată inima acestei admirabile femei se oglindește în acele linii ieșite fierbinți din sufletul ei și zugrăvește legăturile acelei prietenii frățești care unea cele două familii.

Șase ani în urmă, aceleași emoții se repetară cu atentatul lui Stoica Alexandrescu, care însă ne impresionează mai puțin, căci tata scăpă neatins, dar ne reînnoi temerile în care trăiam continuu pentru siguranța vieții lui. Numai dânsul părea că nu le resimte, nu putea vedea un agent în urma lui; erau nevoiți să-l însoțească de departe ca să nu-i zărească. În 1885, aflându-se la Marienbad, i se atașase unul; l-a expediat la București.

ATENTATUL LUI STOICA ALEXANDRESCU¹⁶⁷

(3/15 septembrie 1886)

În ziua de 3/15 septembrie 1886, tata fiind în București, ca în fiecare joi, revenea acasă de la președinția Consiliului din strada Academiei. Era însoțit de d. C.F. Robescu, directorul general al poștei, și de un agent însărcinat cu paza lui. În strada Wilson, Vămii pe vremea aceea, agentul observă un individ care îi urma și se apropia de grup. În acel moment o detunătură de revolver se auzi, tocmai când polițistul lovise mâna asasinului și devie lovitura. Glonțul, în loc să atingă pe tata, merse la d. Robescu și alunecă de-a lungul unei centuri ce purta. Astfel că nimeni nu fu

nici măcar rănit, dar atentatorul, înhățat de doi sergenți, care se găseau la Legațiunea austriacă, fu arestat.

Numai Dinu și cu mine ne aflăm în București; toată familia, la Florica, se bucura de frumusețea toamnei.

Tata se înapoie imediat acolo, unde i se făcu o mare manifestare de simpatie prin nenumărate telegrame călduroase, mai ales a regelui și reginei, care invitară pe mama cu fetele să vie la Sinaia. Se și duseră, și fură primite cu o afabilitate deosebită. Beizadea Mitică le făcu onorurile din partea Eforiei. Manifestările culminară printr-o întrunire la Ateneul Român din București.

Două note discordante numai: scrisoarea adresată de Dim. Brătianu mamei și atitudinea ziarului *Românul* de sub conducerea lui Vintilă Rosetti. Cu multă părere de rău refuzai să-l mai primesc, deși de mică copilă îl văzusem și apreciasem în casa părintească și a noastră.

Acesta fu al treilea și ultimul atentat îndreptat în contra tatei. Nu mai vorbesc de o cărămidă căzută după o casă alături de tata, pe când mergea la ora obișnuită la minister, căci cazul nu s-a putut lămurii.

PLECAREA LUI IONEL LA PARIS. 1883

În vara anului 1883 trebuia să plece Ionel pentru continuarea studiilor la Paris. Era prima despărțire a unui copil de cuibul părintesc. Bietul Ionel privea lucrul ca o nenorocire; îmi închipuiesc ce era în inima părinților după ceea ce resimțeam într-a mea. De când eram pe lume, nu ne despărțisem unul de altul decât de trei ori câte o lună, ducându-se unul sau altul cu tata la băi în străinătate. De rândul acesta îmi pierdeam tovarășul de studii, prietenul și confidentul zilnic, căci nu aveam nici unul, nici altul vreun amic intim.

Tata, cu multă chibzuință, hotărî ca pentru primul an să-l bage intern la S-te Barbe, unde crescuse Toli Mănescu, al cărui

corespondent fusese câțva timp la Paris. Era o instituție reputată, internatul cuprindea și o serie de camere particulare, unde pensionarii bacalaureați, deși foarte supravegheați și supuși unei discipline exagerate, totuși aveau o iluzie de confort și de a fi la ei acasă.

Tata era trimis de medici la Aix-les-Bains; Ionel plecă cu dânsul. Pentru a ne mai îndulci despărțirea, ne luă pe mama, cei doi băieți și pe mine până la Viena. Când pe peronul gării Westbahn se urcară în vagon și plecă trenul, ni se sfâșie și inima noastră și nu ne bucurarăm de nici una din frumusețile Vienei, unde am rămas două zile.

Cei doi călători se opriă la Gastein, unde tata trebuia să se întâlnească cu Bismarck. De acolo a primit mama o lungă scrisoare de la Ionel, povestindu-i cum faimosul cancelar, poftind pe tata la prânz și aflând de Ionel, l-a invitat și pe dânsul. Nu erau la masă decât ei doi, prințul și prințesa Bismarck. Meniul, din cele mai simple. Ochiul obișnuit cu belșugul românesc a observat că nu era decât o potârniche de fiecare comesean și pe lângă această friptură numai o supă și un modest desert. La plecare, doamna Bismarck a luat sfeșnicul de le-a luminat intrarea și Bismarck a ținut paltonul tatei ca să se îmbrace, feciorul neapărând. Din nenorocire, această scrisoare lipsește din arhiva familiei, fie pierdută de vreun prieten căruia fusese împrumutată, fie rămasă în biroul mamei din salonașul de la București, devastat de ocupația germană în 1917.

De acolo înainte a urmat o serie de scrisori ale lui Ionel și ale tatei, în care descripțiile călătoriei alternau cu ale vieții lor și cu impresiile tatei asupra lui Ionel.

Tot la Aix se afla și V. Alecsandri. Se vedeau des, d-na Alecsandri avea pentru Ionel mare afecție și acesta admira cultul și îngrijirile ei pentru bărbatul mult aprețuit. La Vichy se afla Ion Ghica; de mai multe ori s-au întâlnit cu toții la Aix și, uimit de spiritul acestei întruniri de oameni superiori, fratele ne povestea încântarea lui și părerea de rău că nu-i puteam aprecia și noi.

Tata, după o telegramă din Londra, fu silit să întrerupă cura și să meargă la Sigmaringen pentru un timp foarte scurt. Acest

Ionel, 1882

Dinu, 1882

Vintila, 1885

V. Alecsandri

Gr. Alexandrescu

M. Kogălniceanu

Ion Ghica

incident îi servi de pretext pentru a declara că, neavând liniște în străinătate, nu se va mai duce acolo pentru cură.

Zilele treceau repede, cura tatei se sfârșise și Ionel trebuia să intre la școală. Tata nu voia să-l ducă dânsul la Paris; avea prea multe relațiuni acolo ca să nu le vadă și cred că prefera să nu asiste la intrarea lui Ionel „în pușcărie”. I-ar fi fost prea milă de el, deși o credea necesară și o hotărâse dânsul. Porniră deci spre țară și la Munch înăltniră pe Carada, care, în drum spre Paris, se însărcină cu internarea tânărului student. Despărțirea de tata fu sfâșietoare pentru amândoi, era prima din familie și dragostea lor era cimentată printr-o intimitate absolută. Ionel dormise ani de zile în camera tatei, nu se despărțeau decât foarte rar și pe puține zile; tata îi poseda inima și sufletul într-un chip absolut și prin dragostea ce-i purta, și prin adorația inspirată tuturor celor ce-l apropiiau, necum copiilor lui.

PRIETENII FRANCEZI

*Dl Bataillard și d-na André, dr. Blanche, dl și d-na Baudouin,
d-na Darras și fiii, dl de Galhau, d-na Michelet*

Ajuns la Paris și internat, Ionel își ia jugul, de nu cu plăcere, cel puțin cu resemnare și cu intențiunea de a profita de pustnicia internatului pentru a-și completa studiile în care, de la început, cu toate suplimentele profesorilor particulari de acasă, văzuse lip-surile lăsate de liceul din București. Din când în când însă îl găsea paraponul.

Duminicile le petrecea în familia Bataillard, prietenul tatei, ai cărui copii erau cam de vârsta lui și unde într-un cerc de elită intelectuală a cunoscut pe Ulbach, pe Berthelot, pe Ary, fiul lui Renan, etc. Casa lui Bataillard devenise un loc de contact între tinerii români cei mai distinși și francezii de seamă. D. Bataillard însuși era un original. Fusese bibliotecarul facultății de medicină,

meticulos până la manie, în veci îmbrăcat într-o *robe de chambre* foarte caldă, la care punea panglica Legiunii de Onoare. Avea două peruci cu păr de diferite lungimi pe care le alterna la 15 zile, ca și cum s-ar fi tuns. A scris și a strâns multe documente asupra țișgănilor, pentru care avea o adevărată pasiune.

Fiul lor André era un tânăr distins prin simțimintele lui, educația aleasă ce primise, mediul intelectual în care trăia. Studia medicina cu succes. După ce și-a trecut strălucit teza, spre a nu fi în sarcina părinților și poate împins spre colonii de sângele englez al mamei lui, primi propunerea lui Bavier-Chauffour de a merge cu dânsul în Tonkin pe doi ani. Nu se împlini acest termen și bietul André muri, victima climei și epidemiilor. Se legase atât de frățeste cu Ionel, încât adesea venea să lucreze la el ca să fie mai liniștit și chiar să doarmă, când acasă sosea un văr din Anglia. În 1887 a petrecut vara la noi, a câștigat pe toți prin bunele lui maniere și cultura ce avea. I-a plăcut atât de mult în România, încât a insistat să fie numit la Sulina ca medic al Comisiunii Europene, însă ministrul francez Coutouly și guvernul conservator s-au opus, cu toată recomandăția lui Reverseaux. André se înfipsese așa de bine cu interesele României, încât adesea răspundea la articolele răuvoitoare din ziarele franceze, atunci foarte ostile nouă și mai ales liberalilor ca antiruși. Era tocmai momentul apropierii Franței cu Rusia.

Amiciția tatei cu dr. Emile Blanche data din timpul internării lui în casa de sănătate din Passy. [Fusese arestat după atentatul Orsini, când, în perchezițiunile făcute la toți amicii republicanilor, se găsisse la dânsul o presă care, de altfel, nu servea decât pentru propaganda română. Cum sănătatea lui șubredă nu îngăduia regimul închisoarei, medicul prescrisese o casă de sănătate, și d-na Blanche oferii pe a sa. Se legă o amiciție care ținu până la moartea tatii.] Familia Blanche fu al doilea centru interesant pentru frați, tacâmul lor era pus duminica la dejun, unde întâlneau, pe lângă savanți, oameni politici, pe cei mai mari artiști de la Comedia Franceză, autori și pictori, maeștrii și camarazii lui Jacques Blanche, fiul lor. D-na Blanche le trimitea continuu bilete la teatru, con-

certe, la muzeu, la Elyseu, recepții la Academie, se ducea să-i vadă când afla că sunt bolnavi. În fine, îi adoptase.

Dar cine le manifesta o mai călduroasă afecțiune era Jeanne Baudouin, născută Dumesnil, nepoata lui Michelet. Tata, foarte legat cu această familie, o cunoscuse de copilă mică, o răsfățase mult, și dânsa a păstrat toată viața o iubire caldă lui Beppo, cum îi ziceau.

Pe frații mei, și mai ales pe Vintilă, îi primea ca pe copiii ei. În 1893 a venit în Transilvania la familia Teleky cu bărbatul ei, pictorul Paul Baudouin, reconstituitorul frescei la Școala de Bele Arte și decoratorul multor monumente publice la Paris și la Rouen, mai ales după moartea lui Puvis de Chavannes, profesorul lui. Atunci Jeanne a lăsat pe d. Baudouin să plece singur la Paris și a venit la București să facă cunoștința mamei. A plâns mult la mormântul tatei, pe care nu-l mai văzuse din 1867.

Aveau la Vascoeul, în Normandia, un mic castel, „La Forestière“, din timpul lui Philippe le Bel, unde deasupra lambriurilor celor vechi d. Baudouin zugrăvise o mare frescă decorativă. În bucătărie, în cotlonul căminului, atârna de lanțuri o căldare mare, care se rezema pe niște pirostree monstru; alături era puțul din care, în caz de asediu, se scotea apa fără să iasă pe ușă. Erau vestigii neatinse ale timpurilor medievale așa de prețios păstrate în Franța, așa de sistematic distruse la noi, încât nu mai avem nici o urmă din trecut.

Altă casă, mai modestă, era a familiei Darras. D-na, născută Hallegrain, era de o bunătate de mamă-mare pentru fratele nostru, care devenise marele ei favorit, precum și al tuturor ce-l cunoșteau. Biata femeie îl răsfăța în toate. Mai târziu, după ce se mări colonia, casa ei era centrul patriotic românesc în care, în ziua de 10 Mai, îi întrunea la masa decorată cu drapelele noastre. Iar când, în Școala de poduri, Ionel era în zorul unui proiect întârziat, bătrâna prietenă îi ajuta la curățirea planșelor și la facerea adărilor și multiplicărilor. Serile petrecute la dânsa se încheiau prin recitățile și cântecele fiilor ei, Eugen și Louis, atunci elevi la Conservator, primul al lui Got, cel de al doilea al lui Massenet. Dânsa le dregea rufele, le aducea tot felul de îngrijiri și le arăta o afecțiune dulce, de care mai ales simțeau trebuință departe de noi.

Deși d. de Galhau, fiul celor care cu atâta încredere și prietenie ajutaseră pe tata cu creditul lor într-un moment greu al exilului, nu locuia la Paris decât în trecere de la Vaudrevanges în sudul Franței sau pentru scurt timp, el rămăsese însă așa de credincios prieteniei lui, încât frații găsiră în el afețiune și deosebită gentileță. Tata era rău corespondent, dar de multe ori se abătuse din calea lui spre Paris pentru a-i vedea. Bătrânii muriseră, acum fiul era și dânsul bătrân, dar cu o inimă caldă și o dulceață în relațiunile lui care încântară pe frați îndată ce-i făcură cunoștința. Vintilă îl preferă tuturor celor cunoscuți până la el. Ionel îl descrie cu drag și respect când se duse de la Pont-à-Mousson, unde își pregătea licența, la Vaudrevanges pentru câteva zile și de unde reveni cu primul daghereotip ce făcuse tata în Franța. [După această vizită primi tata de la dânsul o frumoasă scrisoare în care vorbește *de Ionel*.] Nu trecea o dată prin Paris fără să-i previe, fără să-i invite la un dejun fin la *Café Anglais*, atunci cel mai renumit restaurant pentru bucătăria, vinurile și, mai ales, clientela sa distinsă. În 1889 primirăm de la Villeroy, ginerele lui, trista știre a morții d-lui de Galhau.

Michelet fusese căsătorit de două ori. Prima lui nevastă era mama-mare a Jeannei Baudouin, născută Dumesnil. A doua soție nu era iubită de copiii celei dintâi, ei pretindeau că avea o influență rea asupra lui. Corespondența lor, publicată acum câțiva ani, ar proba contrariul și cred că au fost nedreptți cu dânsa. În orice caz, era o femeie instruită, inteligentă, care păstrase cele mai bune relațiuni cu amicii bărbatului ei, poate cam *poseuse*, cum zic francezii, dar foarte binevoitoare României, și din tradiția lui Michelet, și din prietenia familiei Bataillard. Când ziarele franceze în 1886 și 1887 duseră o campanie contra tatei, îi luă apărarea prin Jules Ferry și fu totdeauna foarte gentilă cu Ionel, pe care îl invita la dânsa și îi cerea deslușiri totdeauna folositoare pentru cauza noastră.

PRIETENII ROMÂNI DIN PARIS

*Mihail Pherekyde*¹⁶⁸, *Vasile Alecsandri*, *G. Bengescu*¹⁶⁹,
*Al. Odobescu*¹⁷⁰, *George Văsescu*, *Nic. Duma*¹⁷¹

După acești amici francezi, trebuie adus un omagiu recunoscător acelor români cari locuiau la Paris. La sosirea lui, Ionel găsisese la legațiune pe d. Mihai Pherekyde cu familia, compusă din soția lui, născută Moraitu, și cei trei copii: Lili, Grigore și Dumitru, familie foarte gentilă și cumsecade, în care mama îndemna pe Ionel să meargă, pe cât îi îngăduia viața lui de barbist*.

Mihai Pherekyde era un tip de rasă amestecată: română și macedoneană. Luase de la ultima numai finețea, de la prima toate calitățile sufletești; printr-o educațiune franceză, dobândise o cultură deosebită. Era unul din spiritele cele mai subtile și unul din oamenii politici cei mai luminați ce am avut. A lucrat cu tata, care l-a prețuit la dreapta lui valoare, l-a luat tânăr în minister după venirea în țară. De-ar fi avut mai multă stăpânire de sine, el ar fi trebuit să succeadă lui Dim. Sturdza, dar, văzându-și singur defectul, ca toți oamenii de frunte din Partidul Liberal, se dete în lături, împinse pe Ionel; și el, colegul tatei în cabinet, se puse sub conducerea fiului cu o lealitate și o dragoste neprecupețită. Niciodată însă tânărul șef nu luă o hotărâre fără asentimentul domnului Pherekyde, cu vederile căruia se potrivea înainte de înțelegere.

La darea în judecată a tatei, el nefiind cuprins pe lista celor acuzați: Brătianu, Sturdza, Stătescu, Nacu¹⁷², Aurelian¹⁷³, Cernat, Stolojan¹⁷⁴, Radu Mihai, protestă printr-o scrisoare publică și revendică onoarea de a figura nedespărțit de întemeietorii Regatului Român.

Treizeci de ani în urmă, la 1918, la Iași, trimise și publică prin ziare o scrisoare similară ca să fie pus alături de incriminații guvernului Marghiloman, care dedese în judecată pe Ionel¹⁷⁵, cerând să nu-l înlăture după lista făuritorilor României Mari.

* Elev la Sainte-Barbe. (*N. a.*)

Președinte al Camerei liberale în vremuri grele, își arată toate calitățile, conducând dezbaterile cu un tact, o nepărtinire și o cunoștință nu numai a regulamentului, dar a tradițiunei care nu mai fusese exercitată de la C.A. Rosetti¹⁷⁶, acel ideal președinte care ducea Camera cu creionul, nu cu clopotul.

Om de societate distins, cu statura lui înaltă și subțire, elegant, vorbea tot atât de plăcut literatură, pe cât de priceput politică. Până la vârsta de 80 de ani se întrecea cu trei generații de vânători și îi întrecea prin tirul lui impecabil și gentila-i camaraderie cu cei mai tineri chiar. „Vino lângă mine pentru a fi fotografiați unul alături de altul. D-ta ai 18 ani și eu 81, aceleași cifre, zicea râzând lui Ion, fiul lui Dinu Brătianu, cu care vâna des.

De câte ori voiam părerea lui asupra unei situațiuni politice îngrijorătoare și mă duceam la dânsul, ieșeam lămurită, admirând limpezimea de spirit a octogenarului. Până în ultimele zile ale vieții lui l-am găsit cu o carte interesantă în mână, căutând uitarea suferințelor fizice ale unei boale incurabile, îngrijit cu devotament și cu o iubire infinită de soție și copii. Toți aveau un cult pentru dânsul.

Lui M. Pherekyde îi succedă, la legațiunea din Paris, Vasile Alecsandri¹⁷⁷. *Poetul național* fusese unul dintre cei mai activi factori ai unirii și ai întemeierii Țării românești. Deși lucrase în „Junimea“ de la Iași, dar mai mult ca literat, în chestiunile mari se înțelesese totdeauna cu liberalii și mai ales cu tata.

Cunoscuse pe Ionel la Aix-les-Bains, unde făcea cura în 1883 împreună cu tata, îl luase în afecție și, după ce se instală în Paris, îl adoptă pe cât studiul tânărului o permitea. Îl invită la Mircești, unde niciodată nu se duse, neîndurându-se în scurtele lui vacanțe să-și părăsească familia și Florica. Trimise pe medicul lor la Dinu bolnav. D-na Alecsandri poftea pe frați la mese cu mâncări românești, le dădea mere din Moldova și le povestea multe și mărunte despre soțul ei admirat. Într-acest rol o aprecia Ionel din toată inima, dar era foarte mâhnit când critica pe d-na Sadi-Carnot sau pe d-na Floquet, găsind că nu știu să se poarte ca în lumea mare și să se îmbrace cum se cuvine.

Părinții îndemnau pe copii să nu primească de la nimeni fără a răspunde pe cât era în putința lor; ei, la fiecă expediție de provizii din țară, duceau ceva d-nei Alecsandri. Tata îi trimise de două-trei ori câte un butoi de vin vechi și de mai multe ori țiucă.

Când sosea în București, Alecsandri venea regulat la noi și cânta laudele fiilor Brătianu, lucru care încânta pe mama. În 1884, când se dote pentru prima oară la Teatrul Național *Fântâna Blănduziei*, tata, ca manifestare pentru marele poet, merse cu mama, cu Dinu și cu mine în lojă, eveniment senzațional în anele Bucureștilor; tata nu ieșea niciodată seara și era [de] nevăzut la spectacole. Bineînțeles, sala era înțesată de lume și publicul, cu ochii pe tata tot atât ca pe scenă, aplauda puternic după exemplul lui. Alecsandri, foarte mișcat, veni în lojă să ne mulțumească după ce, printre altele multe, i se oferă o cunună de lauri cu o inscripție extrasă din versurile lui și, bineînțeles, aleasă de mine, care îi cunoșteam pe de rost operele.

Mai târziu, când în 1888 tata fu dat în judecată, Alecsandri pofti pe frați la prânz și, în fața lui Bengescu, bău în sănătatea lui Ion Brătianu, cel mai mare român. Puțin după aceea se retrase din viața politică, fiind bolnav, și muri în 1890.

Deși Ion Ghica¹⁷⁸ nu locuia în Paris, venea însă așa de des din Londra și era atât de gentil cu frații, încât nu-l pot lăsa nepomenit.

În acel om natura se desfătase, înzestrându-l cu daruri intelectuale deosebite și cu vitregie pentru fizic: pe cât era de contrafăcut, mic și urât, pe atât era de inteligent, spiritual și plăcut. Chiar în firea lui erau astfel de contraziceri printr-o purtare prea ușuratică și uneori nepotrivită cu principiile ce avea ca fond, încât vărul lui C.A. Rosetti îi zicea râzând: „Iancule, în tine se bate tatăl tău cu mamă-ta (o Câmpineancă)”. Scrisorile lui către marele său amic Alecsandri sunt o probă durabilă de ce-i era conversația, mai ales când avea un partener demn de dânsul.

Retras din diplomație, după ce-și exprimă cu multă energie indignarea de a vedea guvernul liberal dat în judecată, reveni în București și primi direcțiunea Teatrului Național.

Nu după mult timp, în urmă se îmbolnăvi și se retrase la țară, unde duse cea mai tristă viață, căci în corpul infirm dăinuia inteligența și își dădea seama de decăderea lui fizică.

Ședeam într-o zi de vorbă în faimosul salon de la Ghergani, unde stăpâna casei făcea muzică, adeseori împreună cu Enescu ori cu Flesch, la cele două mari clavire, sub frumoasa *Țigancă* a lui Grigorescu. Pe Ion Ghica îl adusesse cu fotoliul lui pe roate și lua parte la conversația noastră. Era ora în care se simțea mai bine, după siestă, și vorbeam de tot ce-l putea interesa. Deodată vru să-și spuie și dânsul părerea, dar, după mai multe eforturi inutile, articulația îi fu imposibilă; se opri, lăsă ochii în jos și două lacrimi îi curseră încet în barbă. Doamna Ghica, atentă la toate mișcărilor, îl șterse pe obraji, îl potoli cu câteva vorbe liniștite și reluă conversația ca și cum n-am fi fost impresionate. Peste puține minute îi reveni graiul și ne împărtăși părerea lui, dar n-am uitat niciodată acea impresie dureroasă și, când am pierdut, în toată vigoarea lor, pe cei ce am iubit, am mulțumit cerului că s-au dus întregi și n-au trecut prin astfel de chinuri.

Doamna Ghica însă nu era de părerea mea; femeie dulce și cu inima caldă, care iubise exclusiv pe bărbatul ei și niciodată nu-l avusese cum ar fi dorit, numai pentru dânsa, îmi zise, însoțindu-mă la plecare: „Mă rog la Dumnezeu să mi-l ție chiar așa, în această stare, să-l am lângă mine și să-i dăruiesc viața ce mai am de trăit“. Dânsa însă n-a fost auzită, n-a murit decât după războiul mondial, la 90 de ani trecuți, infirmă în pat, refugiată la București, când armata germană a ocupat și a devastat Ghergani.

N-avea decât un gând: să închidă ochii în casa ei de țară, dar aceasta nu i-a fost îngăduit. Cât a mai putut să se susțină, o purtau pe brațe pe scaunul de la piano și, cu degetele slăbite, evoca o arie din Mozart sau Beethoven care părea că răsună dintr-altă lume.

[Ghergani a fost lăsat de dânsa prin testament fiului ei Nicolae¹⁷⁹, deși era mai mic, mult inferior lui Dimitrie. Această nedreptate nu se poate explica decât din cauza mării influențe ce exercita asupra ei G. Gr. Cantacuzino-Nababul, pe a cărui fiică o luase

Nicu. Descendenții acestuia și dânsul, un degenerat, au murit într-un accident de avion.]

Ion Ghica cunoscuse pe Ionel la Aix-les-Bains când venea de la Vichy să petreacă ziua cu Alecsandri și cu tata. Văzuse în el o natură deosebit de bogată și o educațiune distinsă. Îl invită la dânsul la Londra și în sudul Franței, unde mergea iarna.

Câteșitrei frații profitară de amabilitatea d-lui și de gentileța d-nei Ghica pentru a cunoaște Londra. De câte ori era în Paris, îi invita pe câteșitrei la un restaurant elegant, dar prânzul nu era nimic pe lângă farmecul conversației sale.

Când venea la București, făcea fericirea mamei prin laudele ce aducea copiilor ei. Tata, vechi prieten, nu era mai puțin bucuros să-l vadă și îl aducea des la masă, fără nici o ceremonie.

[Poate bietul Ion Ghica avea și regretul unui părinte nesatisfăcut de fiii lui¹⁸⁰, căci în afară de Dumitru, om într-adevăr distins, instruit și cumsecade, dar care printr-o ciudată anomalie nu era fiul favorit în casă, sau cel puțin al mamei lui, ceilalți nu au dus mai departe, nici măcar nu au menținut reputația unui așa frumos renume.

Pe George Bengescu, primul secretar, nu-l pot număra printre prieteni; se crezu însă dator, văzând pe șeful lui atât de afectuos cu cei trei frați, să se arate amabil. Soția lui, născută Kretzulescu, prieten cu tata, era foarte gentilă, dar invitațiunile lor încetară cu ieșirea tatei din minister, și această purtare îi îndepărtă pe cei trei tineri.]

Nu tot astfel se purta Alexandru Odobescu. Era fiul buneii noastre prietene doamna Caterina Odobescu, sora lui nenea Grigore Caracaș, care fusese ca o mamă pentru tata în prima lui tinerețe și cu care am rămas așa de legați până la moartea ei, în 1886. Tata îi probase recunoștința lui ocupându-se de fiul ei atât de înzestrat de natură, dar ale cărui porniri lăaturalnice fuseseră dezvoltate printr-o creștere prea slabă a mamei, care avea o pasiune pentru acest fiu; i-a făcut toate capriciile, i-a sacrificat toată averea. Însă cu drept cuvânt era mândră de talentul lui de scriitor, ce-l făcea primul nostru prozator, de farmecul irezistibil care emana din el, de gustul lui artistic și manierele lui elegante și risipitoare.

Soția lui, Sașa Prijbeanu, nepoata prințesei Bagration, [avea sânge rusesc prin generalul Kiseleff⁸¹, așa] se potrivea cu el la aceste porniri și contribuia să constituie un interior frumos, rafinat, dar cam straniu, mai ales când pătrundeai în salonul fiicei Ioana, mobilat cu un tron, o piele de urs alb și alte accesorii potrivite mai mult cu un decor de teatru decât cu locuința unui diplomat. Tustrei erau frumoși, înalți, impozanți și foarte bine îmbrăcați. D-na Odobescu, mai ales, făcea senzațiune cu toaletele combinate cu artă de soțul ei.

La Paris, se instală peste mijloacele lui; când primea, făcea cheltuieli în mare, se adresa la furnizorii cei mai renumiți, dar și cei mai scumpi; își bătea joc de șeful lui, M. Pherekyde, și de viața burgheză ce ducea. [Făcea datorii în toate părțile, din care cauză a trebuit să-l înlocuiască. A rămas însă la Paris, unde a chemat și pe mamă-sa, care a murit acolo, amărâtă de trista stare financiară în care se găsea familia.]

Era însă o plăcere să ai relațiuni cu el, și Ionel resimțea foarte mult atracțiunea lui [, ceea ce cam îngrijea pe tata, care îl iubea, dar îl cunoștea prea bine ca să-l dea exemplu fiilor lui].

Căpitanul Văsescu fusese șeful lui Ionel în timpul voluntariatului, avea acum o misiune la Paris pe lângă ofițerii-elevi din școalele speciale și rămăsese foarte prietenos cu fratele nostru. Deși mai în vârstă ca acesta, având o fire veselă și copilărească, se înțelegeau foarte bine. Îl invita întruna la masă, mergeau împreună la teatru și se înveseleau reciproc.

Asemenea, prietenul lui Duma, camarad de școală în liceu, îl răsfăța peste puterea mijloacelor lui. În toate zilele se ducea în parloarul de la S-te Barbe, la ora recreației, și adeseori îi ducea prăjituri și bomboane. Se regăseau regulat la doamna Darras, care îi adoptase pe amândoi și mai târziu și-au organizat împreună menajul în tovărășie cu cei doi frați și cu Elie Bujoi.

VACANȚELE DE CRĂCIUN ȘI DE PAȘTI, 1883, 1884

Supărarea tatei pe Ionel

La Crăciun tata nu voi, pentru așa de scurtă vacanță, să repete chinurile despărțirii și să reînnoiască adaptarea la *pușcărie* a lui Ionel. Se lipsi deci de a-și revedea băiatul și, rămânând cu cei mici la București câteva zile și în urmă la Florica, ne porni pe mama și pe mine la Paris, ca să îndulcim vacanța exilatului. Sosind acolo, mama este speriată de slăbiciunea fiului ei, de internatul în care se află și mărturisește că, de l-ar fi cunoscut, n-ar fi consimțit să-l bage.

Vacanțele lui erau într-adevăr foarte scurte, dar puțin prelungite printr-o indispoziție care-l găsea tocmai când era nevoie ca să ne rețină mai mult. [Pe atunci tata devenise „mama“ părașitilor și se ocupa de ei cu îngrijiri într-adevăr materne. Venea peste noapte să vadă de nu le e frig, se ocupa de sănătatea lor, asista la lecții.] În timpul indispoziției lui Ionel, ce prelungi șederea noastră la Paris, el fu îngrijit de Constantin Cantacuzino, care era pe sfârșitul studiilor de medicină. Prin interesul ce ne arătă, prin dragostea lui [față] de bolnav, prin firea lui distinsă și serioasă, câștigă nu numai amiciția bolnavului, dar și pe a mea și a mamei, care îl cunoscuse copil, dar îl pierduse din vedere de mulți ani ce era în Paris.

La plecare, căci toate au un sfârșit, chiar și indispozițiile copiilor care ar vrea să-și rețină pe mamă lângă ei, Ionel, cu ochii muiați, ne privea de pe peronul gării și noi ne stăpâneam ca să nu-i muiem curagiul. Întorcându-se acasă, sub impresia despărțirii, luă condeiul și porni mamei frumoasa scrisoare în care se oglindește inima lui cea afectuoasă și simțimintele recunoscătoare pentru mama iubitoare. Aceleași cuvinte aproape se găsesc doi ani în urmă într-o scrisoare a lui Dinu, care fusese bolnav la Paris și răspundea îndemnului mamei de-a se îngriji bine.

Revenite la București, ne reluarăm viața regulată. În fiecare zi primeam o scrisoare de la Ionel, în fiecare zi expediam cel puțin

una spre el. Trăiam astfel într-un contact continuu, îi povesteam tot ce făceam și se făcea, politică, impresiuni, glume.

Tata, mai ocupat și mai puțin scriitor, profita de fiecare ducere la Florica pentru a sta de vorbă cu el; îl ținea în curent cu toată gospodăria de acolo: nu se năștea un vițel, nu se prăpădea o vită sau un câțel fără ca Ionel să n-o știe. Bineînțeles că-i vorbea și de altele, îi dădea povește, îl încuraja la lucru și uneori îi aducea aminte ce fericit este el și ce copilărie tristă a avut dânsul. Această corespondență este foarte duioasă și arată tot sufletul părinților noștri. Dar, pe cât de dulci și iubitori, pe atât erau de aspri și intransigenți când era vorba de o abatere de la datorie.

La Paști, Ionel veni în țară. Vacanțele erau de 15 zile. Tatei trebuie să-i fi fost foarte dor de el și găsea că de rândul acesta despărțirea va fi mai puțin penibilă din pricina apropierii vacanțelor celor mari de vară. Pe de altă parte, prietenii care îl văzuseră la S-te Barbe îi spuneau că era foarte slab.

Sărbătorile nu coincideau, cele catolice precedau pe ale noastre cu opt zile. Bineînțeles, după puțină vreme petrecută în București, fusesem cu toții la Florica, de unde, prea curând și spre întristarea tuturor, chiar în ziua de Paște, ca să nu scape nici un curs, Ionel plecă la Paris, însoțit de tata și de cei doi băieți până la Vârciorova, iar de mama și de noi, fetele, până la Pitești, unde se încrucișau trenurile.

Tata profita de întoarcere ca să se oprească pentru a vizita penitenciarul de la Bucovăț, atunci reparat, unde se instalase diferite fabrici, pe urmă școala militară, deși ziua de Paște nu era foarte potrivită. Pe drum, între Craiova și Pitești, se urcă în vagonul tatei Petre Carp, ministrul nostru la Viena, care venea în țară pentru înmormântarea mamei sale. Apoi urmă drumul direct la București, unde sosea arhiducele Rudolf cu Stefania¹⁸².

Primirea a fost foarte frumoasă, bine organizată, mai ales o revistă militară condusă de rege, care a provocat admirația tuturor și a minunat pe oaspeți. Regele, pe cât de amabil, tot atât de demn, a impus să asculte în picioare imnul român arhiducelui, care, după cel austriac, se așezase pe scaun. Regina nu a rămas în urmă: la

balul dat în Teatrul Național a apărut cu arhiducesa îmbrăcate în costumul național. Publicul delira să vadă pe viitoarea domni-toare a Austro-Ungariei în portul românesc, spre ciuda ungurilor și a disprețului totdeauna manifestat „für die dummen Walachen“.

La plecare, din București la Vârciorova, linia ferată era luminată cu facle, nu atât ca să-i onoreze, cât pentru a evita un atentat urzit de vrăjmașii noștri.

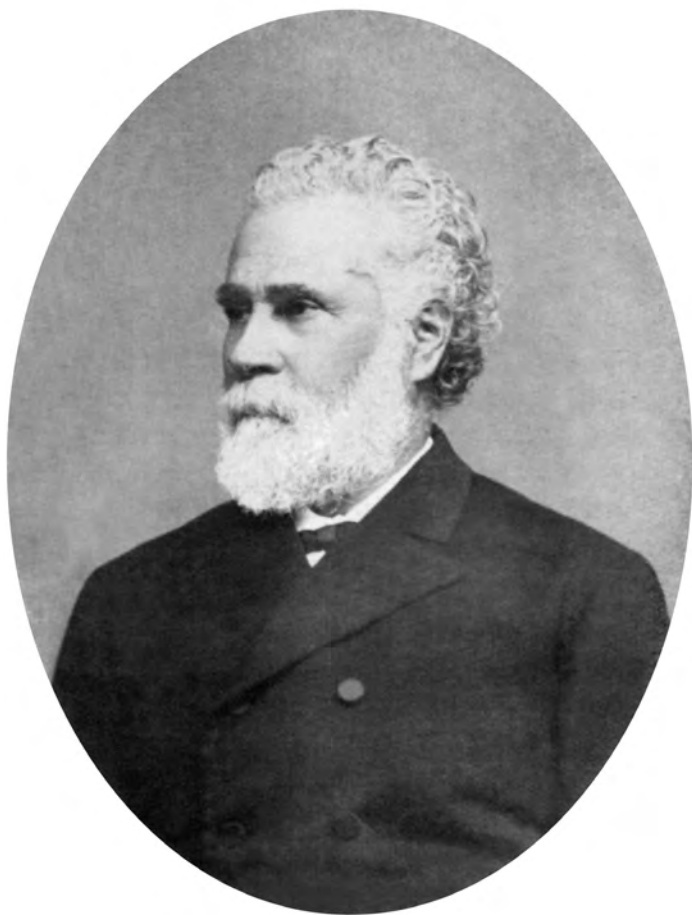
Tata n-a asistat, ca de obicei, decât la primiriile oficiale și s-a scuzat la serbări și la banchet. De această împrejurare voia să se folosească opoziția pentru a provoca un mare scandal, organizând în timpul revistei un defileu cu drapele negre pe care era, în litere mari: „*Dacia*“; fluierăturile și strigătele „Jos Austro-Ungaria“ trebuiau să însuflețească mulțimea. Grație unei delațiuni și energiei lui Radu Mihai, conducătorii au fost arestați și liniștea n-a fost turburată, spre decepția instigatorilor. La această recepție nenea Stătescu a reprezentat primăria Bucureștilor, deși de fapt nu consimțise să primească definitiv această sarcină, cum o doreau toți.

Pe când se desfășurau aceste evenimente în țară, Ionel înainta spre Paris. Călătoria era obositoare, căci nu se admitea atunci și nici mijloacele nu permiteau ca Ionel, student, să se folosească de vagonul cu paturi și nici chiar de clasa I. Ajunse la ora 5 dimineața istovit după trei zile și, mai ales, trei nopți albe. De la gară se duse la Duma și, trântindu-se pe pat, trase un somn, apoi dejună la doamna Darras, de unde trebuia să intre la ora 2 la S-te Barbe. Zăbovi la d. Bataillard peste biletul de intrare, rămase din nou să doarmă și nu intră decât a doua zi în internat. În scrisoarea lui către tata recunoaște că a fost slab, a greșit și că l-a ispitit un somn lung. Această scuză, care ar părea copilărească, era sinceră la el, toată viața a avut nevoie de somn bun și somnul era la el, cât a trăit, pe porunceală, mai ales când era contrariat, preocupat și nenorocit. Eu cred că multe probleme le rezolva deșteptându-se din somn, după ce le meditase înainte de a adormi.

Răspunsul tatei la această scrisoare a fost fulgerător. După câteva scurte și aspre muștrări, termină: „Mi-ai dat măsura de ce ai să fii. Este, dar, de prisos ca să mă faci s-o simț cu scrisorile tale,

Pia Brătianu
1883

Ion C. Brătianu
1885

pe care poți fi sigur că nu le mai citesc. I.C.B.“ Aceste linii sunt date de la Florica, unde tata îi scria săptămânal. Sosind în București, a impresionat pe toți și cum îi scriu eu [18/30 aprilie 1884]: „Să fi văzut cât de supărat, de mâhnit, de nenorocit era tata azi-dimineață, ai înțelege că nu m-am putut opri de a-ți scrie îndată pentru a-ți spune ce efect i-a făcut scrisoarea ta“.

Mama asemenea îi scrie ca să-l mustre și îi arată cu multă dragoste, dar energic, ce greșală a făcut fiind așa de slab. Îi vorbește de cât o costă despărțirea, pe care o crede în folosul lui, și-i zice: „Tu ești ținut și angajat să faci studii mai deosebite decât alții mulți. Mijloacele intelectuale nu-ți lipsesc, și numele ce porți te pune în evidență și te angajează mai mult decât pe camarazii tăi... Căci escapada ta l-a supărat foarte mult (pe tata), atât, că nu l-am putut calma nimeni din noi. O să mă pun în campanie, să mă duc la vie ca să-l mai văd acolo, căci este dus de două zile și acum avem două sărbători... Dinu îl însoțește și Vintilă pleacă peste o oră și vor șede până luni, când au lecții“.

Firea simțitoare și afectuoasă a lui Ionel a fost adânc impresionată. După o noapte de insomnie îmi scrie o lungă, lungă scrisoare, copilărească prin deciziunea finală, dar înduioșătoare prin căința, iubirea, dezesperarea resimțită de a fi mâhnit adânc pe tata și de a fi socotit de el ca o ființă fără conștiință, fără inimă și fără veracitate. Se acuză, nu știe cum să ispășească ușurința și slăbiciunea de care a dat probă, plânge ca un copil și, nemaîndrăznind să se adreseze mamei, necum tatii, își varsă tot focul la mine. „Aprobă, căci am trebuință de o mână ajutătoare și țapănă și, dacă la tine n-aș găsi-o, spune-mi unde să mă duc?...“

A doua zi, ca să mai aibă vreme de a se potoli, după ce primește o scrisoare de la mine și una de la Dinu, scrie mamei, și cu câtă dragoste, umilință de copil vinovat și iubire o roagă să intervină pe lângă tata, să-i explice că ar avea să-i ceară iertare, dar că nu îndrăznește pentru că fapta lui „nu este din cele ce se iartă fiindcă l-a necăjit, dar din cele ce trebuiesc reparate prin fapte, deoarece mâhnirea este de o mie de ori mai rea ca mânia“.

În fine, la 25 aprilie își ia inima în dinți și scrie și tatii. Căință, pocăință, părere de rău și, ca să convingă pe tata că știe să ia o

hotărâre și s-o ție, își ia angajamentul ca până la examene să nu mai iasă nici o duminică din S-te Barbe. „Îmi pare rău că purtarea mea te-a făcut să crezi că eram fără inimă, când eu am fost fără cap... Scrisoarea ta a fost așa de aspră, m-a făcut așa de nenorocit, încât mi-a dat măsura cât erai tu însuși de mâhnit când ai scris-o. Nici un minut însă nu am găsit-o nedreaptă, căci, după necazul ce ți l-am dat, meritam și mai mult.“

Când am primit scrisoarea lui Ionel, prima ce venea după trezirea lui, am luat condeiul sorei celei mari și l-am certat grozav, arătându-i că descurajarea lui și intențiunile de a-și ispăși greșeala prin hotărâri copilărești nu erau demne de un fiu al căror părinți jertfiseră și starea, și viața lor ca să-l crească cum o făcuseră. Îi arătam că severitatea și mâhnirea tatei nu erau pricinuite decât de iubirea lui și conchideam: „Vrei să te pedepsești singur de ușurința ta, găsesc că ai dreptate, mai întâi pentru că-ți va servi pentru examene și pe urmă ca să te înveți să te ții de hotărârile luate. Vei face un fel de gimnastică a voinței care nu poate decât a-ți profita“.

Părinții, mai cu minte și temându-se pentru sănătatea lui, îl povățuiesc să atenueze efectele acestei drastice rezoluțiuni. Tata i-a scris din nou cu toată dragostea ce ne purta, dar bucurându-se că a văzut el însuși „că orice pas nesocotit nu face decât a-ți slăbi caracterul, lucru care negreșit avea să te ducă unde nici tu singur n-ai voi“. În fine, totul a reintrat în normal și lecția a servit peste măsură nu numai lui Ionel, dar nouă tuturor, care, prin fire și educație, eram așa de solidari și judecam cu așa *unison*, încât și gândurile, și vorbele pentru a le exprima erau identice.

Dacă am vorbit așa de lung de acest eveniment, care în el însuși nu era atât de grav, este pentru a arăta chipul cum eram crescuți, importanța ce dădeau și părinții, și copiii cuvântului *datorie*, teama noastră de a mâhni părinții și cum aceștia, prin durerea ce arătau la orice șovăire, ne readuceau fără alte sancțiuni pe calea bună.

Rezultatul a fost că Ionel, muncind dublu ca să se reabiliteze, a trecut un examen bun, a fost admis la Politehnică și a revenit de vacanță, așa cum se cădea.

INCENDIUL CASEI C.A. ROSETTI

26 ianuarie 1884

Între aceste două vacanțe, de la Crăciun și de la Paști, trei evenimente principale emoționară familia în chip și grad diferit, dar toți le-au resimțit după caracterul și vârsta lui. Incendiul casei Rosetti, când, în noaptea de 26 ianuarie, alergară mama și tata la fața locului și ne povestiră cum prietenii noștri scăpaseră cu viață abia îmbrăcați; Bișeta era în rochie de bal, căci la întoarcerea ei acasă luase foc masa de toaletă, și de acolo tot apartamentul. Abia putuse să scoată copiii; cum tablourile, cărțile, mobila și mai ales documentele, corespondența, așa de voluminoasă și interesantă, numai în parte și în foarte proastă stare putuseră să fie salvate, aruncându-le pe fereastră. Cum până la sosirea pompierilor bietul papa Rose se luptase singur, căci Vintilă era lipsă și numai femei împrejurul lui. Tot orașul le-a sărit în ajutor, toți le ofereau cele de primă necesitate. Regina trimise îndată rufe și puse tot ce putea la dispoziția lor. Noi, copiii, voiam să cumpărăm de la Anastasia croitoreasa colecția *Românului* și să i-o dăm. A doua zi, Camera votă 150 000 lei pentru a le oferi o casă. Însă, printr-un foarte frumos discurs, Rosetti refuză, vorbind de prieteșugul lui cu tata, de trecut, de Mircea. Tata îi răspunse insistând, dar îl înțelegea, căci nici unul nu acceptase nici o recompensă publică. Adunarea fu foarte emoționată de cuvântările celor doi tovarăși de muncă și de luptă pentru țară. Mulți deputați plângeau. Emoțiunea incendiului și nimicirea suvenirilor de familie îi deșteptaseră [lui Rosetti] amintirile din trecut; regăsise simțimintele firești ale suflului nobil, neștirbite de influența nefastă a copiilor lui, amplificată prin prisma inimii pasionate a soției, atât de orbită și slabă în amorul ei matern.

Mama scrie câteva zile în urmă lui Ionel, vorbindu-i de candidatura lui Dumitru Brătianu ca șef al Partidului Conservator, în înțelegere cu Bibescu, Manu, Kogălniceanu, dar combătut de Vernescu¹⁸³ și de atacurile înverșunate din *Românul*, inspirate de

Vintilă Rosetti și de Cornea: „Tata însă este foarte trist de cele ce se petrec; nu-i vine lesne să rupă legături așa de vechi și strânse. Prin suferință și lucrare împreună erau așa de identificați unul cu altul, că lumea nu crede că atacurile în contra miniștrilor nu le-a cerut tata“. Tata voia să prezideze la revizuirea constituției și la noile alegeri după noua lege electorală, și atunci hotărâse să se retragă.

ÎNTÂIUL BAL LA CURTE

9/21 februarie 1884

Puțin timp după aceste triste întâmplări, primul meu bal aduse o notă veselă în viața de familie.

Părinții noștri ne crescuseră foarte serios, plăcerile noastre erau sportive și de familie; ele ne mulțumeau cu prisos, și pentru noi culmea fericirii era Florica; dar ambianța din oraș, îndemnurile prietenilor deșteptaseră în mine dorința de a merge în lume într-altfel decât la seriile de vizite ce trebuia să fac cu mama și care mă exasperau. Nu știu cum tocmai tata a deschis lupta împotriva mamei, care nu voia să audă de bal pentru mine. Cu el s-au asociat toți prietenii, chiar nenea Carada, cel mai puțin lumeț dintre ei; d. White venea zilnic să insiste, ba încă în chip foarte curios și d. Mayr, ministrul Austriei, s-a rugat de mama să cedeze. În fine, dânsa, pentru a ridica un obstacol insurmontabil, a pus condiția de a fi însoțită de tata! Și tata a primit! el, care nu trecea pragul ușii după ora 9 seara. Cu trei zile înainte de bal, tata a trecut pe acasă pentru a mai insista o dată și, văzând că era inflexibilă, s-a supărat. Eu treceam de la speranță la deznădejde și toți copiii îmi țineau isonul.

În fine, marți trebuia să încerc o rochie de vizite la M-me Briol când mă văzui îmbrăcată cu una albă și decoltată. Înțelesei surpriza ce mi se făcea și sării de gâtul mamei. Croitoreasa era o femeie

foarte distinsă și gentilă, care furniza pe mama de 20 de ani; mi-a dat rochia în 24 de ore și așa de potrivită în toate, încât fuserăm încântate.

În seara balului purtam pentru prima oară *coadă* și-mi era cam frică să nu mă încurc în ea, deși mă exersasem 24 de ore la executarea reverențelor de curte obligatoare atunci și către suverani, și în diferite dansuri. Dar totul merse de minune, de la suirea scărilor la brațul aghiotantului regal, până la cotilion, condus de alt aghiotant. Regina, bună și gentilă ca totdeauna, mă așezase lângă dânsa. Baronul Mayr, ca să legitimizeze insistențele lui față de mama, îmi prezentase întreaga legație și deschise balul cu un austriac. Erau foarte buni danșuitori, dar tot nu ca românii, și printre ei G. Duca, frații Schina, frații Lahovary, frații Cerkez, colonelul Warthiadi¹⁸⁴ și atâți alți oameni serioși și distinși, cari jucau elegant și vorbeau plăcut, astfel că petrecerea era dublă.

Tata se ținu de vorbă, nu se clinti până la sfârșit, făcea admirația și mirarea tuturor, căci i se cunoșteau obiceiurile, dar era încântat să vadă cât jucam de bine, de mult și cu ce foc. Scrisei lui Ionel că el era *la Reine du bal*.

În balurile de atunci, câteva cadriluri și lansie-ul erau dansurile de bază, ca să zic așa; invitațiunile se făceau adesea dinainte și cavalerii se preocupau ca perechile să fie bine asortate. Câteodată, la Curte, în ciuda angajamentelor anterioare, te prevenea în ultimul moment că faci parte dintr-un *careu* oficial și nu puteai refuza.

Cotilionul era partea cea mai veselă, cea mai frumoasă a serii. Priveliștea era încântătoare, numai tinerele femei și fete (și pe atunci tinerețea era autentică și scurt limitată) ocupau scaunele puse de jur-împrejurul salonului; domnii erau alături sau, în lipsă de loc, la spate. Feciorii aduceau pe tăvi mari accesoriile sau buchetele de flori; conducătorii, în genere unul pentru 20 de perechi, dictau figurile, ei cu dănțuitoarea lor le începeau. Doamnele, în acest danț privilegiat, aveau dreptul să-și aleagă tovarășul la un rând de vals, oferindu-i fie o cocardă, fie un drapel, fie o floare mică, arătând astfel o preferință (care însă nu trebuia să se repete de mai multe ori) sau înapoind o politeță celor care le invitaseră

mai des. Domnii, la rândul lor, se întreceau să prindă cea mai lungă panglică sau eșarfă, cel mai frumos buchet, cel mai artistic sașeu pentru dănțuitoarea lor.

La Curte, regina însăși lucra la organizarea cotilionului, orna sau făcea inscripții pe sașeuri cu maxime sau idei poetice. Și aceste accesorii deveneau amintiri prețioase.

În alte case bogate, bunul gust nu domina totdeauna; astfel, la balul Marghiloman s-a dat doamnelor brățări de aur, domnilor ace de cravată. Era exagerație jenantă uneori pentru cel ce primea fără a putea întoarce.

Între dansuri era un bufet în care șampania nu lipsea. La sfârșit, mare supeu, unde la masa centrală, prezidată de rege și regină, perechile erau desemnate de mareșalul Curții. În ultimii ani ai vieții lor, suveranii nu mai asistau la cotilion, lăsând locul de stăpâni de casă tinerei perechi princiară.

Dar să revenim la 1884 și la primul meu bal. Culmea mirării însă a fost valsul regelui cu mine. La al 10-lea buchet de flori, ce trebuia să dau unui dănțuitor ales de mine, cum priveam împrejur pentru a găsi unul cu care nu jucasem prea des și cu care să mă potrivesc, regina mă trimise la rege. Eu nu îndrăzneau, dar dânsa mă execută; Carol I începu să râdă, descinse sabia și pornirăm. Toată sala se opri și făcu cerc împrejurul nostru. Regele nu juca decât cadrilurile oficiale, această infracție la obiceiurile lui era neașteptată. Eu eram foarte onorată, dar nu pot zice că dănțuitorul mă încânta, căci se resimțea de o prea rară practică. Abia ne oprirăm, tata se apropie și rugă pe rege să ia și pe contesa Tornielli la un vals; el protestă energic și zise: „*Si cela doit l'offenser, je préfère quitter le bal*”^{*}.

Fiecare făcu lui Ionel descrierea: eu spuneam că mama era cea mai frumoasă; mama îmi descria succesul; iar bietul tata, întors acasă la 5, ora obișnuită când se scula, își făcu toaleta, citi telegramele și curierul și porni la minister.

Acि se mărgini ducerea mea în lume. Puține zile în urmă, mare bal, onorat de suverani, la I. Marghiloman¹⁸⁵, care-și pierduse

* De s-ar supăra, mai bine plec de la bal. (N.a.)

capul de această onoare datorită tatei și insista grozav să ne vadă și pe noi. Bal la baronul de Ring, bal la Sutz, – dar nicăieri nu numai că nu am fost, dar nici n-am cerut să merg, pe de o parte ca să nu-mi pierz iluziile – petrecusem prea desăvârșit la primul –, pe de alta înțelegând că viața noastră nu cadra cu astfel de petreceri care te aduceau dimineața acasă. N-am mai fost la nici un bal decât după ce m-am măritat, și la început rar, căci bărbatul meu era și dânsul un muncitor neobosit.

CĂSĂTORIA MEA

Ianuarie 1885

Ionel, din Paris, descria tineretul român care se agita mai mult cu politica decât cu studiile lor: Costel Borănescu, Lahovary, Filitti, Ventura, Vernescu, Catargi – și asigura pe părinți că el nu va face politică cât studiază; mai târziu însă, prin 1888, regretă că nu poate reveni mai repede în țară, ca să ajute pe tata și să-și facă datoria, ca orice om de bine. Tot acum, gândindu-se la noi și cuprins din nou de dor, ar vrea să poată zbura în balon ca să scurteze distanța și să poată reveni mai des.

Să nu dea Dumnezeu omului câte îi cere! Dorința lui Ionel se împlini: o holeră strașnică se încinge la Paris, școlile se închid, bisericile sunt prea puține pentru toate înmormântările zilei, se oficiază și noaptea. Părinții, speriați, recheamă telegrafic pe Ionel, care sosește radios, deși în clasa [a] II-a în loc de balonul visat.

Venirea lui mă încântă mai ales pe mine. Eram la o cotitură decisivă a vieții mele. Deși părinții n-ar fi vrut să se despartă de mine, erau prea puțin egoiști pentru a nu voi *să mă vadă la casa mea*. Îmi terminasem studiile, îi ajutam în educațiunea fraților și surorilor, mama mă inițiasă la ducerea menajului; situațiunea tatei, educațiunea aleasă ce promisem, reputațiunea vieții noastre de familie îmi atrăseseră cereri în căsătorie din partea tinerilor celor

mai bogați și cu nume mare din București, deși se știa că nu voi avea nici o zestre și că părinții nu mai posedau decât o stare res-trânsă. Eu însă fusesem crescută foarte simplu, dar în principii rigide, și de câte ori mi se comunica o cerere mă întrebam cu conștiința: „De nu ar avea nici stare, nici nume, nici situație, mi-ar plăcea destul prin calitățile ce are și simpatia ce-mi inspiră pentru a lega viața mea de a lui?” Și răspunsul era totdeauna negativ. Cuvintele ce dădeam părinților aveau aprobarea lor și nimic nu se schimba.

Acum însă se prezintă un tânăr gentil, cumsecade, binecrescut, bogat, cu o bună carieră în fața lui, bazată pe studii serioase, și adorat de toți frații și surorile pentru veselia și camaraderia lui. [Fusesse locotenentul lui Ionel și rămăsese amicul lui, fiul lui Văsescu din Botoșani, care era un partizan devotat al tatii.] Nu-i găseam nici un defect, decât acela de a fi prea copilăros pentru mine și de a-mi inspira mai mult simțământul unui frate mai mic decât al bărbatului pe care să mă reazim în viață. Tatei îi plăcea, mama nu obiecta nimic, dar nu se pronunța, parcă judeca tocmai ca mine. Spusei părinților să hotărască pentru mine.

Tata plecă la vie. Când mă sărută mai dulce ca de obicei, îmi zise: „Ți s-a înfundat, olteanco mică”. Și eu fugii în casă spre a-mi ascunde emoția, căci pregătisem tatei o surpriză pe care nu știam cum o va primi: o scrisoare încredințată lui Ionel, care urma pe tata la Florica, în care repetam să hotărască dânsul ce va crede mai nemerit pentru viitorul meu, neavând nimic de zis împotriva unei judecăți ca a lui, dar că mă simț foarte tristă gândindu-mă la sfârșitul vieții mele în casa părintească, viață așa de fericită. Primeam pe noul pețitor, dar fără entuziasm, și, la sfârșitul scrisorii, adăugam că singurul om cu care mi-ar fi fost mai lesne să-i părăsesc ar fi fost doctorul Cantacuzino!

Aici e nevoie de o mică explicație. D-rul Cantacuzino, care ne fusese atât de simpatc anul precedent la Paris, când ne îngrijise pe Ionel și pe mine de o angină, se întorsese în București ca lauréat al facultății franceze de medicină și se stabilise cu frate-său George în casa unde murise mama lor în mai 1884. Amiciția care

lega familiile noastre de atâția ani se cimentase prin dragostea părinților pentru George, care, în toate privințele, prin viața lui privată și politică, o merita cu prisos. Constantin beneficia de această afecție și în curând își avu locul lui printre intimii casei, cu atât mai mult că copilul lui, băiețel de cinci ani, se pasiona de cele patru surori, mai ales de Pia, și nu mai dădea pace tatălui său ca să-l aducă la noi.

Dânsul, foarte serios, fin, distins, cu simțimintele cele mai înalte și dezinteresate, iubitor și rezervat, era de o timiditate parte naturală, parte datorită educațiunii strașnic de severe a mamei sale; nu cunoștea în Bucureștii părășiți de mulți ani decât pe familia Rosetti, căreia îi era foarte atașat, și familia Adrian. Nu-i plăcea să facă cunoștințe; pentru moment nu avea clientelă și nici o ocupație regulată.

Veni deci la noi, mai întâi de politețe, apoi împins de copilul lui, căruia nu știa să reziste, în fine, chemat de mama, care cu finețea ei înțelesese ce medic desăvârșit era și îi ceru îngrijirile pentru cele patru fice anemiate de studii prea exagerate. El luă nu numai sarcina în serios, dar își făcu la început un punct de onoare de a-și proba știința: mai târziu prinse gustul societății noastre, veseliei sănătoase a unei vieți simple și intelectuale. Sub fel de fel de pretexte medicale, luă obiceiul să sosească zilnic, ca să-și vadă clientele – deși anemia nu evoluează așa de repede, oricare ar fi meritul medicului, pentru a justifica un astfel de zel.

Aceste relațiuni aproape zilnice creară o intimitate mare între el și noi. Avusese în familia sa aceleași principii ca noi, dar prezentate sub o formă mai puțin plăcută, admira pe părinții noștri ca pe niște ființe excepționale. Ne tachinam, râdeam, glumeam, vorbeam de toate cu încredere reciprocă, de muzică cu același entuziasm, căci era muzicant și avusese de profesor tot pe d. Besenny, îi plăcea teatrul serios, ca și nouă. În fine, ne potriveam în toate.

Nu era de mirare ca viața cu el să-mi fi părut continuarea firească a vieții mele trecute și ca viitorul cu un astfel de tovarăș să nu mă sperie. Cum însă niciodată nu ieșise din limitele unei rezerve foarte frățești, nu știam ce intențiuni avea, dar bineînțeles,

cu instinctul meu femeiesc, vedeam bine că simpatia era reciprocă. Scrisoarea către tata era un lucru îndrăzneț și post-scriptumul nu se baza decât pe simțimântul meu. Nici un moment nu mă gândisem că eu nu aveam zestre, că el nu avea avere și nici măcar, încă, clientelă.

În oraș însă merse zvonul că sunt logodită cu d. Văsescu. Abia plecă tata și mă pomenii cu dr. Cantacuzino, care îmi spuse că înainte de a vorbi cu părinții ar vrea să cunoască părerea mea, dacă aș vrea să-l iau în căsătorie. Eram prea francă pentru a nu-i spune că îi împărtășeam simțimintele, dar că venea poate prea târziu, căci dădusem tatii mandatul de a răspunde pentru mine și că de la plecare nu știam ce făcuse. De faimosul post-scriptum nici o vorbă; nu voiam să știe, dacă tata alegea pe celălalt candidat, că el l-a eliminat pe dânsul, deși cunoștea preferința mea. Două zile nu ne văzurăm și trăirăm într-o febrilă așteptare. Când însă sosi tata de la Florica, George Cantacuzino, de frică să nu-i iasă altcineva înainte la gară, se duse până la Titu pentru a face cererea oficială în numele fratelui său. Iar tata, sosind acasă, mă sărută râzând și îmi zise: „Știam de când erai copil ce se va întâmpla: Nu noi, ci olteanca mică își va alege singură bărbatul“. Mă întrebă apoi de m-am gândit bine și de am privit toate laturile chestiunii, mai ales că voi avea de crescut un copil care nu era al meu, cu o fire ciudată și al cărui tată era foarte slab cu el. „Te rog, îmi zise tata, pune ca condițiune să trimită pe Jean în Germania, ca să primească o educație de severă disciplină, pe care nu o va avea acasă.“

Cu o hotărâre de care nu m-aș fi crezut în stare, câteva zile în urmă refuzai această povață. „Nu pot, intrând în casa lui, să-i depărtez copilul. Voi încerca toate mijloacele de a-l duce spre bine și, de nu voi reuși, voi insista să recurgem și la înstrăinare, dar nu înainte. Căci, de ar fi într-adevăr o natură rea, nimic nu l-ar îndrepta, și Costăchiță și eu ne vom învinui de a nu-l fi ținut acasă.“ Tata nu mai insistă, ne logodirăm. Mama era încântată, era sigură că voi fi fericită în înțeleșul cel mai nobil al cuvântului. Eu, deși de părerea ei, sufeream totuși grozav de a pleca din casa părintească, cu toate că eram hotărâtă să mențin un contact

continuu cu ai mei, și îmi dădeam seamă că bărbatul meu, neavând altă familie decât pe fratele lui, se va alipi ca un nou copil de a mea. Așa a și fost. Părinții l-au adoptat, frații și surorile s-au solidarizat cu el, dar aceștia din urmă nu fără o rezistență inițială. Cei mici erau furioși că refuzasem pe candidatul cel tânăr, marele lor amic și tovarăș de glume; le-a trebuit mult timp pentru a se convinge că avusesem dreptate. Ionel, iubitor și gelos, binedispus pentru el, nu putea admite ca un străin până ieri să ia un loc așa de mare în viața mea și să aibă drepturi egale cu ale lui în preferințele mele. Îmi făcea fel de fel de mici mizerii, vrea să mă ia la plimbare când se apropia ora sosirii lui Costache; se supăra de refuzam. Eu, cunoscându-le la amândoi același defect, nu știam cum să-i împac și eram câteodată foarte nenorocită – simțind că sufereau din cauza mea. Această rivalitate a ținut îndestul de lung, căci fratele, plecând înapoi la Paris, n-a putut să se obișnuiască cu noua stare de lucruri. Scrisorile lui sunt un amestec mișcător de dragoste frățească și de necaz de copil răsfățat, căci îl răsfățasem mult. Nu s-au *împăcat* definitiv decât la întoarcerea lui Ionel de la Paris și mai ales s-au legat indisolubil la boala tatei, când amândoi l-au îngrijit cu atâta iubire. Ionel mi-a zis, plângând, la moartea soțului meu: „Am pierdut mai mult ca pe un frate. N-a fost împrejurare în care să nu-l simț lângă mine și cu mine din tot sufletul lui cel înălțător“.

Logodna a ținut două luni, nunta s-a făcut la Florica în mijlocul iernii pe o zi radioasă. Numai familia, adică frații și surorile, Marioara Romniceanu, copil de vară al părinților, și prietenii cei mai intimi: nenea Carada, nenea Stătescu, nenea Racovitză. Ținusem să ne cunune d-ra Felicia Racovitză cu George Cantacuzino. Singura umbră în această sărbătoare de familie era lipsa nu numai a lui Ionel – care nu putea lipsi din nou de la școală –, dar chiar a lui Vintilă, reținut de examenul clasei a VII-a la București. Pentru mine era o mare mâhnire să nu văd pe doi din frații mei în această zi hotărâtoare.

O horă mare care a atras toată țărâtimea din împrejurimi a terminat serbarea. Apoi părinții, frații, prietenii porniră la București și rămaserăm singuri, pe zece zile, la Florica.

Ca de obicei, regele și regina se manifestaseră foarte călduros, propunând să ne cunune, și îmi trimiseră ca dar de nuntă un frumos ceasornic cu opale, brilante și rubine.

MOARTEA LUI C.A. ROSETTI, APRILIE 1885

Abia ne întorsesem în București după nuntă și ne instalasem provizoriu, foarte modest, în casele unde murise d-na Cantacuzino, pe Calea Victoriei, și avurăm durerea să găsim pe C.A. Rosetti, scumpul nostru papa Rose, grav bolnav. El fusese tatii mai mult ca un frate, erau identificați până într-o a avea aceleași gânduri la distanță; hotărârile lor se încrucișau, cu toate că naturile mai mult se completau decât se asemănau.

Rosetti, deși era urât, dar atât de expresiv și vesel, deși nu atrăgea la prima vedere, [încât] plăcea cui sta de vorbă cu dânsul. Era bun, generos, cu porniri idealiste, entuziast, dezinteresat, democrat în toată puterea cuvântului, până la utopie, nu se cruța nici pe el, nici familia, pe care o iubea cu foc. Starea, sănătatea i-au fost jertfite fără preget. Casa lui a fost locul de întâlnire al liberalilor – club nu exista pe atunci –, ușile erau deschise oricui dorea să participe la viața partidului. Poate chiar din punctul de vedere educativ al copiilor accesul era prea lesnicios și aceste relațiuni intrau prea mult în cadrul familiei, căci, el însuși plin de spirit, se încânta prea mult de cei veseli și spirituali pentru a-i ține departe de cercul său de intimi, chiar de nu prezentau destule garanții morale sau de cumpătare.

Pe cât de curățî în viața lor de familie, C.A. Rosetti și soția lui erau prea largi cu cei care le veneau în casă; pe nesimțite, copiii crescuseră în această atmosferă de nedisciplină și mai târziu, prea târziu însă, ei înșiși se plîngeau că n-au fost ținuți mai de aproape.

Dar aceste mici slăbiciuni nu-i micșorau meritele lui personale, nu-i schimbau principiile și viața de muncă și de jertfă, nu-l făceau mai puțin simpatic, căci tot era sincer în el și însuflețit.

Noi îl iubeam și-l admiram din inimă și, cum spusei, mare ne fu durerea văzând că era pierdut. Se tuberculizase; slăbiciunea, pe de o parte, supărările și grijile pricinuite de familie, pe de alta, îi agravaseră starea. Tata se ducea în fiecare zi la dânsul; prietenia lor se redeșteptase neștirbită în fața suferinței. Spre marea lui mahnire, profitând de o ameliorare, tata plecă pe două zile la Florica, dar abia ajuns acolo fu rechemat de mama și sosi prea târziu pentru a găsi încă în viață pe fratele lui de cruce, cum numea pe Rosetti. Acesta avusese o criză subită și se sfârșise, cerând pe tata și câțându-l din ochi.

Pentru noi toți fu o mare durere. Crescusem în iubirea acestor prieteni și îi priveam ca pe niște ființe superioare, pe care ultimele umbre ale influenței copiilor lor nu puteau să le întunece. Biata mama Rose, care toată viața ei îl adorase, îl îngrijise și-l ajutase în lucrul lui, rămânea singură, dezorientată fără acest tovarăș de care nu se despărțise vreodată nici în fericire, nici în durere; având, ce e drept, trei copii cărora le jertfise multe, mai ales pe prietenii cei mai apropiați, dar care, prin slăbiciunea ei nelimitată, erau ingrați și egoiști ca toți copiii răsfățați. Mai trăi câțiva ani, îngropă pe fica ei Bișeta și, din ce în ce mai izolată și mai nenorocită, muri răpusă de o boală crudă.

Deși de mai multă vreme Rosetti se retrăsese din viața politică și nu se mai ocupa nici de *Românul*, condus acum de fiul lui Vintilă într-altă direcțiune, răsunetul morții lui fu adânc în toată țara și mai ales în Capitală, unde era foarte iubit și admirat. Intelectualii îl revendicau ca al lor, comercianții, pe atunci toți români, îl reclamau ca starostele lor și primul boier care li se pusese în frunte prin deschiderea librăriei cu firma lui; era decanul jurnaliștilor și ocrotitorul poporului.

Înmormântarea îi fu o manifestare grandioasă. Nu se mai văzuse una asemenea, 100 000 de oameni l-au însoțit de la casa lui Cariadgi din Calea Dorobanților, unde locuia, până la Bellu. Momentul cel mai patetic a fost când a apărut coșciugul dus pe umeri de tata, nenea Tache, Ion Ghica și Beizadea Mitică, tovarășii de luptă de altădată.

DOAMNA MARIA CANTACUZINO

Bărbatul meu și cu mine mergeam acum mult în lume, pe de o parte duceam pe surori, pe de alta aveam relațiunile noastre, mai întinse decât am fi voit uneori. Lui, deși lucra peste măsură, îi plăcea să iasă seara și, odată într-un salon amic, nu mai voia să plece, vorbind și glumind, căci nici nu dansa, nici nu se atingea la cărțile de joc. Pe de altă parte însă, mă gândesc că era așa de bun și generos, încât era în stare să nu se îndure a ne strica petrecerea, care spre sfârșitul seratei era mai veselă. De câte ori, mai ales când însoțeam pe surori, se întorcea acasă numai pentru a-și face toaleta, a se uita pe ziare, a-și lua cafeaua și a porni la ocupațiile atât de obositoare de la spital și la clientelă!

Printre aceste saloane, unul din cele la care mergeam mai des și mai cu plăcere, căci găseam conversații spirituale, atmosferă prietenească și o amfitrionă ideală, era al doamnei Maria Cantacuzino, soacra partidelor politice, cum o numeau, fiica ei Zoe fiind căsătorită cu Dimitrie Sturdza, cea de a doua¹⁸⁶ cu Petre Carp, adversari așa de intransigenți până a înceta relațiunile, cu toată rudenia lor apropiată. În casa ei se mai întâlneau cele două surori, la prânzul de duminică, urmat de o recepție fără ceremonie, însă foarte căutată de băștinași și străini din cauza farmecului stăpânei de casă.

Rareori am întâlnit o așa desăvârșită femeie în societatea noastră. Avusese o viață foarte strălucită în lume și ne spunea adesea cât succes avea la balurile din tinerețe. Ne povesti odată cu mult haz, față fiindu-i copiii și nepoții, cum la un prânz mare, dat de generalul rus în ultima ocupație a Bucureștilor, după multe mâncări și mai ales băuturi, acesta propuse să se aleagă regina mesei după micșorimea piciorului – ca în poveștile de altădată. Au circulat printre musafiri toți pantofii și se găsi cel mai mic al doamnei Cantacuzino! Îndată amfitrionul îl umplu cu șampanie și, ținându-i un toast foarte galant, îl sorbi și o proclamă regină. De altfel, ținea la eleganță și era foarte plăcut îmbrăcată acasă și în lume, dar de o mare simplitate când își făcea zilnic plimbarea

pe jos. Pe atunci bunul gust era să nu bați la ochi pe stradă. Puține femei l-au mai păstrat.

Mai târziu însă, o familie de opt copii: Zoe, Sevastia, Maria, Constanța, Elena, Alina, Olga și un fiu, Ion, trebuie să-i fi dat mult de lucru judecând după perfectă educațiune și instrucțiune ce le dăduse. Toate fetele cunoșteau trei limbi străine și erau muzicante, chiar unele executante strălucite. Aceasta nu s-ar fi putut obține numai prin meritul institutițiilor, oricât de perfecte ar fi fost. Toate aveau porniri intelectuale. Mai târziu, o boală grea a soțului ei a pironit-o lângă el și timp de șase ani nu l-a părăsit. O întâlneam adesea plimbându-l susținut de dânsa.

După un doliu riguros și lung, casa s-a redeschis pentru fetele cele patru din urmă, care nu erau măritate. Fiul făcea studii strălucite la Paris.

În 1898, când regina însărcină pe George Philippescu să reorganizeze *Societatea Regina Elisabeta*, acesta ceru, ca președintă a comitetului de doamne, pe d-na Cantacuzino și pe mine de secretară. Am lucrat cu ea și pentru ea până la sfârșitul vieții ei. Dânsa, ca o adevărată președintă de atunci, *saluta și surâdea*, noi făceam treaba, mai ales doamna Lydia Philippescu și cu mine: redactarea scrisorilor, ținuta cărților, vizitele la domiciliul săracilor prin mahalalele impracticabile, cu propriile noastre mijloace de locomițiune, bineînțeles cu trăsura, care ne readucea acasă iarna înghețate, vara prăfuite și moarte de căldură. Opera ne interesa, mai ales după instalarea provizorie a primului azil pentru bătrâni din Calea 13 Septembrie până la clădirea cea frumoasă din Șoseaua Filantropiei, pe terenul dăruit de regele Carol.

George Philippescu se întrecea în regularea stării financiare găsite cu un *deficit* de 13 000 lei la numirea lui și ajunsă așa de prosperă în urmă. Banișii păreau că-i ies în cale. Regele contribuia și exemplul lui era urmat. Dar și chipul cum președinta noastră știa să ne mulțumească și să ne țină împrejurul ei dădea avânt societății.

Pentru mine era fermecătoare. Mă numea a 8-a ei fică. Mă invita continuu la dânsa, venea să mă vadă, îmi povestea lucruri

interesante, triste, grave, vesele și comice, căci văzuse multe și știa să le spună. Odată, de curând căsătorite și foarte tinere, dânsa și sora ei, d-na Alexandrina Ion Ghica, intrigate de misterul ce puneau bărbații lor în oarecare *partide* făcute la Herestrău, fără nevestele lor, complotară să lămurească lucrul și porniră amândouă, cu feciorul pe capră, în trăsura doamnei Mavros. Ajunseră la fața locului, se deteră jos și apărură în mijlocul festinului. Nu mi-a spus cu cine i-au prins pe nevestite, dar numai că bărbații, înspăimântați, au sărit de la masă, le-au dat brațul și le-au pornit la repezeală înapoi. „Eram mortificate, zicea dânsa, dar tot a fost o bună lecție, căci și dânșii au fost păcăliți.“

Altă dată, auzindu-ne vaietele de proasta stare a orașului, ne povățui să nu ne mai plângem, ci să o comparăm cu a trecutului. Într-o seară târziu, plecând de la o sindrofie din casa Cantacuzineștilor, unde era acum Corpul de gardă al Palatului Regal din Calea Victoriei, însoțită de vărul ei G. Gr. Cantacuzino și stingându-se de vânt felinarele cu care doi oameni luminau drumul înaintea șaretei, vizitiul se rătăci și se pomeniră înămoliti în balta care se afla pe locul actualei Grădini Icoana. Abia ieșiră din mocirlă. „Ve-deți, copiii mei, că azi tot nu e așa de grozav cum vi se pare.“

Această mentalitate a ei era vrednică de imitație pentru tot ce privește țara noastră așa de recentă ca organizare modernă, așa de zbuțuită în evoluția ei și totuși așa de repede dezvoltată în mersul civilizațiunii moderne ce a adoptat. Acum o sută de ani eram în Evul Mediu, acum 70 de ani intrasem în lumea modernă, cu multe lipsuri, ce e drept, dar pășind din ce în ce mai iute spre a prinde pe cei care ne serveau de model. Oamenii sunt mai greu de format, căci modelurile cele vechi trebuiesc înlocuite, și această educațiune nu se improvizează în masa poporului. Dar, oricât, cât progres! Fără a mai vorbi de orașul București, îmi aduc aminte de casele țărănești din sate, de rasa vitelor, de școlile ce nu se pomeneau, de drumurile ce nu existau, de țăranii din Moldova care cădeau în genunchi la trecerea Domnitorului însoțit de tata în 1868 și atâtea altele. Să muncim înainte, dar cu încrederea bazată pe rezultatele trecutului, să nu dezesperăm nici o clipă!

Dar doamna Maria Cantacuzino a rămas pe drumul din Grădina Icoanei; să revenim la ea. Mai tânără ca multe din noi, ne zicea râzând la ziua ei de naștere: „Am mai întinerit cu un an, căci am o primăvară mai mult“.

Când o rugam să vină la masă la noi: „Cu plăcere, draga mea, cu mare plăcere, dar te rog mult nu cu contemporanele mele, sunt prea plicticoase, invită-mă cu lume tânără“. Și așa și făceam. Cele tinere erau tot atât de mulțumite ca și dânsa, căci ne înveselea pe toți, deși în nimic nu căuta să-și ascundă vârsta, sau prin vorbe, sau prin îmbrăcăminte.

Într-o dimineață, în luna lui martie, mă pomenii cu statuia de lemn a Madonei lui Fischer din Nürnberg ținând în brațe un frumos crin alb. Era și un bilet demn de dânsa, în care îmi spunea că, făcând rugăciunea de dimineață către patronul zilei, descoperise pe Sf. Savin, Sabin prin urmare pe românește, desemnat să înlocuiască pe Sabina, lipsă din calendarul ortodox. „Cum îți pot mulțumi, cum să-ți arăt recunoștința mea?“ o întrebai. „Faci mai mult pentru mine decât pot eu pentru d-ta numai aducându-mi tinerețea d-tale în casele mele de femeie bătrână.“ De câte ori nu m-am gândit la aceste vorbe așa de adevărate după ce vârsta m-a pus în locul ei!

Cât am suferit, văzând-o în durerile boalei care a răpus-o, ce gol a lăsat în urma ei și ce des invoc personalitatea ei așa de atrăgătoare!

[De la dânsa trec la cei din copiii ei cu care m-am legat în urmă, Constanța, cu cinci sau șase ani mai mare ca mine, așa de aspră în aparență, așa de bună în realitate. Ca să-și ascundă timiditatea, brusca lumea, și cei care nu o cunosc se tem de dânsa, dar nu e inimă mai generoasă, mai ales la vreme de nevoie. Nici un bolnav din familia ei n-a avut îngrijire mai delicată decât a ei și pe toți nevoiașii i-a ocrotit. La seratele ei muzicale, când cu atâta pasiune redă operele cele mai frumoase din muzica de cameră, uneori tinerețel puțin respectuos de azi face în camera de alături și mai ales de-a lungul scării un zgomot indiscret. O singură dată am văzut-o sculându-se de la clavier și dând ordin să închidă ușile intermediare, zicând: „Îmi place să-i văd așa de veseli la mine, dar

aceasta poate displace celor care vor să asculte muzica“. Această gentilă dojană nu a pus capăt vorbăriei din intrare. Am zis că pune pasiune în execuția ei, mai ales reiese sub degetele ei tragicul beethovenian, dar nu și seninătatea lui mărească și nici nu înduioșează acest tragic, însă este așa de intens, așa de violent, încât după execuția Sonatei lui Kreutzer, cu violonistul Filip, 8 zile am fost obsedată de el.

A avut o viață plină de satisfacții intelectuale și artistice, muzica, pictura, natura; s-a bucurat de toate cu intensitate, a călătorit mult și cu folos, dar viața ei sentimentală a fost tristă. Căsătorită mai în vârstă decât surorile ei și majoritatea fetelor din acea vreme, a luat un bărbat a cărui singură calitate era frumusețea, dar refuzat ei de natură. L-a iubit cu slăbiciune, dar a fost nevoită în urmă să-l lase. În viața ei a întâlnit un om cu care poate ar fi fost fericită, dar era străin, catolic și n-ar fi luat o femeie divorțată. A avut un singur copil și l-a pierdut de diferie la vârsta de 6 ani. Nu s-a consolât de această nenorocire și când Roux a descoperit vindecarea groaznicei boale, prin serum, 2 zile a plâns închisă în casă.

Cu Olga am fost legată mai demult, dar relațiile s-au rupt din cauza unei intrigi a bărbatului ei, care credea că aş putea să o luminez asupra lui, fapt de care n-aș fi fost capabilă, știind cât îl iubește și cu ce orbire, spre norocul ei. La sfârșitul așa de trist al vieții biete Olga, ne-am revăzut cu multă prietenie; era în gazdă la Constanța, care a îngrijit-o până în ultimul moment.]

MARIENBAD. VÂLCEA. SLĂNICUL ȘI BISTRIȚA 1881–1885

*Nicolae Gane*¹⁸⁷

Din 1878, de când făcuse tata prima cură la Marienbad, medicii ar fi voit să o repete regulat în fiecare an. Abia însă în 1881 se hotărî să o reînceapă, nesimțindu-se bine, și luă pe Ionel cu dânsul.

Acolo se întâlnește cu nenea Stătescu, colonelul N. Bibescu, Mitropolitul, g-ral Fotino, Vârgolici¹⁸⁸ etc. Găsind această societate cam tristă pentru fiul său, tata îl porni la Paris și la Berlin cu Carada, care venise ca un curier. Mare ne fu mirarea să-i primim scrisorile de acolo și mare încântarea lui Ionel.

În lipsa lor, mama organizează pentru cei trei mari rămași acasă, cu d. Simulescu, o excursie în munții Vâlcei. Era prima noastră călătorie de felul acesta în țară și mama ținea să ne ducă în patria ei de olteancă. Pentru a fi însă fără grijă și a ști pe cele trei mici într-un mediu afectuos și la aer bun, le încredințează doamnei Bilcescu la Moroești, în Muscel. Petrecură acolo 15 zile răsfățate de buna noastră prietenă, jucându-se cu Miza, care le dădea și lecții de pian, le duse în plimbare la Nămăești, Dâmbovicioara etc., învățând dansurile românești. Se întoarseră cu costume locale și încântate de această vilegiatură.

Nu mai puțin încântați eram și noi, adică mama, d-ra Stoofs, Laura, Dinu, Vintilă și cu mine, de excursia noastră, începută prin Drăgășani, de unde ni se alipiră doctorul și doamna Măldărescu, și continuată prin [Rovine], unde mama nu mai fusese de atâția ani și unde furăm prezentați bătrânului Ghiță Goleșcu. De acolo intrară în partea romantică: Horezul, Arnota, Mănăstirea dintr-un Lemn, Bistrița, unde ne oprirăm două nopți și în cheile căreia luam băi de apă înghețată, înainte de răsăritul soarelui. Călări, pornirăm la muntele Văleanu și dormirăm împrejurul focului – lucruri toate inedite, dar a căror austeritate era atenuată prin nenumăratele atențiuni ale domnului și doamnei Simulescu.

Acest debut ne-a dat gustul excursiunilor, pe care toți le-am făcut toată viața, și ne-a făcut să cunoaștem pe rând munții din țară, de la Ceahlău până la Retezat.

În anul următor, tata își schimbă programul și în loc de Boemia plecă la Aix-les-Bains cu dr. Romniceanu și N. Manolescu. Acolo mai găsi o droaie de români, printre care pe V. Alecsandri, cu care se văzură mult, deși tata își alesese un hotel retras, la Bellevue, afară din oraș, cu grădină frumoasă și vedere în vale. De la sosirea acolo, avem o prea gingașă scrisoare către mama [16/28 iulie 1882]

unde îi povestește surprinderea lui descoperind în portofel fotografia ei și scrisorile d-rului Romniceanu, descriind oră cu oră viața tatei. Nici acolo însă nu avu o liniște perfectă, fiind nevoit să meargă într-o fugă la Sigmaringen din cauza unei telegrame din Londra.

În fine, din pricina acestor zbuciumări și știrilor din țară, el declară că nu va mai merge în străinătate. Nu se ținut de vorbă, căci în 1883 se reîntoarce la Aix cu Ionel, care pleca pentru studii la Paris, și în 1884 porni din nou la Marienbad, cu Dinu de rândul acesta. Din corespondența lor se vede cu ce conștiință și exactitate făcea tata cura, cum se ocupa de Dinu în cel mai mic amănunt, învățându-l chiar să umble și trimițându-l la tir, cum la Viena l-a primit Petre Carp, atunci ministrul nostru, și cât de gentilă a fost doamna Carp. În acel an și-a făcut tata buna fotografie în care se vede omul de stat energic și hotărât, pe când în celelalte reiese mai mult farmecul lui.

Ca să nu facă nici o nedreptate, porni pe Dinu la Berlin, unde, grație familiei lui Dim. I. Ghica, prietenul nostru, și soției lui, fiica lui Sc. Krețulescu¹⁸⁹, amicul tatei, văzu în puține zile lucrurile cele mai interesante din oraș. Descrierea întregii familii, cu cei doi copii, Eliane și Johnny, este foarte caracteristică prin simplitatea [în] engleză a tatălui.

Mama, în acest timp, având pe Ionel în țară, stă pe loc la Florica, dar se duse cu Mariuța la Văleni să vadă la mănăstire pe mama Anica, greu bolnavă de inimă.

Rândul lui Vintilă veni în 1885. Pleară prin Sinaia, unde tata avu o conversație politică cu regele Carol. Era debutul lui Vintilă în lume, prin dejunul din Castelul Peleş la care fu invitat cu tata și pe care ni-l descrie pe larg. De la Marienbad fu trimis să se plimbe la Koenigswart, Carlsbad, Praga și Berlin. Iar tata se duse la Franzensbad, unde avu o întrevvedere cu cancelarul rus Giers¹⁹⁰, și la Kalnoky¹⁹¹. În timpul acestei cure se îmbolnăvi Nic. Manolescu.

Domnul Al. Plagino¹⁹², care se afla la Marienbad, a avut atâtea atențiuni delicate pentru tata, încât de aici a decurs mai târziu marea prietenie care l-a legat de familia noastră și în special de

Ionel și de mine. [Dânsul a pus de s-a mărit fotografia tatii în foliu, care se află la Muzeul Militar și la mine. El a dăruit multe și prețioase cărți bibliotecii din Florica.]

Pe când tata, în 1885, se ducea la Marienbad, mama mergea la Slănic, invitată de Eforii Sf. Spiridon din Iași, Nicu Gane și Vârnăv-Liteanu¹⁹³, care îi pusese ră apartamentul lor la dispoziție. Amândoi se întâlneau în atențiuni delicate, ca să facă această vilegiatură plăcută. Apartamentul era mare, simplu mobilat și cu confortul restrâns din acele timpuri, dar și lumea era simplă și cu bunăvoință se adapta la nevoi. Familia noastră ducea o viață foarte retrasă, neluând parte la nici o petrecere la Cazinou, dar făcea plimbări pe frumoșii munți, de-a lungul Slănicului, trecând frunțaria și în Ardeal.

Anul următor, tata porni la Govora.

Când am mers și eu cu bărbatul meu la Slănic, am fost cu toții poftiți la Poiana Sărată de părintele Ioniță. Acest mare patriot român, ca mulți alți preoți transilvăneni, auzind de familia Brătianu la Slănic, a venit să ne invite la dânsul la masă, ascunzându-ne însă lungimea drumului. Noi, încrezători în vorba lui, am pornit-o pe jos, cu mama în cap, luând doi cai pentru cei nevoiași; dar, în loc de ora 11, am sosit la 2, morți de oboseală, de căldură și de foame. Părintele, vesel și insensibil la dojenile noastre, se aștepta la această întârziere și ne spuse curat că, dacă ne prevenea de numărul kilometrilor, se temea să nu venim și prea mult dorea să ne aibă în casa lui, să ne servească un purcel fript și o bună plăcintă de mere, să bem împreună în sănătatea celor mari și buni români. Veselia și voia bună a lui ne-au molipsit și pe noi, am vorbit multe și de toate, ne-a cântat părintele din ghitară și cu multă greutate am pornit, îngrijați să nu ne apuce noaptea pe drum, căci nu am putut avea decât trei cai supliment. Ne-a și apucat. Țăranii ne conduceau pe cărări de pădure, des trecând prin apă, au făcut torțe de brad și în defileu pitoresc am sosit la Slănic pe la 10 seara, întâlnind pe trimișii oaspeților noștri, speriați de întârziere. Ei soseau cu felinare, noi cu facke. Slănicul era atunci foarte frecventat. Deși nu se cunoștea precis compoziția apelor, multă lume le bea cu

încredere și, de nu le făcea bine, nu le făcea nici rău, cu ajutorul aerului, pădurilor de brad și de fag, liniștii și schimbării de regim al orașului, mai ales că se luau băi și dușuri.

Din București erau familiile Stolojan și Missir, care se întreceau în copii frumoși, Lecca, Caracaș și mulți moldoveni. D. Vărnăv-Liteanu, foarte fin și delicat, avea acolo pe sora lui, doamna Pallade cu familia, toți foarte gentili. Din nenorocire, bietul Pallade¹⁹⁴ s-a îmbolnăvit acolo și am asistat la tragica lui plecare, el inconștient, ea dezesperată.

D. Nicolae Gane, autorul frumoaselor nuvele într-un spirit atât de românesc, fostul membru al „Junimii” din Iași și al grupului de junimiști, atras de tata și devenit membru devotat al Partidului Liberal, un adevărat prieten al întregii familii, era om bun, leal, cumsecade, părinte al unei familii numeroase, crescută în principii sănătoase, glumeț, cultivat, mare admirator al naturii și mai poet în proză decât mulți alții în versuri. Venea des la noi, prânzea de câte ori îl găsea tata la Cameră și era foarte prețuit, de la șeful „*marelui partid*” până la cel mai mic membru, adică Pia, fără a excepta *opoziția*, reprezentată prin mama. Dânsul ne dusesese la Slănic, de unde organiză pe plute coborârea Bistriței de la Dorna la Piatra, cu oprirea la Broșteni și Bicaș și ascensiunea Ceahlăului. Priveliști incomparabile! Treceam de la o minune la alta, încântați și entuziasmați, mândri de frumusețile țării noastre, ai cărei munți mari îi vedeam de aproape pentru prima oară. Toți admiram și înțelegeam natura, ca trăiți și crescuți în mijlocul ei. Călăuza noastră deștepta, prin observațiile lui, prin amintirile istorice, prin citațiuni poetice, simțământul patriotic care vibra în fiecare din noi. Îmi reamintesc cu ce emoțiune am zărit Cetatea Neamțului, în care parcă vedeam în ființă pe Domnul Ștefan și pe mama lui. Nici n-am fi admis neautenticitatea poveștii. Legenda, sinteza sufletului român, mai tare ca istoria bazată numai pe documente, constituie în adevăr primul izvor la care trebuie să adăpați copiii. Fiecare părinte, după puterile lui, să se silească a le arăta țara sub toate aspectele ei, să le crească amintirea în inimă și să le crească inima în aceste amintiri! Școlile să organizeze excursiuni de tot felul și tinerii profesori, spre marele lor folos, să-și însoțească școlarii!

Ajunși la Piatra am tras la Nicu Albu, unde, după atâta primitivitate, furăm uimiți de casa așa de frumos întocmită a doamnei Albu. Masa strălucitoare de cristaluri – avea un foarte frumos serviciu de Carlsbad –, împodobită cu flori ne păru un decor fericit. Prânzul succulent, paturile elegante, toaleta regăsită după curățenia călugărească ce avusesem pe drum, tot ne făcea să prețuim civilizația pierdută de atâtea zile. Dar, mai ales, primirea stăpânilor casei și gentilețea nespusă a tinerei și plăcute doamne Albu și a familiei Cantemir, care își împărțiră musafirii prea numeroși, ne lăsară o amintire de neuitat.

De acolo pornirăm la mănăstiri. Văratul cu maica Negri stareță, Agapia cu maica Cerkez, mănăstirea Neamțului cu pădurea cea seculară, unde confortul călugăresc era așa de primitiv, încât în mijlocul nopții fugirăm din odăi și ne culcarăm afară în fân.

De multe ori am refăcut părți din această călătorie. Chiar după ce am cunoscut Elveția și Norvegia, totdeauna m-au încântat, dar niciodată nu s-a șters prima impresie din tinerețe. D. Gane a descris-o în ultimul său volum, în care spune cum stăteam câteșipatru surori Brătianu, îmbrăcate în portul românesc, în fața plutelor. Aceasta a făcut pe un ziarist din opoziție să creadă că erau primarii din sate, rechiziționați ca să facă escortă familiei primului-ministru în plimbarea ei. Iată cum se scrie uneori istoria, mai ales cea prea contimporană și văzută de gazetari răuvoitori.

GOVORA, 1886–1888

D. Simulescu

Tata nu mai voia să meargă la băi în străinătate. Îi vorbise d. Simulescu și mai ales d-rul militar Zorileanu¹⁹⁵ de minunile constatate la băile de iod și sare de la Govora și hotărâse, fără să spună ceva mamei, că acolo se va duce. Cum nu era nici un fel de instalație, d. Simulescu puse să curețe și să repare un mic

apartament la mânăstire. Locul era bine ales, în lături de drum și de lume, biserica veche și frumoasă, cu un pridvor larg de-a lungul camerelor arhonderiei și cu vederea pe vale. Trebuia să aibă însă cineva gusturile simple ale tatei și spiritul lui de adaptare pentru a se mulțumi cu ce se putea înjgheba acolo. Este adevărat că numai d. Simulescu, cu mijloacele de care dispunea ca transporturi și ca aprovizionare, cu gentilețea și devotamentul orb ce purta tatei, singur putea să-i organizeze o vilegiatură. Era mândru să-l vadă instalându-se la cură în Vâlcea și prevedea cu drept cuvânt ce renume și ce avânt va da acestor băi, până atunci frecventate numai de țărani din vecinătate.

Mama petrecea luna lui iulie la Slănic în Moldova, pentru dânsa și pentru fete. Dinu însoți pe tata la Govora și scrisese cât de delicat și discret este d. Simulescu, care se ocupă de toate, chiar de apa minerală cărată în butoaie pentru băile tatei.

D. Simulescu era un tip foarte caracteristic, mare, gras, cu o barbă mică, pleșuv, foarte tăcut, energic și chibzuit. Se ridicase prin munca lui și singur își făcuse o foarte frumoasă avere cu comerțul vinului și arendășia. Poseda acum cele mai frumoase vii la Drăgășani, la moșia Mamoteasa, pe Valea Oltului, și bani, pe care îi dădea cu dobândă, de multe ori cu imprudență, ca lui Niculae Cristea, care fugi cu capitalurile încredințate și îl păgubi cu o importantă sumă. Era modest și în multe primitiv, fără o instrucție sistematică, dar cu o mare inteligență practică. Fost îndelungă vreme prefect de Vâlcea, era mândru de șoselele ce construise, de școlile înființate și ducea județul ca un pașă. Se zicea în urmă că liberalii făcuseră prin Simulescu în Vâlcea ceea ce conservatorii făcuseră în Neamț prin col. Rosnovanu¹⁹⁶ și că erau singurele județe administrate autocratic, dar bine.

Pentru tata avea un cult, se uita în ochii lui ca să-i ghicească gândul, și acela era sfânt. Nu s-ar fi abătut cu o linie de la el. Știa ce sacrificii făcuse tata pentru țară și cum își jertfise starea. „Datoria noastră, a liberalilor fără copii, e să facem pentru fiii lui ceea ce a făcut el pentru noi toți. Băieții Brătianu trebuie să urmeze pe tatăl lor în cariera politică și pentru aceasta să n-aibă grija existenței zilnice. De aceea, tot ce am lor le-o destin.“

Într-adevăr, nu numai prin testament le-a lăsat nuda proprietate a averii sale, iar uzufructul soției lui; dar din viață, având bani disponibili, a vroit să răscumpere Pleșoiul mamei de la Brătășanu, ca să revie copiilor ei. A insistat mult pe lângă Ionel să meargă cu dânsul pentru a-l vizita și a hotărî între acea moșie și una mai bogată, ce era pusă tot atunci în vânzare. Ionel a tot amânat, dintr-un simțimânt de delicatețe către bătrânul atunci bolnav deja, și d. Simulescu a închis ochii fără a-și realiza dorința. Banii din casă nu s-au mai găsit, și văduva, rău influențată, nu a permis moștenitorilor să replanteze treptat viile, atunci invadate de floxeră, până ce au fost complet distruse. Paguba a fost pentru ambele părți și numai cu mulți ani în urmă, după moartea doamnei Simulescu, valoarea acestei averi s-a restabilit.

Când s-a împărțit averea imobiliară între frați, mama fiind în viață, Ionel a luat Florica și Rătești, Vintilă – Sâmburești, Mihăești și Murgeștii mamei, Dinu – averea domnului Simulescu. Fetele nu avură parte la moșii, afară de Tați, care primi o mică vie la Constanța, cumpărată la 1878.

Tata se duse de trei ori la Govora, căci avea o mare încredere în apele de acolo; chiar abuza de ele, căci, în afară de cura pe loc, d. Simulescu îi trimitea apă cu butoaiele și mai făcea una la Florica. La fiecare plecare era o conspirație în contra tatei. Mama și noi toți insistam ca să plece în străinătate, unde, în afară de efectul îngrijirilor medicale, putea avea liniștea și odihna ce-i trebuiau. La Govora, cu toate greutatele comunicațiilor, îi veneau vizite adeseori inoportune, îi soseau știri neliniștitoare. Astfel, în 1886 fu silit să vie la București când află de detronarea și arestarea lui Alexandru Battenberg¹⁹⁷ de [către] Rusia. Tata îl iubea și admira pentru curajul lui de a rezista Rusiei. Și dânsul avea încredere în tata și venea adesea la București, chiar la noi acasă, de-i cerea povață.

Pe atunci, frunțașii bulgari, mai toți crescuți în școlile noastre, vorbindu-ne limba, păstrau o adâncă recunoștință tatei, care îi ajutase la dezrobirea și întemeierea statului lor. Stambuloff¹⁹⁸, Gueschof, toți veneau des la noi.

Ba, mai târziu, deveniți vrăjmași în războiul mondial, Gueschof a dat ordin ca internații români trimiși la Troian de germani să

fie cât de bine tratați, să nu fie lipsiți de nimic, cum se cuvine unor prizonieri politici, și cea mai bună locuință să fie rezervată lui I.N. Pillat, ginerele lui I.C. Brătianu. Ca răspuns la acest gest de recunoștință, fiul lui Gueschof, după armistițiu, a avut un tratament de favoare.

Ultima oară făcu la Govora cura în 1889, când se duse cu Tați și cu Dinu. Acolo Tați își arată calitățile gospodărești, luptându-se cu insectele lăsate în urma călugărilor în mănăstire, dar pe care reușește să le stârpească. Dânsa vorbește de gentilețea d-lui și d-nei Simulescu și de entuziasmul tatei pentru efectul băilor.

Tata laudă pe Ionel, care a luat asupra lui administrația moșiilor, dar regretă că, spre îndrumarea lui, lucrează în afară de meseria de inginer. Totuși acesta se pregătește și de manevre, lărgindu-și uniforma.

EXPOZIȚIA DIN PARIS. MUZEE

Pe când cei trei frați sunt în țară, Costache și cu mine ne instalăm la Paris în apartamentul lor, 34 rue Mazarin, pentru a vizita expoziția. Era cea dintâi călătorie de agrement ce făceam de la căsătorie. Bărbatul meu aleră toată dimineața prin spitale, își revedea profesorii și camarazii, care îi făcură o primire foarte amicală, de care beneficiai și eu, fiind invitată peste tot. Cunoscuți pentru prima oară interioarele artistice ale medicilor mari francezi, dar în general fui izbită de inferioritatea soțiilor lor în comparație cu dânsii, așa de cultivați în toate și adesea artiști.

Atunci îmi începui și educația mea artistică, cutreierând toată dimineața muzeele și expozițiile. Din 1878 nu mai văzusem nimic. Citisem mult, dar arta nu se învață din cărți decât cu ajutorul practicii. Luvrul mai ales mă înspăimântă. Când mă văzui în acea imensitate înțesată cu picturile celebre, puse unele peste altele, fără nici o ordine cronologică sau de școală, mă simții pierdută și chiar desperai de a mă descurca vreodată. Cum însă aveam disciplină și obiceiul problemelor de rezolvat, luai o repede hotărâre

și cumpărai un catalog. Cu el în mână, îmi limitai ambițiunea pentru anul acela la școala franceză, ca mai lesne, și pornii. Alergam în fiecare zi kilometri ca să regăsesc opera unui pictor, neocupându-mă de ceilalți; din sala mare în sălile cele mici, din colecții particulare (Decazes etc.) în galerii, din saloane în saloane. După o lună începui să-mi limpezesc ochii și ideile; văzui cu frică ce muncă și câți ani îmi vor trebui nu pentru *a cunoaște* Luvrul, dar pentru a mă procopsi câtva și pe mine.

Din fericire, de atunci încolo, în fiecare an am fost la Paris și, cu încăpățânarea Brătienilor, cum zicea un adversar politic, am perseverat până și acum în urmă. De atunci, Luvrul s-a mai regulat, s-au făcut clasări serioase și în ultimii ani puteam într-un timp relativ scurt și cu o infinită mulțumire să mă bucur de opera unui artist sau de o epocă în istoria artei, mai ales că munca mea, ca orișicare, și-a primit răsplata și că fiecare pânză celebră îmi este un prieten cunoscut.

Nu e însă aproape zi, în orice călătorie, în care dimineața să nu fie consacrată artei. Cred într-adevăr că la Paris nu e colecție deschisă publicului pe care să nu o cunosc.

Prietenii mei, și în special d-na Moise Halfon, cunoscându-mi gusturile, m-a condus la comori artistice inaccesibile profanilor. Colecțiunea Camondo, acum la Luvru, mi-a fost arătată de dânsa, și altele ale căror proprietari nu le deschid ușile bucuroși, dar care constituie una din bogățiile cele mai rare din Franța.

Atunci făcui cunoștința d-lui Paul Baudouin și a Jeannei, a familiei Bataillard și a altor prieteni ai tatii.

DEMISIA TATEI

Martie 1888

Ionel greu se obișnuia cu viața din Paris; părăsise la intrarea în Școala Politehnică internatul de la S-te Barbe și se stabilise într-un apartament, 37 Claude Bernard, cu Duma și Bujoi, camarazii lui

de liceu. Dorul de țară se manifesta printr-o depărtare voită de mediul francez, în care era nevoit să trăiască și pe care îl critica cu severitatea tinereții. Tata căuta să-l potolească și îl povățuia să frecventeze familiile franceze, unde va descoperi, cunoscându-le, toate calitățile lor serioase și plăcute; mai ales ar vrea să-l introducă și la d. Langlois. Își propunea să se retragă din minister și să se ducă la Paris, unde ar prezenta pe Ionel și mai târziu pe cei doi mai tineri cunoștințelor lui.

Era foarte trist și supărat atunci de disidența liberalilor, de purtarea fratelui său Dumitru, care se pusese în fruntea conservatorilor. Dorea revizuirea Constituției, care nu mai cadra cu noua stare a țării, și pe urmă voia să se retragă la Florica, găsind că și-a împlinit misiunea, și să se ocupe cu istoria și memoriile lui. *Viz neîmplinit, și de el, și de Ionel.*

Prietenii și conștiința lui însă nu-i îngăduiră acest sfârșit de viață plăcut. Vedeă bine că celelalte partide politice nu erau în stare să organizeze statul cel nou; între ei era vrajbă și nepregătire. Rosetti, influențat de fiii lui și urmând pornirile lui generoase, dar nepotrivite cu timpul, împingea la reforme ultraînaintate¹⁹⁹, pe care tata, cu spiritul lui politic, nu le găsea încă oportune. Stătescu și Lecca²⁰⁰ nu-l ajutau cum trebuia.

Singura lui consolație și odihnă erau fugile la Florica de sâmbăta cu cei doi băieți. Dânșii se înapoiau duminică seara pentru studii, tata luni și rareori marți. Revenea cu totul metamorfozat. Atunci se făcu, în locul vici, grădina între poteca croită de Alexandru Golescu și șosea.

Călătoria în Moldova în octombrie 1884, prin manifestările entuziaste ce i se făcură, îi compensă întrucâtva egoismul celor dimprejurul lui, care vedeau lucrurile dintr-un punct de vedere prea mic. De atâtea ori vrăjmașii politici au vorbit cu înverșunare de acapararea puterii, de tirania, de ambițiunea nemăsurată a tatei în deținerea guvernului timp de 12 ani. Ba chiar unii amici politici, mai târziu, nu și-au dat seama de ce nu s-a retras mai din vreme, bineînțeles cei care atunci nu lucraseră cu el și nu cunoșteau lucrurile de aproape.

Omul acela însă nu avea alt scop în viața lui decât a-și servi țara; își fixase o țință din cea mai fragedă tinerețe, țință înaltă și ideală, la a cărei realizare totală nu a ajuns dânsul, dar i-a pregătit tărâmul, și pentru care nu și-a cruțat nici viața, nici familia, nici averea. Când, exilat, lucra la Unirea Principatelor și abolirea protectoratului rusesc, își vindea moșiile și rupea logodna cu o femeie aleasă din iubire; când hotărî aducerea dinastiei străine, își părăsi soția în momentul nașterii, cu un copil bolnav, pe moarte, și mai vându o moșie. Acestea toate nu din indiferență sau cu un scop ambițios, dar cu inima sfâșiată și chinuit de ideea de ceea ce se putea întâmpla acasă în lipsa lui. În timpul Războiului Neatârării duse singur toată povara luptei, și internă, și externă. Munca depusă zdruncinase sănătatea lui șubredă, avea amețeli, amorțeli în picioare, doctorii îi prescriseseră o odihnă grabnică, el însă, cu tot sufletul încordat spre scopul propus, nu-și ascultă trupul care protesta și merse înainte, fără măcar a spune o vorbă soției lui, ca să nu o îngrijoreze. Singurul semn vizibil al acestor tensiuni fu albirea părului în câteva luni.

După război, trebuia să dea o nouă organizare țării, să revizuiască Constituția, să consolideze relațiile economice și comerciale cu țările străine. De s-ar fi putut retrace, lăsând altora această sarcină, cu câtă bucurie nu ar fi făcut-o, dar tovarășul său Rosetti i se părea prea utopist, cei mai tineri și chiar devotații lui, precum Stătescu, Lecca, nu aveau abnegația să-și sacrifice interesele personale pentru ale statului. Doi dintre cei mai buni: Câmpineanu²⁰¹ și Chițu, erau grav bolnavi. Pe atunci, miniștrii care stau câțiva ani în funcțiune ieșeau ruinați, nemaieexercitându-și profesiunea și neglijându-și afacerile.

Deja astfel de greutate îl făcu să-și dea demisia în 1884, iunie, apoi în 1886, când legea instrucției publice fu un pretext pentru majoritate să încerce eliminarea lui D. Sturdza din minister. Când Gh. Lecca își dăde demisia din președinția Camerei, tata, văzând această lipsă de coeziune în partid, voi să se retragă definitiv la Florica și să pornească pe mama cu fetele la Paris, unde se aflau deja cei trei fii. Bineînțeles, mama refuză să-l părăsească, dar se

bucura de odihna ce trebuia să regăsească soțul la Florica, la adăpost de amenințări, care pe dânsa o impresionau, mai ales de la atentatul lui Stoica Alexandrescu, în septembrie 1886. Copiii toți, asemenea, se bucurau la ideea liberării tatei, dar toți, pe de altă parte, își dădeau seama că depărtarea de la guvern nu însemna cea de la lupte și că necazurile ar fi mai mari, văzându-și opera compromisă prin nepriceperea sau discordiile celor ce i-ar fi urmat. Era pe tapet convenția cu Austria²⁰², se trata cu Ungaria, războiul amenința și Bismarck intervenea să nu se zdruncine alianța făcută și, mai ales, să nu se stabilească din nou influența Rusiei, la care se străduia cu atâta înverșunare și prin toate mijloacele ministrul țarului la București, faimosul Hitrowo, care pe față lucra cu opoziția, anunța continuu căderea lui Brătianu și se plimba la brațul lui Alexandru Catargi²⁰³ pe Calea Victoriei în timpul manifestărilor politice ale conservatorilor uniți cu junimiștii și disidenții liberali. Regele, foarte impresionabil la aceste demonstrații publice, le vorbea pe plac, ca să-i potolească, dar de câte ori tata îi aducea demisia o respingea cu energie, căci frica de muscali îi era și mai mare. Opoziția merse prin a amenința pe rege prin intermediul lui Kretzulescu, dar atunci îi răspunse drastic, mai ales că la Camera se făcu tatei o manifestare entuziastă pentru a răspunde achitării lui Oroveanu, implicat în procesul Stoica Alexandrescu, manifestare în care se revelă marele talent al lui Coco Dumitrescu, profesorul universitar. [Tot atunci intră și Haret în minister.] Dar necazuri și turburări tot nu lipseau. Era procesul fraților Maican, în care marinarul a fost victima unor intrigi și a cărui temă de acuzare nu era demnă de a desființa un așa de bun ofițer; procesul Angelescu, deschis de tata chiar, turburările fomentate de ruși în Bulgaria (ian. 1887), noile amenințări de război, care de astă dată aduseră din partea junimiștilor, cunoscători ai tendințelor conservatoare, declarația că vor susține ministerul Brătianu de ar fi un conflict european.

Într-acestea, tata își dă din nou demisia, care din nou e respinsă, deși atmosfera la Palat devine din ce în ce mai ostilă, mai ales împrejurul reginei, care nu putea să ierte tatii împotrivirea lui la

proclamarea Prințului de Wied²⁰⁴, nepotul ei, ca moștenitor al tronului și aducerea oficială în țară a lui Ferdinand.

[D-ra Văcărescu, marea favorită a suveranei, Zoe Cuțarida și] pe lângă ele toate doamnele conservatoare [, d-na Duca, al cărei bărbat se manifesta pe față, d-na Slăniceanu, Anna Lahovari,] se puseră în campanie. Era o luptă din partea lor pe viață și pe moarte. Coutouly, ministrul Franței, lucra pe față și se pronunța fără jenă contra lui Brătianu, aliatul Germaniei.

De la Paris, prietenii protestau în contra corespondențelor trimise din București la ziarele franceze, dar acestea nu publicau refutările calomniilor lor. Ionel ne trimitea foarte frumoase scrisori, exprimând indignarea lui în contra celor șovăitori, dorința de a ști pe tata liniștit, la adăpostul insultelor și amenințărilor, regretele de a nu fi terminat școala pentru a-l putea ajuta la lucru și a-și face datoria către țară ca orice român conștient, ca să servească exemplul dat de tata.

Tata în general nu vorbea politică în scrisorile către fiii săi, acum însă găsim fraze amărâte, constatând cât de puțin este ajutat de cei mai de aproape prieteni și câtă futilitate găsește uneori la cei mai serioși²⁰⁵. Singura-i mângâiere sunt scrisorile băieților, succesele lor la școală adevărate de notele mari ce obțin și mai ales convingerea că-și fac datoria, că au simțiminte bune.

În ianuarie 1888 se fac alegerile, opoziția are un număr destul de important în Cameră; majoritatea liberală, deși foarte mare, este slabă și inertă față de adversarii așa de violenți. Tata cere să se retragă, își dă demisia și foarte liniștit pleacă la Florica. Nu stă însă mult acolo, fiind rechemat de rege. Dimitrie Sturdza revenise de la Berlin, vede pe rege și-i arată greșeala ce face nesuținând pe Brătianu. De altfel, Beizadeaua nu reușește să formeze ministerul, și liberalii, văzându-și greșeala, se reculeg. La Banca Națională, la Creditul Rural alegerea tatei este strălucită. Regele se duce la Berlin pentru înmormântarea împăratului Wilhelm I și lasă ministerul liberal în locul lui.

Această reînviere însă nu ține mult și tot din interiorul partidului pornește cauza căderii. Costinescu budează, Dissescu trece

la opoziție, Stătescu nu mai vrea portofoliu și demisionează din președinția Camerei, fără măcar să previe pe șeful lui.

Regele, întors de la Berlin, unde Bismarck îi schimbase dispozițiunile sufletești, părea pregătit pentru a tăia orice speranță opoziției de a reuși prin scandaluri pe uliță. Aceasta însă, convinsă că numai cu amenințări pe stradă va reuși a-l teroriza, organizează o serie de întruniri publice cu manifestări zgomotoase. Fleva²⁰⁶ trecea pe sub ferestrele noastre dus pe spinarea mahalalelor, strigăte, țipete, procesiune la Cameră, unde Filipescu împușcă pe ușierul care se opunea la intrarea lor în sală și fu arestat, împreună cu Fleva. Duși la Văcărești, aveau libertatea să primească pe partizanii lor, vizitele doamnelor, hrana de acasă.

În Cameră, Carp insultă în chip brutal, cum nu se obișnuia atunci între parlamentari, pe cumnatul său Dimitrie Sturdza.

Majoritatea și mai ales toți comercianții mari din București hotărâseră să dea un banchet în onoarea tatei la Teatrul Național. În seara de 1/13 martie, pe când trebuia să asistăm la acea serbare, opoziția furioasă voi să oprească intrarea și poliția trebui să-i împărștie. De altfel, banchetul reuși foarte strălucit, toți frunțașii din toate profesiunile luară parte, cuvântări călduroase, reamintind opera săvârșită, fură ținute. Tata, după ce pronunță un foarte frumos discurs în mijlocul unui mare entuziasm, fu adus de toată asistența acasă, unde noi, ieșiți înainte, îl precedasem. Fu într-adevăr ca o apoteoză și ca o încheiere a carierei politice a tatei, căci lucrurile se precipitară și deznodământul urmă. Regele nu mai putu rezista opoziției, îi promise puterea și, neavând curajul de a spune francamente tatei hotărârea ce luase, voi să-i arate printr-o atitudine nedemnă de amândoi că-i dorește retragerea. Tata nu se agăță de guvern, pe care de atâtea ori voise să-l cedeze, și își dete imediat a șasea demisie, însă motivată de rândul acesta pe neîncrederea regelui, ceea ce vexă pe suveran. Se constituie guvernul lui Theodor Rosetti, în care intrară conservatori și junimiști care, fiind germanofili, trebuiau să contrabalanseze influența rusă.

Când pentru prima oară se duse tata la Cameră, Al. Marghioloman, încă tânăr, se precipită să salute pe tata, care, surâzând, îi

zise: „*Le soleil couchant salue le soleil levant*“*. Acesta, cam speriat de situația în care se afla: „*Jespère que le soleil levant sera aussi brillant que le soleil couchant*“**. Iar tata: „*Vous ne doutez de rien, jeune homme, pour faire autant que nous, encore faut-il être aidé par les évènements*“***. Și a revenit acasă să ne spuie răsând cât de prezumțios își începea cariera ministrul ageamiu.

Viitorul însă a probat că nu numai ocaziunile, ci mai ales chipul de a le folosi fac oamenii politici mari. În războiul mondial din 1914–1918 s-a văzut cât de puțin a știut Marghiloman să vadă calea de urmărit și cât de trist și-a terminat viața politică cel care a susținut în teritoriul ocupat pe vrăjmașul țării și care totdeauna fusese atât de încrezut în el.

Îndată ce se liberă, tata, obosit și, desigur, în inima lui amărât, fără însă să o destăinuiească, plecă la Florica însoțit de devotatul și gentilul G. Cantacuzino. Părea vesel ca un student în vacanță, și noi [eram] cu el, căci ne temeam pentru viața și sănătatea lui. Mama, mai ales, se îngrija în toate scrisorile ei și dădea zor băieților să nu prelungească studiile peste programul prevăzut, precum îi îndemna tata ca să nu intre aici în viața politică foarte demoralizantă de atunci. Vorbește și de starea financiară atât de compromisă, și de economiile ce trebuie să facă. Pe de altă parte, două scrisori ale tatei îl zugrăvesc mai bine ca orice comentarii. Prima, către Ionel, în care îl îndeamnă să nu renunțe la nici o prelungire a studiilor, mai ales pentru a face economii, și cealaltă e răspuns la dojana mamei că nu a telegrafiat de Sf. Constantin d-rului Cantacuzino, în care-i mărturisește că nu a avut cei doi lei necesari pentru a plăti telegrama (22 mai/3 iun. 1888)²⁰⁷.

Ciudat lucru! aproape la aceeași dată, adică doi ani după tata, *fu concediat* și Bismarck de împăratul Wilhelm II. Cei doi mai mari oameni de stat din acea epocă plecau amărâți de la suveranii

* Soarele care apune salută soarele care răsare. (N.a.)

** Sper că soarele care răsare va fi tot așa de strălucitor ca soarele care apune. (N.a.)

*** Nu te încrede, tinere, pentru a face cât noi mai trebuie să ajute și împrejurările. (N.a.)

pe care prin geniul și devotamentul lor îi înălțaseră așa de sus. O probă a dreptei vederi a lui Bismarck în 1883: „*Ne comptez jamais sur la reconnaissance d'un Hohenzollern*“*. Dar în ce fel deosebit au reacționat germanul și românul! Pe când primul umplea presa germană și întreaga Europă cu zgomotoasa lui indignare, justificată din punctul de vedere uman, cel de al doilea se retrase într-o tăcere demnă, nu-și spuse pasul decât celor de lângă el, pe discrețiunea cărora știa că se poate bizui, și nimic din ce ar fi putut micșora prestigiul și iubirea dinastiei nu trecu în public.

Ba chiar, de la Florica, unde se instalase, potolea pe amicii politici care se deșteptaseră și, mai ales, pe cei tineri de la *Democrația*, găsindu-i prea violenți.

Ce contrast între el și inamicii politici! Aceștia, aduși la o stare patologică printr-o opoziție atât de lungă, nu-și mai deteră seama de reacțiunea ce vor produce în favoarea liberalilor dându-i în judecată după opera mare ce făcuseră la guvern.

Trebuie însă recunoscut că, odată criza politică trecută și guvernele cele noi constituite, șefii celor două state se deosebiră cu totul în purtarea lor față de foștii sfetnici. Pe cât de brutal, de moji, de meschin insulta în toate chipurile Wilhelm II pe Bismarck, pe atât de amabili, prevenitori și gentili fură suveranii noștri, informându-se încontinuu de sănătatea tatii, invitând întruna pe mama cu fetele la Curte, având atențiuni amabile oriunde le întâlneau.

Chiar mie îmi făceau favoruri speciale, precum a-mi da loc la masa regală la balurile Curții, și, când soția unui înalt funcționar, foarte intimă în cercul restrâns al reginei, reclamă acea prerogativă ca datorită funcțiunii soțului ei, regele răspunse: „La Curtea împăratului Germaniei, fiica lui Bismarck este tratată în chip excepțional“. Tata însă se ținu deoparte, cum îi dicta demnitatea lui, și nu apără decât când era nevoit.

* Vezi nota de la p. 168. (N.ed.)

DAREA ÎN JUDECATĂ

1888 martie–1889 mai

Conservatorii, aduși la o stare de exasperare patologică printr-o opoziție de 12 ani, nu-și deteră seama de reacțiunea ce va produce în favoarea liberalilor darea în judecată a guvernului Brătianu²⁰⁸, după opera ce săvârșise. Îndată după constituirea cabinetului T. Rosetti, pun această chestiune la ordinea zilei. Neavând majoritatea de două treimi, fură siliți să o retragă.

Efectul însă era produs, și o indignare generală se manifestă la fiecare ocazie. La Câmpulung, alegerea tatei contra candidatului junimist; la Sf. Ion, sute de telegrame colective; criticile indignate ale lui Alecsandri și Ion Ghica față de publicul român din Paris; telegrama regelui, călduroasă ca în zile bune; toate aceste manifestațiuni îndârjiră guvernul din nou, cu atât mai mult cu cât junimiștii și conservatorii luptau înverșunat între ei.

Tata nu voia să ia parte la ședințele acelei Camere care propusese darea lui în judecată și nu se prezentă șase zile pe rând. Îi declarară colegiul vacant și făcură noi alegeri. Calcul meschin și greșit, care își primi îndată pedeapsa: Muscelul îl realese în unanimitate... De astă dată nu voi să le mai creeze greutăți și se duse din șase în șase zile la Cameră. Teodor Rosetti, pe față, se declarase în contra dării în judecată, dar o sprijinea. Aceasta era tactica tuturor junimiștilor: depuneau cărți la tata în semn de protestare, dar duceau campanie ascunsă împotriva lui. Culmea fu în ianuarie 1889, când se reluă chestiunea, dar nu pe tărâm politic, ci ca inculpat de drept comun! Trecuseră măsura! Chiar din cei care, cu Kogălniceanu în cap, pentru motive nu totdeauna mărturisite, ajutaseră la căderea ministerului Brătianu nu numai protestară, dar se declarară din nou liberali.

Regele cheamă de mai multe ori pe tata; într-una din întrevederi îi spune că vrea să limiteze prea marea libertate dată de Constituție și îl sărută la plecare. Lucru care a provocat însă noi și diferite comparațiuni, puțin favorabile suveranului.

Ba, la alegerile de la Creditul Funciar Rural, unde succesul tatii, cu 2 906 voturi contra lui Manu, cu 116, fu atât de semnificativ în timpul dării în judecată, încât regele și regina trimiseră felicitări.

Aceste manifestări prea exagerate din partea celui care ar fi putut să puie un simplu veto la acel fapt, măcar pentru a nu-și da și lui o lovitură, porneau din firea-i șovăitoare față de violență și din dorința de a nu-și aliena pe tata și, cu el, Partidul Liberal, care până aci păstrase o atitudine dinastică, dar, zicea dânsul, „și din datoria unui rege constituțional, care nu trebuie să se amestece în luptele partidelor decât pentru a schimba guvernul“.

Din minister, Maiorescu se declară din nou contra, dar majoritatea, cu N. Blaremburg²⁰⁹ și Panu²¹⁰ în frunte, o votează cu două treimi, Dim. Brătianu, ostentativ, pentru. Liberalii cei mai mulți sunt terorizați; chiar [unii] dintre foștii miniștri n-au curajul să se afirme; tata îi convoacă la Florica și, spre marea noastră indignare, Stătescu, Nacu, Aurelian nu se duc, dr. Romniceanu trece la Maiorescu. În schimb, Dim. Sturdza și G. Cantacuzino arată o energie fără șovăire.

În străinătate nu numai prietenii: d-na Michelet, Ferry, dr. Blanche, Bataillard, Dumesnil, dar și vrăjmașii, și chiar ziarele ungare nu înțeleg această aberațiune criminală. Dinu ne scrie de întoarcerea la Paris a locotenentului Iliescu, după un scurt concediu pentru a se căsători. Călătorise de la Viena la Craiova cu doi deputați: unul din ei, D. Caracostea, îi arată o telegramă de la P. Carp chemându-l de urgență la București pentru a vota darea în judecată, zicea el. [Pe față, la Cameră, Carp se declarase contra.]

Disidenții revin, Fleva se împacă necondiționat, dar de aici înainte nu mai joacă rol important în partid.

Tata era foarte neliniștit de starea politică generală și internă: în Franța se desfășura cu mare scandal afacerea Boulanger²¹¹, care se sfârși prin sinuciderea stupidă a generalului, dar tulburase întreaga țară; în Germania Wilhelm II îngrija pe cei cu minte; Milan²¹² abdică și vine pe tron incapabilul de Alexandru. Toate aceste îngrijorări obosiseră pe tata, avea dese hemoragii nazale,

semn rău la vârsta lui, era nervos și impresionat de zăpăceala tuturor. Ar fi voit ca Ionel să-și amâne întoarcerea definitivă și să studieze o specialitate în străinătate. Acesta însă, ajuns la ultimele probe pentru diploma de inginer, prevenit de noi de izolarea tatei la Florica, unde mama nu-l putea însoți din cauza studiilor fetelor, și cunoscând, pe de altă parte, din vacanțele trecute, starea financiară deplorabilă în care ne găseam, luă toate dispozițiunile necesare; își porni cărțile în țară și declară într-o gentilă scrisoare că unde sunt ele trebuie să fie și dânsul.

Camerele se închiseseră; după multe tăgădăneli, darea în judecată, amânată și desconsiderată chiar în ochii majorității din lipsă de probe, fu părăsită și clasată, cu toate insistențele câtorva pătimiși ca Blaremburg, sub influența Legațiunii ruse, sprijinită de Coutouly. Aceasta nu însă înainte de ianuarie 1890.

Tata se retrăsese la Florica și nu mai puse piciorul în Senat. Singura lui mângâiere era să-și vadă copiii răspunzând atât de bine dorințelor lui, eu fericită la casa mea. Fetele lucrau pe capete, prea mult chiar pentru sănătatea lor, frumoase, serioase și afectuoase; băieții la Paris se întreceau la note excelente și la laudele profesurilor; Vintilă, comisar la Școala Centrală, onoare neacordată până atunci unui român, ajunsese să aibă nota 20; Dinu era așa de prețuit la Școala de Mine; Ionel, felicitat la ultimele examene de ieșire din Poduri și Șosele, așa de frumos și cu atâta modestie vorbește de alegerea carierei lui și de năzuința de a se putea zice într-o zi de dânsul numai că a fost *un om cinstit și folositor țării*. Mai presus de toate aceste succese intelectuale, iubirea de familie, simțământul datoriei, dorința de a-și mulțumi părinții, care emană din scrisorile lor, îi umpleau sufletul de bucurie și de liniște pentru viitorul lor în slujba țării.

Aceste însușiri le dăduseră la tustrei la Paris un loc deosebit în fața prietenilor, dar pe Ionel îl iubeau cu preferință marcată, și la ultimele prânzuri de rămas-bun îi arătară o părere de rău care mări pe a lui și îl atinse adânc. Mai ales când d. Bataillard îl îmbrățișă fără a-și putea stăpâni lacrimile, gândindu-se probabil că la vârsta lui despărțirile sunt definitive de cele mai adeseori, inima

iubitoare a fratelui se strânse. Ne spune că trebuie să se gândească la cei ce va găsi în țară, pentru a nu regreta pe cei ce lasă acolo, și că nu e bine să zăbovești prea mulți ani pe țărmuri străine.

ÎNTOARCEREA LUI IONEL

Boala Mariuței

Deși foarte impacientat de a reveni în țară și de a lucra, Ionel fu nevoit să-și facă ultima excursie tehnică pentru obținerea diplomei. Se duse în Belgia, de unde trimise impresii foarte interesante și regrete, gândindu-se la țară, în fața acelei civilizații așa de rafinată. Nu fu la Florica decât în iulie; își luă îndată hamul în administrarea moșiilor, ca să scape pe tata de toate grijile mărunte ale gospodăriei.

La sosire găsi pe Mariuța încă suferindă după grozava criză ce avusese în mijlocul examenelor de clasa a VII-a.

De mult nu se simțea bine, dar teama de a fi oprită de la bacalaureat o îndemnă să-și ascundă durerile de stomac și slăbiciunile ce avea adesea. Mama, îngrijată de multe ori văzându-i fața palidă și trasă, a încercat să o trimită la Florica și să-i întrerupă studiile, dar dânsa, cu o tenacitate de necrezut, nu ceda, revenea și-și relua cărțile și chinul. Până când, într-o dimineață, pe când se pregătea să plece la examen, căzu jos, doborâtă de boală. Mama plecă la Sf. Sava cu Tați și cu Pia, eu, chemată în grabă, rămăsei lângă dânsa și crezui că-și va da sfârșitul într-una din hemoptiziile stomacale ce avu subit. Din fericire, locuiam aproape în str. Regală și bărbatul meu, fiind acasă la acea oră matinală, sosi repede și putu conjura criza, grație mijloacelor energice ce întrebuiță.

Multe zile, Mariuța, galbenă și aproape inconștientă, stătu întinsă în pat. Medicii, amicii noștri, Kalindero, Sergiu, o îngrijiră. Tata nu fu alarmat la Florica, dar prevenit în chip atenuat. Când veni în oraș, se sperie așa de tare văzând-o, încât el, care ne

împinsese la studii clasice, nu voi să mai lase pe cele mici să le continue; astfel că numai Pia își urmă clasele și trecu, doi ani în urmă, bacalaureatul magna cum laude. După ce însă se văzu cu diploma în buzunar, se lăsă în voia fatalității și făcu o anemie, care o înverzi în timp de mai mulți ani.

VIAȚA LUI IONEL

Ionel se înhămasese deci în timpul vacanțelor cu gospodăria, alerga de la o moșie la alta, petrecând săptămâni întregi la Furduești, în instalațiunea cea mai primitivă; mama îi trimitea, când avea o ocazie, câte o mâncare de la Florica și se îngrija de amânarea funcționării lui ca inginer. El se lupta ca să echilibreze bugetul, care în ultimii ani recurgea continuu la datorii. În toamnă însă, părinții nu mai primiră să-și sacrifice existența în așa chip și-l împinseră să ia o ocupațiune mai conformă cu studiile ce făcuse. Dar aci pentru prima oară ei nu fură de aceeași opinie. Mama voia să se angajeze într-o întreprindere particulară, să nu depindă de stat și mai ales să nu debuteze ca funcționar al guvernului conservator, necum al lui Al. Lahovary, atât de pasionat adversar al tatei. Tata, dimpotrivă, îl împinse să intre în serviciul statului. Era de părere ca fiii lui să nu debuteze prin politică, ci să lucreze ca ingineri, să-și arate capacitatea profesională, să câștige stima șefilor lor, să-și cunoască țara și oamenii din jur; să înceapă viața publică numai după ce-și vor fi făcut o reputație de oameni capabili și muncitori. Se temea și de o prea repede ascensiune în rândurile Partidului Liberal, mai ales de o pierdere a puterii de lucru pe care căutase prin toate mijloacele să le-o dea.

Bineînțeles, opinia tatei prevală. În octombrie 1889 Ionel se înscrie ca inginer de cl. III în serviciul statului, sub direcțiunea d-lui Anghel Saligny²¹³, unul din cei mai străluciți ingineri români, pe care tata îl aprecia la dreapta lui valoare și-i încredințase un post important la lucrările căilor ferate. Acesta fu de o gentileță

părintească cu Ionel, și-i făcu toate înlesnirile ca să-și poată îndeplini datoriile profesionale și pe cele filiale.

Când, mai târziu, avu lucrări mai depărtate, călătorea două nopți, bineînțeles fără pat, pentru a petrece duminica cu tata și la moșii. Aceste distanțe se măriră din ce în ce; fu trimis la Fetești, pe două luni la Cernavodă, unde din cauza insectelor doarme în căruță și este lipsit de orice confort. Trecea prin București numai între două trenuri, ca să ne dea bună ziua, totdeauna gentil, afecțuos, neplângându-se decât de a nu putea trăi mai mult cu tata, pe care îl știa singur la Florica.

Când își luă prima leafă o împărți surorilor, cărora tot din economiile lui le lua locuri la concerte și operă, organizează din nou trăsura, care lipsea mult mamei și fusese desființată în ultimul timp, deși era atât de necesară pentru ducerile continue la gară și scoaterea fetelor la aer mai bun la Șosea. [Când mama cu Tați și Pia trebuiau să revie de la Kreuznach, le trimise diurna lui ca să treacă prin Elveția, pe care de mult dorea mama să o cunoască și unde ar fi voit să le ducă dânsul, dar nu putea părăsi nici pe tata, nici postul de inginer.]

Cu toate aceste mici suplimente de cheltuieli, își ajunsese scopul de a echilibra bugetul și putu să răspundă cu înapoierea banilor (5 000 lei) și o scrisoare foarte demnă lui I. Marghiloman, care găsisese de cuviință să strige în Cameră: „Am mâna largă pentru săraci“, fiindcă subscrisese la o manifestare a Partidului Liberal, menită să plătească o veche datorie a tatii. Se căi cuconul Iancu de nereușita lui apostrofă, fu foarte mortificat fiul său Alexandru, care înțelesese că termenul de *sărac* aplicat tatei era o laudă, nu o insultă, dar tata fu mâhnit și supărat de această contribuție a partizanilor lui, pe care nu o bănuia nimeni din familie până nu fu săvârșită, căci, deși cu totul privată, nu admitea să-i vie nimeni cu ajutor bănesc.

Activitatea acestui tânăr de 25 ani, care renunțase la toate petrecerile de vârsta lui, fu într-adevăr admirabilă, căci, pe lângă administrația unor moșii așa de împrăștiate și pe lângă lucrări de inginer în Moldova, Dobrogea și București, mai reuși să-și treacă

examenul de inginer hotarnic, ca să poată delimita moșia amicului său Duma, și pe cel de sublocotenent de artilerie. La Florica făcea neîncetat îmbunătățiri, introduse pompa la pritocul vinurilor și, fără voia lui, amenințat de o prăvălire a terasei, începu să se ocupe de reconstruirea ei.

Avea deja atunci, ca și frații lui, o iubire moștenită, dar crescută prin copilăria petrecută acolo, prin contactul ce părinții știuseră să mențină în corespondență, cât fuseseră absenți, și mărită prin participarea ce luaseră, deja de mici copii, în vacanțe, la toate lucrările gospodărești. Această iubire la Ionel a mers crescând până la sfârșitul vieții lui și devenise o pasiune: tot ce avea băga la Florica în clădiri, grădini, grajduri, vite de tot felul, păsări, pietruire de drumuri pe deal și în pădure, nu mai vorbesc de confortul și înfrumusețările interioare ale casei, de neîncetata sporire a bibliotecii, începută cu atâta pricepere de tata, de cumpărarea porțelanurilor, oriunde descoperea un lucru ce putea împodobi acest lăcaș devenit pentru noi mai scump prin zidirea bisericii unde ei odihnesc acum câteșipatru. În călătorii, în excursiuni, de vedea un balcon, un felinar, zăbrele de ferestre de fier frumos lucrate, n-avea răgaz până ce nu le cumpăra și le așeza la Florica în locul potrivit.

Cea mai de căpetenie transpoziție fu *biserica lui Horia*²¹⁴, când, găsim-o dărâmată pe malul Arieșului, pentru a fi înlocuită printr-una de zidărie, întrebă ce devine lemnăria veche și, aflând-o de vânzare, o cumpără pe loc [și] o porni în căruțe cu lemnari și zidari pricepuți, pentru a o așeza. Abia trecuse granița noastră, atunci la Juvala, și autoritățile ungare, vestite prea târziu, voiră să o po-prească, fiind prilej de iredență, ziceau ele. Prea târziu! intrase pe pământul României libere, de unde nu o mai puteau răpi și unde făuritorul României Mari putu să o arate, câțiva ani în urmă, ardelenilor dezrobiți, frumos așezată între copaci, flori și o pajiște. Ionel plănuia să facă într-însa un muzeu de obiecte românești, deoarece două biserici sfințite nu se puteau pe o moșie. Mi-aduc aminte, prin 1910, când micul Ion Niculescu-Dorobanțu o privea și se mira de ce nenea Ionel să fi luat biserica fără clopot. „Clopotul a rămas în Ardeal, i se spuse, ca să-l tragă într-o zi un român zdra-

văn, să se scoale tot neamul și să ia Ardealul.“ „Dar clopotul e mic și noi aici nu-l vom putea auzi“, obiectă întristat copilul. „E mic, dragă, dar e fermecat, când va bate acolo, va răsună în fiecare inimă a noastră și-l vom auzi toți.“ În 1916, la 15 august, când toate bisericile își legănau clopotele, băiețelul, devenit înțeleghător, îmi spuse: „A sunat clopotul lui Horia, a răsunat în inimile noastre și acum îi răspund bisericile“.

Să ne întoarcem la începuturile vieții lui Ionel, care în timp de doi ani fură un sacrificiu continuu, izvorât din marea lui iubire pentru tata. Oboseală, privațiuni, muncă neîncetată și, mai presus de toate, grija și întristarea de a vedea declinând sănătatea și puterile tatei. Mama avea același simțământ, pe de o parte ar fi voit să vadă pe căteșitrei fiii împrejurul lor, intrați în viața publică sub auspiciile lui, pe de alta îi găsea prea tineri ca să-și încheie studiile. [Vintilă dorea mult să facă Școala de Belle-Arte pentru a deveni arhitect și ar fi avut nevoie pentru aceasta încă de cel puțin doi ani de studii.] Avea și dorința să mărite fetele și să se stabilească amândoi la Florica, căci tata nu admitea să le mute cu dânsul la țară, ci voia să meargă în lume, le dădea din tantiema lui de la Banca Națională rochii pentru balul de la Curte, le împărțea colindețele de Moș Ajun. Niciodată n-au ieșit așa de mult: la Palat, unde regele chiar se ocupa să aibă dănțuitori, când au debutat, la d-nele Moruzzi, Stolojan, Soutzo, la concerte, la serbarea Ateneului cu frumoasele tablouri vii, în care au fost așa de admirate d-nele Mirea, Anna Lahovary și Iza de Herz.

Tot atunci a debutat și Ionel, invitat la balul Palatului, unde fu declarat cel mai frumos și distins tânăr din București, *un lord englez*, spunea nenea Toli Mănescu a doua zi mamei.

Toate acestea mai ales după dorința tatei, care voia să-și vadă copiii veseli și petrecând, poate cu ideea de a le mărita [pe fete] mai lesne, poate simțindu-se mai slab și nevoind să le întristeze pentru dânsul. De altfel, veselie caracteristică familiei, moștenită de la tata, ne susținea în lupta de toate zilele și, când ne regăseam între noi, ea ne însuflețea pe toți. Biletele de plăcință la Anul Nou erau scrise de Ionel în versuri pentru fiecare din noi cu mult spirit

și într-o formă așa de comică, încât de la mare până la mic toți își așteptau rîndul cu nerăbdare și râdeau cu mare haz. Glume, farse distrau chiar pe tata, care în viața politică avea destule îngrijorări – crize ministeriale, cabinetele Krețulescu, G. Florescu, Cantacuzino succedându-se pe rînd.

Pe de altă parte însă, avu și o mare bucurie: împăcarea cu Dumitru Brătianu. Numai văzându-l cât fu de fericit prin această apropiere puturăm judeca cât suferise ani întregi să fie vrăjmășit de singurul frate ce-i rămăsese.

MĂRITIȘUL MARIUȚEI

Kreuznach

Atunci se hotărî și măritișul Mariuței. De mai bine de un an, Ion Pillat, deputat în Constituantă, fu prezentat mamei de un prieten moldovan. Era fiul unui partizan devotat al tatei, Niculae Pillat, mort de câțiva ani și om foarte cumsecade.

Tănărul, după câteva vizite, ceru mîna Mariuței. Cum însă nu-l cunoșteau îndestul, părinții, nedumiriți încă, îl amînă ră cu gentilețe. El nu se descurajă și reveni cu multă insistență. Ca să poată lua o hotărîre așa de gravă, tata se adresă d-lui Nic. Gane, în care avea mare încredere, și îl rugă să-i spună sincer de trebuie să-i dea fata. Acesta fu categoric favorabil și, cum Mariuței nu-i dispăcea, logodna se făcu – măritișul fu fixat la 20 mai. Dinu și Vintilă nu putură asista, fiind în toiul examenelor, Ionel și noi toți, deși severi la început, îl găseam gentil, binecrescut. Aceeași impresie o avu Vintilă, cu care petrecură o lună la Paris, și care era dezolat să vadă a doua soră măritându-se fără să poată asista la ceremonie, mai ales că nunta se făcu la Florica după datina stabilită, cu foarte puțini prieteni, stricta familie. O adevărată sărbătoare câmpenească. Timpul prielnic, cadrul încântător în luna lui mai, dejunul la Canapea ne micșorară părerea de rău de a o vedea

pornind chiar în seara aceea în călătorie de nuntă cu un străin, căci nimeni nu-l cunoștea de aproape. Aceasta era marea deosebire între căsătoria mea și a Mariuței și cauza îngrijorării, mai ales a mamei.

După ce însă se ridică încă o piatră din casă, cum zicea tata râzând, golul lăsat de Mariuța fu imens. Dânsa era ființa cea mai iubitoare și devotată din familie, toate corvoadele le lua și le îndeplinea cu o bunăvoință și o veselie care mascau orice sacrificiu și-i dedeau aparența unei plăceri pentru dânsa; ajuta pe mama, răsfăța pe toți, nu numai din familie, dar și pe prieteni.

După o destul de lungă călătorie, revenind în țară, se opri trei zile la Kreuznach, unde mă aflam cu mama, cele două surori mai mici și Vintilă, care terminase studiile la Centrală și se abătuse pe la noi ca să se odihnească puțin și poate să facă o cură reconstituantă, de care avea nevoie după munca strașnică ce depusese și succesele cu care ieșise din școală.

Noi plecasem la acele băi din cauza sănătății mamei, zdruncinate de multă oboseală ce avusese în toată viața ei, a surorilor celor mici anemice la extrem și a mea, cu speranța că apele din Kreuznach, mai eficace decât băile din Lacul Sărat, îmi vor realiza dorința de a avea copii. Acolo întâlnirăm pe d-na Olimpia Lahovary, cu copiii și nepoții ei, printre care Anna cu gentila ei familie, d-na Zoe Ghica-Comănești cu pupila ei frumoasa Alice Strat, logodită cu tânărul Lecca, Marie Lecca cu bărbatul ei, Juniu, d-na Zoe Sturdza, în fine, o mulțime de cunoștințe, printre care și d-na White, ambasadoriță acum la Constantinopole, care întru nimic nu se schimbă și nu-și schimbă viața în nimic.

Stațiunea era liniștită, lumea se îngrijea cu conștiință, viața iefină, mâncarea proastă, plimbările limitate, tot ce ne trebuia nouă pentru un moment.

Mariuța fu bine primită, nu ne văzusem de mai bine de două luni, era prima despărțire de dânsa și ne regăseam cu mare bucurie, dar pe foarte scurt timp. Ducând-o la gară, la plecare, Tați și cu mine ne înșelăram asupra drumului, ajunserăm la Kreuznachstadt în loc de Kreuznachbad, dezolate de a nu putea cel puțin lua trenul care ne-ar fi dus la această din urmă stație, căci n-aveam un ban

cu noi. Trebuiau deci să plece Pillații fără să-i îmbrățișem! Mare ne fu însă mirarea când șeful stației, văzând încurcătura și dezolația noastră, ne dete două bilete de la o gară la alta, rugându-ne numai să-i trimitem costul. Acest procedeu ne mări admirația și pentru politețea ce întâlneam la toată populația Germaniei, pe care întâia oară o cunoșteam, și pentru onestitatea ei, care singură justifica o astfel de încredere.

Vintilă la Kreuznach găsi odihna și liniștea desăvârșită, dar absolut nici o distracție, în afară de concertele simfonice pe care le urmăream în fiecare seară. Noi eram acaparate toată dimineața de cură, lui însă d-rul Markwald nu-i prescrisese nici una. Mama găsi că merita vacanțe mai plăcute și îl împinse să plece la Berlin, unde se afla D. Sturdza, și de acolo, cu el, la Essen, la Krupp.

Acest magnat al industriei oțelului le făcu o primire foarte călduroasă. Fratele fu minunat nu atât de confortul instalației, de luxul distins al traiului, dar mai ales de frumusețea uzinelor și de instituțiunile sociale alipite lor. P-sa Fredericka a Prusiei era, din întâmplare, oaspetele lui Krupp în acele zile. Se dete un prânz mare, o serată muzicală urmată de dans, la care fratele nu străluci, deși, îndemnat de Principesă, fu nevoit ca să intre în horă.

La sfârșitul curei, când trebuia să revenim în țară, Ionel trimise fetelor diurna lui, ca să treacă cu mama prin Elveția. De mult dorea dânsa să cunoască această țară, de care îi vorbise Alexandru Golescu cu entuziasmul lui crescut încă prin amintirile din copilărie.

Ionel ar fi voit să ne călăuzească dânsul și să iasă pentru scurt timp măcar din viața foarte penibilă ce ducea, dar nu putea părăsi pe tata, mai ales, nici lucrările ingineresti. Mamei îi fu milă să cheltuiască fără de el acești primi bani muncii, dar nu voi să refuze categoric o așa de afectuoasă gândire, și, în loc de Elveția, pornirăm mai direct pe Rhin până la Mayența, vizitarăm orașele așa de interesante prin monumentele și muzeele lor și admirarăm frumoasele ruine și casteluri pe dealurile de pe amândouă malurile. Mama însă și cu mine, care cunoșteam Dunărea de la Severin la Baziaș, o declararăm mult mai măreață.

La Viena, bărbatul meu ne ieși înainte, rămăsei acolo cu el scurt timp, iar mama și fetele își urmară drumul spre țară. La Florica

întâlniră pe tata, revenind de la Govora, unde făcuse cura în tovărașia lui Costache, Jean și Dinu. Deși guvernul, sau mai bine zis administrația locală, îi făcuse multe șicane în privința băilor luate la mănăstire, totuși d. Simulescu, cu tăcuta lui perseverență și cu influența ce avea chiar în opoziție printre cei mici, îi înlesnise tot traiul. Ionel nu putea, cum ar fi dorit tata, să petreacă și dânsul cele trei săptămâni acolo, avea prea multe pe cap, prevenea toate dorințele tatei, care era fericit de activitatea fiilor lui, lăuda gentilețea lui Costache pentru dânsul, deplângea slăbiciunea cu care creștea pe Jean și era gelos de corespondența zilnică întreținută cu mine, găsimd că lui nu-i scriu destul de des.

VINTILĂ

Vintilă, deși dorise mult să devie arhitect, făcând Școala de Belle-Arte după cea Centrală, văzând greutățile cu care se lupta Ionel renunțase la acest proiect și se decisese să înceapă viața de inginer „ca să mai dăm și noi, căci destul am luat“, zicea dânsul. Primi postul oferit de Compania Fives Lille pentru construcția podului de la Cernavodă. D. Duca și d. Saligny oferiseră câtor trei frați locuri în serviciul statului, precum și Fives Lille îi voia pe toți trei în condițiuni foarte avantajoase. Era epoca de mari construcții, și studiile lor erau o garanție de ce puteau lucra. Vintilă, îndemnat de tata, intră la Fives Lille, cu toate că ar fi voit să mai continue studiile cel puțin doi ani încă, negăsindu-se destul de învățat pentru a intra în viața practică, dar înțelesese greutățile cu care se lupta Ionel, sacrificiul ce făcea chiar în detrimentul profesiei lui pentru a ajuta pe tata, și deveni inginer practicant.

Nu porni însă direct la Cernavodă, căci iarna acolo nu se putea lucra. Compania îl chemă în birourile din Paris, unde mai petrecu câteva luni cu Dinu, și el în ultimul an al Școalei de Mine.

Grupul de menaj de la început se destrămase, Bujoi și Ionel plecaseră. Ca să poată urma, luară pe Ion²¹⁵, fiul cel mai mare al

d-lui Emil Costinescu, care studia medicina și care, după o viață cam zglobie la început, se potolise, învăța bine, trecea examenele cu felicitări. În fine, îmblânzise chiar pe Vintilă, foarte opus la început unei astfel de tovărășii. Mai aveau încontinuu pe Costică Alimănișteanu²¹⁶, camaradul lui Dinu la Mine, și pe Eugen Stătescu.

În această asociațiune, Duma era decanul, conducea casa, îi îngrijea pe toți, îi dojenea, făcea ordine, menținea regula. Pe Costinescu îl îndrumase în studiile lui de debut, pe Dinu D. Brătianu îl convertise să renunțe la Drept și să se apuce de Medicină. Toți îl tachinau, îl exasperau uneori, îi făceau fel de fel de farse; el se supăra, striga, amenința că-i părăsește, dar cu aceeași bunătate își urma îngrijirile.

În această ultimă iarnă, Vintilă mai profită ca să audă muzică bună, prinsese gust de Wagner, mergea la teatru clasic, și Dinu mărturisește că s-a plictisit la reprezentația *Romeo și Julieta*, pe când frate-său mai mic, *sentimental și entuziast*, era încântat.

Cât de puțin l-au cunoscut cei cari mai târziu l-au calificat de suflet sec și prozaic, preocupat numai de partea materială a vieții!

Tot atunci, pentru prima oară și spre a face plăcere d-lui Dumesnil, voi să învețe jocul de cărți, fără însă a-l prețui câtuși de puțin. Cred că nici nu l-a mai încercat.

Urma și cursuri la Sorbona, pe care Ionel îl îndemna să le înlocuiască cu studiul electricității. Cum însă Vintilă era numai pentru puține luni la Paris, nu voi să înceapă ceea ce nu putea isprăvi și se mulțumi cu știința pură ca distracție de orele de birou.

Ideea de a merge la Cernavodă nu-i surâdea, o făcea de datorie, spre a nu fi în sarcina familiei și spre a lua parte activă la cea mai mare construcție de artă inginerească ce se lucra atunci în țară, ba chiar în Europa; dar se temea de a fi izolat, departe de tata, cu legături de drum anevoioase; în fine, avea intuițiunea zilelor grele și dureroase care-l așteptau când, peste puține luni, după moartea tatei, se văzu izolat în acel pustiu, într-o climă toridă infestată de țânțari, fără casă unde să-și poată adăposti cărțile, acele tovarășe sigure și mângâietoare pentru cine știe să găsească o scăpare în ele. Distanța de noi era însutită prin comunicații neexistente; im-

piegații de la Fives Lille, oameni de meserie, mai mult conducători de șantiere, nu-i erau de nici un ajutor sufletesc.

Vintilă se plânge, dar și reacționează; își face două odăi, se instalează pe cât poate, confecționează un musticar și își aduce câteva din cărțile mult dorite. Făcea multă fotografie. În Paris luase lecții la Nadar și, la înapoierea în țară, trecând prin Florica, fotografiase, după cererea lui Ionel, pe toți și pe toate: mai întâi, frumosul grup al tatei și mamei pe fotoliuri în fața casei, apoi cel, mai puțin reușit, cu cei doi frați și cu mine, luat de Pia, pe urmă, casa din deal, locuința țărănească din vale, pe Mutu cu sacaua, pe Ilinca, grajdurile etc., și constitui astfel un dosar prețios de starea Floricăi la moatea tatei.

Această perioadă, cu grija de sănătatea tatei și, pe urmă, în durerea pierderii lui, singur, frământându-se în acest exil, fu cea mai tristă din viața lui. Era, din fericire, tânăr, cu o lucrare interesantă și absorbantă, cu un șef de o bunătate părintească. D. Saligny, judecând cu inima situațiunea, voi să-l scoată din Cernavodă, dânsul însă nu consimți să părăsească ceea ce începuse așa de greu și ce primise de bunăvoie.

Toată viața lui Vintilă fu umbrită de această izolare; natura lui concentrată deveni și mai rezervată – de ne scria uneori impresiile lui, era o excepție; ca să nu ne întristeze, prefera să le țină pentru dânsul. Ființa cea mai puțin egoistă ce am cunoscut, era în stare să facă orice pentru alții, dar nu cerea nimic pentru el; împingea acest simțământ așa de departe, încât evita să sune servitorii pentru serviciul său personal. Într-aceasta, ca în multe altele, în privința abnegațiunii, dezinteresării și sacrificiului pentru țară, semăna cu tata. Modestia și teama de a beneficia de o favoare nemeritată, datorată prin situațiunea tatei, a fost bine caracterizată când, în 1889, ne povesti inginerul Ion Cantacuzino²¹⁷, vărul bărbatului meu, care fusese la Paris, vizita lui la Școala Centrală. El era vechi centralist, rămas în buni termeni cu directorul școalei, și, curios a ști dacă reputația fraților Brătianu era întemeiată pe meritul lor, întrebă deci pe director și, după laudele acestuia, ceru dosarul lui Vintilă, căci acolo trebuia să fie trecută și profesiunea

părinților; la acea rubrică Vintilă calificase pe tata de *agronom*. „*Savez-vous qui est cet agronome, M. le Directeur? C'est notre président du Conseil depuis 10 ans.*“* „*Et voilà, 2 ans que j'ai son fils ici sans m'en douter.*“** [A doua zi a făcut muștrări lui Vintilă. „De ce mi-ai ascuns situațiunea tatălui, d-le?“ „N-am ascuns, dar președinția Consiliului nu e profesiunea tatălui meu, este o funcțiune vremelnică“].

Era un nobil caracter, câteodată sever, dar totdeauna mai sever cu sine și cu cei pe care-i iubea. Se putea măsura, chiar prin exigențele ce avea, gradul dragostei și aprecierea ce-ți acorda. Pe ai lui i-ar fi voit perfecți, ideali și adesea i se turbura sufletul când mici slăbiciuni se întrezăreau.

Viața i-a fost grea prin munca și încordarea din fiecare zi. A avut nespuse mulțumiri de a fi trăit și contribuit la opera mare națională, deși prin modestia lui exagerată nu-și atribuia tot ce-i revenea.

Ultimele zile fură amărâte de moartea lui Ionel, căruia îi dădea un concurs zilnic neprecupețit, de sarcina prea grea căzută pe neașteptate asupra lui în așa de tragic fel²¹⁸, de răspunderea neîmpărțită în acele ore decisive și, mai ales, de slăbiciunea celor care ar fi trebuit să-i ajute.

[Nici în casă nu găsea sprijinul de care avea nevoie, nevasta lui, Lia, care la început i se devotase cu atâta abnegație, primind cu drag toate jertfele materiale impuse de politică, era acum cu totul absorbită de Societatea Principele Mircea, care pentru dânsa devenise unicul scop al vieții sale, înlăturând pe toate celelalte. Nu mai erau ore de masă, adesea Vintilă prânzea singur cu copiii, dimineața dânsa se scula foarte târziu, nu-și revedea familia decât la dejun, și acela la ore imposibile.

Găsea că Vintilă era un tată prea sever și pe furiș de el susținea pe fiu în unele plăceri, nevinovate, desigur, dar care erau o deviere

* Știi, domnule director, cine este acest *agronom*? Este primul nostru ministru de zece ani încoace. (N.a.)

** Și eu am de doi ani pe fiul său în școală, fără s-o bănuiesc. (N.a.)

de la orele datorite lucrului sau o prea mare distrație în timpul săptămânii. Dădea o prea mare importanță toaletei. Toate acestea speriau pe Vintilă și îl făceau mai sever, poate și de teama ce avea de o ereditate care se manifestase în persoana cumnatului său, Dinu Stolojan.

Complicitatea între mamă și fiu depărtă pe acesta de la influența tatălui și îl arăta [pe Vintilă] nu ca doritor de a avea un fiu perfect și crescut ca și dânsul în principiile tatălui său, dar ca un prea strașnic și meticulos părinte, rămas înapoi asupra mersului timpului și neînțelegător al vieții de azi.]

[Zguduitura fu așa de tare, încât sănătatea i se clătina.]* Vintilă vedea multe, nu spunea nimic, dar ghiceam gândul lui, grija ce avea pentru creșterea copilului mult iubit și pentru viitorul țării, dacă el dispărea. De aceea, se îngriji cu sârguință și după doi ani își revenise aproape cu totul, când o imprudență neînțeleasă îl împinse să plece singur, pe un ger mare, cu automobilul, la acei Mihăești unde de doi ani nu mai voise să petreacă Crăciunul, sub obsesiunea impresiilor după moartea lui Ionel. Dar de ce am ajuns așa de departe, de ce de la tânărul debutant în viață nu m-am oprit decât aproape în zilele lui din urmă?

Să revenim înapoi și să reluăm șirul celor întâmplare la sosirea lui în țară, pe când Dinu își isprăvea Școala de Mine în nerăbdarea de a reveni și dânsul, contrariat și trist de a fi rămas singur la Paris.

BOALA ȘI MOARTEA TATII

Cu toate că tata slăbise, în toamna și iarna lui 1890 mai participă destul de activ la mișcarea politică, luă cuvântul la adunarea liberală ținută la Ateneu în octombrie, la votul de blam dat de Senat guvernului, la consiliile Creditului Funciar Rural; dar orice efortare îl obosea, memoria îl trăda pentru lucrurile recente și cea

* Frază existentă numai în ediția I din 1933. (N.ed.)

mai mică răceală sau indispoziție ne alarma, căci îl abăteau. Mama schimbase dispozițiunea apartamentului: mutase pe tata în camera de lângă a ei, cu salonașul de alături, în care dormea Ionel, ca odaie de toaletă. Bună inspirațiune, căci într-adevăr o durere de gât cu febră a tatei ține pe Ionel nedormit două nopți lângă patul lui și le înlesni îngrijirea. – Cum însă atunci avea construcția podului pe Bistrița, îndată ce perioada acută trecu, plecă în Moldova, lăsând toată oboseala mamei, dar decis să-și dea demisia pentru a se consacra cu totul scumpului bolnav.

Colonelul Roznovan, îndată ce aflase de sosirea lui Ionel la Piatra, îl invită la dânsul, la Roznov, și cu soția lui, născută Câmpineanu, fica marelui patriot liberal, insistară așa de mult, încât îi primi ospitalitatea înainte ca mama să-l mustre de a fi musafirul unuia din acuzatorii ministerului liberal, dat în judecată.

Ionel era continuu pe drum, atras de grijă, spre casă. Tata umbla greu și mai ales era foarte impresionat de slăbiciunea ce resimțea, nu voia să părăsească Florica, unde mama se dusesse după el și unde nu putea urma nici un tratament. În fine, complotând cu soțul meu și profitând de o sosire în București, îl convinse să înceapă masagiul, care îi făcu momentan mult bine și ne înveseli pe toți, însă pe scurt timp. Mama nu mai ieșea decât pentru a se plimba cu tata, când nu era Ionel în București, și nici nu mai primea pe nimeni ca să poată dispune dânsul de toată casa.

În această fază a boalei tatei, criza ministerială izbucni, general Florescu nu putu forma guvernul, regele cheamă pe tata și avu o lungă convorbire cu el. Revenind acasă, îl găsirăm foarte amărât și spuse mamei: „A voit să vază de sunt așa de bolnav cum o spun ziarele și adversarii, și m-a supus la un adevărat examen. El însă nu se gândește decât la jubileul de 25 ani și cum să-l serbeze mai strălucit“.

G. Cantacuzino făcu ministerul, tata se retrase, Camerele sunt dizolvate și vor fi noi alegeri.

Mama pleacă la Florica cu tata, foarte vesel de a scăpa din București. Acolo dau de pregătirile pentru refacerea terasei și [tata] se dezolează când vede glicina, mândria casei, culcată pe jos și în urmă smulsă pentru facerea temeliiilor.

Ion C. Brătianu

1891

Pia Brătianu

Pia Brătianu
1892

Ion I. Pillat
1891

Maria Pillat
1891

Ion Pillat
1891

Îndată ce se așezară în etajul de sus, tata în camera lui cea veche din colț, mama alături, în camera mea, starea lui se agravează, deși se supune la toate prescripțiile medicilor. Este un bolnav gentil, bun, afectuos, cum totdeauna fusese, dar acum nicidecum nu mai era glumeț. Nervozitatea din ultimul timp a dispărut, doarește pe fete, care vin, și se bucură mult când vede pe Ionel. Acesta cere și obține un concediu nelimitat, se instalează lângă tata și nu-l mai părăsește. Vintilă sosește și dânsul din Paris prin Italia și este impresionat de schimbarea ce găsește. Ionel, foarte trist, vine la București și pleacă cu Costache, care se reîntoarce seara alarmat de progresul boalei și cere o consultație cu dr. Kalinderu.

Pornesc și eu, dar nu mă pot fixa lângă părinți, după cum îmi cerea inima, din cauza nașterii iminente a primului copil al Mariuței; mama neputând părăsi pe tata mai multe zile, eu cel puțin trebuia să fiu lângă dânsa în acele momente impresionante. Într-adevăr, nașterea fu teribilă, mama, chemată în ultimul moment, deși se temea că nu va fi la timp lângă fie-sa, o mai văzu în chinuri mai mult decât ar fi dorit. După treizeci și șase de ore, în fine, veni pe lume Ion Pillat²¹⁹, aproape fără viață și cu capul deformat de forceps. – De câte ori mai târziu nu l-am tachinat că acelei presiuni asupra craniului a datorat talentul lui de poet! Dar și mama, și copilul se îndreptară repede și nu mai avurăm din nou decât grija de sănătatea tatei.

Dr. Kalinderu fu mai optimist decât Costache – e adevărat că nimeri la Florica într-o zi bună, și după obiceiul lui prescrise o cură la băile Balarue, în Franța, unde cu toată gentilețea promise chiar că-l va însoți și dânsul. Se hotărăște deci cura. Bărbatul meu era contra, din cauza gravității boalei, vârstei și mai ales a uzurei unei vieți așa de încordate; găsea călătoria primejdioasă și prea mare riscul ce atârna asupra mamei; nu se opuse însă la început față de autoritatea colegului mai în vârstă și mai obiectiv ca dânsul.

Vintilă se duse la Cernavodă. Mama era foarte tristă de a-l și singur acolo, impresionat de boala tatei și cunoscând cât era de sensibil și afectuos. Era și foarte chinuită de ideea plecării cu tata, pe care-l vedea slăbind zilnic. În casă, tata ședea tot culcat, din

când în când făcea o efortare, ieșea prin vie, atunci în toată frumusețea înfloririi pomilor, și revenea istovit, se culca, sta lungit ore întregi cu ochii închiși; când auzea un zgomot, îi deschidea și ne făcea câte o reflecțiune tristă, lucru neobișnuit la el, sau rareori o glumă. De altfel, își dorea tămăduirea și într-acest scop vrea să plece la băi. Alternativele de bine și de rău se succedau continuu. Moralul nostru se ridica și se cobora cu ele, ne agățam de orice indiciu bun; pe cele rele căutam să ni le tălmăcim în bine, parcă nemărturisindu-le le anulam în parte.

Vintilă, revenit la alegeri pentru a vota la Pitești, avu o impresie mai bună, trăirăm câteva zile în liniște. Plecarea era fixată pe miercuri, 1 mai, cu Fulgerul. Mama, cu cât se apropia, cu atât era mai nedumirită și cerea lui Costache părerea lui sinceră. Acesta nu i-o ascunse și, într-adevăr, lăsând pe Mariuța, mă dusei din nou la Florica și tata mă luă la o plimbare în trăsură spre Valea Mare. La plecare era mai voios și dorea să-mi facă plăcere, cunoscându-mi gustul pentru acea frumoasă pădure; nu ajunserăm însă până în fundul văii, și la întoarcere era atât de obosit, încât se rezima de mine: „Ce mari păcate am făcut eu, îmi zise trist, ca să mă bată astfel Dumnezeu?” De aici înainte, mă instalez și eu la Florica, Mariuța avea mai puțină nevoie de mine decât mama și nu mă mai înduram să mă despart de tata, pe care îl simțeam deja așa de departe de noi. Nu mai umbla decât susținut de Ionel, sta culcat în pat, vorbea puțin, deși văzându-mă glumi și mă tachină. Fiece zi însemna un progres al răului năprasnic.

Medicii hotărâsc să-l transporte la București, și Ionel cere un tren special pe ziua de duminică, 28 aprilie/10 mai. Întâi i se făcură mai multe dificultăți, dar când se duse la direcțiune și spuse că-l plătește, fu acordat. Abia apucă însă să revină la Florica, și de-comandă totul, starea era așa de gravă încât ne așteptam la un deznodământ imediat.

După ce scrisesem lui Dinu și Vintilă, acum le telegrafiasem, precum și Mariuței, care își părăsește patul, vine cu primul tren cu copilul în brațe, pe care-l alăpta. Când sosiră dânsa și, peste două ore, Vintilă, nenea Take, d-rii Kalinderu și Stoicescu, tata

nu mai vorbea, nu recunoștea, începuse agonia. Suntem toți împrejurul patului; doctorii nici nu voră să intre în odaia bolnavului, pe care de trei zile îl mutasem în camera cea mare a fetelor, cu ferestre spre terasă. Kalinderu era foarte impresionat în fața morții și, cu toate rugăciunile noastre de a rămâne încă puține ore, luă trenul spre București.

Dar, spre marea mirare a tuturor, la trei dimineața, respirația revine, sudoarea dispare, fața se luminează, la ora 10 recunoaște pe Mariuța, surâde lui nenea Take, lui Vintilă, nu vorbește însă, nu mănâncă, nu bea. Ionel telegrafiază lui Assaky, căci Costache nu voia să fie singur. Cu dânsul vin D. Sturdza, Carada, Grigore Brățianu, care nici dâșii nu s-au mai mișcat de lângă patul tatei. Îi face o frecțiune cu alcool, îi dă un ou cu lapte și îi vorbește tare. Recunoaște pe D. Sturdza, dar nu-l mai deșteptăm decât pentru a-l hrăni, spre a-l menaja la sosirea lui Dinu. Starea i se ameliorase puțin și noi treceam prin toate alternativele cele mai grozave.

În fine, miercuri 1/13 mai, sosește bietul Dinu, tremurând de emoțiune, după o călătorie chinuitoare. Nimeni din frați și surori n-avusesem curajul să ne depărtăm ca să-l întâmpinăm la gara Pitești. Dar când trăsura intră în curte doctorul îi făcu o nouă frecțiune cu alcool, îi deteră un ou cu rom și lapte, îi spuseră tare: „A venit Dinu“. Tata deschise ochii, se uită lung la el, îi surâse, întinse mâinile spre el și, luându-l de gât, îl sărută de două ori. Acestea fură ultimele momente mai bune, de aci înainte respirația se precipită, are agitație în mâini și picioare, nu mai recunoaște, puțină căldură, buzele uscate sunt încontinuu muiate cu apă și glicerină.

Vineri 3/15 mai începe agonia, sudori reci, respirație oribilă. Toată familia este împrejurul patului, prietenii, în odaie pe rând. Afară, furtună cu fulgere și trăsnete, cutremur de pământ. Zi oribilă și impresionantă. Spre seară totul se potolește, dar la ora 11 mâinile se răcesc, la 3 și 5 minute tot era sfârșit. Dimineața fu transportat în salonul decorat cu crengi de castan înflorite, fără nici un semn de doliu. Părea că se odihnește și, după atâtea suferințe, figura senină părea că doarme.

Telegraful funcționase din Pitești, lumea începu să vină, toți amicii, care, din discreție, se ținuseră departe, sosiră la Florica. Medicii, care fugiseră în grabă, reveniră să subscrie actul mortuar. Ionel însă îl dedese lui Assaky, care, fără nici o speranță, dar cu atâta devotament și dragoste, îl îngrijise.

Duminică sosi regele, pe care îl primi mama înconjurată de toți copiii ei. Se aplecă de sărută mâna tatei și zise plângând: „Am pierdut pe cel mai bun amic ce aveam“. Șezu apoi lângă mama o oră și la plecare ceru o șuviță de păr. Peste câteva zile, colonelul Candiano îmi aduse la București din partea regelui, pentru mine și *una* din cele două surori, două medalioane de aur. Pe o parte era gravată o cruce, pe cealaltă „5 mai 1891“, data vizitei lui la Florica. Mai trimisese mamei direct unul, cel mai mare.

În aceeași zi veni și dr. Babeș²²⁰ pentru îmbălsămare. Costache asistă, căci exprimase dorința de a lua creierul fără consimțământul familiei. Ne spuse că volumul creierului era foarte mare.

Apoi se porniră prietenii, cunoscuții și chiar admiratorii neștiuți, căci, odată cu încetarea din viață, toți își deteră seamă de mărimea pierderii ce suferea țara. Telegramme²²¹, scrisori curgeau neîncetat; printre cele mai frumoase a lui Kogălniceanu²²², și dânsul deja atins de degetul morții care trebuia să-l răpuie, după o lună numai, la Paris, dintr-o operație. Coroanele erau așa de multe, încât nu se mai puteau așeza în casă. Ionel tapisă cu ele toată fațada terasei.

Înmormântarea se făcu marți 7/19 mai. În fața casei, într-un kiosk din grădină, decorat cu panglici tricolore, fu așezat sicriul învelit în drapelul țării. Mama căzuse la pat, zdrobită de osteneala lungilor luni de veghe, de griji și de durere. Noi asistam toți, în fața noastră principii Ferdinand și Wilhelm de Hohenzollern, trimișii regelui. Toată curtea, tot dealul era înțesat de oameni. Piteștii în întregime, țărâניה din depărtare chiar, multă lume din București asistau. Când porni cortegiul la deal, spre mormântul Floricăi, unde tata dorise să-și găsească veșnica odihnă în loc de verdeață și de liniște, meraserăm câteșipatru ficele până la drumul spre Canapea, acolo însă nu mai puturăm urma și apucarăm spre casă, la mama, despărțindu-ne de tata înainte de mormânt. Cât am deplâns în urmă această slăbiciune!

După vârtoarea acestei ceremonii, petrecurăm câteva zile în cea mai desăvârșită liniște, cu mama. Toate gândurile noastre erau sus pe deal, toate amintirile spre viața petrecută cu acel părinte admirat și iubit până la adorație. Nu revedeam decât fapte bune, idei înalte, simțiminte nobile, caracter stoic și totuși dulce și iubitor; pe cât plângeam pierderea lui, pe atât ne mândream de a-l fi avut de tată și de îndrumător; era singura mângâiere cu putință după prea marea fericire a vieții noastre până aci.

Ca să urmăim însă principiile lui, trebuia să ne luăm fiecare viața de muncă și de datorie. Eu plecai cea dintâi, la 12 mai. Când mă văzui în București, departe de mama, de frați și surori, cu care eram în așa comunitate de simțiminte în acele zile triste, toată vremea singură acasă, bărbatul meu fiind ocupat peste măsură, nevoind să primesc pe nimeni, mă apucă un dor strașnic de Florica, care îmi devenise și mai scumpă prin legătura cu pământul făcută de mormântul tatei.

Mariuța se instalase acolo cu copilul, care, inconștient, era singura distracție posibilă pentru mama. Vintilă se închisese din nou în Cernavodă, și mai nenorocit sub impresia ultimelor zile petrecute la Florica. Dinu porni la Paris pentru a-și termina examenele și a-și lua diploma. Când sosi acolo, Carnot, directorul Școalei de Mine, totdeauna gentil cu el, îi spuse că consiliul profesoral, în vederea probelor scrise așa de bune, predate înainte de plecarea lui precipitată, îl dispensase de examenul oral și îi pregătise diploma. Dinu însă venise înainte de închiderea școalei, nefiind în curent cu această favoare cu totul excepțională; nu voi să profite de dânsa și, deoarece se găsea acolo, își îndeplini întreaga datorie și trecu examenul.

Ionel își reluă viața de inginer, dar și de șef al familiei. Făcu tot ce putu ca să ajute pe mama și să o mângâie. Sarcina devenise foarte ingrătă prin reconstituirea terasei, care amenința să se prăbușească, și căldura strașnică ce se încinse în casă, nemaifiind adăpostită de foișor.

Cu multă greutate și cu toate insistențele noastre întrunite, hotărâram pe mama să petreacă o lună la Miorcani, la Pillați, pe timpul dărâmării. Acolo o găsi Dinu sosind prin Galiția, acolo se

duse să o vadă Ionel, acolo fusei și eu puține zile și revenii cu mama, care nu mai putea rezista dorinței de a se întoarce la dânsa acasă. Atunci ea luă conducerea gospodăriei de la Florica în bună înțelegere cu Ionel și cu cei doi fii mai tineri, care dăduseră mandat absolut fratelui celui mare.

Ionel lăsa tot cum organizase tata, își avea domeniul lui, mama pe al ei, însă amândoi conlucrau și se sileau să se mulțumească unul pe altul. De aci înainte se văzu în toate ce femeie inteligentă, pricepută, activă, destoinică era mama și, mai presus de toate, cu cât tact înzestrată. Deși avea o personalitate marcantă și reușea în general să realizeze dorințele ei, știa să facă cu atâta delicateță concesiunile necesare, încât, mai târziu chiar, când elemente străine intrară în familie, ele nu bănuiră câte sacrificii le făcu ca să nu turbure armonia familiei. La această solidaritate și armonie ținea mai presus de tot, menținerea ei a fost opera dânsi. A creat o tradiție, și prin tradiție eram strânși legați împrejurul ei. Toate sărbătorile de familie se făceau la dânsa, de la prânzul săptămânal nu lipsea nimeni; în fiecare zi, fiecare din noi ne duceam s-o îmbrățișăm și până la sfârșitul vieții nici unul din fii, oricât de încărcăți cu sarcini grele, nu și-ar fi încheiat ziua fără să treacă măcar s-o îmbrățișeze. În fine, era inima care regula pulsațiunile întregii familii.

București, 1933

TRANSLAȚIUNEA

Florica, 22 mai 1921

Joi, 19 mai, plecați din București, Ion Pillat cu mine, Vintilă cu Pia și Alexandru Alimănișteanu²²³, am găsit la Florica pe Ionel și Eliza²²⁴. Serviciul de sfințire a bisericii începuse miercuri seara. După sosirea lui Dinu și Adina, am semnat pergamentul care s-a zidit în piciorul altarului, închis într-un tub de sticlă și fixat cu ceară topită, din care toate persoanele prezente au turnat o lingură

în cruce pe tub. Spălarea mesei s-a făcut de preoți și persoanele familiei. Ionel și protopreotul din Câmpulung [Muscel] au botezat și miruit biserica. Seara toți au plecat spre București, Drăgășani și Mihăești. Au rămas Pia, Ion Pillat și cu mine.

Ionel ne-a arătat darurile ce primise pentru biserică: 1. Fața după masa altarului este un brocat dăruit de d-na Lydia Philip-pescu în memoria mamei, la care ținea mult; 2. Potirul dăruit de regina Elisabeta în 1915 la aniversarea morții regelui Carol, cu cusătura făcută de dânsa de frivolitate în fir și semnătura ei în mărgăritar. Pe potir sunt gravate cuvintele evanghelistului: „Și trimis-a Domnul un om al cărui nume era Ioan“. D-na Poenaru îl aduse la Florica cu o scrisoare de la regină; 3. Evanghelia legată în argint, dată de d. Al. Constantinescu²²⁵; 4. Evanghelia lui Șerban Cantacuzino, darul d-lui Gârboviceanu; 5. Frumoasa icoană de la d. Al. Plagino; 6. Lingurițele și steluța de la preotul Teodorescu de la Biserica Amzei.

Vineri seara au sosit d-nii Dissescu și Emil Petrescu. Ionel pusesese să dezvelească mormântul până la boltă. Ce durere de a răscoli *acel pat de flori* în care dormise 30 de ani, de a-l lua din verdea și vesela pădure într-o zi de primăvară și a-l duce jos în cavou!

Sâmbătă s-a scos cosciugul și, măsurându-l, s-a constatat că trebuia mutat corpul într-unul mai mic, după măsura sarcofagului din capelă. Ionel a fost de față, fără însă a avea curajul de a se uita, noi, ceilalți, nici acela de a asista. D-rul Duma a făcut această tristă operație și ne-a spus că conservația corpului era perfectă, nici hainele nu erau alterate, părul, barba intacte. Drapelul în care era învăluit vopsise puțin cu roșu părul; o ușoară spălătură cu spirt a scos toate petele. Aceasta grație tuturor măsurilor luate contra umezelii la construcțiunea criptei făcute în 1891 sub supravegherea lui Eugen Carada.

După ce s-a așezat sicriul pe targă, l-am împodobit pe laturi cu ramuri de stejar, deasupra [am pus] un mare tricolor. Cutia în care s-au pus osemintele Floricai s-a învelit cu o broderie albă și s-a acoperit cu trandafiri.

Sâmbătă dimineața sosiseră Vintilă, Mariuța, Alimănișteanu, Maria Pillat. Seara, Dissescu ceruse lui Ionel să-l invite pe noapte

cu Al. Plagino. Acesta din urmă s-a scuzat în ultimul moment și Dissescu a sosit singur. Făcuse câteva zile înainte o foarte frumoasă conferință la Clubul liberal asupra tatei și merita această favoare. Pe mormântul mamei se fixase placa de marmură cu inscripția compusă de Ionel și săpată în atelierul lui Mățăoanu, sub conducerea arhitectului P. Antonescu²²⁶. Foarte frumoasă. Peste 7 ani, mama va fi mutată tot în sarcofagul tatii, mormântul actual este vremelnic. Florica va fi zidită într-una din nișele din biserică, fața cu ușă.

Duminică la 10 au sosit în gara Florica două trenuri speciale și la 11 trenul principelui Carol. La 11 1/2 a început slujba în deal, făcută de mitropolitul primat, d-rul Miron Cristea²²⁷, mitropolitul Bălan al Sibiului, protoiereul de la Câmpulung, care sfințise biserica, și preoții din Golești și Târgu Dealului.

La cotitura drumului spre mormânt, cortegiul preoților a fost oprit o clipă de mitropolit, care a exclamat: „Ce frumos este aici!“ A avut același simțământ de părere de rău ca noi de a-l muta din mijlocul naturii. Prințul Carol, toate delegațiunile și comitetele urmau. În fața mormântului îl aștepta familia, tot dealul era înțesat de mulțime compusă mai ales din țărani, ale căror veșminte albe, în jocurile de lumină și umbră ale soarelui, printre verdeața pădurii, făceau o privescătoare minunată.

Slujba a fost scurtă, sicriul, dus pe umerii țăranilor celor mai bătrâni din Rătești, s-a coborât pe la Canapea, urmat de micul sicriu al Floricăi, dus tot de doi veterani. În fața casei o nouă rugăciune. Casa în care a petrecut cea mai bună parte a vieții lui și unde s-a stins, care în acești 30 de ani fusese cu atât drag mărită și împodobită de urmași, precum și el mărise și împodobise ce găsisese de la părinți, și iubită de noi toți ca o parte vie din viața noastră, așa de bogată în fericire familială și amintiri adânci.

După parastas, mitropolitul primat a apărut în pridvorul bisericii, deasupra mulțimii smerite, cu chipul lui frumos în bogatele odăjdii, cu gestul impozant și glas puternic, și a început cuvântarea²²⁸. A fost, desigur, cea mai mișcătoare clipă din întregul șir de discursuri, căci simboliza într-adevăr România de azi recunoscătoare părintelui.

Au urmat alte vorbiri, toate însuflețite și desăvârșite, mai ales a d-lui Ion Petrovici²²⁹, în numele unui guvern din care Averescu, Titulescu, Argetoianu, Tache Ionescu s-au abținut să ia parte. Ei nu au înțeles că, nepunându-se în capul unei manifestațiuni atât de unanime, pe care nu o puteau opri, arătau nu numai un spirit stângist, mediocritatea și invidia, ci mai ales frica de răsfrângerea luminii tatii asupra Partidului Liberal. Au delegat la Florica pe Petrovici și la București pe Cudalbu²³⁰, cei mai noi în minister. Această reprezentare i-a caracterizat pe ei și nu a micșorat în nimic strălucirea ambelor sărbători. Tot acțiunea ascunsă a lor a împins Senatul să se acopere cu rușine când gl. Coandă²³¹, președintele, l-a consultat de nu vrea să fie reprezentat oficial printr-o delegație, dânsul luând parte ca membru din Comitetul de organizare. Senatul a refuzat, și mitropolitul Cristea a protestat prin câteva cuvinte și prin părăsirea salei de ședințe. Mitropolitul Pimen²³² și episcopul de Argeș, care trebuiau să ia parte la slujba de la Florica, în ultimul moment nu au venit, intimidați de atitudinea guvernului și a Senatului.

Discursul lui G. Mărzescu²³³ a fost asemenea din cele mai frumoase, și mai ales sfârșitul, în care spunea că „prin voința lui invincibilă a trebuit să fie dezmormântat din pământul strămt al Vechiului Regat pentru ca să simtă o clipă adierea caldă a vânturilor de la toate hotarele istorice ale țării și să fie de astă dată pe veci înmormântat în pământul României visurilor pentru înfăptuirea cărora a luptat“.

În sarcofag s-a pus un pergament subsemnat de mitropoliți, principele Carol, amicii cei mai vechi și familia; s-au subscris și cei absenți, adică: Tațiana, Ilie și Ion Niculescu, Nicolae Ivona și Ivoneta Pillat, Lia și Vintilă Brătianu, George Brătianu²³⁴, Pia și Sandu Danielopolu, Pia Pillat.

Prințul Carol, trebuind să asiste la decorarea orașului București de generalul Badiola, a plecat în mijlocul discursului mitropolitului.

Îndată după ceremonie, 16 din persoanele cele oficiale au luat dejunul cu Ionel și Eliza în sala de mâncare. Din ceilalți, 80–100 au gustat pe terasa transformată în sală de mâncare ca la serbările

noastre de familie și ultima oară la nunta Piei Danielopolu. Ce deosebire însă! De unde era o veselie fără margini sub ochii iubitori ai mamei, acum era pentru noi, copiii ei, o evocare a întregului trecut dispărut cu părinții, dar și o mândră înălțare sufletească de a-i vedea onorați și prăznuiți după meritele lor, căci nimeni nu-i desparte, precum nici în mormânt nu vor fi, când se vor putea muta osemintele mamei, după 7 ani, în sarcofagul tatii.

Dinu, Adina cu copiii și cu mine rămaserăm până luni, 10/22 mai, seara. Am citit cu Ionel, Eliza și dâșii scrisorile noastre din copilărie către părinți când se duceau pe câteva zile la București. Maria Pillat plecase dimineața la Câmpulung, unde se instalează pe vara toată. Mariuța plecase să ia pe Pia Pillat la Techirghiol.

Marti, abia dezmeticită de toate aceste emoțiuni, am asistat la Academie la ședința solemnă în onoarea tatii, în care Iorga a rostit cuvântarea. A vorbit ca un academician și a combătut ideea răspândită de vrăjmași că tata, neavând titluri academice, nu era un om instruit. Dimpotrivă, a spus, erudițiunea lui în istorie era așa de întemeiată, încât a emis teorii care abia mult mai târziu au fost recunoscute. A vorbit pe cât a putut de favorabil, dar fără însuflețire, și Iorga nu este într-adevăr bun decât când inima îi înăbușește pornirile personale.

Miercuri, la Clubul liberal, Duca a ținut o conferință pentru a arăta înrăurirea tatii asupra chestiunii agrare și mai ales pentru a rectifica învinuirea că tata ar fi combătut împământenirea țăranilor în contra lui Kogălniceanu. A fost perfect ca formă, documentație și argumentație. Un studiu bine studiat, proporționat și vrednic de a rămâne. Adunându-și materialul, Duca rămăsese uimit de munca așa de rodnică a tatii în toate direcțiunile, de divinațiunea ce avea și de căldura care însuflețea tot ce vorbea și ce scria.

Aceste serbări au fost, desigur, o dreaptă răsplată a unei vieți întregi de jertfă și de muncă fecundă, dar, totodată, răscolirea documentelor prea puse la o parte prin cerințele vieții de toate zilele, și deci cam uitate; a fost și o lecție admirabilă pentru cei care, cu acest prilej, au studiat viața tatii, iar cei care au ascultat-o au

întrezărit orizonturi noi pentru el, luminate de un patriotism, de o înălțare sufletească nebănuită.

La Academie, C. Arion, care era un suflet bun, s-a înaintat către mine și mi-a spus: „Țin să-ți sărut mâna în ziua de azi“. Pentru prima oară ne vorbeam. Iată-ne împăcați, în aparență cel puțin, căci nu pot uita în inima mea atitudinea lui din timpul ocupației germane. Tot atunci se împăcase cu Ionel și Vintilă.

Serbarea de la București a fost, într-un cadru mai larg, mai puțin intim și mișcător, o repetire a celei de la Florica. A avut însă ceva mai impunător prin mulțimea imensă care a asistat și prin solemnitatea cu care s-a desfășurat. Deși nu a avut nici un caracter oficial, deoarece lipseau Curtea, Corpurile legiuitoare, armata și, s-ar zice, și guvernul (reprezentat numai prin bietul Cudalbu), era însă manifestarea unui popor întreg prin diversitatea claselor sociale care luau parte, prin prezența individuală a multor personalități oficiale, mai simțitoare și inteligente decât miniștrii lor, prin buna ținută și reculegerea atâtor mii de oameni.

Slujba a deosebit că numai clerul ardelean s-a manifestat cu căldură. Fără a vorbi de mitropolitul Miron Cristea, care, la biserica Sf. Gheorghe, cu glasul lui adânc și puternic, a înălțat o rugăciune compusă ad-hoc pentru a mulțumi cerului că a dat neamului românesc un bărbat ca Ion Brătianu pentru a întemeia statul neatârnat și Vechiul Regat, îndrumându-l deja spre făptuirea României Mari, și l-a rugat să-i dea și în viitor tot astfel de călăuze. Dar alături de el erau Bălan²³⁵, mitropolit al Sibiului, Suciu, al Blajului, episcopul Hossu, Procup din Cernăuți, părintele Lucaciu²³⁶ și alții.

La Sf. Gheorghe erau cei câțiva prieteni bătrâni [care] au mai rămas: Costescu-Comăneanu, dr. Stoicescu, nu mai vorbesc de M. Pherekyde, care a președat toată serbarea cu o energie și un interes de necrezut la vârsta lui.

Cortegiul a pornit prin Lipscani, Calea Victoriei și Bd. Academiei. Noi am venit direct prin str. Colței. Era o priveliște impunătoare să vezi valurile de lume înaintând; de la Cișmigiu până la Statuie, o mare de oameni care se prelungea pe Bd. Carol. Deși prea multe, discursurile²³⁷ au fost ascultate într-o tăcere cucernică.

Fiecare a avut nota lui personală interesantă, arătând în totalitatea lor prodigioasa activitate a acestui om, și fiecare prieten sau vrăjmaș politic îl puna mai presus de toți. A fost singura notă neschimbată, s-ar putea zice monotonă.

Rectorul Universității, M. Vlădescu²³⁸, conservator, a vorbit cu o căldură, un entuziasm de care nu-l bănuiam în stare. La plecare, ne-a răspuns la felicitările și mulțumirile noastre: „Am putut vorbi astfel pentru că l-am cunoscut, și cum era voiam să-l înfățișez celor de azi“. Avea dreptate. Tata era unul din puținii oameni mari care câștigau a fi cunoscuți de aproape și nu avea să se teamă de a destăinui orice gând și simțământ al său. De aceea, numai noi, copiii lui, azi îl putem judeca în toate mărirea sa și avem dreptul de a fi în toate mândri de el.

Era o căldură strașnică. Un rând de scaune puse la pedestalul statuii rezervate pentru familie, căci la tribuna făcută anume pentru noi a trebuit renunțat, fiind pusă în spatele oratorului și în fața soarelui. Primarul ne-a mărturisit că arhitectul Comunei nu era astronom. Eu eram lângă mitropolit și îl umbream cu umbrela mea. Alex. Alimănișteanu ținea [umbrela] Piei deasupra lui Ionel. La un moment dat, fiind prea obosit, a șezut jos. Eliza, după patru discursuri, și-a părăsit scaunul și a mai ascultat două în picioare, nemaiputând îndura pe celelalte. Cum a plouat toată ziua, ne-am putut da seama ce noroc am avut să nu suferim duminică decât de căldură. Cu această ploaie mănoasă s-au încheiat serbările centenarului tatii.

Acum ne vine ecoul sărbătorilor din districte. În cea mai mare parte, chiar oficialitățile au luat parte importantă, făcând astfel un contrast cu atitudinea lipsită de tact a guvernului în București.

Cu mare mulțumire sufletească, dar și cu durerea răscolirii atâtor amintiri scumpe, am încheiat aceste zile prin mângâietoarea constatare că nu poate fi decât o singură consolațiune pentru cei care plâng ființe alese, adică mândria de a-i putea evoca în orice împrejurare ca o pildă și un îndemn.

NOTE

1. *Constantin (Dincă) Brătianu* (1768–1844), unul dintre demnitarii de seamă ai județului Argeș: ocârmuitor al județului, deputat ales în Adunarea Obștească a Țării Românești (1831–1844), ridicat la rangul de mare clucer de domnitorul Alexandru Dimitrie Ghica în anul 1839.

2. *Anastasia (Sica) Brătianu* (n. *Tigveanu*, ?–1839).

3. *Cleopatra Brătianu*, sora lui Ion C. Brătianu, căsătorită cu Gheorghe Lerescu și apoi cu P. Cecropide.

4. *Dimitrie C. Brătianu* (1817–1892), om politic și diplomat, licențiat la Paris, emisar diplomatic la Pesta și Constantinopol al revoluției de la 1848. Exilat în anii 1848–1853 la Paris și Londra, a activat pentru repatriere și pregătirea unirii Principatelor; deputat de Pitești în Adunarea Electivă din 22–24 ianuarie 1859; adept al neutralității active pentru obținerea independenței României în anii 1876–1877; trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Constantinopol (1878–1881); prim-ministru în perioada martie–iunie 1881. După 1881 intră în disidență față de fratele său Ion C. Brătianu, pentru ca din 1885 până în 1888 să treacă deschis de partea „Opoziției unite” pentru înlăturarea guvernului liberal. În martie 1890 revine în Partidul Liberal, al cărui președinte devine după moartea lui Ion C. Brătianu în mai 1891.

5. La 26 septembrie/8 octombrie 1883, Ion C. Brătianu îi scria fiului său Ionel aflat la studii în Paris: „Văd încă din toate scrisorile tale înfrigurarea ta că ești departe de tot ce iubești și te iubește. Te-am prevenit de ceea ce o să suferi, căci eram Stan Pășitul. Tu trebuie să suferi și mai mult decât mine, pentru care nu toate suvenirile mele din țară erau plăcute, mai cu osebire ale copilăriei; când tu, din contra, nu ai decât suvenire dulci din cea mai fragedă copilărie. Fă însă și tu ce am făcut eu la toate neajunsurile ce le-am avut în viața mea; îmi ziceam că negreșit acele contrarietăți, acele neajunsuri și chiar nenorocirile au contribuit să-mi formeze caracterul și

mai cu osebire să mă oțelească și să mă facă răbdător“. (*Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. I. Cu o prefață de prof. Ion Nistor, București, Independența, 1933, pp. 223–224.)

6. *Ana (Anica) Furduescu* (1809–1884), sora cea mare a lui Ion C. Brătianu. Rămasă văduvă, s-a retras la mănăstirea Văleni (Argeș).

7. *Teodor C. Brătianu* (1812–1884), fratele cel mai mare al lui Ion C. Brătianu.

8. *Maria C. Brătianu* (1814–1968), călugărită în 1835 sub numele Maximila.

9. *Zinca Enescu*, sora lui Ion C. Brătianu, căsătorită cu Ghiță Enescu, decedată în 1838 fără urmași.

10. *Caterina Odobescu*, soția generalului Ion Odobescu (1793–1857), mama scriitorului Alexandru Odobescu.

11. *Grigore Caracaș* (1814–1889). Memoriul lui Grigore Caracaș relatează și despre viața lui Ion C. Brătianu, student la Paris din 1842: „Peste un an m-am dus și eu la Paris și am văzut pe tânărul meu prieten șezând într-o mansardă din strada M-r le Prince, unde trebuia să ridice patul cu frânghii la tavan ca să se poată învârti în jurul mesei și a două scaune ce avea în cuib. El mânca cu 75 centime pe zi într-un pension din Place Saint Sulpice, recomandat de Vaillant [...]. Pe cât a stat în străinătate ocupațiunile lui erau pe de o parte studiul matematicilor, pe de altă parte, dezvoltarea ideilor liberale și patriotice. [...] A urmat și cursurile de Stat Major; totodată, el nu lipsea de la lecțiile lui Michelet, Quinet și Mischievici, care pe acel timp insuflau tinerimii școlare cele mai nobile sentimente de libertate și de patriotism“. (*Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. V, 1935, p. 524.)

12. *Edgar Quinet* (1803–1875), istoric, scriitor și filozof francez, membru de onoare al Academiei Române (1867).

13. *Jules Michelet* (1798–1874), istoric și publicist francez, susținător al revoluției române de la 1848 și al unirii Principatelor.

14. *Paul Bataillard* (1816–1894), scriitor și publicist francez, susținător al aspirațiilor naționale ale românilor. V. lucrările sale *Principatele Valahiei și Moldovei înaintea Congresului* (Paris, 1856); „La Moldo-Valachie dans la manifestation de ses efforts et de ses vœux“, în *Revue de Paris* (1856).

15. *Maria Rosetti* (n. *Mary Grant*) (1819–1893), publicistă. S-a căsătorit cu C.A. Rosetti în 1848, după revoluție urmându-l în exil până în 1857. Colaborează la *Românul*. În anii 1863–1864 scoate publicațiunea săptămânală *Mama și copilul*. În 1893, sub îngrijirea fiului său Vintilă, îi apare un volum de scrieri.

16. *Edmond Texier* (1816–1887), literat și publicist francez.

17. *Ernest Renan* (1823–1892), scriitor, filozof și istoric al religiilor. În 1847 își susține teza de doctor în litere. Lucrări: *Istoria generală a limbilor semitice* (1855); *Dialoguri filozofice* (1876); *Istoria originilor creștinismului*, 8 volume, 1863–1883; *Istoria poporului lui Israel*, 4 volume, 1888–1891.

18. *Pierre Leroux* (1797–1871), sociolog francez, participant la Revoluția din 1848 din Franța. Colaborează la mai multe publicații: *Globe* (1824–1834), *Revue des deux Mondes* (1834–1841), *La Revue indépendante* (1841–1844). Cariera sa politică se încheie după lovitura de stat din 2 decembrie 1851, plecând în exil la Bruxelles și Londra până în 1859, când revine în Franța în urma unei amnistii.

19. *Giuseppe Mazzini* (1805–1872), om politic italian, conducător al mișcării de eliberare națională a poporului italian (Risorgimento), fruntaș al Revoluției de la 1848, sprijinitor al lui Garibaldi.

20. *Daniele Manin* (1804–1857), om politic italian, conducător al Republicii Venețiene din timpul Revoluției de la 1848.

21. Atentatul lui Felice Orsini împotriva împăratului Napoleon III s-a produs la 14 ianuarie 1858.

22. *Jules Favre* (1809–1880), jurist și om politic francez, ministru de externe și vicepreședinte al guvernului Franței în 1870–1871; în această calitate semnează pacea cu Germania după Războiul Franco-Prusac din 1870–1871.

23. *Afacerea Dreyfus* (decembrie 1894) a determinat frământări și luări de atitudine în viața politică franceză, provocând o adevărată criză în 1897–1899. Alfred Dreyfus, condamnat la deportare pe viață în Insula Diavolului, este grațiat în 1899, iar în 1906 este reabilitat.

24. *Grigore Grădișteanu* (1816–1892), om politic, membru de onoare al Academiei Române. Participă la Revoluția de la 1848, fiind exilat până în 1858, când revine și participă la Unirea din 24 ianuarie 1859. În 1856 prezintă un Memoriu Congresului de pace de la Paris asupra necesității unirii Principatelor. În 1863 se retrage din viața politică.

25. *Nicolae Dimancea* (1838–1921), avocat, intrat în luptele politice ca partizan al partidei liberale în 1858, unul dintre conducătorii maselor adunate pe Dealul Mitropoliei în 22–24 ianuarie 1859. Din 1870 este deputat, de la 1876 până în 1888 a fost de mai multe ori vicepreședinte al Camerei. Primar al orașului Pitești.

26. *Alexandru C. Golescu (Albu)* (1815–1873), om politic, publicist; unul dintre cei patru fii ai lui Dinicu și ai Zincăi Golescu. Exilat pentru rolul în Revoluția de la 1848, rămâne la Paris până în 1857; a militat pentru unirea Principatelor.

27. *Henri Mathias Berthelot* (1861–1931), general francez, șeful Misiunii Militare Franceze în România (1916–1918).

28. *Zinca Golescu* (1792–1879), soția lui Dinicu (Constantin) Golescu (1777–1830), mama fraților Golești: Ștefan, Nicolae, Radu și Alexandru.

29. *Ștefan Golescu* (1809–1874), om politic, fruntaș al Revoluției de la 1848 și al luptei pentru unirea Principatelor. Ministru și prim-ministru (1861, 1867–1868).

30. *Nicolae Golescu* (1810–1878), general și om politic, membru al Locotenenței Domnești din Țara Românească la 1848; după intrarea trupelor otomane în București pleacă în exil la Paris până în 1857. Ministru și prim-ministru: 1860, 1868.

31. *Radu Golescu* (1817–1877), colonel, fruntaș al Revoluției de la 1848. Până în 1853 a fost închis la Bursa, după care pleacă la Paris până în 1858, când i se dă permisiunea să intre în țară.

32. La 3/15 august 1865 la București s-a produs o mișcare îndreptată împotriva guvernului și cu amenințarea chiar a domnitorului (aflat la băi în străinătate). Guvernul a acuzat opoziția și în special pe liberalii radicali, ordonând arestarea lui Ion C. Brătianu, C.A. Rosetti, Eugeniu Carada, Alexandru Golescu ș.a. Tribunalul, negăsindu-i vinovați, i-a pus în libertate. La 8 august 1865, din Cazarma Pompierilor din București, Ion C. Brătianu îi scria soției sale, Pia, următoarele: „Ieri m-am înfățișat la judecătorul de instrucție, unde am văzut și pe Rosetti, care este foarte bine. Acuzațiunea ce ni se face este atât de puțin întemeiată, încât doi judecători și un procuror nu puteau să o formuleze.“ Iar la 9 august o asigură că este sănătos „și am timp ca să dorm cât îmi place, nefiind smintit de treburi ca acasă. Așadar, vezi că orice rău își are și bunul său, atârnă numai de la înțelepciunea omului să știe să profite“. (*Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. I, p. 36.)

33. Ziarul *Românul* (9 august 1857–1891), condus de C.A. Rosetti, iar din martie 1885 de fiul său Vintilă C.A. Rosetti, suspendat în perioada 10 iunie 1864–13 februarie 1866. A fost organul de presă al Partidului Liberal până la apariția ziarului *Voința națională* (10 iulie 1884), când intervine ruptura între C.A. Rosetti și Ion C. Brătianu.

34. În perioada noiembrie 1865–mai 1866 Ion C. Brătianu a fost plecat în străinătate pentru aducerea prințului Carol. Revenise în țară în intervalul 24 martie–9 aprilie 1866 pentru organizarea plebiscitului din 2/14–8/20 aprilie 1866 prin care principele Carol de Hohenzollern (1839–1914) a fost proclamat domnitor al României.

35. *Eugeniu Carada* (1836–1910), publicist și economist, redactor la *Românul*. De la 1881 e printre directorii Băncii Naționale.

36. În *Memoriile regelui Carol I al României*, descriind primirea principelui în orașul Pitești cu prilejul sosirii lui în țară, se arată că acesta îl salută pe dr. Carol Davila „ca pe un vechi cunoscut de la Düsseldorf”. (*Memoriile regelui Carol I al României. De un martor ocular*, vol. I, Universul, București, 1909, p. 54; vezi și Severa Sihleanu, *Note și dezmințiri asupra Amintirilor d-nei Sabina Cantacuzino*, Cartea Românească, București, 1937, pp. 52–56.)

37. I. Gh. Duca făcea următoarele considerații asupra semnificației aducerii regelui Carol I în România: „Într-o țară care nu avea noțiunea timpului, regelui Carol aducea simțul exactității matematice... Într-o țară de aproximație în toate, el a adus conștiinciozitatea impusă până la meticulozitatea germanică. Într-o țară de zvâcnituri, de entuziasm violent și de descurajări pripite sau cel puțin de repede plictiseală, el a adus o stăruință nezdruccinată, liniștită și regulată ca bătaile numeroaselor orologii ce umpleau apartamentele sale... Într-o țară de mentalitate orientală, el a adus un spirit occidental, în vremea tocmai când țara se străduia să se avânte în marea vâltoare a civilizațiunilor occidentale... Și în fine, într-o țară în care, din cauza vicisitudinilor ei istorice, nu era obișnuită cu planuri dinainte făcute și bine definite, el a venit urmând un scop precis, și-a făcut un program și l-a îndeplinit întocmai”. (George I. Duca, *Cronica unui român în veacul XX*, vol. I, Ion Dumitru Verlag, München, 1983, p. 48.)

38. *Dinicu (Constantin) Golescu* (1777–1830), mare boier cărturar. În 1827 înființează la Golești o școală, la care l-a chemat pe prof. Aaron Florian din Ardeal și în care se predau limbi străine (germana, greaca, latina, italiana), alături de limba română. Lucrarea cea mai importantă: *Însemnare a călătoriei mele Costandin Radovici din Golești, făcută în anul 1824, 1825, 1826*, cu prilejul întovăririi copiilor săi la studii la Geneva.

39. La 15 mai 1821, Tudor Vladimirescu, la apropierea trupelor otomane de București, părăsește capitala pentru a se retrage în munții și mănăstirile întărite din Oltenia. Apucând direcția Pitești–Râmnicu-Vâlcea, și-a fixat tabăra la Golești, de unde la 21 mai 1821 a fost ridicat de Iordache Olimpiotul însoțit de 50 de arnăuți, dus la Pitești și Câmpulung, apoi la Târgoviște, unde a fost ucis de Caravia în temnița mitropoliei la 27 mai 1821. (Mircea T. Radu, *Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1978, pp. 463–476.)

40. În memoriile regelui se relatează că a ajuns cu suita la orele 6,30 dimineața la Craiova, unde a vorbit mulțimii adunate, plecând foarte repede din oraș. Pe la ora 12 intra în Slatina, iar la 18 intra în Pitești, unde i se făcu „o primire însuflețită cu cuvântări și cu muzică”. (*Memoriile regelui Carol I al României*, vol. I, pp. 52–55.)

41. „Doamna Davila, născută Racoviță (?–1874), rudă d-a Goleștilor, era înzestrată cu cele mai mari daruri spirituale; nobila frumusețe a trăsăturilor ei uimise la început pe prinț când, sosind în țară la 1866, a petrecut noaptea ce a precedat intrarea sa în Capitală pe moșia Goleștilor“. (*Memoriile regelui Carol I al României*, vol. VII, 1911, p. 55.)

42. *John Barker Mawr* (1815–1892), medic englez, stabilit la București în 1858 la îndemnul lui Dumitru Brătianu. Medic la Spitalul Brâncovenesc și la Azilul Domnița Bălașa.

43. *Dr. Mihail Obedenaru* (1839–1885), medic, diplomat și publicist. În 1866–1874 practică medicina în București, după care intră în diplomatie, fiind prim-secretar de legație la Roma, Constantinopol, ministru plenipotențiar la Atena (unde și moare la 9 iulie 1885). Membru al Academiei Române din 10 septembrie 1871, căreia i-a lăsat întreaga sa avere, precum și bogata colecție de manuscrise, documente istorice.

44. *Dr. P. Iatropolu* (?–1876) făcea parte dintre cei aproape 20 de medici care se stabiliseră în București în perioada 1841–1850. S-a numărat printre cei 16 membri fondatori ai Societății Române de Științe (24 ianuarie 1862).

45. *Alexandru S. Marcovici* (1835–1886), medic, doctor în medicină la Paris, profesor de clinică și terapeutică medicală și medic primar la Spitalul Colțea, delegat la numeroase congrese medicale europene (1873–1881). În 1866 ia parte la Constituantă, în 1870, este ales deputat, iar în ultimii ani de viață, senator. În 1886 funcționa ca medic, profesor, membru al Consiliului Medical Superior și efor al Spitalelor Civile (în locul d-rului Carol Davila, decedat la 26 august 1884).

46. *Eugeniu Stătescu* (1836–1905), om politic, licențiat și doctor în drept la Paris. Ministru, succesiv, la Justiție, Interne, Externe în guvernele liberale Ion C. Brătianu și D.A. Sturdza. Deputat și apoi senator, președinte al Senatului în 1897 și 1901.

47. *Dr. Carol Davila* (1828–1884), medic francez venit în România în 1853, la invitația lui Știrbei Vodă, organizatorul serviciului sanitar militar și al ocrotirii sănătății publice. A organizat Societatea Crucea Roșie (1876), a pus bazele învățământului medical superior (împreună cu dr. N. Krețulescu), înființând Facultatea de Medicină (1854), Școala de Farmacie (1856), Școala Veterinară (1857). A înființat Grădina Botanică de la Cotroceni, precum și numeroase societăți științifice (științele naturale, fizico-naturale, hidrologice).

48. *Barbu Dimitrie Știrbei* (1799–1869), domn al Țării Românești (iunie 1849–octombrie 1853; septembrie 1854–martie 1856).

49. În legătură cu această afirmație, Elena Perticari Davila scrie: „Greșește, într-adevăr amarnic, cu o lipsă desăvârșită de inimă când afirmă

că generalul Davila «ar fi martirizat pe soția sa». Chiar dacă acest fapt ar fi fost adevărat, d-na Cantacuzino, fiind atât de prietenă – cum scrie chiar d-sa – cu frații Davila în copilăria lor, nu-i era îngăduit, aceștia fiind încă în viață, să lovească cu atâta cruzime în memoria tatălui lor.“ (*Apud Severa Sihleanu, Note și dezmințiri*, p. 53.) Iar dr. Carol (Pia) Davila conchidea: „Când ai fost primită într-o casă ca prietenă, să publici astfel de informațiuni este ceva neuzitat. Cititorul să aprecieze.“ (*Ibidem*, p. 58.)

50. *Alexandru Davila* (1862–1929), dramaturg și om de teatru, director al Teatrului Național din București (1905–1908, 1912–1914). În 1881 intră în diplomatie la legațiile României de la Roma și Bruxelles. Apoi ocupă posturile de inspector al Poliției Capitalei și de administrator al arondismen-tului Măcin (Dobrogea), în legătură cu care Sabina menționează unele încurcături bănești. Din 1884 se dedică publicisticii.

51. Față de asemenea aprecieri, M.I. Kogălniceanu, nepotul marelui om de stat, răspundea „că lucrarea cuprinde câteva pasagii revoltătoare pentru memoria marelui bărbat de stat Mihail Kogălniceanu, bunicul meu“. (*Apud Severa Sihleanu, Note și dezmințiri*, p. 59.)

52. *Constantin I. Brătianu* (1844–1910), general, membru de onoare al Academiei Române (aprilie 1889).

53. *Toma I. Brătianu* (1840–1890), licențiat în drept, consilier la Curtea de Apel, secretar general la Ministerul de Finanțe, comisar regal la Banca Națională și Creditele Funciare.

54. *Grigore T. Brătianu* (1849–1893), licențiat în drept la Berlin și doctor în drept la Paris (1874). În 1875 intră în magistratură, ajungând membru al Curții de Apel din București. În 1888 e deputat de Teleorman. Fondator al Ligii Culturale, fiind casier al acesteia la înființare, apoi președinte în 1892. A murit la 26 februarie 1893 „în mod subit, în urma unei boli de inimă, în camera 63 de la Grand Hotel de Boulevard din București“. (Mihail Canianu, *Grigore T. Brătianu*, București, 1893, pp. 13–16.)

55. În septembrie 1868 Dumitru Brătianu a fost în Franța cu misiunea de a înlesni recunoașterea lui Carol I ca domnitor al României, obținând promisiunea lui Napoleon III că va interveni pe lângă Poartă pentru recunoașterea necondiționată a lui Carol I. (Anastase Iordache, *Pe urmele lui Dumitru Brătianu*, Ed. Sport-Turism, 1981, p. 269.)

56. *Eugenia Cialăc* (1842–1899).

57. Dumitru Brătianu era pentru neutralitatea României în conflictul ruso-turc, pornind și de la practicile de până atunci ale Rusiei și de teama înscăunării dominației acesteia în sud-estul Europei. „Luând parte la un resbel de agresiune în Turcia, am comite, repet, cea mai mare și mai funestă

greșeală, pe care nimic n-ar putea-o scuza, nimic n-ar putea-o repara, nimeni, dar, n-ar fi în drept să zică: ce vă pasă! Iată iau răspunderea, răspunderea va fi a mea“. (Dimitrie Brătianu, *Uă datorie de conștiință către țeara mea*, București, 1877, p. 19.) Pornind de la unele premise reale, poziția lui s-a dovedit cel puțin prea prudentă, istoria dovedind de nenumărate ori că prudența exagerată înseamnă pierderea unor ocazii unice.

58. *Petre Grădișteanu* (1839–1921), licențiat în drept la Paris, membru al Academiei Române. Participant la Coaliția de la Mazar-Pașa (1875), deputat liberal (1876–1888), președinte al Ligii Culturale.

59. *Alexandru Candiano-Popescu* (1841–1901), general din 1894. Ia parte la conspirația ofițerilor pentru răsturnarea lui Al. I. Cuza. În august 1870 proclamă „republica de la Ploiești“ și detronarea principelui Carol; dat în judecată, este achitat. În 1877 reîntră în armată, participând la Războiul de Independență. Din 1880, timp de 12 ani, a fost adjutant al regelui Carol I.

60. *Gheorghe Chițu* (1828–1897), om politic, licențiat la Viena, membru al Academiei Române. Deputat de Craiova din 1867, iar din 1876 senator. Ministrul cultelor și instrucțiunii publice (apr. 1876–oct. 1878, iunie 1884–febr. 1885), de finanțe (dec. 1881–ian. 1882), de interne (aug. 1882–iunie 1884). În 1886 s-a retras din viața politică.

61. La 22 sept./4 oct. 1868 s-a adoptat legea pentru construirea unei rețele de căi ferate, prin care se concesiona consorțiului prusac condus de dr. Bethel Henry Strousberg construirea liniilor ferate Roman–Galați, cu o ramură Tecuci–Bârlad, Galați–Buzău–Ploiești–București și București–Pitești–Slatina–Craiova–Turnu Severin–Vârciorova. Concesionarea se anulează la 4/16 oct. 1871, din cauza falimentului consorțiului. Drepturile și datoriile acestuia vor fi preluate la 2/14 februarie 1872 de bancherii germani Bleichröder și Hansemann.

62. La 8/20 august 1870 se produce la Ploiești mișcarea antidinastică condusă de Al. Candiano-Popescu, care-l proclamă pe generalul Nicolae Golescu regent, pe Ion C. Brătianu, ministru de război, iar el se numește prefect de Prahova. Plăsmuiește el sau i-o oferă alții o telegramă ca fiind semnată de Ion C. Brătianu, prin care se comunica detronarea principelui Carol și se ordona supunere față de guvernul provizoriu. (V. Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, Editura Eminescu, 1987, p. 17). Pentru aceasta, Ion Brătianu a fost arestat, dus la Pitești și apoi la Câmpulung-Muscel, unde va fi judecat și achitat.

63. *Ion (Iancu) Lahovary* (1848–1915), licențiat în litere și doctor în drept la Paris, fruntaș conservator (președinte al Partidului Conservator în intervalul mai–iunie 1915), ministru plenipotențiar la Paris (1892–1895), ministru,

succesiv, la Externe, Domenii și Agricultură, Industrie și Comerț în guvernele conservatoare din anii 1895–1912. „Nu era popular, nu era omul întrunirilor și al manifestațiilor, dar era «stimat» de toată lumea și considerat într-un anumit sens ca un om reprezentativ, așa încât în ultima vreme nu mai fusese minister conservator fără dânsul.” (C. Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. I, Editura Albatros, 1991, p. 146.)

64. *Alexandru Lahovary* (1841–1897), licențiat și doctor în drept la Paris (1862). A fost ministru de justiție în guvernul Manolache Costache Epureanu (apr.–dec. 1870); ministru de justiție în guvernul Lascăr Catargiu (oct. 1873–apr. 1876), al domeniilor (1888) și de externe (mart. 1889–febr. 1891, nov. 1891–oct. 1895); deputat în opoziție (1876–1888). G. Panu îi face următorul portret: „D. Lahovari este necontestat om de valoare, el este unul din cei mai de valoare ai Partidului Conservator. Orator pasionat, brutal, disprețuitor, el este cineva... revoltează, indignează pe auditor, niciodată însă nu îl lasă indiferent sau nu trece de ridicol.” (G. Panu, *Portrete și tipuri parlamentare*, București, 1893, p. 77.)

65. În procesul de la Curtea cu Jurați de la Târgoviște, Candiano-Popescu, Eugeniu Carada și ceilalți inculpați au fost apărați de Nicolae Flea. Acesta a publicat la București, în anul 1871, broșura *Procesul lui 8 august. Apărarea făcută celor 41 acuzați*.

66. *Dimitrie Alexandru Sturdza* (1833–1914), președintele Partidului Liberal (noiembrie 1892–decembrie 1909). Studii la Bonn și Berlin. Secretar al Divanului ad-hoc din Moldova (1857), apoi secretar particular al lui Alexandru Ioan Cuza (1859), dar trece repede în opoziție față de domnitor. Ministru din 1866 în unele cabinete liberale, prim-ministru: oct. 1895–nov. 1896, mart. 1897–apr. 1899, febr. 1901–dec. 1904, mart. 1907–dec. 1908. Membru al Academiei Române, din 1871, secretar al acesteia ani îndelungați, contribuind la îmbogățirea materială și culturală a acesteia. În memoriile reginei Maria întâlnim următoarea descriere: „Dimitrie Sturdza era în adevăr omul care cu toată convingerea opunea veșnice obiecțiuni. Uscățiv, cărunț, violent, era un omuleț pătimaș, sectar și certăreț ca un fox-terrier, dar un om de valoare și cât se poate de inteligent... Dimitrie Sturdza, adevărat șef în partidul său, era și temut, și respectat; unchiul [regele Carol I – n.n.] avea despre el o înaltă părere.” (Regina Maria, *Povestea vieții mele*, vol. II, Ed. Eminescu, București, 1991, p. 176.)

67. *Alexandru Vilara*, mare vornic, membru al Societății Filarmonice (1827), membru al comisiei de elaborare a Regulamentului Organic.

68. *Gheorghe Magheru* (1804–1880), general, jurist, președinte de tribunal, prefect al județului Romanați după 1846, membru al Guvernului Provizoriu

al Țării Românești (1848), guvernator al Olteniei, conducător al taberei militare de la Răureni în timpul Revoluției de la 1848. După exilul la Viena, revine în țară și în 1857 e membru al Divanului ad-hoc, militant pentru unirea Principatelor.

69. *Savel Rădulescu* (1895–1967), diplomat, licența și doctoratul în drept la Paris (1923). Consilier la Legația României din Londra (1925–1926). Din 1927, reprezentant la Liga Națiunilor și delegat substituit și la celalalte conferințe internaționale. Din 1931 subsecretar de stat la Externe, în august 1936 urmându-și fidel șeful – Nicolae Titulescu.

70. *Take Ionescu* (1858–1922), om politic, diplomat, strălucit orator, președinte al Partidului Conservator-Democrat (1908–1922). Din 1891 până în 1907, ministru în diferite guverne conservatoare, vicepreședinte al guvernului (dec. 1916–ian. 1918), ministru de externe (1920–1921), prim-ministru (dec. 1921–ian. 1922). Referitor la afirmația respectivă, vezi C. Xeni, *Take Ionescu. 1858–1922*, Universul, București, 1932, pp. 59–60.

71. *Alexandru G. Djuvara* (1858–1913), jurist, licențiat la Paris. Deputat (1884, 1887, 1890). A făcut parte din disidența liberală (1885–1888), iar după 1895 intră în gruparea drapelistă. Ministru de justiție (mart. 1897–ian. 1898), al industriei și comerțului (iun.–nov. 1909) și de externe (nov. 1909–dec. 1910).

72. *Victor Ionescu* (1861–1916), cu studii militare în țară și în Belgia, prefect și consilier comunal în București, deputat (1907 și 1916), proprietarul ziarului *Acțiunea*, unul dintre inițiatorii *Acțiunii Naționale* (1914), care reunea pe cei mai înverșunați adepți ai intervenției în război de partea Antantei, fapt ce îl determină pe C. Argetoianu să-l denumească „Victor-Acțiune” (C. Argetoianu, *Pentru cei de mâine*, vol. I, pp. 109–110).

73. *Nicolae Manolescu* (1850–1910), doctor în medicină, lucrează la Viena și Paris, iar din 1884 e profesor la Facultatea de Medicină din București și medic primar la spitalele Colțea, Brâncovenesc și Filantropia. Director general al Serviciului Sanitar (febr. 1903–dec. 1904), deputat de Roman (1895 și 1901), președinte al Asociației Generale a Medicilor.

74. *Spiru Haret* (1851–1912), om de știință, matematician de prestigiu, primul român doctor în matematici (18 ianuarie 1878), organizator al învățământului și animator al vieții culturale. Secretar general la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (1885–1888), al cărui titular va deveni ulterior în mai multe rânduri: 1897–1899, 1901–1904, 1907–1910.

75. *Anastasie Grigore Călinescu* (1822–1900), general.

76. *Ion Kalinderu* (1840–1913), doctor, membru al Academiei Române, administrator al Domeniilor Coroanei. N. Iorga ni-l prezintă astfel: „Intimul puțin prețuit al regelui, căruia-i administra moșiile Domeniilor, cu fațadă –

«să se vadă, să se vadă» –, dar cu pagubă, și-i culegea ștafete din viața politică și socială, pe care o urmărea cu ochiu-i de oriental pe jumătate închis.“ (N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, Ed. Minerva, București, 1972, p. 322.)

77. *Dora d'Istria* (pseudonimul literar al *Elenei Ghica*, 1828–1888), scriitoare și publicistă care a contribuit mult la cunoașterea poporului român și a celorlalte popoare orientale de către Apusul Europei. Se căsătorește cu principele rus Aleksandr Kolțov, trăiește 5-6 ani în Rusia, iar după divorț se stabilește în Elveția și apoi la Florența. La moarte, toată averea sa o lasă Primăriei orașului București.

78. *Emil Costinescu* (1844–1921), om de finanțe, unul dintre fondatorii și directorii Băncii Naționale a României (1880), deputat din 1876, prim-direc-tor al Băncii Generale din București. Ministru de Finanțe (iul. 1902–dec. 1904, mart. 1907–dec. 1910, ian. 1914–dec. 1916) și fără portofoliu (11 dec. 1916–10 iul. 1917).

79. *Gheorghe (George) C. Cantacuzino* (1845–1898). Despre el, G. Panu scrie următoarele: „Bogat, foarte bogat, bucurându-se de prestigiul nașterii și mai cu seamă de acela al averii, d. Cantacuzino știe a respecta și a se face respectat. [...] Este conservator? Este junimist? Este liberal? Nimenea nu știe, probabil că nici D-nia sa singur. [...] Dl Cantacuzino se pare că și-a luat rolul de a fi arbitru între partide. El dezaprobă cu aceeași energie violențele venite și din partea guvernului, și din aceea a opoziției“. (G. Panu, *Portrete și tipuri parlamentare*, pp. 22–23.)

80. *Constantin Cantacuzino* (1800–1875), om politic, secretar de stat în timpul domniei lui Alexandru Dim. Ghica (1834–1842), caimacam al Țării Românești (13 sept. 1848–ian. 1849). S-a numărat printre pretendenții la domnie cu prilejul Unirii Principatelor.

81. *Constantin C. Cantacuzino* (1849–1920), medic. Studii la Școala Națională de Medicină și Farmacie din București și apoi la Paris, unde a absolvit ca laureat al Facultății de Medicină. A fost medic al Casei Regale și al Spitalului Brâncovenesc, Efor al Spitalelor Civile. Deputat de Brăila, senator de Prahova (1901).

82. *Grigore Ștefănescu* (1838–1911), geolog și paleontolog, profesor la Universitatea din București, membru al Academiei Române. A realizat prima hartă geologică (scara 1:200 000) a României.

83. George I. Duca, fiul lui Ion G. Duca, nepotul lui *Dimitrie Moruzi*, îi face următorul portret: „Mama mea avusese o adâncă afecțiune pentru tatăl ei, Dimitrie Moruzzi, supranumit Cneazul, care a fost prieten și co-laborator al lui Ion C. Brătianu, de care se despărțise însă spre a trece în

rândurile Partidului Conservator, în fruntea căruia se găsea cumnatul său G.G. Cantacuzino. Inteligent, dibaci, cheflui și bun la inimă, era foarte iubit atât de bucureșteni, cât și de țărani din județul Dorohoi, fiul său politic“. (George I. Duca, *Cronica unui român în veacul XX*, vol. I, p. 18.)

84. *Mihail Kogălniceanu* (1817–1891), istoric, diplomat și om politic, prim-ministru (1863–1865) și principalul colaborator al lui Alexandru Ioan Cuza; președintele Academiei Române (1887–1890). La 25 noiembrie 1878 se retrage din postul de ministru de externe (post deținut din 3 aprilie 1877), pentru ca la 11 iulie 1879 să intre din nou în guvernul I.C. Brătianu, ca ministru de interne până la 17 aprilie 1880, când devine ministru plenipotențiar al României la Paris până în 1881. La 8 februarie 1883 semnează manifestul așa-numitelor „Comitete Unite“ ale opozițiunii din București și Iași, iar la 13 mai 1883 își dă demisia din Parlament. În 1889 votează împotriva dării în judecată a guvernului I.C. Brătianu.

85. Despre prezența lui Ion C. Brătianu și a lui Mihail Kogălniceanu la Congresul de pace de la Berlin (1/13 iunie–1/13 iulie 1878), D.A. Sturdza scria: „Ion Brătianu, cu ilustrul său confrate Mihail Kogălniceanu, făcu acea falnică primă intrare a României în mijlocul Congresului, când amândoi se înfățișară nu ca unii ce cerșesc ceva, ci cu fruntea sus, ca trimișii regelui Carol, care scăpase de pericol o mare împărăție și care reclama dreptate și păzirea cu sfințenie a unui tratat (convenția româno–rusă din 4 aprilie 1877 – *n.n.*). Acea demnă și energică intrare în sânul Congresului a pus temelia respectului și încrederii Europei în noul stat român“. (*La moartea lui Ion C. Brătianu. Articole din presă, telegrame, scrisori*, Ed. Cartea Românească, București, 1941, p. 44.)

86. *Vasile Conta* (1845–1882), filozof, adept al determinismului universal, în sfera căruia include și fenomenele psihice și sociale. În perioada 20 iul. 1880–10 apr. 1881 deține portofoliul cultelor și instrucțiunii publice, prezentând un proiect de lege a învățământului public în România. Întrucât moare la 4 aprilie 1882, anul 1884 este indicat greșit pentru intrarea sa în guvern.

87. *Emile-André Lecomte du Nouy* (1844–1914), arhitect francez, membru corespondent al Academiei Române (1887). În 1875 a fost invitat de Titu Maiorescu să lucreze la restaurarea bisericii Mănăstirii Curtea de Argeș (terminată în 1886). Spre deosebire de Sabina Cantacuzino, Constantin Argetoianu este foarte dur în aprecierea operei de restaurare a lui Lecomte la Curtea de Argeș, ca și la celelalte monumente din Iași, Târgoviște sau Craiova: „Rareori am văzut ceva mai «ratat» ca așa-zisa restaurare a mănăstirii Meșterului Manole. Spun «așa-zisa restaurare», fiindcă bestia de Lecomte du Nouy n-a restaurat nimic; a dărâmat și a construit după capul lui, și

capul lui era prost. [...] Blestematul a doborât pe rând Trei Ierarhi de la Iași, Curtea de Argeș și Sf. Dumitru de la Craiova, ridicând în locul lor trei porcării care nu mai aveau nimic de a face cu modelele pe care erau menite să le înlocuiască“. (C. Argetoianu, *Pentru cei de mâine*, vol. I, pp. 226–227.)

88. Ziarul *Epoca* a fost fondat de Nicolae Filipescu în anul 1885, apărând, succesiv, la București, Iași, București până în anul 1938, cu unele întreruperi. După Primul Război Mondial a fost preluat de fiul acestuia, Grigore Filipescu.

89. *Nicolae Filipescu* (1862–1916), fruntaș al Partidului Conservator, exercitând, după aprecierea lui I.G. Duca, „aproape 30 de ani în viața Partidului Conservator o influență covârșitoare, care adesea părea împinsă până la sacrificiu și până la fantezie“. (I.G. Duca, *Amintiri politice*, München, 1981, p. 41). Primar al Capitalei (1893–1895), prima dată deputat de Brăila în 1885, ministru la Domenii și Agricultură (iul. 1900–febr. 1901, oct. 1912–apr. 1913), la Război (dec. 1910–martie 1912). În 1914 fondează „Acțiunea Națională“ transformată în 1916 în „Uniunea Sacră“.

90. *Gheorghe (George) Philippescu* (1840–1902), mare proprietar, adjutant al domnitorului Al. I. Cuza, mareșal al Curții domnitorului Carol I în anii 1866–1874, agent diplomatic al României la Petersburg (1874–1877).

91. În 1912, când s-a reprezentat pe scena Teatrului Național din București piesa *Vlaicu-Vodă* de Al. Davila, revista *Flacăra* i-a contestat paternitatea. N. Iorga îl elogiază pe Al. Davila, la care a găsit „o largă inteligență, un puternic talent literar, – ce ridiculă era calomnia că de la Odobescu ar fi luat, din rămășițele acestuia, care nu avea urechea pentru versuri, acea răsunătoare tragedie de modă franceză, *Vlaicu-Vodă*, cu tiradele raciniene și efectele de scenă și de rampă măiestru potrivite de un specialist –, ca și o desăvârșită cinste a omului sărac, care nu s-a atins niciodată de banul public, și o judecată serioasă și severă în ce privește fenomenele vieții publice“. (N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, pp. 410–411.)

92. *Gheorghe (Zizi) Cantacuzino-Grănicerul* (1869–1937), general (1918). Studiază liceul în Franța, până în 1881, apoi face studiile militare la Craiova și București (1883–1892). În 1913 face campania din Bulgaria, fiind decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul“ în 1914. În 1917 a comandat brigada de grăniceri de la Târgu Ocna, cu care apoi, după armistițiu, merge la Iași pentru a-i apăra de trupele rusești bolșevizate și în rândul cărora se instalase anarhia. Deputat independent în 1920, 1922, 1931. Ulterior a devenit președintele Gărzii de Fier.

93. *Dr. Nicolae Kretzulescu* (1812–1900), medic, om politic, membru al Academiei Române, organizator al învățământului medical superior

(împreună cu C. Davila). Ministru și prim-ministru (sept.–oct. 1859, 1862–1863, 1865–1866), ultimul prim-ministru al domnitorului Cuza. Ministru al României la Berlin (dec. 1873–mai 1876), la Roma (ian. 1880–30 mai 1881), la Petersburg (mai 1881–26 apr. 1886), la Paris (1891–1893). Senator de Muscel la 1888, președintele Senatului (1889–1890).

94. *Zoe Sturdza* (1848–1920), născută Cantacuzino, căsătorită cu D.A. Sturdza.

95. *Alexandru D. Sturdza* (1869–1940), colonel. Se referă la acțiunea lui de trădare din timpul Războiului de Întregire Națională.

96. Cei doi copii ai domnitorului Al. I. Cuza au fost adoptați în mai și, respectiv, noiembrie 1865, cu acordul Elenei Doamna. Fiii adoptivi: Alexandru (mort la Madrid în 1890) și Dimitrie (mort în 1889), ambii înmormântați la Ruginoasa.

97. *Cezar Liebrecht*, belgian de origine. A lucrat în serviciul telegrafic din Galați, unde l-a cunoscut pe Al. I. Cuza, pe atunci prefect (1850–1854). În 1860 este numit adjutant al domnitorului Cuza, apoi inspector general al poștelor și telegrafelor din România; este considerat organizatorul serviciului telegrafic din țara noastră. La 11 februarie 1866 este arestat și judecat pentru delapidare. Fiind achitat, pleacă în Spania și Franța. A murit la Paris în 1895.

98. *Maria Obrenovici* (1835–1876), născută Catargiu, căsătorită cu prințul Efreim din familia domnitoare sârbească Obrenovici.

99. *Atanasie Mironescu C. Alexandru* (1856–1931), mitropolit al Ungro-Vlahiei și primat al României (5 febr. 1909–1911). Hirotonisit în 1895 la Mănăstirea Cernica, sub numele de Atanasie, este ales episcop al eparhiei Râmnicului Nou-Severin, și cu supranumele Craioveanu, în 1898. În 1911, din cauza intrării în conflict cu canoanele, se retrage din scaunul mitropolitan și trăiește la Mănăstirea Căldărușani până la sfârșitul vieții (9 oct. 1931).

100. Se referă la guvernul conservator Lascăr Catargiu (11/23 martie 1871–4/17 aprilie 1876). I-au urmat două guverne de scurtă durată prezidate de generalul Ioan Emanoil Florescu (4/16 apr.–27 apr./9 mai 1876) și, respectiv, de Manolache Costache Epureanu (guvernul Coaliției de la Mazar-Pașa, 27 apr./9 mai–24 iulie/5 aug. 1876). În guvernul Coaliției, Ion C. Brătianu era ministru de finanțe.

101. *Mihail Dim. Ghica* (1792–1880), mare vornic dinlăuntru (1834–1842) în timpul domniei fratelui său Alexandru Dim. Ghica, președinte al Sfatului Domnesc. Palatul său, cu colecțiile de științe naturale, antichitățile, tablourile și sculpturile, au fost gemenele Muzeului Național.

102. *Constantin F. Robescu* (1841–1919), inginer, studii superioare la Paris, membru corespondent al Academiei Române (sept. 1871). Director

general al Telefoanelor și Poștelor (1880), primar al Capitalei (1895–1899, 1902), deputat liberal.

103. *Radu Mihai* (1840–1894), general de brigadă, prefect al Capitalei din 1878, ministru al lucrărilor publice (2 febr. 1885–17 oct. 1886) și de interne (oct. 1886–mart. 1888).

104. *Vasile D. Păun* (1850–1908), profesor și publicist. În 1883 e numit profesor de română și istorie națională al prințului Ferdinand de Hohenzollern, care își urma cursurile gimnaziale în Germania. În 1889 publică la București broșura: *Ferdinand de Hohenzollern. Principele României*. Schiță biografică.

105. *Prințul Leopold de Hohenzollern* (1835–1905), fiul cel mare al prințului Carol Anton de Hohenzollern. Este ales în 1870 rege al Spaniei, dar renunță de teama unui război între Franța și Germania. Căsătorit cu Antonia (1845–1913), născută infanta Portugaliei. Părinții regelui Ferdinand I al României.

106. *Wilhelm* (1864–1927), principe de Hohenzollern-Sigmaringen, fratele regelui Ferdinand al României. Căsătorit cu Maria, principesă de Bourbon-Sicilia.

107. *Carol Anton* (1868–1919), principe de Hohenzollern-Sigmaringen, căsătorit cu Josephina, principesă de Belgia. Era fratele regelui Ferdinand al României.

108. La 18 martie 1885, în lipsa unui moștenitor direct, A.S. Principele Ferdinand de Hohenzollern a fost desemnat moștenitorul Coroanei României.

109. *David Emmanuel* (1854–1941), matematician, unul dintre creatorii școlii românești de matematici, membru de onoare al Academiei Române. În iulie 1879 își susține teza de doctor în matematici, apreciată drept o importantă contribuție la studiul integralelor abeliene.

110. *Epaminonda Francudi* (1829–1897), doctor în litere. Din 1864 este numit profesor de limba și literatura elină la Facultatea de Litere și filozofie, Universitatea din București; director al școlilor normale superioare.

111. *Dimitrie Grecescu* (1841–1910), medic, profesor universitar, membru de onoare al Academiei Române, membru al unor societăți științifice din diferite țări (Societatea Naturaliștilor din Moscova, Academia Internațională de Botanică Geografică din Franța, Societatea Botanică din Franța etc.).

112. *Ion Georgescu* (1858–1898), sculptor.

113. *Constantin Blaremburg* (1838–1885), colonel, adjutant al domnitorului Al. I. Cuza și, ulterior, al lui Carol I; prefect al Poliției Capitalei (1873–1875).

114. *Eduard Wachmann* (1836–1908), muzician. Studii muzicale la Viena și Paris. În 1863 revine în țară și e numit șef de orchestră la Teatrul Național și profesor de pian la Conservator; profesor de muzică al reginei Elisabeta; director al Operei (1899–1901).

115. Se referă la răscoala de eliberare națională a poporului polonez (condusă de Comitetul Național Central, constituit în iulie 1862, în frunte cu Jarosław Dąbrowski) din perioada ian. 1863–apr. 1864, înfrântă de trupele țariste și prusace.

116. *Joseph Bertrand* (1823–1900), matematician francez; studiul geometriei diferențiale și al teoriei probabilităților.

117. *Jean-Baptiste Biot* (1774–1862), fizician și astronom francez.

118. Referitor la acest aspect, C. Argetoianu face următoarele însemnări, prilejuite de singura întâlnire directă cu Ion C. Brătianu, pe atunci prim-ministru: „Tot drumul n-a făcut decât glume, povestind tot felul de snoave. M-a întrebat dacă-mi place școala (eram printr-a V-a sau printr-a VI-a, nu mai țin bine minte) și dacă mă hotărâsem pentru o carieră. «Să te faci inginer, băiete, căci viitorul e al inginerilor. Avem de clădit și n-avem oameni de meserie. Numai cu brațele nu putem ajunge la nimic. Trebuie și cap, cap priceput!» Nu știu dacă a vorbit astfel sub influența băieților lui sau dacă aceștia au îmbrățișat câteșitrei cariera inginerească sub sugestiunea tatălui lor.” (C. Argetoianu, *Pentru cei de mâine*, vol. I, p. 177.)

119. *Gheorghe Duca* (1846–1899), inginer, profesor la Școala de Poduri și Șosele din București, ale cărei baze le-a pus; director general al Căilor Ferate (1888–1898).

120. *G. Dem. Teodorescu* (1849–1900), folclorist, istoric și publicist. Director al Fundației Universitare Carol (1894). Membru în Opoziția unită (1887–1888); deputat (1888, 1891, 1895), ministru al instrucțiunii publice și cultelor (febr.–nov. 1891).

121. *Matei Millo* (1846–1896), actor și dramaturg, interpret (mai ales în travesti) al unor personaje din opera lui V. Alecsandri.

122. *Grigore Manolescu* (1857–1892), artist dramatic, absolvent al Conservatorului din București, debutează sub direcția lui Millo (1873).

123. *Sir William White*, primul ambasador al Marii Britanii la București după recunoașterea independenței României de către guvernul britanic, la 8/20 februarie 1880.

124. *Adam Jerzy Czartoryski* (1770–1861), om politic polonez. După împărțirea Poloniei a trăit la Petersburg, unde a fost prieten al țarului Alexandru I, care l-a numit ministru de externe. Ca șef al guvernului polonez

în timpul insurecției din 1830-1831, a fost condamnat la moarte de țarul Nicolae I. Refugiat la Paris, devine conducătorul emigrației poloneze.

125. *Christofi Zerlendi (Czerlendi)* (1844-1907), bancher. În 1886 a fost ales senator în Capitală până în 1895, consilier comunal, fondatorul Societății de Asigurare „Națională”. A dăruit Capitalei o proprietate de peste 25 000 de lei, spre a se înființa un azil pentru infirmi.

126. *Revoluția Junilor Turci* a izbucnit la 9 iulie 1908, impunând convocarea parlamentului, restabilirea Constituției din 1876, detronarea sultanului Abdul-Hamid II (27 apr. 1909). Guvernul Junilor Turci se menține până în iunie 1912, când este înlăturat printr-o lovitură de stat; revine în ianuarie 1913 (prin lovitură de stat).

127. *Prințul Bernhardt von Bülow* (1849-1929), diplomat și om politic german. Ambasador al Germaniei la București (1888-1893), ministru de externe (1897-1900) și cancelar (1900-1909).

128. *Ernst von Mayr*, baron, ambasadorul Austro-Ungariei la București în perioada 1881-1886.

129. *Agenor Maria Adam von Goluchowski* (1849-1921), conte, ambasadorul austro-ungar la București (1886-oct. 1894). În 1896 i-a succedat contelui Gustav Kálnoky la conducerea Ministerului de Externe al Austro-Ungariei.

130. *Mihail Hitrovo*, ministrul Rusiei la București în anii 1886-1891.

131. *Prințul Lev Pavlovici Urussov*, ministrul Rusiei la București în anii 1880-1886.

132. La 19 iulie 1877, în *Memoriile regelui* se consemna: „Brătianu, care se afla în cartierul prințului, e de părere că acum e timpul să se vină în chip sincer în ajutorul rușilor, oriunde și cât vor vrea dâșii, deoarece altfel sunt aruncați peste Dunăre și România poate deveni teatrul războiului. Prințul Carol stă totuși la gândul de a intra în acțiune cu întreaga sa armată numai așa, fără nici o asigurare prin tratat și de aceea nu adoptă întru totul vederile ministrului său. Acesta mai spune, pe de altă parte, că prin încheierea unui nou tratat cu rușii s-ar desființa acela încheiat mai înainte, la 4 aprilie, și prin urmare și granițele politice și foloasele dobândite prin el; Brătianu nu e deloc sigur că dacă părăsește această bază solidă se va dobândi în schimb un echivalent în toate privințele”. (*Memoriile regelui Carol I al României*, vol. X, 1910, p. 39.)

133. Referitor la acest fapt, Pia Brătianu nota într-o scrisoare din 21 mart./2 apr. 1888 către fiii săi aflați la Paris: „Nu știu [dacă] prin slăbiciune, frică sau fiindcă ține cu dâșii [opozanții]. În zilele din urmă, când se duce tata să-l vază, [regele] nu-i mai spune ce conversație avea cu adversarii politici și [pe care] îi primea mereu. Ținea pe tata în picioare și [la plecare] îi da

două degete în loc de mâna toată. [...] Nu-mi închipuiam niciodată o astfel de purtare către acela care i-a dat atâtea dovezi de devotament și pe care trebuie să-l puie pe deasupra a tot ce poate stima, admira și iubi“. (*Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. III, 1933, p. 322.)

134. *Otto von Bismarck* (1815–1898), prim-ministru al Prusiei (1862–1871); a condus politica de unificare a Germaniei, al cărei cancelar devine până în anul 1890. A fost președintele Congresului de pace de la Berlin din 1878.

135. *Dimitrie Gr. Ghica* (*Beizadea Mitică*, 1816–1897), fiul domnitorului Țării Românești Grigore Dim. Ghica (1822–1828). Studii militare la Viena și Berlin. În Divanul ad-hoc din 1857 susține unirea Principatelor, necesitatea unui stat constituțional și a unei dinastii dintr-o casă domnitoare a Europei. Conservator la început, în 1881 trece de partea liberalilor. Prim-ministru (nov. 1868–febr. 1870), președinte al Camerei (1871–1875), președinte al Senatului (1877–1878, 1895–1897).

136. *Camillo Benso Cavour* (1810–1861), conte, ministru și prim-ministru al Piemontului (1852–1861, cu o întrerupere în 1859). Exponent al ideologiei liberale și al unificării Italiei în jurul dinastiei de Savoia.

137. *Lascăr Catargiu* (1823–1899), președinte al Partidului Conservator (1880–1899), prim-ministru: 11 mai–15 iul. 1866, mart. 1871–4 apr. 1876 (pentru această guvernare a fost dat în judecată de Camera liberală, dar acuzarea este retrasă la 28 ianuarie 1878), mart. 1889–nov. 1890, nov. 1891–oct. 1895. „D. L. Catargiu este poate singurul om care mai reprezintă generațiile vechi în politică, singurul om care e un adevărat anacronism [...]. Când D-sa vorbește, pe limbă îi vin expresiile cele vechi de acum 50 de ani, aceea îi este limba care s-a cristalizat în creierul său [...]. D. L. Catargiu poartă mai tot timpul pe obrazul său o mască, o mască blândă, dulce, răzătoare. A-l privi cum vorbește și zâmbește, ai zice că e omul cel mai blajin și mai maleabil din lume. Cu toate acestea, sub această mască de bonomie, el ascunde pasiuni adânci, ură neîmpăcată, perseverență îndrăcită. D. Catargiu, ca toți ipocriții, își ascunde cu îngrijire natura adevărată a sa, dar nu izbutește totdeauna.“ (Gh. Panu, *Portrete și tipuri parlamentare*, pp. 29–31.)

138. *Petre P. Carp* (1837–1918), om de stat, fruntaș conservator, membru fondator al Societății „Junimea“, prim-ministru: iul. 1900–febr. 1901, 29 dec. 1910–28 mart. 1912; adept al Puterilor Centrale în anii Primului Război Mondial. „Conu Petrache Carp era impunător prin siguranța liniștită a unei inteligențe – bloc de gheață – care-l îndepărta de oameni, dar de care nici el nu se putea bucura. Șef al Partidului Conservator, era respectat mai mult decât iubit. Disprețuitor, în principiu, se lăsa greu convins. Nu era un element constructiv, ci un judecător imparțial căruia îi lipsea scânteia

stegarului sfidător.“ (Cella Delavrancea, *Dintr-un secol de viață*, București, Ed. Eminescu, 1987, p. 20.)

139. *Alexandru Marghiloman* (1854–1925), șef al Partidului Conservator; doctor în drept și în științe politice la Paris (1878). Din 1884 a fost ales deputat de Buzău; prim-ministru: 5 mart.–14 oct. 1918; ministru cu diferite portofolii (Justiție, Lucrări Publice, Domenii, Externe, Interne, Finanțe) în guvernele conservatoare din anii 1888–1914.

140. *Menelas Ghermani* (1836–1899), mare financiar, studii comerciale și financiare la Viena, fruntaș conservator-junimist, ministru de finanțe (12 mart. 1888–30 mart. 1889, nov. 1889–febr. 1891, dec. 1891–oct. 1895), autorul proiectului de lege pentru stabilirea etalonului de aur.

141. *Maria*, principesă de România (27 sept. 1870–28 mart. 1874), fiica regelui Carol I și a reginei Elisabeta.

142. „Epilogul dramatic al logodnei romantice și secrete care o legase de moștenitorul tronului, prințul Ferdinand, o îndepărtase de patrie, creându-se, însă, în străinătate, o legendă care entuziasmase interesul familiilor regale din Anglia și Italia, unde fusese primită cu multă simpatie“. (Cella Delavrancea, *Dintr-un secol de viață*, p. 473.)

143. *Maria* contesă de Flandra, născută principesă de Hohenzollern-Sigmaringen, sora regelui Carol I al României (n. 17 nov. 1846), căsătorită cu Filip conte de Flandra.

144. Este vorba de *scrisoarea lui C.A. Rosetti* către soția sa, Maria, care nu era de acord de a relua colaborarea la guvernarea I.C. Brătianu, în care el își motivează poziția față de vechiul său prieten și colaborator: „Om care să aibă idei politice și dragoste de țară nu cunosc decât unul singur: Brătianu. [...] Este o minune ceea ce a înfăptuit, fără parale, și luptând împotriva tuturor neputincioșilor, împotriva tuturor ticăloșilor, neputându-se sluji decât de neputincioși și de hoți. Dacă în timpul Războiului [de Independență] ar fi lipsit 48 de ceasuri, soldații ar fi fost lipsiți chiar de hrană. Și totuși a înfăptuit această minune, ca națiunea însăși și Europa să fie uimite de ceea ce a făcut România. Doi ani de zile, 1877 și 1878, întreaga Europă s-a plecat până la ridicol în fața Rusiei și Germaniei, și el singur le-a ținut piept. El a spus Rusiei: «Nu veți intra în țara noastră fără luptă, dacă nu veți face o convențiune cu noi». [...] El singur, din toată Europa, a spus Congresului [de la Berlin – 1878]: «Nu! Luați, dar eu nu vând». [...] Toți, profitând că Europa e moartă, tabără asupra partidului nostru, care nu e în stare să priceapă nimic, să se disciplineze și să lucreze după o direcție. [...] Dar veți spune: atunci să se retragă! Desigur, ar fi sub toate raporturile un mare bine pentru el. Și-ar scăpa cel puțin cu viață. Doctorii i-au spus că trebuie să se odihnească câteva luni.

[...] El sacrifică *totul* patriei sale, căci, ceilalți luând astăzi puterea, țara e primejduită să piară tocmai când este mai aproape de liman“. (*Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. V, pp. 525–527.)

145. Se referă la *întrevederea de la Livadia* (Crimeea) din 29 sept./11 oct. 1876, în cadrul căreia s-au discutat și principiile viitoarei convenții româno–ruse. Aici Gorceacov l-a amenințat că „România trebuie să permită fără condițiuni trecerea trupelor ruse pe teritoriul său, altfel, Rusia se va raporta la tractatele după cari Moldova și Valahia fac parte integrantă din teritoriul turcesc și va înainta fără nici o considerațiune“, amenințare căreia Brătianu îi răspunde că „armata română se va opune, la Prut, din toate puterile ei, la năvălirea unei armate dușmane“. (*Memoriile regelui Carol I al României*, vol. VIII, 1910, p. 84.)

146. *Aleksandr Mihailovici Gorceakov* (1798–1883), ministru de externe și cancelar al Rusiei (1856–1882).

147. Într-o modalitate asemănătoare, faptul este relatat de Sextil Pușcariu într-o însemnare din 2 februarie 1927 sub titlul „Sabina Cantacuzino despre războiul din 1877“. (*Memorii*, București, Ed. Minerva, 1978, pp. 783–784.)

148. *Generalul George Ion Manu* (1833–1911), studii militare în Germania, primar al Capitalei (1874–1877). Ca general, comandă artileria la Plevna și cucerește Vidinul la 12 ianuarie 1878. Se retrage din armată în 1883. Deputat: 1871–1876, prim-ministru: nov. 1889–febr. 1891.

149. *Generalul Androcle Fotino* (1834–1907), medic, studii medicale la Atena și Paris. În războiul din 1877–1878 este șeful Ambulanței Marelui Cartier General, iar din decembrie 1877 devine directorul Direcțiunii Spitalelor Militare. Din 1885 este director general al Serviciului Sanitar Civil; în 1898 se retrage din armată.

150. *Generalul Alexandru Cernat* (1828–1893), ministru de război: 2 apr.–20 aug. 1877, 17 mart.–25 nov. 1878. În timpul războiului predă portofoliul prim-ministrului I.C. Brătianu, fiind numit comandant-șef al armatei române din Bulgaria; în această calitate ia parte la cucerirea Plevnei.

151. *Vintilă C.A. Rosetti* (1853–1916), publicist și om politic. Urmează Școala de Arhitectură de la Paris. Din martie 1885 preia conducerea ziarului *Românul*. În 1895 e deputat de București.

152. *Horia C.A. Rosetti* (1855–1913).

153. *Constantin C. Arion* (1856–1923), om politic, publicist; membru de onoare al Academiei Române. A urmat Școala de Științe Politice de la Paris, doctor în drept la Paris (1878); deputat și senator, profesor la Universitatea din București (1883–1886, 1908–1909), ministru.

154. *Constantin G. Dissescu* (1854–1932), jurist, avocat, profesor universitar la Iași și apoi la București. Ministru al cultelor și instrucțiunii publice (1906–1907, 1912–1914); din 1922 e numit în delegația României la Liga Națiunilor.

155. *Gheorghe Assaky* (1855–1899), nepotul lui Gh. Asaki. Profesor universitar, membru corespondent al Academiei Române. A studiat la Facultatea de Medicină din Montpellier, apoi la cea din Paris; doctor în medicină (1886). În timpul Războiului de Independență participă ca atașat la serviciul de ambulanță.

156. *Alexandru II* (1818–1881), țarul Rusiei (1855–1881). Împotriva lui s-au produs patru atentate; a fost ucis printr-un atentat cu bombă la 31 mart. 1881.

157. „Înțelegă mai dinainte cu Austria, care ocupase Bosnia și Herțegovina, Rusia stăruie cu orice preț asupra cesiunii Basarabiei [de fapt, cele 3 județe din sudul Basarabiei: Cahul, Bolgrad și Ismail], pe care Congresul i-o și confirmă, trecând peste orice simț de dreptate și omenie față de frații ei de arme de la Plevna.” (Ion C. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Ed. Humanitas, 1991, p. 196.)

158. *Jules Ferry* (1832–1893), om politic francez, prim-ministru: 1880–1881, 1883–1885, calitate în care a avut un rol important în expansiunea franceză în Africa și Indochina. Problema Tonkinului nu s-a pus în 1879, ci ca urmare a războiului franco-chinez din 1884–1885.

159. *Georges Clemenceau* (1841–1929), lider al Partidului Radical Francez, prim-ministru al Franței: 1906–1909, 1917–1920, președinte al Conferinței de pace de la Paris (1919–1920).

160. Atentatorul I.G. Pietraru a fost profesor la cursul gimnazial, director al Gimnaziului Matei Basarab din București timp de 15 ani. Ca urmare a atentatului, el a fost condamnat la 10 ani închisoare, pe care i-a executat la Telega, de unde s-a eliberat în aprilie 1891. În 1901 publică broșura *Un necunoscut sau câteva detalii asupra atentatului de la 2 decembrie 1880*.

161. *Dimitrie Sergiu* (1834–1891), medic, studii medicale la Paris. Profesor la Facultatea de Medicină din București, director general al Serviciului Sanitar.

162. *Grigore Romniceanu* (1844–1915), medic, profesor la Facultatea de Medicină din București din 1879, membru corespondent al Academiei Române (mart. 1890) și al mai multor societăți de chirurgie și de medicină din Paris. Deputat și senator după 1901.

163. *George I. Stoicescu* (1848–1932), medic, doctor în medicină la Paris (1876), profesor la Universitatea din București (1887), membru corespondent

al Academiei de Medicină din Paris. Deputat liberal: 1883–1884, senator: 1898, 1901, 1908.

164. *Nicolae C. Turnescu* (1819–1890), chirurg, profesor universitar (pensionat în 1884); deputat și senator, membru în Consiliul Sanitar Superior.

165. *Dr. Constantin Dumitrescu-Severeanu* (1840–1930), doctor în medicină la Paris, profesor universitar la Facultatea de Medicină din București (1879–1911). În timpul Războiului de Independență conduce direcția spitalelor Crucii Roșii. Colecționar de artă.

166. Se referă la atentatul comis împotriva lui Ionel Brătianu în decembrie 1909.

167. La vestea atentatului, Ionel Brătianu îi scria din Paris mamei sale, la 4/16 septembrie 1886: „Cum? să muncești o viață de om, să te trudești ziua și noaptea, cu trupul și cu cugetul, să-ți petreci tinerețea în exil și pușcărie și toată viața în lupte neîntrerupte, pentru ca, când ai ajuns în sfârșit după 40 de ani de încordare continuă să deștepti un popor și să faci o țară, când ai câpătat dreptul să te odihnești și să te bucuri, tocmai atunci să te vezi țința pistolului și să vezi că se găsesc în țară la tine tâlhari destul de degradați, ca împinși de mișcări din afară, pentru parale, să facă asemenea infamie? E murdar și descurajator spectacol.“ (*Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. I, p. 331.)

168. *Mihail Pherekyde* (1842–1928), licențiat în litere la Sorbona (1862), doctor în drept la Paris (1866). În 1875 intră în Coaliția de la Mazar-Pașa. Ministru la: Justiție (apr.–iul. 1876, apr.–nov. 1881), Lucrări Publice (nov. 1878–iul. 1879), Externe (dec. 1885–mart. 1888), Interne (mart. 1897–apr. 1899, dec. 1909–febr. 1910), fără portofoliu în guvernul I.I.C. Brătianu (dec. 1916–ian. 1918). Deputat: 1876–1888, 1901–1904, din 1911 senator; președinte al Camerei: iun. 1907–dec. 1909 și al Senatului: 1914–1917.

169. *Gheorghe Bengescu* (1848–1922), diplomat și publicist; a studiat literele la Paris, precum și dreptul și științele administrative în Belgia. Intră în diplomație în 1872, după 1891 este ministru plenipotențiar la Bruxelles și Haga până în 1898, când demisionează. Membru al Academiei Române (1921).

170. *Alexandru Odobescu* (1834–1895), scriitor și arheolog, membru al Academiei Române, director al Teatrului Național din București (1873–1874), profesor de litere la Universitatea din București (1878). S-a sinucis, prin otrăvire, în noiembrie 1895.

171. *Nicolae Duma* (1863–1941), profesor, om politic liberal, deputat.

172. *Constantin Nacu* (1844–1920), jurist, profesor la Universitatea din București (1876), deputat din 1881. În guvernul Ion C. Brătianu a fost

ministru de justiție (febr.–dec. 1885), de finanțe (dec. 1885–1 mart. 1888), al cultelor (1–12 mart. 1888).

173. *Petre S. Aurelian* (1833–1909), economist, om politic, membru al Academiei Române (1871). În perioada celor 12 ani de guvernare liberală a fost ministru la: Lucrări Publice (21 aug. 1877–26 mart. 1878, 29 apr. 1886–12 mart. 1888), Culte și Instrucțiune Publică (1 aug. 1882–23 iun. 1884). A mai fost prim-ministru (nov. 1896–mart. 1897) și ministru de interne (febr. 1901–18 iul. 1902), și al domeniilor (8 iul. –14 nov. 1902). Deputat și senator, de mai multe ori președinte de Cameră sau de Senat.

174. *Anastasiu Stolojan* (1836–1901), om politic liberal, licențiat în drept la Paris (1863); deputat din 1868. În guvernul I.C. Brătianu a fost ministru la: Justiție (iul. 1879–iul. 1880), Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii (febr. 1885–oct. 1886).

175. Era o formă de *trimitere în judecată*, la cererea ocupanților germani, a membrilor guvernării liberale din perioada ian. 1914–ian. 1918. N. Iorga vede în aceasta un act de răzbunare „la care omul jignit (Al. Marghiloman – *n.n.*) de I. Brătianu și altfel decât în viața politică ținea neapărat, adăugându-se și insistența biruitorilor.” (N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 520.)

176. *C.A. Rosetti* a fost președintele Camerei de mai multe ori: iun. 1876–26 mart. 1878, 17 nov. 1878–iun. 1881, 24 ian.–iun. 1882, mai–17/29 oct. 1883.

177. *Vasile Alecsandri* a fost ambasadorul Regatului României la Paris în anii 1885–1890.

178. *Ion Ghica* a fost ministrul plenipotențiar al Regatului României la Londra în perioada iul. 1881–sept. 1890.

179. *Nicolae I. Ghica* a fost căsătorit prima dată cu Maria Paciurea (apr. 1888); în a doua căsătorie o va lua pe Irina, fiica lui *Gheorghe Grigore Cantacuzino-Nababul* (1837–1913), șeful Partidului Conservator (1899–1913), prim-ministru (ian.–iul. 1900, dec. 1904–mart. 1907), deputat din 1866, președinte al Camerei (1889–1890, 1890–1891, 1900–1901) și al Senatului (1892–1895, 1913).

180. Doi copii Ghica au murit de timpuriu: Maria (1849) și Nicolae (1857); alte două fiice: Eliza (1852–1928), n-a fost căsătorită, și Ana (1859–1944), căsătorită în 1887 cu colonelul-adjutant Romulus Magheru (fiul generalului Gh. Magheru), fără urmași.

181. *Pavel Dmitrievici Kiseleff* (1788–1872), general și diplomat rus, adjutant al prințului Bagration și, apoi, al țarului Alexandru I. Guvernator al Moldovei și Țării Românești în 1829–1833, în timpul ocupației rusești

(nov. 1829–apr. 1834), prezidează elaborarea Regulamentului Organic. În 1856–1862 este ambasadorul Rusiei la Paris.

182. La 25–27 septembrie 1884, pentru a demonstra o prietenie oficială între România și Austro-Ungaria, a avut loc vizita la Sinaia și București a moștenitorului tronului habsburgic, arhiducele Rudolf, împreună cu soția sa, Stephanie. Se observă o ușoară devansare a faptelor de către S.C.

183. *Gheorghe D. Vernescu* (1829–1900), ziarist și om politic, doctor în drept la Paris. Deputat în 1859 și în Constituanta din 1866, membru al Coaliției de la Mazar-Pașa (1875). În anii 1884–1891 activează în Partidul Liberal-Conservator, iar după dezorganizarea acestuia revine în Partidul Liberal.

184. *Panait Warthiadi* (1846–1911), colonel la 10 iulie 1888, apoi general la 8 aprilie 1897. A comandat bombardamentele de la Smârdan în Războiul de Independență.

185. *Ion Marghiloman* (1817–1892), deputat și senator al Partidului Conservator.

186. *Sevastița Cantacuzino* (1853–1945), soția lui Petre P. Carp.

187. *Nicolae Gane* (1838–1916), avocat și scriitor, studii juridice la Paris. A făcut parte din cercul „Junimii”, debutând la *Convorbiri literare* (1867). Membru al Academiei Române (1908). Prima dată deputat în 1871, primar al Iașilor (1871, 1897), senator, președinte al Senatului (1897).

188. *Ștefan S. Vârgolici* (1843–1897), profesor și publicist, doctor în litere și filozofie la Paris, membru al Societății „Junimea”, membru corespondent al Academiei Române (martie 1897), inspector general al școlilor.

189. *Scarlat Al. Kretzulescu* (1810–1873), om politic, ministru al cultelor.

190. *Baronul Nikolai Giers* (1820–1895), om politic rus, de origine suedeză, secretar al consulatului rus de la Iași, apoi consul rus la București.

191. *Gustav von Kálnoky*, conte, ministru de externe al Austro-Ungariei (1881–1895).

192. *Alexandru A. Plagino* (1849–1937), om politic și diplomat. Prefect de București (1850–1851), ministru de finanțe (1861). În 1877 este comisar al guvernului român pe lângă comandantul-șef al trupelor ruse, până la 13 iulie 1877, când demisionează. În 1891 e ministru plenipotențiar la Roma.

193. *George (Iorgu) Vârnav-Liteanu* (1840–1905), diplomat, mult timp ministrul României la Berlin, inclusiv în timpul Războiului de Independență.

194. *Gheorghe D. Pallade* (1858–1903), avocat, publicist; în 1886–1891 a făcut parte din disidența liberală. Ministru la: Agricultură, Industrie, Comerț și Domenii (oct. 1895–nov. 1896), Justiție (ian.–oct. 1898), Finanțe (oct. 1898–apr. 1899), Externe (ian.–iul. 1902).

195. *Nicolae (Popescu) Zorileanu* (1848–1921), doctor, general.

196. *Gheorghe Rosnovanu* (1834–1904), colonel. A studiat în Rusia și a servit în armata rusă până în 1857; participă la Războiul de Independență. În 1872 a fost numit prefect al județului Neamț.

197. *Principele german Alexandru Battenberg* (1857–1893), cneaz al Bulgariei (29 apr. 1879–21 aug. 1886). A fost detronat în urma unei lovituri de palat organizate de ofițeri filoruși, care l-au silit să părăsească țara.

198. *Ștefan Stambulov*, prim-ministru al Bulgariei (20 aug. 1887–18 mai 1894).

199. La 24 ianuarie 1882, C.A. Rosetti revine la președinția Camerei, depunând două proiecte de lege: asupra tocmelilor agricole și asupra dezrobirii sătenilor de datoriile pe care sunt obligați a le plăti cu procentele lor prin muncă. Respinse de Cameră și nesușținut de prim-ministru, C.A. Rosetti demisionează în iunie de la președinția Camerei.

200. *Gheorghe Lecca* (1831–1885), general, om politic. Prefect de Bacău (1868), ministru de finanțe (25 ian. 1882–13 sept 1884).

201. *Ion I. Câmpineanu* (1841–1888), om politic liberal. Ministru de justiție (ian.–sept. 1877), de finanțe (sept. 1877–nov. 1878, febr.–iul. 1880), de externe (nov. 1878–febr. 1879, febr.–oct. 1885), al Domeniilor (apr. 1883–febr. 1885). Primar al Capitalei (1887), guvernator al Băncii Naționale (1888).

202. La 17 februarie 1885 România a denunțat convenția comercială cu Austro-Ungaria din 22 iunie 1875, urmată de hotărârea în același sens a guvernului de la Viena de la 8 martie 1885. Aceasta a dus la izbucnirea războiului vamal între cele două țări. O nouă convenție nu s-a putut semna decât în 1893.

203. *Alexandru C. Catargiu* (1841–1914). În 1871 demisionează din armată; intră în Partidul Conservator. În 1889 este ales deputat; trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Petersburg (1892–1895).

204. *Prințul Wilhelm de Wied* (1876–1945), nepotul reginei Elisabeta. A fost regele Albaniei (16 febr.–26 iul. 1914). A fost căsătorit cu Sofia, prințesă de Schoenburg. A murit la Sinaia la 18 aprilie 1945; soția sa murise în 1936 la Fântânele.

205. Într-o scrisoare din 22 ian./3 febr. 1888 către fiii săi aflați la Paris, Ion C. Brătianu le comunica cu amărăciune: „Încolo, lupte mizerabile ce suntem nevoiți să susținem contra adversarilor, care s-au turbat cu totul. Dar este ceva mai mult, chiar ai noștri, adică partidul nostru, ne pricinuiesc necazuri mai nesuferite. Sunt mai mult absorbat de mizeriile ce ne procură ei cu pretențiunile lor: toți vor să fie deputați și o pretind cu rizicul de a da șanse adversarilor lor, și fiți siguri că la colegiurile ce vom pierde suntem datori nebunilor, ca să nu zic mișeilor noștri.” (*Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. III, p. 245.)

206. *Nicolae Fleva* (1840–1920), jurist, studii juridice la Neapole, unde își ia și doctoratul. În 1870 intră în Partidul Liberal, primar al Capitalei (1884–1886), de unde demisionează, alăturându-se „Opoziției Unite”. În 1899 demisionează din P.L. și intră în Partidul Conservator. „El era politicianul demagog, care știa să răpească masele cu sine, pentru ca să răstoarne un guvern și să ajungă la putere.” (Sextil Pușcariu, *Memorii*, p. 515.)

207. Conținutul telegramei respective: „Dacă n-am depeșat cu deosebire lui Costăchiță și Sabineci, cauza a fost că n-am avut parale.” (*Din corespondența familiei Ion C. Brătianu*, vol. III, p. 337.)

208. La 2 februarie 1889, propunerea lui N. Blaremburg de dare în judecată a guvernului I.C. Brătianu „în cele două ultime formațiuni ale sale” a fost respinsă. La 17 ianuarie 1890 Camera reia în discuție o nouă propunere de punere sub acuzare, a cărei citire a durat 3 zile, iar N. Blaremburg „a ocupat tribuna Camerei 5 zile de-a rândul cu atacurile sale. Propunerea este respinsă de Cameră la 31 ianuarie 1890”. (Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României. 1866–1900*, București, Socec, 1925, pp. 266–273.)

209. *Nicolae Blaremburg* (1837–1896), jurist și om politic conservator.

210. *Gheorghe Panu* (1848–1910), publicist și om politic. Adversar al lui Ion C. Brătianu, trece de partea „Opoziției Unite”, în 1897 se apropie de Partidul Conservator, dar după 4 ani revine la liberali.

211. *Georges Boulanger* (1837–1891), general, ministru de război (1886–1887), inițiatorul unei mișcări naționaliste (boulangism), prin care urmărirea restaurarea monarhiei în Franța și război contra Germaniei, pentru a spăla rușinea armatei franceze din 1870–1871.

212. *Milan I*, primul rege al Serbiei (1882–1889); este urmat la domnie de fiul său Alexandru (1889–1903).

213. *Anghel Saligny* (1854–1928), inginer, proiectantul podului de la Cernavodă (1890–1895), profesor la Școala Națională de Poduri și Șosele (1884–1914), membru al Academiei Române (1897) și președinte al acesteia (1907–1916). Ministru al lucrărilor publice (24 oct. 1918–14 febr. 1919). În 1922 a prezidat comitetul de organizare a încoronării de la Alba Iulia.

214. Referitor la acest fapt, vezi Ion I.C. Brătianu, *Din Țara Moșilor. Amintiri*, București, Independența, 1924, 15 pag.

215. *Ioan E. Costinescu* (1871–1951), doctor în medicină la Paris. Primar al Bucureștilor (1922–1928), ministru al muncii și ocrotirilor sociale (febr. 1934–sept. 1935, aug. 1936–dec. 1937, 10 febr.–30 mart. 1938), industriei și comerțului (sept. 1935–aug. 1936). A murit în închisoarea Sighet la 21 noiembrie 1951.

216. *Constantin Alimănișteanu* (1865–1911), inginer de mine cu studii la Școala de Mine de la Paris. Șeful Serviciului Minelor (1897), directorul Industriei, Comerțului și Minelor (1900); prefect de Ilfov (1907), deputat de Muscel.

217. *Ion G. Cantacuzino* (1847–1911), inginer.

218. După moartea lui Ionel Brătianu, Vintilă Brătianu a devenit prim-ministru (nov. 1927–nov. 1928) și președinte al PNL (nov. 1927–dec. 1930).

219. *Ion Pillat* (1891–1945), poet, nepot de fică al lui Ion C. Brătianu.

220. *Dr. Victor Babeș* (1854–1927), bacteriolog, profesor universitar, membru al Academiei Române (1893), doctor în medicină la Viena; a studiat bacteriologia cu Pasteur, Koch, Virchow, punând bazele bacteriologiei ca știință medicală. În 1897 se stabilește în București.

221. Din telegrama lui Gh. Gr. Cantacuzino, atunci prim-ministru conservator: „Cu dânsul dispare omul de secol cel mai ilustru în istoria și politica țării sale. Cu dânsul dispare o înaltă și nobilă expresiune a celui mai pur patriotism“ (*Viitorul*, 22 mai 1921).

222. Telegrama lui M. Kogălniceanu: „Dreptatea posterității începe astăzi pentru Ion Brătianu. Oamenii de astăzi, și mari, și mici, pot fi ingrați pentru Ion Brătianu, istoria însă, nepărtinitoare aceea, va păstra cu litere neșterse memoria aceluia care și-a pus numele în capul tuturor actelor mari naționale și politice ale Renașterii României.“ (*Ion C. Brătianu. Viața și faptele sale, 1821–1891*, București, 1921, p. 61.)

223. *Alexandru Alimănișteanu* (1874–?), om politic, a studiat la Paris, Berlin și Londra științele economice și financiare; deputat din 1919 și apoi senator până în 1938. Căsătorit cu Pia I.C. Brătianu (1872–1962).

224. *Eliza Brătianu* (1870–1957), născută Știrbey, căsătorită cu Ionel Brătianu.

225. *Alexandru C. Constantinescu* (1859–1926), doctor în drept la Paris. Din 1892, membru al Partidului Liberal, deputat de mai multe ori începând din 1895. Ministru al agriculturii și domeniilor (nov. 1909–dec. 1910, ian. 1914–dec. 1915, ian. 1922–mart. 1926), al industriei și comerțului (nov. 1918–sept. 1919).

226. *Petre Antonescu* (1873–1965), arhitect, profesor la Academia de Arhitectură din București, membru de onoare al Academiei Române (1936). Ministru al lucrărilor publice (1906), deputat și senator (1936). Lucrări: Catedrala din Galați, Palatul Administrativ din Craiova, Casa Ion I.C. Brătianu, Academia Română etc.

227. *Miron Cristea* (1868–1939), episcop de Caransebeș din 1909, mitropolit primat din februarie 1920, primul patriarh al României (1925–1939); membru al Regenței (iul. 1927–iun. 1930), prim-ministru (10 febr. 1938–mart. 1939).

228. Referitor la discursul mitropolitului primat Miron Cristea, ca și la celelalte discursuri rostite la solemnitatea de la Florica, vezi *Viitorul* din 25 mai 1921.

229. *Ion Petrovici* (1882–1972), filozof, profesor universitar, membru al Academiei Române (1934). Ministru al lucrărilor publice (1 ian.–17 dec. 1921) și al instrucțiunii publice (14 iul. 1926–4 iun. 1927, 28 dec. 1937–10 febr. 1938).

230. *Theodor Cudalbu* (1863–1954), jurist, deputat: 1920–1921, 1926–1927, ministru al agriculturii și al domeniilor (13 mart. 1920–17 dec. 1921) și al justiției (30 mart. 1926–4 iun. 1927).

231. *Generalul Constantin Coandă* (1857–1932), prim-ministru și ministru de externe (24 oct.–29 nov. 1918), președinte al Senatului (1920–1921, 1926–1927).

232. *Mitropolitul Pimen* (1853–1934), mitropolit al Moldovei (5 febr. 1909–12 nov. 1934), membru de onoare al Academiei Române (15 oct. 1918).

233. *George G. Mârzescu* (1876–1926), profesor universitar. Conduce ziarul *Liberalul* (1904–1906), în 1909 fondează ziarul *Mișcarea* (Iași). Ministru la: Agricultură și Domenii (dec. 1916–ian. 1918), Interne (nov. 1918–sept. 1919), Muncă și Ocrotiri Sociale (ian. 1922–oct. 1923), Justiție (oct. 1923–30 mart. 1926).

234. *Gheorghe I. Brătianu* (1898–1953), om politic, mare istoric. Fiul lui Ionel Brătianu și al Mariei Moruzi.

235. *Nicolae Bălan* (1892–1955), mitropolitul Ardealului (1920–1955), membru de onoare al Academiei Române (10 iunie 1920).

236. *Dr. Vasile Lucaciu* (1852–1922), doctor în filozofie la Roma, fruntaș al mișcării memorandiste (1892–1894), ministru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei (1918–1920).

237. Pentru discursurile la manifestația de la București, vezi *Viitorul* din 31 mai 1921.

238. *Mihail C. Vlădescu* (1865–1944), naturalist, profesor universitar. Studii la București, în Germania (Würzburg) și la Paris. Deputat: 1899, 1901, 1920. Ministru la: Culte și Instrucțiune Publică (dec. 1904–oct. 1906), Domenii (17 dec. 1921–19 ian. 1922).

INDICE DE PERSOANE

- Aaron**, Florian, 273
Abdul Hamid II, 285
Adrian, familia, 212
Aehrenthal, Alexis von d', baron, 133
Albu, Nicu, 226
Albu Nicu, doamna, 226
Alecsandri, Vasile, 6, 135, 186, 188, 193–195, 197, 222, 238, 284, 291
Alecsandri, doamna, 194, 195
Alexandrescu, Grigore, 32, 188
Alexandrescu, Stoica, 81, 184, 233
Alexandrescu (n. Băicoianu), Matilda, 123
Alexandru I, țarul Rusiei, 291
Alexandru II, țarul Rusiei, 176, 177, 289
Alexandru, regele Serbiei, 239, 294
Algout, d', contesă, 67
Alimănișteanu, Alexandru, 262, 263, 295
Alimănișteanu, Constantin, 250, 268, 295
Alimănișteanu (n. Brătianu), Pia, 11, 74, 84, 95, 115, 122, 128, 138, 139, 141, 150, 161, 180, 212, 225, 241–243, 247, 251, 262, 263, 268, 295
Anagnostache, profesor, 143
Andral, dr., 37
André, doamna, 189
Angelescu, Constantin I., dr., 8, 18
Antonescu, Ion, 9
Antonescu, Mihai, 8
Antonescu, Petre, 264, 295
Antonia, infanta Portugaliei, 283
Argetoianu, Constantin, 265, 277, 278, 280, 281, 284
Arion, Constantin C., 175, 267, 288
Arsène, Henry, 156
Assaki, Gheorghe, 289
Assaky, Gheorghe, dr., 175, 259, 260, 289
Assan, Marie, 169
Atanasie (Atanasie C. Alexandru Mironescu), mitropolitul, 136, 282
Athanasiu, profesor, 103
Aubigny, d', 157
Aurelian, Petre S., 6, 193, 239, 291
Averescu, Alexandru, general, 265
Babeș, Victor, dr., 260, 295
Bacalbașa, Constantin, 276

- Badiola, general, 265
 Bagration, Piotr Ivanovici, prinț, 291
 Bagration, prințesa, 198
 Bashny, profesor, 148
 Basset, secretarul regelui, 162
 Bataillard, André, 190
 Bataillard, Paul, 38, 189, 201, 239, 240, 270
 Bataillard, familia, 189, 192, 230
 Battenberg Aleksander, cneazul Bulgariei, 228, 293
 Baudouin, Paul, pictor, 116, 191, 230
 Baudouin, medic francez, 156
 Baudouin (n. Dumesnil), Jeanne, 189, 191, 192, 230
 Bavier-Chauffour, 190
 Băicoianu, Serghie, căpitan, 123
 Bălan, Nicolae, mitropolitul, 264, 267, 296
 Bălcești, frații, 31, 56
 Bălteanu, Costică, 77, 78
 Beethoven, Ludwig van, 149, 170, 196
 Belkis, 155
 Bengescu, C., 195
 Bengescu, Gheorghe (George), 193, 197, 290
 Bengescu (n. Kretzulescu), Zoe, 169, 197
 Bengescu, familia, 127
 Bernhardt, preparator farmaceut, 101
 Berthelot, Henri Mathias, general, 50, 272
 Berthelot, Pierre Eugène Marcelin, profesor universitar, 189
 Bertrand, Joseph, 149, 284
 Besenny, profesor, 212
 Bianu (n. Băicoianu), Didina, 123
 Bibescu, N., colonel, 222
 Bibescu, Gheorghe, 206
 Bibescu, Martha, 12
 Bilcescu, Dumitru, 111, 112
 Bilcescu, Miza, 72, 92, 111–113, 222
 Bilcescu, Maria, 72, 110–113, 115, 117, 222
 Bilcescu, domnul, 112
 Biot, Jean-Baptiste, 149, 284
 Bismarck, Otto von, prinț, 167, 178, 186, 233, 235–237, 286
 Bismarck, fiica, 237
 Bismarck, prințesa, 186
 Blanche, Emile, 41, 189, 190, 239
 Blanche, Jacques, 190
 Blanche, doamna, 190
 Blaremburg, Constantin, 147, 283
 Blaremburg, Nicolae, 147, 239, 240, 294
 Blaremburg, Vladimir, 147
 Bleichröder, G., bancher, 276
 Boicescu, deputat, 83
 Borănescu, Alecu, profesor, 143, 149
 Borănescu, Costel, 210
 Borănescu, domnișoarele, 149
 Bornand, Marie, 102, 106, 138, 174
 Boulanger, Georges, general francez, 239, 294
 Bourbaki, Charles Denis Sauter, general francez, 88
 Bourgadel, diplomat francez, 157
 Bowden, Miss, 63
 Brătășanu, 228
 Brătianu, Catinca, 78
 Brătianu, Cleopatra, 29, 30, 269

- Brătianu, Constantin I., general, 77, 275
- Brătianu, Constantin (Dincă), 29–31, 35, 77, 127, 269
- Brătianu, Constantin (Dinu) I.C., 6, 7, 10, 12, 14, 15, 23, 32, 41, 59, 66, 70, 71, 83, 84, 88, 96, 103, 105, 106, 111, 122, 137, 147, 148, 150, 151, 180, 185, 187, 194, 199, 204, 222, 223, 227–229, 236, 239, 240, 246, 249, 250, 253, 258, 259, 261, 262, 264, 266
- Brătianu, Constantin Th., 77, 78
- Brătianu, Dan D., 80
- Brătianu, Dinu D., dr., 80, 82, 250
- Brătianu, Dumitru C. (nenea Tache), 29–31, 35, 37, 41, 57, 58, 69, 79–82, 87, 94, 100, 114, 137, 174, 185, 206, 216, 231, 239, 246, 258, 259, 269, 274–276
- Brătianu, Florica I.C., 6, 49, 55, 56, 59, 70, 128, 260, 263, 264
- Brătianu, George Th., 77
- Brătianu, Gheorghe (George) I., 14, 15, 265, 296
- Brătianu, Grigore Th., 77, 127, 259, 275
- Brătianu, Ion C., 5, 6, 9, 10, 16–18, 22, 23, 29–33, 36, 37, 41, 42, 44, 47, 48, 50, 53, 54, 57–60, 65, 66, 70, 81–83, 87, 89–94, 102, 103, 106–109, 112, 115, 120, 134, 137, 138, 142, 144, 146, 158, 160, 162, 167, 168, 172–174, 176–179, 183–186, 189, 191–193, 195, 197–216, 221–224, 228, 230, 231–246, 249, 251, 252–259, 267–270, 272, 274, 276, 279, 280, 283–285, 287, 288, 290, 291, 293, 295, 296
- Brătianu, Ion D., 194
- Brătianu, Ion (Ionel) I.C., 6, 8, 11–14, 23, 30, 41, 48, 50, 53, 55–58, 68–71, 74, 77–80, 84, 88, 94–96, 100, 103, 105, 106, 113, 118, 122, 134, 138, 144, 147, 149, 151, 152, 168, 174, 177, 181, 182, 184–187, 189–194, 197–200, 201, 203–206, 208, 210, 211, 214, 221–224, 228, 229, 231, 234, 240–245, 248–254, 257–269, 290, 291, 294–296
- Brătianu, Ioniță, 77
- Brătianu, Lia D., 80
- Brătianu, Maria (maica Maximila), 30, 31, 42, 47–49, 55, 56, 70, 75, 270
- Brătianu, Nică, 77
- Brătianu, Radu D., 80
- Brătianu, Stroe D., 80, 82
- Brătianu, Teodor C. (nenea Tudorache), 30–32, 37, 56, 73–75, 77, 78, 103, 270
- Brătianu, Teodor Th., 77–79
- Brătianu, Toma I., 77, 275
- Brătianu, Victoria, 77
- Brătianu, Vintilă I.C., 6, 11, 14, 15, 23, 41, 50, 56, 60, 65, 69, 70, 83, 84, 88, 103, 105, 107, 137–139, 147, 150–152, 160, 174, 187, 191, 192, 204, 214, 222, 223, 228, 240, 245–253, 257–259, 261, 263, 265, 267, 295
- Brătianu (n. Cialăc), Eugenia, 80, 81, 275

- Brătianu (n. Costinescu), Adina, 266
- Brătianu (n. Pleșoianu), Pia, 6, 11, 45, 50, 56, 57, 66, 70, 70, 80, 82–84, 87, 90–93, 95, 102, 103, 110, 114, 137, 138, 142, 161, 173, 174, 177–181, 183–185, 195, 199, 202, 204, 206, 207, 211–214, 216, 223–225, 227, 228, 232, 236, 241–243, 245, 247, 248, 254–262, 272, 285, 290
- Brătianu (n. Stolojan), Lia, 11, 12, 252, 265
- Brătianu (n. Știrbey), Elisa, 262, 265, 266, 268, 295
- Brătianu (n. Tigveanu), Anastasia (cucoana Sica), 29–31, 35, 47, 127, 269
- Brătianu, familia, 11, 16, 22, 48, 112, 224
- Brătianu, frații, 6, 12, 17, 124, 150, 195, 197, 227, 229, 232, 249, 251
- Brătianu, surorile, 226, 228, 232
- Brătienii, 56, 73, 230
- Briol, 149
- Briol, doamna, 104, 207
- Bujoi, Elie, 198, 230, 249
- Bülów, Bernhardt von, prinț, 152, 157, 158, 285
- Bülów (n. prințesă Camporeale), contesă, 157
- Calligari, 175
- Candiano-Popescu, Alexandru, 82, 89, 91, 260, 276, 277
- Canianu, Mihail, 275
- Canta, Cleopătrița, 127
- Cantacuzino, Alina, 218
- Cantacuzino, Constantin C., dr., 6, 9, 11, 119, 121, 136, 156, 159, 180, 199, 210–214, 217, 229, 236, 241, 248, 249, 254, 257–261, 279, 294
- Cantacuzino, Constantin, 119, 121, 175, 279
- Cantacuzino, Constanța, 218, 220
- Cantacuzino, Elena, 119, 121, 218
- Cantacuzino, Gheorghe (George) C., 82, 117–121, 180, 183, 184, 211–214, 236, 279
- Cantacuzino, Gheorghe Grigore (Nababul), 196, 219, 246, 254, 280, 291, 295
- Cantacuzino, Gheorghe (Zizi), general, 129, 281
- Cantacuzino, Ion, inginer, 218, 251, 295
- Cantacuzino, Jean, 134, 212, 213, 249
- Cantacuzino, Maria, 7, 72, 111, 119, 132, 215
- Cantacuzino (n. Mavros), Maria, 217–220
- Cantacuzino, Maria, fiica, 218
- Cantacuzino, Olga, 218, 221
- Cantacuzino, Șerban v.v., 263
- Cantacuzino, Zoe, 129
- Cantacuzino (n. Brătianu), Sabina, 5–19, 21–27, 56, 69–71, 87, 122, 128, 160, 161, 171, 173, 177, 185, 199, 207–214, 229, 230, 237, 247, 258–263, 266, 273, 275, 280, 288, 294
- Cantacuzino, familia, 119, 120, 157
- Cantemir, familia, 226
- Capelleanu, Iancu, 47
- Capelleanu, Sultănica, 42

- Capelleanu, familia, 47
 Capșa, căpitan, 84
 Capșa, dr., 87
 Caracostea, D., deputat, 239
 Caracaș, Grigore, 32, 35, 70, 81, 107, 197, 270
 Caracaș, familia, 32, 225
 Carada, Eugeniu, 7, 60, 69, 91, 98, 107, 110, 115, 117, 118, 138, 175, 177, 180, 181, 189, 207, 214, 222, 259, 263, 272, 277
 Caravia, Vasile, căpitan eterist, 273
 Carnot, directorul Școlii de Mine din Paris, 261
 Carol Anton de Hohenzollern, prinț, 54, 60, 65, 283
 Carol Anton de Hohenzollern, prinț (fratele lui Ferdinand), 144–146, 283
 Carol I, regele României, 22, 54, 60, 61, 65–67, 73, 87, 89, 104, 117, 127, 136, 144, 145, 158, 160–163, 165, 167, 168, 170–172, 174, 176–179, 183–185, 200, 209, 215, 218, 223, 233–235, 254, 260, 263, 272, 273, 275, 276, 280, 281, 283, 285, 288
 Carol II, regele României, 14, 264, 265
 Carol de Flandra, conte, 38, 60
 Carp, Petre P., 12, 125, 157, 158, 167, 200, 223, 235, 239, 280, 292
 Carp (n. Cantacuzino), Sevastița, 217, 218, 223, 292
 Catargiu, Alexandru C., 210, 233, 293
 Catargiu, Lascăr, 137, 167, 277, 282, 280
 Catargiu, Maria, 160
 Cavour, Camillo Benso, conte, 167, 286
 Călinescu, Anastasie Grigore, general, 113, 123, 278
 Cătulescu, Veniamin, 143
 Câmpineanu, Ion I., 232, 293
 Câmpinenii, familie, 133
 Cecropide, P., 269
 Cerchez, frații, 208
 Cerchez, maica, 226
 Cernat, Alexandru, general, 174, 193, 288
 Charras, Jean-Baptiste, general francez, 42
 Charras (n. Kestner), Matilda, 41, 47
 Chițu, Gheorghe, 83, 232, 276
 Chopin, Frédéric, 148
 Clemenceau, Georges, 181, 289
 Coandă, Constantin, general, 13, 265, 296
 Constantin, diadohul Greciei, 154
 Constantinescu, Alexandru (Alec), 263, 295
 Constantinescu, Ștefan, 21
 Conta, Vasile, 122–125, 140, 280
 Cornea, Dimitrie, 206
 Cornescu, familia, 127
 Cornu, Henriette, 60
 Costescu-Comănescu, C., 267
 Costinescu, Emil, 115–118, 234, 250, 279
 Costinescu, Ioan E., 249, 294
 Coutouly, de, ambasadorul Franței, 152, 153, 157, 190, 234, 240
 Coutouly, de (n. Pouillet), doamna, 156
 Cristea, Nicolae, 227
 Cudalbu, Theodor, 265, 267, 296

- Cușarida, Zoe, 234
 Cuza, Alexandru, 134, 282
 Cuza, Alexandru Ioan, domnitorul
 României, 59, 67, 134, 276,
 277, 280–283
 Cuza, Dimitrie, 134, 282
 Cuza, Elena Doamna, 134, 282
 Cuza, fiii, 134
 Czartorjski, Adam Jerzy, prinț, 153,
 284
Dabrowski, Jaroslaw, 284
 Danielopolu, Alexandru, 265
 Danielopolu, Pia, 265, 260
 Darras, Emile, 191
 Darras, Louis, 191
 Darras (n. Hallegrin), doamna, 189,
 191, 198, 201
 Davila, Alexandru C., 67, 128, 275,
 281
 Davila, Carol, dr., 18, 67, 87, 101,
 102, 140, 175, 178, 179, 273–
 275, 282
 Davila, Carol (Pia), dr., 18, 275
 Davila, Cita Al., 128
 Davila, Dorel Al., 128
 Davila, Elena, 58, 128
 Davila, Zoe, 128, 160
 Davila (n. Racoviță), Anica, 57, 58,
 65–67, 100, 101, 127, 274, 275
 Decazes și de Glücksberg, Elie, duce
 de, 230
 Delavrancea, Cella, 287
 Dimancea, Nicolae, 48, 90, 271
 Dimancea, Viorica, 109
 Dimancea, copiii, 109
 Dimancea (n. Furduescu), Tinca, 48,
 49, 109
 Dissescu, Constantin C., 175, 234,
 263, 264, 289
 Djuvara, Alexandru G., 108, 175,
 278
 Dora d'Istria (Elena Ghica), 279
 Doenhof, conte, 157
 Dreyfus, Alfred, 42, 271
 Duca, George I., 273, 279, 280
 Duca, Gheorghe (George), 15, 149,
 150, 208, 249, 279, 284
 Duca, doamna, 234
 Duca, Ion Gh., 266, 273, 281
 Duma, Nicolae, 193, 198, 201, 230,
 244, 250, 263, 290
 Dumesnil, Alexis, 239, 250
 Dumesnil, Jeanne, 116
 Dumitrescu, Coco, 233
 Dumitrescu-Severeanu, Constantin,
 dr., 183, 290
 Duplex, medic francez, 156, 180
Edhem Pașa, mare vizir, 154, 155
 Elisabeta, regina României, 7, 87,
 89, 144, 145, 160, 161–164,
 166, 168–173, 175, 176, 185,
 200, 206, 208, 209, 215, 218,
 233, 263, 284, 287
 Emmanuel, David, 6, 147, 283
 Enescu, George, 7, 8, 171, 196
 Enescu, Ghiță, 56, 59, 74, 88, 90,
 95–97, 99, 103, 110, 138, 146
 Enescu (n. Brătianu), Zinca, 30, 270
 Epureanu, Emanoil (Manolache)
 Costache, 137, 277, 282
 Essipoff, doamna, 148
Favre, Jules, 41, 271
 Fălcoianu, Alexandrina, 18
 Fălcoianu, Ion, 68, 128
 Fălcoianu, Lili, 95
 Fălcoianu, Maria, 95, 128

- Ferdinand, principele, v. Ferdinand I
 Ferdinand I, regele României, 144–
 146, 163, 168, 172, 234, 260,
 283, 287
 Ferry, Jules, 181, 192, 239, 289
 Filip cel Frumos (Philippe le Bel),
 191
 Filip, conte de Flandra, 287
 Filip, violonist, 220
 Filipescu, Grigore, 281
 Filipescu, Nicolae, 128, 235, 281
 Filipescu (n. Racoviță), Elena, 57,
 101
 Filitti, 210
 Fischer, sculptor, 220
 Flesch, pianist, 196
 Fleva, Nicolae, 235, 239, 277, 294
 Floquet (n. Kestner), Hortensa, 42,
 194
 Florescu, Bonifaciu, 143
 Florescu, Ioan Emanoil, general,
 246, 254, 282
 Florescu, Teodor, 150
 Forton, de, ambasadorul Rusiei la
 București, 160
 Fotino, Androcle, general, 174, 222,
 288
 Frank, César Auguste, 170
 Francudi, Epaminonda, 6, 147, 283
 Fredericka, principesa Prusiei, 248
 Furduescu, Iancu, 48
 Furduescu, boier, 47
 Furduescu (n. Brătianu), Ana
 (mama Anica), 30, 31, 35, 36,
 46–49, 53, 56, 59, 66, 74, 83,
 84, 88, 90, 91, 95, 99, 105, 109,
 110, 223, 270
 Galhau, de, doamna, 38
 Galhau, de, domnul, 37, 38, 60,
 189, 197
 Galhau, de, familia, 38, 107
 Galhau, de, fiul, 192
 Gane, Nicolae, 224–226, 246, 292
 Garibaldi, Giuseppe, 271
 Gârboviceanu, Petre, 263
 Georgescu, George, 8
 Georgescu, Ion, 147, 148, 152, 285
 Ghermani, Menelas, 167, 287
 Ghica Alexandru Dimitrie v.v., 32,
 269, 279, 282
 Ghica, Cleopatra, 32
 Ghica Dimitrie I., 196, 197, 223
 Ghica, Dimitrie (Beizadea Mitică),
 167, 185, 216, 234, 280
 Ghica, Eliza I., 291
 Ghica Grigore v.v., 2, 286
 Ghica, Ion, 94, 131, 133, 134, 186,
 188, 195–197, 216, 238, 291
 Ghica, Lucia, 169
 Ghica, Maria I., 196, 291
 Ghica, Mihail Dim., 137, 142, 282
 Ghica, Nicolae I., 179, 196, 197
 Ghica, Nicolae I., 291
 Ghica (n. Cantacuzino), Irina, 291
 Ghica (c. Duca), Lucie, 127
 Ghica (c. Magheru), Ana, 291
 Ghica (n. Mavros), Alexandrina,
 131, 135, 196, 197, 219
 Ghica (c. Sturdza-Miclăușeni), Ma-
 ria, 131
 Ghica-Comănești, Zoe, 247
 Ghiță, Ioan, 108
 Ghiță Ioan, doamna, 108
 Giers, Nikolai Karlovici de, baron,
 223, 292
 Goethe, Johann Wolfgang, 135

- Goga, deputat de Vâlcea, 183
- Golescu, Alexandru C. (papa Alexandru), 50, 52, 57, 58, 64, 68–70, 83, 100, 105, 117, 231, 248, 271, 272
- Golescu, Alexandru G. (Arapila), 87, 127, 272
- Golescu, Constantin (Dinicu), 65, 271–273
- Golescu, Caterina, 65, 127
- Golescu, Felicia, 101, 102, 128
- Golescu, Ghiță, 222
- Golescu, Nicolae C., 52, 57, 64, 65, 67, 69, 100, 105, 272, 276
- Golescu, Radu C., 52, 57, 64, 67, 68, 100, 101, 272
- Golescu, Radu, 63
- Golescu, Ștefan C., 52, 57, 67, 100, 272
- Golescu, Zinca, 57, 64, 271, 272
- Golescu, familia, 274
- Golești, doamnele, 92, 175
- Golești, frații, 56, 57, 59, 107, 117
- Goluchowski, Agenor von, conte, 159, 285
- Goluchowski (n. Murat), contesa, 159
- Gomoiu, Victor, 22
- Gorceakov, Aleksandr Mihailovici, prinț, 173, 177, 178, 288
- Got, profesor francez, 191
- Grant, Charly, 127
- Grant, Dinu, 127
- Grant, Eduard, 127
- Grant, Effy, 127
- Grant, Elena, 127
- Grant, George, 127
- Grant, Lucia, 127
- Grant, Nicolae, 127
- Grant, Zoe, 127
- Grant, familia, 82, 127
- Grant (n. Racoviță), Zoe, 57
- Grădeanu, Laura, 119, 120, 138, 222
- Grădeanu, dr., 56, 119
- Grădișteanu, Eufrosina, 169
- Grădișteanu, Grigore, 47, 271
- Grădișteanu, Petre, 81, 276
- Grădișteanu, doamna, 47
- Grecescu, Dimitrie, dr., 6, 147, 283
- Grigorescu, C.T., 108
- Grigorescu, Nicolae, 7, 117, 196
- Grillparzer, Franz, 135
- Gubler, medic francez, 180
- Gueschoff, Ivan, 228
- Gueschoff, fiul, 229
- Guillaume, baron, 169
- Guyon, medic francez, 156
- Halfon** Moise, doamna, 230
- Halil Bey, 154, 155
- Halil, fiul, 154
- Hallegrain, doamna, 180
- Hamdi Bey, 154
- Hansemann, A., bancher, 276
- Haret, Spiru, 6, 112, 131, 132, 140, 147, 151, 233, 278
- Haydn, Joseph H., 170
- Herescu, profesor, 143
- Herz, Iza de, 245
- Hitrowo, Mihail, 159, 160, 233, 285
- Homer, 31
- Horia (Vasile Ursu Nicola), 244, 245
- Hossu, Iuliu, episcop, 267
- Hoyos, L., conte, 153
- Hufland, 58

- Iacomî, profesor, 143
 Iatropolu, P., dr., 66, 69, 83, 87,
 113, 115, 117, 118, 274
 Iliescu, deputat de Olt, 134
 Iliescu, 239
 Inby, Vincent d', 156
 Incisa, Beccaria marchiz d', 132
 Ionescu, Tache, 18, 108, 109, 175,
 265, 278
 Ionescu, Victor, 108, 278
 Ioniță, părintele, 224
 Iordache, Anastasie, 275
 Iordache, Olimpiotul, 273
 Iorga, Nicolae, 8, 17, 22, 260, 278,
 279, 281, 291
 Isvolski, A.P., 160, 173

 Josephina, principesă de Belgia, 283
 Jelea, 184

 Kalinderu, Ion, dr., 113, 241, 257–
 259, 278, 292
 Kàlnoky, Gustav von, conte, 223,
 285
 Kestner, Scherer, 42
 Kestner, doamna, 42
 Kestner, familia, 41
 Kiseleff, Pavel Dmitrievici, general,
 198, 291
 Koch, Robert, 295
 Kogălniceanu, Mihail, 18, 68, 105,
 123, 124, 178, 188, 206, 238,
 260, 266, 275, 280, 295
 Kogălniceanu, M.I., 18, 275
 Koltsoff, Alexandr, principe, 279
 Korybut Woroniecka, principesa, 18
 Kretzulescu, Nicolae, dr., 129–131,
 233, 246, 274, 281
 Kretzulescu, Scarlat Al., 223, 292
 Kretzulescu, doamna, 130
 Krupp, Alfred, 248

 Lahovary, Alexandru, 91, 129, 132,
 242, 277
 Lahovary, George, 210
 Lahovary, Jean (Iancu), 91, 276
 Lahovary, Olimpia, 247
 Lahovary, Simka, 132, 160
 Lahovary, frații, 208
 Lahovary, familia, 157
 Lahovary (n. Kretzulescu), Anna,
 128, 130, 131, 234, 245
 Lambru, G., 175
 Langlois, 231
 Lascelles, Frank Sir, 141
 Lazăr, Gheorghe, 31
 Léautey, profesor, 147, 148
 Lecca, Dimitrie, general, 232
 Lecca, Gheorghe (George), 231, 293
 Lecca, Junius I., 247
 Lecca, Marie, 247
 Lecca, familia, 225
 Lecomte du Nouy, Emile-André,
 126, 129, 162, 280
 Lenbach, Franz von, 158
 Leopold de Hohenzollern, prinț,
 144, 283
 Lerescu, Gheorghe, 269
 Leroux, Pierre, 41, 271
 Levêque, profesor, 148
 Lichnowski, K.M., 158
 Liebrecht, Cesar, 135, 282
 Limburg, profesor, 143
 Liotard, Jean Etienne, 64
 Liszt, Franz, 67
 Lucaciu, Vasile, dr., 267, 296

- Mackart**, pictor austriac, 158
Magheru, Gheorghe, general, 99, 277, 291
Magheru, Romulus, colonel, 291
Maican, frații, 233
Maier, dr., 137
Maiorescu, Titu, 239, 280, 294
Manin, Daniele, 41, 271
Manolescu, Grigore, 151, 284
Manolescu, Nicolae, dr., 109, 222, 223, 278
Manu, George Ion, general, 174, 206, 239, 288
Manu, familia, 127
Marcovici, Alexandru S., dr., 66, 183, 274
Marghiloman, Alexandru, 12, 13, 167, 175, 193, 235, 236, 243, 287, 291
Marghiloman, Ion, 209, 243, 292
Marie, contesă de Flandra, 169, 287
Maria, principesă de Bourbon-Sicilies, 283
Maria, principesă de România, 163, 287
Maria, regina României, 22, 146, 277
Marinescu, G., 19
Markwald, dr., 248
Marmontel, profesor, 112
Massenet, Jules, 191
Mateescu, profesor, 148
Mavrogheni (Mavrogeny), Olga, 72
Mavros, doamna, 132, 219
Mawr, John Barker, dr., 66, 274
Mawr, doamna, 78
Mayr, Ernst von, baron, 159, 207, 285
Mazzini, Giuseppe, 41, 271
Măldărescu, doamna, 222
Măldărescu, doctorul, 222
Mălinescu, Vasile, 101
Mănescu, Apostol (nenea Toli), 126, 185, 245
Mărzescu, George G., 265, 296
Mendelsohn, familia, 135
Michelet, Jules, 38, 41, 116, 191, 192, 239, 270
Michelet, doamna, 189
Mickiewicz (Mischievici), Adam, 270
Mihai Radu, Marie, 95
Mihai, Radu, 141, 161, 176, 177, 183, 193, 201, 283
Milan I, regele Serbiei, 239, 294
Millo, Matei, 151, 184
Minghetti, doamna, 157
Mirea, doamna, 245
Mirescu, profesor, 138, 143
Miron Cristea, mitropolitul primat, 264, 265, 267, 296
Missir, familia, 225
Moraitu, 69
Moruzzi, Dimitrie, 123, 124, 279
Moruzzi, Maria, 296
Moruzzi, doamna, 124, 245
Mozart, Wolfgang Amadeus, 148, 149, 170, 196
Murat, prințul, 159
Nacu, Constantin, 193, 239, 290
Nadar (Félix Tournachon, zis), 251
Napoleon I, împăratul Franței, 69
Napoleon III, împăratul Franței, 38, 41, 60, 79, 271, 275
Napoleon, principele, 73
Neagoe Basarab, 127
Nebdal, 170

- Negulescu, Aneta, 109
 Negulescu, Mihăiță, 90, 109
 Nelidoff, Aleksandr Ivanovici, 173
 Nigra, Constantin, conte, 159
 Negri, maica stareță, 226
 Nicolae, Ivona, 265
 Nicolae I, țarul Rusiei, 285
 Niculescu-Dorobanțu, Ilie, 265
 Niculescu-Dorobanțu, Ion I., 244, 245, 265
 Niculescu-Dorobanțu, Ion, 7
 Niculescu-Dorobanțu (n. Brătianu), Tatiana (Tați), 74, 84, 87, 92, 114, 139, 141, 228, 229, 241, 243, 247, 265
 Nistor, Ion, 5, 270, 289
- O**
 Obedeanu, doamna, 38, 41
 Obedenaru, Mihail, dr., 66, 183, 274
 Obrenovici, Efrem, 282
 Obrenovici (n. Catargi), Maria, 135, 282
 Odobescu, Alexandru, 107, 128, 193, 197, 270, 281, 290
 Odobescu, Ioana Al., 198
 Odobescu, Ion, general, 32, 270
 Odobescu (n. Caracaș), Caterina, 32, 38, 70, 72, 197, 198, 270
 Odobescu, familia, 32, 38, 107, 127, 129
 Opran, I.P., deputat, 83
 Oprescu, George, 8
 Oroveanu, deputat, 81, 233
 Orsini, Felice, 41, 190, 271
 Oteteșeanu, doamna, 154
- Paciurea, Maria, 291
 Pallade, Gheorghe D., 225, 292
 Pallade, doamna, 225
 Paleologu, C., 60, 69
 Panu, Gheorghe, 22, 239, 277, 279, 286, 294
 Pasteur, Louis, 295
 Păiș, profesor, 136
 Păun, Vasile D., 6, 140, 143–146, 151, 283
 Perticari Davila, Elena, 274
 Petrescu, Emil, 263
 Petrovici, Ion, 22, 265, 296
 Pherekyde, Dumitru, 193
 Pherekyde, Grigore, 193
 Pherekyde, Lili, 193
 Pherekyde (Firikydi), Mihail, 69, 98, 107, 193, 194, 198, 267, 290
 Pherekyde (n. Moraitu), Maria, 69, 193
 Philippescu, Gheorghe (George), 128, 218, 281
 Philippescu, Lydia, 128, 218, 263
 Pietraru, I.G., 182, 183, 289
 Pillat, Ion I., 256, 257, 262, 263, 295
 Pillat, Ion N., 88, 229, 246, 256
 Pillat, Ivoneta, 265
 Pillat, Maria, 263, 266
 Pillat, Nicolae, 246
 Pillat, Nicolae I., 265
 Pillat, Pia, 265, 266
 Pillat (n. Brătianu), Maria, 70, 83, 84, 87, 100, 128, 139, 141, 152, 223, 241, 246, 247, 256–259, 261, 263, 266
 Pimen, mitropolitul Moldovei, 265, 296
 Pinard, A., dr., 156, 159
 Plagino, Alexandru A., 223, 263, 264, 292

- Pleșoianu, Luca, 42, 43, 47
 Poenaru, (n. Vălleanu), Maria, doamnă de onoare a reginei, 172, 263
 Popovici-Hațeg (n. Brătianu), Mariaora, 80
 Predescu, Lucian, 22
 Prijbeanu, Sașa, 198
 Principesa Elisabeta de Wied, v. Elisabeta, regina României
 Procup, episcop de Cernăuți, 267
 Pugno, 170
 Pușcariu, Sextil, 8, 288, 294
 Puvis de Chavannes, Pierre, 191
- Quinet**, Edgar, 38, 270
- Racovitza**, Costică, 57, 128, 214
 Racovitza, Elena, 129
 Racovitza, Lili, 128
 Racovitza, Marie, 128
 Racoviță, Alecu, 57
 Racoviță, Felicia, 57, 58, 62, 64, 100, 101, 127, 128, 214
 Racoviță, Lucia, 57
 Racoviță, Mitică, 57
 Racoviță (n. Warthiadi), Elena, 129
 Radu, Mircea T., 273
 Radu, căpitan de panduri, 35
 Rădulescu, Savel, 107, 278
 Rebreanu, Liviu, 117
 Renan, Ary, 189
 Renan, Ernest, 41, 271
 Reverseaux, 190
 Ring, de, baronul, 169
 Robescu, Constantin F., 138, 184, 282
 Romalo, Natalia, 161
 Romniceanu, Grigore, dr., 161, 183, 222, 223, 239, 289
- Romniceanu (n. Slăvescu), Anastasia, 49, 115
 Rosetti, Constantin A., 32, 38, 40, 41, 56, 59, 70, 105, 107, 116, 117, 120, 173, 174, 183, 194, 195, 206, 215, 231, 232, 270, 272, 287, 291, 293
 Rosetti, Dimitrie R., 22
 Rosetti, Horia C., 175, 288
 Rosetti, Liberté (Bișeta), 41, 57, 206, 216
 Rosetti, Mircea C., 184, 206
 Rosetti, Theodor, 235, 238
 Rosetti, Vintilă C., 175, 185, 206, 207, 216, 270, 272, 288
 Rosetti (n. Grant), Maria (mama Rose), 38, 41, 49–51, 54, 57–59, 70, 114, 119, 184, 215, 216, 270, 287
 Rosetti (Roseții, Ruseții), familia, 55, 56, 59, 118, 120, 212
 Rosnovanu (Roznovan), Gheorghe, colonel, 227, 254, 293
 Rosnovanu (n. Câmpineanu), doamna, 254
 Rossi, Ernesto, 151
 Roux, Émile, 156, 221
 Rudolf de Habsburg, arhiduce, 200, 292
- Saadieh**, 154, 155
 Sadi-Carnot, doamna, 194
 Saligny, Anghel, 242, 249, 251, 294
 Sarasate, Pablo, 170
 Saturne, doamna, 99
 Shakespeare, William, 151
 Schligen, de, căpitan, 144–146
 Schina, frații, 208
 Schiller, Friedrich von, 135

- Schubert, Franz, 135, 149, 170
 Schumann, Robert, 149, 170
 Ségur, contesa de, 111
 Sekulicz, 162
 Sergiu, Dimitrie, dr., 183, 241, 289
 Siegfried, André, 181
 Sihleanu, Severa, 18, 273, 275
 Sihleanu, familia, 123
 Simonidi, profesor, 31
 Simulescu, doamna, 222
 Simulescu, prefect de Vâlcea, 222, 226, 227–229, 249
 Slăniceanu, doamna, 229, 234
 Slăvescu, Ion, 48
 Slăvescu, Petre, copiii, 109
 Slăvescu (n. Furduescu), Elena, 48, 49
 Sofia de Hohenzollern, prințesă, 154
 Sofia, prințesă de Schoenburg, 293
 Soutzo, doamna, 245
 Stambuloff, Ștefan, 228, 293
 Stătescu, Eugen (Bișon) E., 93–95, 123, 142, 230
 Stătescu, Eugen, 66, 82, 92–94, 98, 107, 137, 142, 176, 193, 201, 214, 222, 231, 232, 235, 239, 274
 Stătescu, Lizica, 123
 Stătescu, Paul, 123
 Stătescu (n. Petrescu), Cecilia, 92
 Stephanie de Habsburg, arhiducesă, 200, 292
 Stătescu, profesor, 143
 Stoicescu, George I., dr., 183, 258, 267, 289
 Stoicescu, profesor, 138, 143
 Stolojan, Anastasie, 83, 193, 291
 Stolojan, Dinu, 253
 Stolojan (n. Vrăbiescu), Olga, 245
 Stolojan, familia, 225
 Stoofs, Bertha, 151, 180, 181, 222
 Strat, Alice, 247
 Strousberg, Bethel Henry, dr., 87, 276
 Sturdza, Alexandru D., 134, 282
 Sturdza, Dimitrie A., 81, 94, 104, 107, 124, 131–136, 167, 193, 234, 235, 239, 248, 259, 274, 277, 280, 282
 Sturdza (n. Cantacuzino), Zoe, 131–135, 217, 218, 247, 282
 Sturdza-Miclăușeni, Gh., 131, 135
 Suciu, mitropolitul Blajului, 267
 Suleyman Bey, fiul, 154
 Suleyman Bey, medic, 152, 154, 165
 Svârlescu, profesor, 143
 Szathmary, Carol Pop de, 87
 Ștefan cel Mare, 225
 Ștefănescu, Grigore, 6, 123, 279
 Ștefănescu (n. Tufelcică), doamna, 123
 Știrbey, Barbu Dimitrie v.v., 67, 274
 Știrbey, familia, 157
 Tănăsescu, profesor, 143
 Tătărescu, Gheorghe, 15
 Teleky, familia, 191
 Teodorescu, G. Dem., 150, 284
 Teodorescu, preot, 263
 Teodorini, Elena, 6
 Teohari, Mimi, 95
 Texier, Edmond, 41, 270
 Thiébaud, ofițer francez, 69
 Tigveanu, Sultana, 73–75, 87, 115
 Titulescu, Nicolae, 265, 278
 Tiziano, Vecellio, 153

- Töpfer, 68
 Tornielli, G., conte, 141
 Tornielli (n. Rostopchine), contesă, 153, 209
 Trăsnea, Fani, 102
 Trăsnea, Leni, 102
 Trăsnea, Nicu, 102
 Trăsnea (n. Racoviță), Caterina, 57, 58, 65, 66, 102, 127
 Trifonescu, profesor, 136
 Trouchu, Louis, general francez, 88
 Turnescu, Nicolae C., dr., 290

U
 Ulbach, Louis, 38, 189
 Urussoff, Lev Pavlovici, prinț, 160, 285

V
 Vaillant, Jean A., 270
 Văcărescu, Elena, 148, 168
 Văleanu, George, 95
 Văleanu (n. Romniceanu), Marioara, 95, 214
 Văsescu, D., 211
 Văsescu, George, 193, 198, 211, 213
 Vârgolici, Ștefan S., 222, 292
 Vârnav-Liteanu, Iorgu, 224, 225, 292
 Vernescu, Gheorghe D., 206, 292
 Vernescu, I., 210
 Vilara, Alexandru, 99, 277
 Villeroy, 192
 Viollet-le-Duc, Eugène, 126
 Virchow, Rudolf, 295
 Vlad Țepeș, 127
 Vladimirescu, Tudor, 65, 273
 Vlădescu, Mihail C., 268, 296
 Vulturescu (n. Slăvescu), Mița, 48

W
 Wachmann, Eduard, 148, 151, 284
 Waddington, William Henry, diplomat francez, 178
 Wagner, Richard, 135, 158, 250
 Warthiadi, Panait, colonel, 208, 292
 Warthiadi (n. Filitti), doamna, 129
 Weber, Carl Maria von, 149
 Wesdehlen, von, conte, 154
 White, Lila, 152–154
 White, Sir William, 152, 153, 207, 284
 White, doamna, 154, 247
 Wilhelm I, împăratul Germaniei, 234
 Wilhelm II, împăratul Germaniei, 141, 236, 237, 239
 Wilhelm de Hohenzollern, prinț, 144, 146, 260, 285
 Wilhelm de Wied, prinț, fratele reginei Elisabeta, 169
 Wilhelm de Wied, prinț, nepotul reginei Elisabeta, 234, 293
 Wilianoff, 160

X
 Xenii, Constantin, 108, 278
 Xenopol (n. Băicoianu), Felicia, 123

Y
 Young, dr., 162
 Ysaye, 170

Z
 Zeppenfeld, călugăr francez, comundant exilat, 147
 Zerlendi (Czerlendi), Christofi, 153, 285
 Zorileanu (Popescu), Nicolae, 226, 292

CUPRINS

<i>Introducere</i>	5
<i>Notă asupra ediției</i>	21
Închinare	27
Tata. Copilăria. 1821–1835	29
Dincă Brătianu. 1835–1843	30
Tinerețea. 1839–1848. Moșiile, Napoli (1843), Ems (1844)	36
Viața politică. 1848–1859. Revoluția. Exilul. Rosetti	38
Căsătoria	42
Maria Rosetti (Mama Rose)	49
Florică	55
Greutăți și sacrificii. Arestarea (1865)	59
Goleștii și aducerea lui Vodă Carol (1866)	60
Mutarea în București. Călătoriile tatii – politice	65
Generalul Davila și Goleștii	67
Doamna Odobescu. Nașii și nașele copiilor	69
Rudele. Mama Sultana, Teodor Brătianu. Dumitru Brătianu (Nenea Tache)	73
Mutarea la Florică. 1869–1877	82
Războiul franco-german. 1870–1871	88
Revoluția din Ploiești. Arestarea tatei. 1870	89
Bughea. 1871	91
Eugen Stătescu	92
Ghiță Enescu (Nenea Ghiță)	95
Familia Golescu. Ștefan, Niculae, Radu, Alexandru, Felicia Racoviță	100
Viața noastră	102

Sărbători în familie. 1873–1878. Pomul de Crăciun	109
Sărbători în familie	113
Eugen Carada. Doctorul Iatropolu. Emil Costinescu.	115
Familia Cantacuzino. Elena Cantacuzino, George Cantacuzino (Gogu Iorguleșu)	119
Gr. Ștefănescu, Paul Stătescu, g-ralul Călinescu, Dim. Moruzzi, Kogălniceanu, Vasile Conta.	123
Curtea de Argeș.	126
Dimitrie Sturdza	131
Mutarea și viața la București. 1878–1888.	136
Profesorii.	143
Bacalaureatul, studii complementare	149
Corpul diplomatic. 1877–1888. William White, C-tele Tornielli, Suleyman Bey, D. de Coutouly, C-tele de Bülow, C-tele Goluchowski, Hitrowo	152
Regele Carol. Regina Elisabeta	160
Războiul din 1877–1878. Scrisoarea lui C.A. Rosetti, februarie 1880	173
Tratatul de la Berlin. Basarabia. Atentatul de la Cotroceni, iulie 1878	178
Călătoria părinților la Marienbad și Paris. D-ra Bertha Stoofs	180
Atentatul lui Pietraru (2/14 decembrie 1880)	182
Atentatul lui Stoica Alexandrescu (3/15 septembrie 1886)	184
Plecarea lui Ionel la Paris. 1883.	185
Prietenii francezi. Dl Bataillard și d-na André, dr. Blanche, dl și d-na Baudouin, d-na Darras și fiii, dl de Galhau, d-na Michelet	189
Prietenii români din Paris. Mihail Pherekyde, Vasile Alecsandri, G. Bengescu, Al. Odobescu, George Văsescu, Nic. Duma	193
Vacanțele de Crăciun și de Paști, 1883. 1884. Supărarea tatei pe Ionel	199
Incendiul casei C.A. Rosetti, 26 ianuarie 1884	206
Întâiul bal la Curte, 9/21 februarie 1884	207
Căsătoria mea. Ianuarie 1885	210
Moartea lui C.A. Rosetti, aprilie 1885.	215
Doamna Maria Cantacuzino	217
Marienbad. Vâlcea. Slănicul și Bistrița. 1881–1885. Nicolae Gane . .	221
Govora, 1886–1888. D. Simulescu	226

Expoziția din Paris. Muzeu	229
Demisia tatei. Martie 1888	230
Darea în judecată. 1888 martie–1889 mai	238
Întoarcerea lui Ionel. Boala Mariuței	241
Viața lui Ionel	242
Măritișul Mariuței. Kreuznach	246
Vintilă	249
Boala și moartea tatii	253
Translațiunea. Florica, 22 mai 1921	262
<i>Note</i>	269
<i>Indice de persoane</i>	297